

**T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**12 EYLÜL ROMANLARINDA BELLEK, ÖZNE VE
İKTİDAR KAVRAMLARININ İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

**HAZIRLAYAN
Mehmet ÖZGER**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Ahmet Cüneyt İSSİ**

**TEMMUZ 2010
MUĞLA**

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

12 EYLÜL ROMANLARINDA BELLEK, ÖZNE VE
İKTİDAR KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

Mehmet ÖZGER

Sosyal Bilimleri Enstitüsünde

“Doktora”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 26.07.2010.

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 28.06.2010

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Ahmet Cüneyt İSSİ

Jüri Üyesi

: Prof. Dr. Savaş Arıkoç

Jüri Üyesi

: Doç. Dr. Mustafa Özşel

Jüri Üyesi

: Doç. Dr. Güneş AYTAŞ

Jüri Üyesi

: Doç. Dr. Turan WUN

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Nurgün OKTİK

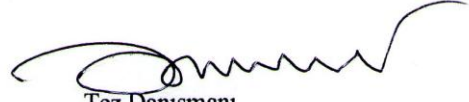
TEMMUZ 2010

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 02./06/2010 tarih ve 488/6 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Mehmet ÖZGER'in "12 EYLÜL ROMANLARINDA BELLEK, ÖZNE VE İKTİDAR KAVRAMLARININ İNCELENMESİ" adlı tezini incelemiş ve aday 28./06/2010 tarihinde saat 14:30 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ... kabul ... olduğuna ... ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI

Prof. Dr. Nurettin Arıkoğlu

Üye

Üye

Doç. Dr. Mustafa ÖZSARICI

Üye

Doç. Dr. Gıyasettin AYTAŞ

Üye

Doç. Dr. Tugay Uzun

YEMİN

Doktora tezi olarak sunduğum “12 EYLÜL ROMANLARINDA BELLEK, ÖZNE VE İKTİDAR KAVRAMLARININ İNCELENMESİ” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gűsterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26/07/2010

Mehmet ÖZGER

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : ÖZGER

Adı : Mehmet

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : “12 EYLÜL ROMANLARINDA BELLEK, ÖZNE VE İKTİDAR
KAVRAMLARININ İNCELENMESİ”

Y. Dil : “ANALYZING THE CONCEPTS OF MEMORY, SUBJECT AND POWER IN
THE NOVELS OF 12 SEPTEMBER”

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

O

●

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar : -

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan : -

Basım Yeri : -

Basım Tarihi : -

ISBN : -

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : ISSI, Ahmet Cüneyt

Ünvanı : Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL: TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: VI +226

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. 12 Eylül Romanları
2. Bellek
3. Özne ve İktidar

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. 12 Eylül
2. Roman
3. Bellek, Özne ve İktidar
4. Poetika

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. 12 September
2. Novel
3. Memory, Subject, Power
4. Poetica

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası : Tarih : 26 / 07 / 2010

ÖZET

12 EYLÜL ROMANLARINDA BELLEK, ÖZNE VE İKTİDAR KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

12 Eylül Darbesi, siyasal ve sosyal yaşam üzerinde büyük değişimlerin yaşanmasına sebep olmuş sosyal bir vakadır. Bu çalışmada 12 Eylül'ün romana yansıyan tarafı gösterilmeye çalışılmıştır. “Giriş” bölümünde darbe dönemine kadar öznenin iktidar karşısındaki konumu, siyasi eğilimler ve romana etkisi üzerinde duruldu.

Çalışmanın “Birinci Bölüm”ünde 12 Eylül romanlarında bellek unsurları ele alındı. “*Mimetik bellek*”, “*nesnel belleği*”, “*iletişim belleği*” ile “*kültürel ve ideolojik bellek*” bu bağlamda üzerinde durulan başlıklar olmuştur. Öte yandan, ütopyanın belleği belirleyen yanları da yine bu bölümde üzerinde durulan bir konu olmuştur.

“İkinci Bölüm”de öznenin darbeden önce örgütler tarafından suiistimal edilmesi ve darbe döneminde ise bu kez iktidar tarafından baskı altına alınması işlendi

“Üçüncü Bölüm”de darbe sonucunda toplumda ve öznelerde meydana gelen bilinç yarılması ve 12 Eylül’ü işleyen romanların poetikası üzerinde durulmuştur. “Sonuç” bölümünde de yapılan incelemeden çıkarılan sonuçlar değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül, Roman, Bellek, Özne, İktidar, Poetika

ABSTRACT

ANALYZING THE CONCEPTS OF MEMORY, SUBJECT AND POWER IN THE NOVELS OF 12 SEPTEMBER

12 September Coup is social fact that caused a fundamental political and social transformations. In this thesis, the side of 12 September which has reflected to the novels has been tried to show. In the “Introductory Chapter”, the position of subject against power till the term of coup, political tendencies and effect to the novels has been emphasized.

In the “First Chapter” of the thesis memory components in the novels of 12 September has been discussed. Mimetic memory, object memory, communication memory, cultural and ideologic memory are the titles that has been emphasized in this point of view. On the other hand, the sides of utopia determining memory is another topic that has been emphasized, too.

In the “Second Chapter”, abusing of subjects by organizations before the coup and in the term of coup, this time, oppressing subjects by power has been handled.

In the “Third Chapter”, the blackout of consciousness occured on society and subjects as a result of the coup and the poetica of novels performing 12 September has been emphasized. In the “Conclusion Chapter”, the results inferred from the analysis have been assessed.

Keywords: 12 September, Novel, Memory, Subject, Power, Poetica

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖN SÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
I. GİRİŞ	1
I.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet –Birey İlişkisi	1
I.2. Türkiye'de Siyasi Eğilimler / İdeolojiler	5
I. 2. 1. Resmî İdeoloji	6
I. 2. 2. Muhafazakârlık/Sağ	8
I. 2. 3. Marksizm/Sol	11
I. 3. Türk Romanında Eğilimler	11
I. 4. Türk Romanında Siyasal Eğilimler	20
I. 4. 1.Cumhuriyet Dönemi ve Kanon Edebiyatı	21
I. 4. 2. “Sol”un Romanı	22
I. 4. 3. “Sağ”ın Romanı	23
II. 12 EYLÜL ROMANLARINDA BELLEK	25
II. 1. 12 EYLÜL ROMANLARINDA BELLEK MEKÂNLARI	25
II. 1. 1. Mimetik Bellek/Davranışlar Belleği	27
II. 1. 1. 1. Ritüeller	28
II. 1. 1. 2. Afişe/Yazıya Çıkmak	31
II. 1. 1. 3. Gizlilik	32
II. 1. 1. 4. Model Kişiler	33
II. 1. 1. 5. Marşlar ve Sloganlar	34
II. 1. 2. Nesnelere Belleği	36
II. 1. 3. İletişim Belleği: Büyük Karartma ya da İletişim	
Kanallarının Tıkanması	40
II. 1. 3. 1. Kişisel İletişim Kanalları	42
II. 1. 3. 2. Kanon Aracı Olarak Sansür	46
II. 1. 3. 3. Kara Delikler: Gözaltı ve Sorgu	49

II. 1. 3. 4. Toptan Kuşatma: Sıkıyönetim	53
II. 1. 3. 5. Kör Nokta: Hapishane	57
II. 1. 4. Kültürel ve İdeolojik Bellek	62
II. 1. 4. 1. En Temel Anlam Taşıyıcı: Yazı	66
II. 1. 4. 1. 1. Kitaplar	67
II. 1. 4. 1. 2. Aydınlar	69
II. 1. 5. Bellek ve Ütopya	71
III. ÖZNE VE İKTİDAR	83
III. 1. ÖZNE	83
III. 1. 1. Öznenin Siyasi Kimlik Olarak Oluşumu	84
III. 1. 2. Topluluk İçinde Özne	92
III. 1. 3. Kurban Olarak Özne	105
III. 1. 3. 1. Şiddet	113
III. 1. 3. 1. 1. Psikolojik İşkence	116
III. 1. 3. 1. 2. Fiziksel İşkence	120
III. 2. İKTİDAR	128
III. 2. 1. İktidarın Söylem Olarak Varlığı	129
III. 2. 2. Devlet ve Birey (İktidara Angaje Özneler Oluşturmak)	132
III. 2. 3. İktidarın Yüzleri: Asker/Bürokrasi ve Jurnal	134
IV. DEĞERLER VE 12 EYLÜL POETİKASI	137
IV. 1. DEĞERLER	137
IV. 1. 1. Yozlaşma	137
IV. 1. 2. <i>Yaralı Bilinç</i> : Eylül Yorgunluğu Sendromu	144
IV. 1. 3. Korku/Kaygı	151
IV. 1. 4. Kaçaklık/Sürgünlük	155
IV. 1. 5. Boşluk/Yönsüzlük	160
IV. 1. 6. Parçalanmış Hayatlar	164
IV. 1. 7. Bölünmüş Benlik	166

IV. 2. 12 EYLÜL ROMAN POETİKASI	172
IV. 2. 1. Poetik İzlekler	172
IV. 2. 1. 1. Nostalji	172
IV. 2. 1. 1. 1. Yeniden Kurucu Nostaljiden Yeniden	
Kurucu Anlatıya	174
IV. 2. 1. 1. 1. 1. <i>Gece</i>	174
IV. 2. 1. 1. 1. 2. <i>Gece Dersleri</i>	175
IV. 2. 1. 1. 1. 3. Eylül'den Sonra: <i>Kuşevi'nin</i>	
<i>Efendisi, Yaralı Kalmak,</i>	
<i>Bıçkın ve Orta Hâlli</i>	176
IV. 2.1.1.1.4. <i>Dostluk ve Çiçekler Susunca</i>	180
IV. 2. 1. 1. 1. 5. <i>Kardelen ve Turnalar</i>	182
IV. 2. 1. 1. 1. 6. <i>Onuncu Sigara</i>	183
IV. 2. 1. 1. 2. Düşünsel Nostalji veya Hesaplaşma	184
IV. 2. 1. 1. 2. 1. <i>Ne Güzel Çocuklardık Biz</i>	184
IV. 2. 1. 1. 2. 2. <i>Devamı Hayat ve Hakikatin</i>	
<i>Ölümü</i>	185
IV. 2. 1. 1. 2. 3. <i>Ay Şarkısı</i>	186
IV. 2. 1. 1. 2. 4. <i>Yağmurun Yedi Yüzü</i>	188
IV. 2. 1. 1. 2. 5. <i>Işığın Gölgesi</i>	189
IV. 2. 1. 2. Sürgün	190
IV. 2. 1. 3. Yaralı Bilinç ve Değer Yitimi	193
IV. 2. 2. Poetikanın Teknik Belirginlikleri	196
IV. 2. 2. 1. Karakterizasyon	196
IV. 2. 2. 2. Mekânın Poetik Yapısı	199
IV. 2. 2. 3. Polisiye/Dedektif Kurgusu	202
IV. 2. 2. 4. Anlatım Teknikleri	205
V. SONUÇ	209
VI. KAYNAKÇA	217

ÖN SÖZ

Edebiyat, insanın düşünsel ve duygusal yoğunluğunun somut bir şekle dönüşmesidir. Roman, edebiyatın insanın anlatılması ve anlaşılmasına en çok hizmet eden bir dalı olmuştur. Roman ve yaşam birbirinden ayrı düşünülemez iki kavramdır. Roman yaşamı etkiler ve yaşamdan etkilenir.

Büyük toplumsal olaylar, büyük anlatıların yazılmasına zemin oluşturur. İnsanlığın ilk çağlarında yaşanan göç ve kıtlık gibi büyük toplumsal olaylar destanların doğmasını sağlamıştır. Modern zamanların büyük toplumsal olaylarının da kendi anlatıları vardır. Acı da sevinç ve coşku gibi muhatabını arar. 12 Eylül Darbesi, Türk siyasi tarihinin önemli bir kırılma noktası olmuş ve milyonlarca insan bu olaydan etkilenmiştir. Bu olay, 27 Mayıs ve 12 Mart darbelerinde olduğu gibi dönemi anlatan anlatıların yazılmasına yol açmıştır.

Bu çalışmada 12 Eylül’ü işleyen 40 romanda “*bellek*”, “*özne*” ve “*iktidar*” kavramları ele alınmıştır. Çalışmanın “Giriş” bölümünde genel olarak Türk siyaset tarihinde birey, genel eğilimler ve siyasetin genelde edebiyat, özelde ise romanla bağlantısı irdelenmiştir.

“Birinci Bölüm”de 12 Eylül romanlarında belleğin eserlere yansıma biçimleri üzerinde durulmuş ve iktidarın darbe öncesinde etkili olan kültürel ve ideolojik bellek unsurlarını bertaraf etmek için yapmış olduğu sorgu, hapisane ve işkence gibi uygulamaların bellek üzerinde etkisinin romanlarda görünümü işlenmiştir.

Çalışmanın “İkinci Bölüm”ü “*özne*” ve “*iktidar*” kavramları üzerinde şekillenmiştir. Öznenin darbeden önce örgütlerin baskılaması sonucunda otantik varlığından uzaklaşarak gizlilik, kod adı, ideolojik kimliği önceleme, insani duyarlılıklarını göz ardı etme vb. sorunlar yüzünden baskıya maruz kalması üzerinde durulurken darbeden sonra öznelerin örgütsel yapılarda yer almış olmasından dolayı

“Üçüncü Bölüm”de darbe sonrasında ortaya çıkan sorunlar *Değerler* başlığı altında işlenirken aynı bölümün ikinci yarısında 12 Eylül roman poetikasının tematik ve teknik sorunsalları işlenmiştir. “Sonuç” bölümünde de çalışmanın bulguları değerlendirilmiştir.

Çalışmanın her safhasında desteklerini esirgemeyen, zihnimde yeni yollar açılmasına vesile olan, bilimsel ve insani bakımdan tanıdığım olmaktan onur duyduğum tez danışmanım değerli Hocam Doç. Dr. A. Cüneyt ISSI Beyefendi’ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez aşamasında bilgi ve görgüsünden faydalandığım değerli Hocam Prof. Dr. Namık Açıkgöz Beyefendi’ye; tezin değişik aşamalarında yol gösterici bilgilerinden yararlandığım Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ Beyefendi’ye; Doç. Dr. Turgay UZUN Beyefendi’ye; anlayışı ve sabrından dolayı kıymetli eşim Deniz’e teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet ÖZGER
MUĞLA 2010

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
Akt.	: Aktaran
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Sos. Bil. Enst.:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
Üniv.	: Üniversite
Yay.	: Yayınları
YDT	: Yayınlanmamış Doktora Tezi
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YYLT	: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

I. GİRİŞ

I. 1. Osmanlıdan Cumhuriyete Devlet –Birey İlişkisi

Altı asır hüküm sürmüş bir devlet olarak Osmanlı, hiyerarşik bir yapıyla yönetilmiş ve bu hiyerarşik yapı içerisinde bireye ve/veya bireyi imleyen herhangi bir oluşuma kendi bünyesinde yaşama hakkı tanımamıştır. Kişiler ancak kendi varlıklarını içinde yaşadıkları toplumsal yapıya eklemleyerek başka bir ifadeyle cemaatin bir parçası kılarak var olabilmişlerdir. Osmanlıda devlet asıl unsurdur, devletin yanında bireyin varlığından bahsetmek bile anlamsız bir uğraştır. Öyle ki hükümdarlar “*devlet-i ebed müddet*” yahut “*nizam-ı âlem*” için kendi kardeşlerini öldürmekten bile çekinmemişlerdir. Devletin devamı için bireylerin- bunlar hükümdarın kardeşi veya oğlu dahi olsa- en tabii hakkı olan yaşama hakkı bile önem arz etmez. Devlet bu hakkı, öncelikle kendi varlık sebebini tanrısal bir öze dayandırdığından kendinde mündemiç olarak var kabul eder. “*Devlet akli*” veya “*hikmet-i hükümet*” olarak da bilinen bu devlet geleneği Osmanlının devlete bakışının temelini oluşturur. Hikmet-i hükümet, her ne şekilde olursa olsun “*siyasi davranışta yüksek ölçüde bir rasyonalite ve icab-ı hale uygunluğu gerektirir*”.¹ Devlet, bireyin veya toplumun çıkarlarıyla çeliştiği anda hiçbir şekilde onların menfaatini gözetmez ve doğrudan devletin çıkarları ön plâna alınır.

Belli oranda da olsa bireyin varlık kazanması ancak Osmanlı'nın Batı karşısında durumunun değişmesiyle ortaya çıkar. Osmanlı, Batı karşısında bir tür efendi- köle ilişkisini benimsemiştir. Karlofça Antlaşması'na kadar bu durum aşağı yukarı bu şekilde devam eder. Ancak gücünü yitiren Osmanlı bu tarihten sonra Batı ile ilişkisinde bir efendi-köle ilişkisi değil, eşitler arasındaki ilişkiyi kabul etmek zorunda kalır. Tanzimat'la birlikte Batı'nın üstünlüğü düşüncesi doruğa tırmanır. Osmanlı, Batı karşısında geriledikçe ve Batı'ya ait değerlerle tanışıkça birey kavramı da kendi oluşumunu başlatmıştır. Bunun en bariz örneklerinden birisi olarak Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi'ne bakmak yeterli olacaktır. Birey, kendisini hükümdarın karşısında var saymaktadır. Geleneksel kaside yapısı öncelikle din

¹ Mustafa Erdoğan, “Hikmet-i Hükümet'ten Hukuk Devletine Yol Var mı?”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 13, Kasım, Aralık, Ocak 2000–01, s. 48.

büyükleri ve hükümdarın övgüsüne dayanır oysa Namık Kemal'in kasidesi baştan sona hürriyet ve insanın iradesi fikri üzerine kurulmuştur.² Birey ve bireyin özgürlüğünü konu edinen şiirlere diğer şairlerde de rastlanır.

Bireyin devlet karşısında bir varlık olarak ortaya çıkması süreci Cumhuriyet'e kadar devam eder. Cumhuriyet'le birlikte hükümdar-kul ilişkisi biçimsel olarak değişir ve Cumhuriyet'le birlikte tanrısal/kutsallaştırılmış devletin gücü millete atfedilir. Bu çerçevede “görece” bir bireylik algısı oluşturulur. Çünkü Cumhuriyet, Osmanlı'nın kültürü, yaşam biçimi, alfabeti, geleneksel dinî yapısı ve kanunlarını reddederken devlet anlayışını devam ettirmiştir. Devlet yapı olarak imparatorluktan ulus-devlete geçmiş fakat bu “devletçi gelenek” devam etmiştir. “*Bu devletçi gelenek Cumhuriyetle birlikte resmî ideolojiyle taçlandırılmıştır. Artık üstün ve tartışılmaz olan sadece bir kurum olarak 'Devlet' ve 'Türk Devleti' değil; fakat belli bir toplum tasarımı, bir hayat tarzını topluma siyaseten kabul ettirmeye adanmış olan 'Türkiye Cumhuriyeti'dir.*”³ Böylece, Cumhuriyet'le birlikte devletin âli menfaatlerini gözetken ve bireyi yok sayan “*hikmet-i hükümet*” anlayışına bir de ideolojik devlet anlayışı eklenmiş olur. İnşa edici bir projeye dayanması⁴, kendisinin dışındakilerle çatışma durumunda olmak ve duygusal nitelik taşımak ontolojik olarak ideolojinin yapısında olan unsurlar olduğu düşünüldüğünde, doğal olarak ideolojik devletin gölgesinde özgür düşünen bireylerin yetişemeyeceğini kabul etmek doğru sayılmalıdır.

Birey, Cumhuriyetle birlikte rasyonalist ve modernleştirici ideolojik devlet algısı karşısında Osmanlı'nın son dönemlerinde yakaladığı gelişim eğrisinin gerisine düşmüştür. Devlet, bütün enstrümanlarını kullanarak halkını modernleştirmek niyetindedir. Modernleştirme projesine öncelikle kendinden öncekinin kalıntılarını temizlemekle başlanmış ve Osmanlı kültür ve medeniyet yaklaşımını anımsatan hemen her şey değiştirilmeye çalışılmıştır. Ölçüt Batılı yaşayış tarzı, hukuku, giyim tarzı ve değer yargılarıdır. Tanpınar, bu topyekûn medeniyet değiştirmeyi “*Medeniyet Değiştirmesi ve İç İnsan*” adlı makalesinde “*Cesaret edebilseydim,*

² Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, s. 44.

³ Mustafa Erdoğan, “Hikmet-i Hükümet'ten Hukuk Devletine Yol Var mı?”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 13, s. 56.

⁴ Ömer Çaha, “İdeoloji İle Hukuk Arasında Devlet”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 13, s. 94.

Tanzimat'tan beri bir nevi Oedipus kompleksi, yani bilmeyerek babasını öldürmüş adamın kompleksi içinde yaşıyoruz, derdim"⁵ demek suretiyle bu durumu bir tür baba katilliği olarak nitelendirmiştir. Bir çeşit bellek yitimiyle harflerini de kaybeden birey, ne tam olarak geçmişine sırtını dönebilmiş ne de tam olarak modernleşebilmiştir.

Tanpınar'ın "*babanın öldürülmesi*" olarak nitelediği bu değişim sürecinde, resmî ideolojinin eklektik bir yaklaşımla Batı'nın farklı ülkelerinden alınarak uyarlanan kurumsal yapılar ve yaşama biçimi topluma dayatılmış, bunların kabul görmediği durumlarda da, Althusser'in ifadesiyle "*devletin baskı aygıtları*"nın⁶ kullanımı yoluna gidilmiştir. Böylece, kişiler ve/veya toplum, hizaya çekilerek bu değişim süreci sürdürülmeye çalışılmıştır.

Devletin resmî ideolojisi olarak kabul edilen Kemalizm'in eklektik yapısı, eklektik bireylerin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Fakat ideolojideki teorik eklektizm uygulamada, özellikle de bireyin oluşumunda beklenen başarıyı gösterememiştir. Bunun öne sürülen felsefi yaklaşımın yetersizliği ve gelenekle arasındaki derin çatlaktan kaynaklandığı düşünülebilir. Yüzyıllar içinde oluşmuş gelenekten kopuş ve yeni hayat felsefesine uyumsuzluk, oluşturulmak istenen yeni bireyde zihinsel anlamda bir boşluk yaratmıştır. Elbette büyük bir savaş yaşamış milletin üzerinde atamadığı şaşkınlığı da bireylerde oluşan bu boşluğun nedeni olarak hesaba katmak gerekir.

Anlam haritalarını yitiren toplum, doğal olarak kendini anlamlı kılacak değerler arayışına girişecektir. Çünkü resmî ideolojinin sunduğu fikirler bireyleri ikna edebilecek olgunluğa henüz erişmemiştir. Geleneği savunanlar kendilerini ifade edebilecek alanlar yaratma peşine düşmüş, ancak bu girişimler de 27 Mayıs Darbesi ile akim bırakılmıştır.

Yukarıdan aşağıya doğru şekillendirim, Tek Parti Dönemi boyunca devam etmiştir. "*İlk defa Demokrat Parti'nin, doğrudan doğruya Halk'ı, Halk'ın kendisini*

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, s. 38.

⁶ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev: Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2006, s. 63.

iktidara taşımaya başlaması ile Türk toplumu 'tebaa'dan 'vatandaş'a yükselmeye ve Toplumsal Değişim Vektörü, aşağıdan yukarıya doğru yönelmeye başlamıştır".⁷ Bu yönelim, 27 Mayıs Darbesi ile kesintiye uğramıştır. Devletin baskı aygıtı olarak kullanılan ordu, kendisini Türkiye'de modernleşirmenin motoru olarak görmüş ve dışındakileri de öteki kabul etmiştir.

Asker, darbeden sonra Türkiye Cumhuriyeti'ndeki fonksiyonunu da belirlemiş oluyor: Toplumsal gelişmeler ve değişimler neyi gerektirirse gerektirsin, her şartta rejimi korumak ve kollamak. Bu yaklaşım, modern ve modern olmayan toplumların yapısı ile ilgili bir veri sunmaktadır. Modern toplumlarda şiddet tekelleştirilerek toplum içi şiddete engel olmak amaçlanmıştır. Bireyin bireye veya belli bir grubun bireye şiddet uygulamasının bertaraf edilmesi amaçlanmaktadır. Max Weber, modern devleti "*belli bir arazi içinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğu*"⁸ olarak nitelemiştir. Ancak, Zygmunt Bauman, modern devletin şiddeti kendi tekelinde bulundurmasının toplumun şiddetten arındırılması değil, şiddetin daha etkili ve kendine yeni alanlar da açarak sürdürülmesi anlamına geldiğini belirtir.⁹ Türkiye'de ordu, şiddeti toplumsal kargaşayı ortadan kaldırmak amacıyla çok resmî ideolojinin korunması yolunda görev yapmıştır. Bunu yaparken kendi meşruiyetinin kaynağını Kurtuluş Savaşı özelinde, Cumhuriyetin kurucu kadrolarının asker kökenli oluşuna ve *kuşatılmış ülke* fobisine dayandırmaktadır.¹⁰ Böyle bir yaklaşım, devletin ordudan farklı düşünülmemeyeceği, "*devlet akli veya hikmet-i hükûmet*"in aynı zamanda "*asker akli*" anlamına geldiğini de göstermektedir.

Devletin hikmet-i hükûmet anlayışının ve şiddet eksenli yaklaşımının karşısında bireyin kendisine özgür alanlar yaratması ve teb'a konumundan vatandaşa; özgürce düşünüp karar verebilen birey hâline dönüşmesi ancak hukuk devletinin gelişmesiyle mümkün olabilecektir. Fakat hukuk algılayışının da mevzuat mantığıyla

⁷Durmuş Hocaoglu, "Düşük Şiddetli Devrim", *Doğu Batı Dergisi*, S. 1, Kasım- Aralık- Ocak 1997, s. 84.

⁸ Akt. Mithat Sancar, "Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti", *Doğu Batı Dergisi*, S. 13, s. 26-31.

⁹ Agm, s. 26-31.

¹⁰Ahmet İnel, "Bir Toplumsal Sınıf Olarak TSK", (Der: Ahmet İnel-Ali Bayramoğlu), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul 2004, s. 43.

işlemesi sebebiyle ciddi mesafelerin kat edildiğini söyleyebilmek pek mümkün değildir.

Onar yıl aralıklarla ardı ardına yapılan darbelerle resmî ideoloji berkitilmiş, darbelerin ardından yapılan anayasal değişikliklerle bireyin özgürlük alanları gitgide daraltılmıştır. Bu bağlamda, darbe dönemleriyle normal zamanlardaki devlet-birey ilişkisi birbirinden oldukça farklılaşmıştır. Diğer zamanlarda resmî ideoloji bireyi kendi hâline bırakmayıp onun yaşam alanlarını tasarımıyarak özgür bırakmamışsa da en azından yaşamına yönelik doğrudan bir tehdit oluşturmamıştır. Ancak, darbe dönemlerinde hem sıkıyönetim gibi fiziksel anlamdaki toptan kuşatmalarla hem de psikolojik baskı unsurlarıyla, Foucault'nun ifadesiyle “*iktidar, iktidar kurduğu, oluşturduğu birey üzerinden işlemekte*”¹¹ ve bireyler iktidara angaje öznel hâline getirilmektedir. İşte darbe dönemlerinde ülke, büyük bir hapishaneye dönüştürülmüş, korkunun hâkim olduğu bir dönem yaşanmıştır.

I. 2. Türkiye’de Siyasi Eğilimler / İdeolojiler

İdeoloji, genel hatlarıyla bir siyasi hareket tarzı, görüş veya bir görüşün sistematik şekli, kimi zaman bir tür gelecek tasarımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Karl Mannheim’e göre ideoloji kavramı “*politik çatışmadan kaynaklanan bir keşfi, yani, hâkim grupların, düşüncelerindeki bir duruma çıkarlarıyla yoğun biçimde bağlanarak iktidar bilinçlerini zayıflatacak belli gerçekleri doğal olarak daha fazla görememelerini yansıtır.*”¹² Bu anlamda ideoloji, asla gerçekleşmemiş tasarılar olarak karşımıza çıkar. Bu şekliyle ideoloji ile ütopya birbirleriyle benzerdir. Öte yandan, içinde bulunulan gerçeklerle örtüşmemesi ve onları görememesi bakımından Karl Marx’ın “*yanlış bilinç*” teorisiyle kesişir. Serpil Sancar Üşür de ideolojinin benzer bir tanımını sunmaktadır: “*Toplumsal gerçekliğin öznelerin bilincinde bir yanlışlama ile oluşan bilgisi, diğer deyişle yanlış bilinç.*”¹³ Üşür, yaptığı diğer ideoloji tanımlarının birini “*hegemonya*” kavramına diğerini de “*söylem*” kavramına dayandırmaktadır Şerif Mardin ise ideolojiyi, kültür kavramının içine

¹¹ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, (Çev: Işık Ergüden-Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 19.

¹² Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, (Çev: Mehmet Okyayuz), Epos Yayınları, Ankara, 2004, s. 67.

¹³ Serpil Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni*, İmge Yayınları, Ankara, 1997, s. 9.

yerleştirerek “*ancak çok çalkantılı ve akışı hızlanmış çağdaş devrin bir özelliği olarak görmekte ve büyük çapta simgesel düşüncenin hayatımızdaki öneminden çıkan, ona dayanan bir görüngü*” olarak nitelemektedir.¹⁴ O, ideolojiyi kültürün içinde bir unsur olarak kabul etmekte ve sembol, mitos ve kültür kodlarıyla ideolojinin aktarıldığını belirtmektedir.¹⁵ Mardin’in ideolojiyi kültürün içine yerleştirmesi kültürün masum bir bilgi birikimi olmadığı ve ideolojinin taşıyıcısı olduğu anlamına gelmektedir. Buna göre kültürün taşıyıcısı olarak dilin ve söylemin de ideoloji kurmak açısından önemli olduğu söylenebilir.

I. 2. 1. Resmî İdeoloji

Osmanlı’nın son dönemlerinde devletin kötü gidişatına karşı aydınlar çözüm arayışlarına girmişler, farklı yaklaşımlarla da olsa hep aynı amaca yönelik olarak bazı fikir akımlarının oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Bu akımların temel amacı devletin yıkılmaktan kurtarılması veya “*hasta adam*”ın iyileştirilmesine dönük reçeteler hazırlamaktır. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık sosyal ve siyasal hayatımız açısından oldukça etkili olmuş reçetelerdir.

Osmanlıcılık fikrinin temeli Osmanlı’nın mevcut sınırlarını koruyup halklara eşit haklar vererek devleti parçalanmaktan kurtarmaktır. Bu fikir hareketi, II. Mahmut döneminde başlamış, ancak milliyetçiliğin gelişmesiyle birlikte önemini kaybetmiştir.¹⁶

İslamcılık, II. Abdülhamid döneminde siyasi bir proje olarak hayata geçirilmiştir. Dünyadaki Müslümanları bir birlik etrafında toplamak fikrine dayanan İslamcılık, Kurtuluş Savaşı sonrasında Cumhuriyet’in kurucu ideolojisi olarak görülmediğinden etkinliğini yitirmiştir.

Milliyetçilik/Türkçülük, Fransız İhtilali sonrasında yaygınlık kazanan bir fikirdir. Osmanlı vatandaşı olan azınlıkların bağımsızlıklarını kazanmak için isyan

¹⁴Şerif Mardin, *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 117–121.

¹⁵Age, s. 121.

¹⁶Enver Ziya Karal, “Önsöz”, Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s. 6.

edip ayrılmalarına zemin hazırlamış ve Osmanlının çöküşüne sebep olmuş bir cereyan olmakla birlikte milliyetçilik aynı zamanda Türkçülük fikrinin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Bu bağlamdan güç kazanmış olan milliyetçilik, Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan modern Türkiye'nin harcının da en önemli unsuru olacaktır.

Batıcılık, Osmanlıdaki diğer fikir akımlarının da az ya da çok desteklediği bir akımdır. İlk olarak askeri alanda başlayan bu düşünce, özellikle bürokratlar eliyle geliştirilmiştir. Batıcılık, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte siyasi ve ideolojik bir proje olarak da etkisini sürdürmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken bu iki akım Kemalizm'in esaslı öğelerini oluşturmuştur. Peyami Safa, "*Türk İnkılâbında bu iki çerçevenin dışarısına çıkan hiçbir hareket gösterilemez*" demektedir.¹⁷ Milliyetçiliği, saltanatın ve hilafetin kaldırılması, meclisin kuruluşu, millî ekonomi, tarih ve dil anlayışındaki millileştirme hareketleri etrafında toplayabiliriz. Batılılaşma ise temelde laiklik eksen alınarak yapılan değişiklikler olarak görülebilir.

Hasan Bülent Kahraman, Batılılaşmayı üç aşama olarak görmüştür: "*İlk dönem bir bilgi aktarım sistemi, ikinci dönem siyasallaşma süreci, üçüncü dönem de melezleşme, içselleşme aşamasıdır.*"¹⁸ İlk dönemdeki bilgi aktarımı Pozitivist/Materyalist düşünceden yapılan çevirilerle sağlanmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşuna kadar bir bilgi aktarı olarak görülen Batılılaşma bu tarihten sonra siyasal bir nitelik kazanmıştır. İdris Küçükömer, Batılılaşan toplumların yapısal yetersizliklerinden dolayı Batılılaşmanın bir çeşit kültür devrimine dönüştüğünü kaydeder.¹⁹ Umulan toplumsal dönüşümde başarısız

¹⁷ Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1988, s. 58.

¹⁸ Hasan Bülent Kahraman, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 127.

¹⁹ Akt. Ahmet Çiğdem, "Türk Batılılaşması'nı Açıklayıcı bir Kavram: Türk Başkaldığı, Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, s. 75.

kalınınca siyasal vurgu ön plana geçer; asker-bürokrat ve halk ayrışması belirginleşir. Söz gelimi, Yakup Kadri'nin *Yaban* adlı romanında bu konu işlenmiştir.

Cumhuriyet eliyle oluşturulan elitler, asker-bürokratlar Kemalizm'i bir "din" ve Mustafa Kemal'i de "şef" olarak görmüşlerdir.²⁰ Bir "şef" etrafında kurulan mitik anlam haritaları tek parti, tek millet, tek devlet olarak belirginleşir. CHP'nin programları da sistemin siyasal yapısının özünü oluşturur. Halkçılık, pozitivist-bilimsel ilerleme düşüncesine bina edilen toplum tasarımının kurucu ögesidir. İnkılâpçılık ve Cumhuriyetçilik, bu pozitivist yaklaşımı desteklemektedir. Türkçülük, tasarlanan yeni insan için diğer ilkelerden biraz daha fazla yük yüklenmiştir. Osmanlıda dine dayalı insan profiline karşı "Türk kimliği" öne çıkarılmıştır. Türklerin Müslüman olmadan önce kurmuş oldukları devletler ve bunların mitik kahramanları yapılan yeni araştırmalarla özellikle bayraklaştırılmıştır. Öbür taraftan, Türkçülüğün zamanın popüler şeflik rejimlerine de -Almanya, İtalya gibi-göndermesi olması belli bir öneme sahiptir.²¹

I. 2. 2. Muhafazakârlık/Sağ

Batı'da Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıktığı kabul edilen muhafazakârlık, adından da anlaşıldığı gibi var olan bir şeyi veya şeyleri korumaya dayalı bir yaklaşımı ifade etmektedir. İhtilalle birlikte yaşanan hızlı değişim süreci, bazı sabit değerlerin var olması gerektiği fikrini doğurmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda belirginleşen Materyalizm de muhafazakârlığın güçlenmesini etkilemiştir. Akıldan çok duyguya dayanan bu düşünce, gelenek-modernlik ikileminde gelenekten yanadır. Muhafazakârlık, özünde tepkiselliği barındırır ve genel olarak, bireye karşı toplumu ve/ veya devleti savunur. Bu düşünceye göre toplum veya devletin üstünde de kutsal olan vardır.²²

²⁰ Mehmet Altan, "Batılılaşmanın Sosyo-politik Temelleri, Düşünsel ve Toplumsal Yapısı", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, s. 144.

²¹ Nur Betül Çelik, "Kemalizm: Hegomonik Bir Söylem", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 76-85.

²² Mustafa Erdoğan, "Bir Muhafazakârlık Olarak Din ve İslam", *Tezkire Dergisi*, S. 27-28, Temmuz-Ekim 2002, s. 63-64.

Türkiye’de muhafazakârlık genel çerçeve olarak Batı’dakine benzer argümanlara sahiptir. Mehmet Vural, *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık* adlı çalışmasında Türk muhafazakârlığının temel olarak dört farklı türünden bahsetmektedir.

a) *Romantik ya da Kültürel Muhafazakârlık*: İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Hamdullah Suphi, Peyami Safa ve Remzi Oğuz Arık bu gruptaki muhafazakârlar olarak kabul edilmektedir. Bunlara göre devlet kutsaldır ve millî iradeyi de yine devlet oluşturacaktır. Din, millet, gelenek unsurlarını önemseyen bu akım, söz konusu değerlerin modernizmle birleştirilmesi taraftarıdır.

b) *Klasik Muhafazakârlık*: “Terkip” kavramı etrafında toplanabilecek bu yaklaşım, Yahya Kemal’in “*kökü mazide olan âti*” ifadesiyle özetlenebilir. *Doğu* ile *Batı*, “*modern*” olanla “*geleneksel*” birleştirilerek bir bütün oluşturma fikrine sahiptirler. Özellikle Yahya Kemal ve Tanpınar ikilisi bu akımın edebiyat ve düşünce planındaki önemli iki temsilcisi konumundadır.

c) *Devrimci Muhafazakârlık*: Müslüman Anadolu Sosyalizmi fikriyle Nurettin Topçu, bu akımın başta gelen temsilcisidir. Dinin mistik yönü ile sosyal adalet kavramları birleştirilmeye çalışılmıştır.

d) *Liberal Muhafazakârlık*: Ali Fuat Başgil ve Ahmet Ağaoğlu’nun savdukları bu düşüncede gelenekle liberalizm birleştirilmeye çalışılmıştır.²³

Vural’ın saydığı bu muhafazakârlık çeşitlerinin dışında devletçi muhafazakârlık, solcu muhafazakârlık gibi farklı muhafazakârlık çeşitlerinden de bahsedilebilir.

Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkan fikir akımlarından İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülüğün ortak özelliği muhafazakârlıktır. Osmanlıcılık, zaten Cumhuriyet’ten önce geçerliliğini yitirmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte

²³ Mehmet Vural, *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*, Elis Yayınları, Ankara, 2003, s. 107–120.

İslamcılık da resmî ideoloji karşısında “öteki” olarak görülmüş ve bağluları sistemin dışında tutulmuştur.

Cumhuriyetle birlikte Türkiye’de muhafazakârlık duruma göre konumlanmış ve genel olarak Milliyetçilikle koşturularak sürece dâhil olmuştur. 1960’lardan sonra ise Türkçülük siyasal anlamda muhafazakârlığın hemen neredeyse tek temsilcisi konumuna sahip olmuştur. Çünkü siyasi panorama sağ-sol olarak belirmiştir. Sağın en temel unsuru ise milliyetçiliktir.

Milliyetçilik, “dünya toplumlarının, ulus-öncesi toplumsal oluşumlardan/yapılardan, ulus olma aşamasına varma sürecinin hem bir ürünü hem de ideolojik aracıdır.”²⁴ Milliyetçilik, bir millete mensup olma duygusuyla başlayıp ulus-devletin kurulmasını sağlayan bir ideolojidir. Ulus devletlerin kuruluş sürecinde milliyet fikri bazen dinin bıraktığı boşluğu aidiyet duygusuyla doldurmuştur. Bu bağlamda Milliyetçilik de Marksizm gibi Kapitalizmin ve seküler düşünce yapısının bir parçası gibi görünmektedir.

Türkiye’de milliyetçilik öncelikle dil ve edebiyat alanındaki faaliyetlerle başlamıştır. 1908 yılından sonra Ziya Gökalp’in ve Jön Türklerin çabalarıyla bir ideoloji hüviyetine kavuşmuş, İttihat ve Terakki tarafından parti programında yer verilerek düzenleyici bir ilke olarak uygulanmaya konmuştur.

Milliyetçiliğin temel felsefesi kalıtsallıktır. Milleti bir organizma olarak görür ve bu organizmayı bozabilecek her türlü fikri bir virüs olarak kabul ederek onunla savaşmayı çok tabii bir refleks olarak kabul eder. Bu sebeple 1970 ve 1980’lerde gelişen sosyalist hareketlerin karşısında geleneği, sosyalizmin evrensel yaklaşımı karşısında dini değerleri ve millîliği savunmuştur. 12 Eylül Darbesi’ne kadar devletin kurucu ideolojisi içinde yer almak avantajı sebebiyle kendisini devletten ayrı görmeyen milliyetçilik (ülkücülük), darbeden sonra devlet karşısında biraz daha mesafeli davranmıştır.

²⁴ Turgay Uzun, *Türk Milliyetçiliği ve MHP*, Ebabel Yayınları, Ankara, 2005, s. 22.

I. 2. 3. Marksizm/Sol

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan kurtuluş reçetelerinden birisi de sosyalizmdir. Dünyada 1800'lü yıllarda oluşmaya başlayan sosyalizm, Karl Marks'ın çalışmalarıyla sistematik bir ideoloji haline gelmiştir. 1960'lı yıllara kadar Türkiye sosyalistleri resmi ideolojiye paralel bir tavır içerisindeyken 27 Mayıs Darbesi solun daha hızlı gelişmesine zemin hazırlamıştır. Biraz da bu sebeple darbeye karşı herhangi bir tepkileri olmamıştır. 1961'de İşçi Partisi'nin kurulmasıyla ve diğer ülkelerde de sosyalizmin gelişmesine paralel olarak Türkiye'de de güçlenmiştir.²⁵ Bu döneme kadar sosyalizm kendini bir anlamda kurucu ideolojiden çok da farklı görmemektedir. Devrimci ifadesi bile bir yanı sıra Atatürk devrimciliğine gönderme yapmaktadır. Her iki ideolojinin “*aydınlatmacılık*” gibi bir ortak paydalarının olması da başka bir etken olarak görülebilir.

12 Mart Darbesi'ne kadar sol, kendisini resmî ideolojinin yanında görürken, hatta 12 Mart'ın sosyalist bir darbe olacağını tasavvur ederken, hiç öngörmedikleri şekilde bu, sola dönük bir darbe olarak gelişir. Bu aşamadan sonra sol, Kemalizm'le Marksizm'in çok farklı ideolojiler olduğunun ayrımına varır.

Darbe sonrası sosyalist örgütlerin sayısında büyük bir artış meydana gelmiştir. Bu örgütlerin bir bölümü Sovyet modelini, bir bölümü de Çin modelini örnek almıştır.²⁶ Temel hedefi iktidarı ele geçirmek olan bu farklı yapıdaki örgütler 12 Eylül Darbesi ile birlikte hemen tamamen ortadan kalkmıştır. Bunda şüphesiz Berlin Duvarı'nın 1989 yılında yıkılışı da etkili olmuştur.

I. 3. Türk Romanında Eğilimler

Tanzimat'la birlikte edebiyatımıza giren roman, bu yıllarda iki akım üzerinde gelişmiştir. Bunlardan birincisi halka hitap eden, halkı eğitmeyi amaçlayan Ahmet Mithat ekolü; diğeri daha çok elit kesimin okur kitlesini oluşturduğu ve Avrupalı romanın örnek alındığı Namık Kemal ekolüdür.

²⁵Murat Belge, “Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Sol*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 32-33.

²⁶ agm, s. 39.

Tanzimat'ın birinci döneminde sosyal meseleler, ikinci döneminde bireysel meseleler ve ara dönemde de günlük hassasiyetler eserlere konu olmuştur.²⁷

Servet-i Fünun döneminde, dönemin şartları gereği apolitik bir edebiyat oluşturulmuştur. Realist ve natüralist sanatçıların örnek alındığı, sosyal ortam olarak *ail* veya *ev* gibi dar alanların seçildiği görülmektedir. Bu dönemin Türk romanına getirdiği en önemli yenilik, önceden sosyal hayatın içinde verilen ve sosyal hayattan ayrı düşünülmemeyen bireylerin bu dönemde bireysel kimliklerine nüfuz edici tahlillerinin yapılmış olmasıdır. Bu açıdan, Servet-i Fünun romanları romanımıza yeni bir perspektif sağlamıştır denilebilir.

Millî edebiyat döneminde ise siyasi şartların da gereği olarak milli bir dil ve edebiyatın oluşturulması için gayret sarf edilmiş, bu gayeyle dilde sadeleşme ve romanda millî konuların; özellikle Anadolu'nun işlenmesinin gerekliliği savunulmuştur.

Millî edebiyatın doğuşunu etkileyen temel unsur Türk milliyetçiliğidir. Turan fikrinden doğan bu düşünce, bütün Türklerin tek çatı altında toplanmasını arzulayan ve Ziya Gökalp'in öncülüğünü yaptığı bir akımdır. *Genç Kalemler*, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua* ve *Dergâh* gibi dergilerde Milli edebiyat mensupları kendi fikirlerine uygun eserler yayımlamışlardır.²⁸ Ahmet Hikmet, *Gönül Hanım* adlı romanında Turancılık fikrini savunarak aynı zamanda modern Türkiye'nin nasıl yapılanması gerektiğine dair önerilerde de bulunmuştur. Halide Edip ve Yakup Kadri eserlerinde Anadolu'yu, Milli Mücadeleyi ve millî konuları işlemişlerdir.

Cumhuriyet döneminde sosyal ve siyasal şartların da zorlamasıyla özellikle Atatürk döneminde romanımız Cumhuriyet ideolojisini destekleyen, "millî romantik" bir eğilim içinde olmuştur. Mütareke yılları, yeni rejimin halka ulaştırmaya çalıştığı mesajları, Anadolu'ya yönelme, Cumhuriyet'le birlikte gelen yeni değerlerin topluma aşılması dönemin romancıları tarafından işlenen meselelerdir.

²⁷ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet- Eser*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987, s. 13.

²⁸ Hülya Argunşah, "Millî Edebiyat", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. Dr. Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, Ankara, 2004, s. 196.

Peyami Safa da yukarıda bahsi geçen kurucu grubun içinde yer almakla birlikte sonraki romanlarında dönem romanı için yeni sayılan tekniklerin derinlikli bireysel konuların işlenmesi ve psikolojik tahlillerin kullanımı bakımından diğerlerinden ayrılır. Bununla birlikte Peyami Safa, Cumhuriyet’le birlikte toplumun geçirdiği değer çatışmalarını ve mistik eğilimleri işlemekle öncüler arasında farklı bir yerde durmaktadır.

Cumhuriyet döneminde popüler halk romancıları da eserler vermiştir. Bir tür Ahmet Mithat üslubu ile halka yönelmişlerdir. Bunların başında Hüseyin Rahmi gelmektedir. Hüseyin Rahmi, Ahmet Mithat tarzını pozitivist yönelimi ve mizah yeteneğiyle birleştirerek yeni bir aydın tipi yaratmaya çalışması bakımından önemlidir.²⁹

Popüler halk romancılığının bir parçası olarak görülen tarihsel romanlar, özellikle ulusal bir kimliğin teşekkülünde etkili olan bir araç olarak görülmüştür. Ömer Seyfettin, Yakup Kadri, Halide Edip, Hüseyin Nihal Atsız, Reşat Ekrem Koçu, Mithat Cemal Kuntay romanlarında tarihi bu maksatla kullanan yazarlardan birkaçıdır.

1950’li yıllara kadar Türk romanının temel eğilimlerinden biri de *köy* olmuştur. Sadri Ertem, Reşat Enis Aygen, Bekir Sıtkı Kunt, Sabahattin Ali ve Faik Baysal eserlerinde köye ve köylü sorunlarına yer veren sanatçılardır.³⁰ Bu sanatçılar ele aldıkları meselelere realist, natüralist bir yaklaşımla bakarak daha sonra geliştirilecek toplumcu gerçekçiliğin de temelini atmışlardır.

Cumhuriyet dönemi Türk romanının eğilimlerinden birisi de *geçmişe özlem*³¹ olarak nitelenen nostalji eğilimidir. Bu eğilim, daha çok anı-roman olarak eserlere yansımıştır. Abdülhak Şinasi Hisar, Samiha Ayverdi, Oktay Akbal ve Safiye Erol Cumhuriyet döneminde nostaljik eğilimli eserler vermişlerdir.

²⁹ Osman Gündüz, “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 386.

³⁰ İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s. 284–287.

³¹ Osman Gündüz, “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 402.

Ahmet Hamdi Tanpınar ve Attila İlhan, *bireysel eğilimlerin* ağır bastığı, bireyin istemlerinin yoğun olarak işlendiği romanlar yazmışlardır. Ahmet Hamdi Tanpınar, şair kimliğiyle şekillendirdiği romanlarında derin bir duyarlılık ve estetik bir yaklaşım sergilemiştir. Attila İlhan da Tanpınar gibi şair olduğu için romanlarına bu farklılığı yansıtmış ve köy romanlarının revaçta olduğu bir dönemde bilinç akışı gibi yeni teknikler kullanarak bireyi işleyen eserler yazmıştır.

Cumhuriyet dönemi Türk romanında toplumcu gerçekçilik önemli bir yer tutar. Gürsel Aytaç, toplumcu gerçekçiliği şu şekilde tanımlamıştır: “*Sosyalist ve komünist ülke partilerinin çoğunun benimsediği resmî edebiyat kuramı (...) edebiyatın estetik bir değeri olamayacağı, dünyayı olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi göstermekle yükümlü tutulacağı gerekçesiyle sanatın tamamıyla ideolojinin emrine sokulmasına dayanır.*”³²

Marksist ideolojinin edebiyattaki karşılığı olarak tanımlanabilecek sosyal gerçeklik, en çok roman alanında belirginleşmiştir. Türkiye’de çok partili sisteme geçişten sonra oluşmaya başlayan bu eğilim işçi sorunlarını, patron-işçi karşıtlığını, dar gelirliliği, köyden kente göçün sorunlarını ele alan romanların yazılmasını sağlamıştır. Orhan Kemal, Kemal Tahir, Samim Kocagöz, Fakir Baykurt, Yaşar Kemal, Kemal Bilbaşar, Necati Cumalı, Talip Apaydın vb. yazarlar toplumcu gerçekçi tarzda eserler vermişlerdir.

Toplumcu gerçekçiliğin popüler olduğu bu dönemde bireysel eğilimli eserler de verilmiştir. Cevat Şakir Kabaağaçlı, Tarık Buğra, Mehmet Seyda konularını kırsal kesimden almakla birlikte bu sorunları birey ekseninde işlemişlerdir.

Türk romanında başka bir eğilim ise konusunu darbeden alan romanlardır. 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan darbenin getirdikleri ve götürdükleri, ikinci demokrasi çalışmaları, Menderes dönemi gibi temaları işleyen romanlar yazılmıştır.³³ Attila İlhan’ın *Kurtlar Sofrası*, *Bıçağın Ucu*, *Yaraya Tuz Basmak*; Tarık Buğra’nın *Yağmuru Beklerken*, *Dönemeçte*, *Gençliğim Eyvah*; Samim Kocagöz’ün *İzmir’in*

³² Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 245.

³³ Mehmet Narlı, *Roman Ne Anlatır?*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 163.

İçinde; Sevinç Çokum'un *Karanlığa Direnen Yıldız* adlı eseri 27 Mayıs Darbesi'ni, bu darbeyi hazırlayan şartları, öncesi ve sonrasıyla toplumdaki yansımalarıyla, roman bağlamında ele alan eserlerdir.

Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler* adlı eserinde 1970-1980'li yıllar arasında yazılmış romanları konularına göre sınıflandırmıştır:

1- Sağ-sol çekişmesi (*47'liler*: Füzüzan, *Canbaz*: Emine Işınsoy),

2- Yakın tarihimiz (*Aynanın İçindekiler*: Attila İlhan, *Yağmur Beklerken*: Tarık Buğra),

3- Aydın sorumluluğu (*Kurt Kanunu*: Kemal Tahir, *O*: Ferit Edgü)

4- Aydın kadın sorunu (*Ölmeye Yatmak*: Adalet Ağaoğlu, *Alında Mavi Kuşlar*: Aysel Özakın)

5- Cinsellik (*Dalyan*: Güven Turan, *Asılacak Kadın*: Pınar Kür)

6- Sanatçı sorunsalı (*Yazsonu*: Adalet Ağaoğlu, *Yaşarken ve Ölerken*: Selim İleri).³⁴

1970'li yıllarda da Türk romanının temel sorunsallarından biri olarak yine darbe göze çarpmaktadır. Murat Belge, 12 Mart romanlarını ele alırken bu romanları *içerden* ve *dışardan* bakış olarak iki gruba ayırır. Bu romanlarda işkence ve mağduriyetin işlendiğini, oysa bu darbenin doğrudan sosyalizmin yenilgisi olduğunu ve bunun işlenmesi gerektiğini öne sürmüştür.³⁵

Bu romanların temel olarak işkenceyi konu aldıkları söylenebilir. Çetin Altan'ın *Büyük Gözaltı*, Sevgi Soysal'ın *Şafak*, Erdal Öz'ün *Yaralısın*, Vedat

³⁴ Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1999, s. 27.

³⁵ Murat Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 114–134.

Türkali'nin *Güven*, Fürüzan'ın *47'liler*, Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düğün Gecesi*, Pınar Kür'ün *Yarın Yarın* romanları 12 Mart Dönemi romanlarının bazılarıdır.

70'li yıllarda Türk romanının rotasını değiştirebilecek potansiyele sahip olan Oğuz Atay'ın romancılığı da bu dönemdeki başka bir eğilimi temsil etmektedir. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* adlı romanı bilinç akışı tekniği, metinlerarasılık, iç monolog, üst kurmaca gibi teknik yeniliklerle postmodern romanın öncülüğünü yapmıştır.

12 Eylül Darbesi, 1980'li yıllara her anlamda mührünü vurmuş, ideolojik eksenli romanları bitme noktasına getirmiş ve aynı zamanda romanımızda farklı eğilimlerin doğmasına vesile olmuştur. 12 Eylül Darbesi, sadece ideolojik kavgaların bitim tarihi değil aynı zamanda Türk romanının rota değiştirmesinin de dönüm noktası olmuştur. Darbe ile birlikte ideolojinin zorunlu hale getirdiği bloklaşmalar biterek yazarların estetik kaygıları ön plâna aldıkları, yeni bir roman yaklaşımının doğduğu görülmektedir.

Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler* adlı eserinde 1980'lerde Türk romanındaki eğilimleri iki başlıkta toplamıştır. Bunlardan birincisi *hesaplaşma* konusudur. 1980 öncesi politik eylemlerin eleştirildiği ve anlatımda ironinin, eleştirel yaklaşımın tercih edildiği romanları bu gruba almış ve Ahmet Altan, Adalet Ağaoğlu ve Mehmet Eroğlu'nun bazı romanlarını örnek olarak vermiştir.

Bu yılların ikinci eğilimi olarak da “*tarihe yönelme*”yi göstermiştir. Ayla Kutlu, Attila İlhan, Tarık Buğra ve Sevinç Çöküm'un bazı romanlarını bu eğilime örnek göstermektedir.³⁶

1980 sonrası romanın eğilimlerinden biri de 12 Eylül romanlarıdır. 12 Eylül Darbesi, 27 Mayıs ve 12 Mart darbelerinden farklı olarak ideolojik yaklaşımların bitirilmesine ve yeni bir yaşam felsefesinin oluşturulmasına sebep olmuştur. Darbe sadece ideolojik kamplaşmalardan kaynaklanan olayların bitirilmesi değil aynı

³⁶ Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, s. 83–90.

zamanda yeni bir insan profili çizmenin miladı olmuştur. 12 Eylül Darbesi ile ideolojiler yenilgiye uğratılmıştır. Sanat ve edebiyat cephesi de aynı şekilde bu yenilgiden payını almıştır. Fakat bunda darbenin olduğu kadar dünyadaki gelişmelerin de etkisini görmek gerekir.

Edebiyat ve roman alanındaki değişimlerde dünyadaki yeni eğilimlerin ve Türkiye'nin küresel dünyaya eklemlenme çabasının etkisi olduğu açıktır. Berna Moran, 1980 sonrası romanı değerlendirdiği yazısında 12 Eylül Darbesi'nin amacının solu bitirmek ve yeni bir insan inşa etmek olduğunu; darbeden sonra değişen değer algısının toplumsal gerçekçi romanı da değiştirdiğini, fakat bunda *okurun beklentisinin* de etkili olduğunu belirtir. Yeni gelişen eğilim, postmodern roman eğilimidir. Orhan Pamuk, Latife Tekin, Nazlı Eray, Bilge Karasu ve Pınar Kür eserlerini bu eğilimle yazmışlardır.³⁷ A. Ömer Türkeş, 80 sonrası romanını ele alırken “*bireyselleşme*”, “*hesaplaşma*” ve “*haz*” eğilimlerinin romanımızda etkili eğilimler hâline geldiğini belirtmiştir.³⁸

Değişen roman yaklaşımına rağmen 12 Eylül'ü işleyen yüzün üzerinde roman yazılmıştır. Bu romanların bir bölümü 1980 öncesindeki siyasal hareketlerin, örgütsel yapıların yanlışlığına değinip bunları eleştirirken bir bölümü salt insani perspektiften darbeyle birlikte yaşanan dramları ele almıştır. Elbette yine herhangi bir ideolojinin savunulduğu birçok roman yazılmıştır. Bunlar, edebî niteliği tartışmalı romanlar da olsalar, devri yansıtan ve bir tür anı-roman özelliği taşıyan romanlardır. Tabii olarak bir ideolojiyi savunmakla birlikte estetik tarafı ağır basan romanlar da yazılmıştır.

Bu dönemi konu alan yüzün üzerinde roman olmasına rağmen A. Ömer Türkeş, bir *12 Eylül Romanı* külliyatından bahsedilemeyeceğini söylüyor.³⁹ Yine benzer yazarlar 12 Eylül'ün diğer darbelerdeki gibi romanda politik, ideolojik bir iz bırakmadığı kanaatindedir.⁴⁰ Fakat her sosyal travmanın bir bastırılma süreci ve bünye kendini topladıktan sonra bu travmanın yeniden ele alınma devresi vardır.

³⁷ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 49–57.

³⁸ A. Ömer Türkeş, “Darbeler; Sözü Bittiği Zamanlar”, *Hece Dergisi*, *Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı*, S. 90–91–92, Haziran-Temmuz-Ağustos 2004, s. 432.

³⁹ A. Ömer Türkeş, “Sol'un Romanı”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, *Sol*, C. 8, s. 1053.

⁴⁰ Mehmet Narlı, *Roman Ne Anlatır?*, s. 184.

Bu süreç tam olarak bitmiş sayılmaz. Kaldı ki, 12 Eylül darbesinin etkileri hâlâ devam etmektedir. Bu bakımdan roman açısından meseleye bitmiş gözüyle bakmak yanıltıcı olabilir. Bununla birlikte önceki darbelerin sonucunda yazılmış romanlarla 12 Eylül sonrasında yazılmış romanlar karşılaştırıldığında bu dönemde yazılanların sayıca çok daha fazla olduğu görülür. Fakat eleştirilen nokta şu olsa gerektir: Yazılan romanlar ideolojileri doğrudan sahiplenmiyor da yaşanan acıları, işkenceleri; bir anlamda insani duyarlılığı anlatıyor. Romanların ideolojileri savunması veya savunmamasını doğrudan romanla değil, ideolojilerin kendi zeminlerini ve tutarlılıklarını kaybetmesiyle açıklamak gerekir.

Hâlihazırda 12 Eylül romanı vardır. Bu romanlarda temel olarak karşımıza çıkan temalar ise şunlardır: İşkence, hapis hayatı, devlet, örgütlerin yapısı, geçmişe yönelik eleştiri, sağ veya solun karalanması, darbecilerin çirkin yüzü, toplumsal bellek yitimi, bireysel bellek yitimi, değer değişimi veya yitimi, ideoloji, birey, psikolojik ve fizyolojik sakatlanmalar, kaçış, cinsellik, umutsuzluk, bunalım, yozlaşma, aydın, sansür, sıkıyönetim ve tecavüz.

Bu çalışmada 12 Eylül'ü yukarıda sıralanan temalar etrafında konu edinen 40 roman üzerinde durulacaktır. Seçilen bu romanlar *bellek*, *özne* ve *iktidar* kavramlarını işlemeleri ve edebîlik ölçütlerine dayanılarak seçilmişlerdir.

Acar, Süheyla (2004), *Yağmurun Yedi Yüzü*, İstanbul: Can Yayınları.

Akçam, Dursun (2002), *Ucu Ucuna Yaşam*, İstanbul: Arkadaş Yayınevi.

Akengin, Yahya (2003), *Dönüş Acıları*, Ankara: Berikan Yayınları.

Arslanoğlu, Kaan (2002), *Devrimciler*, İstanbul: Adam Yayınları.

Baydar, Oya (1998), *Hiçbiryer'e Dönüş*, İstanbul: Can Yayınları.

Baydar, Oya (2004), *Erguvan Kapısı*, İstanbul: Can Yayınları.

Baydar, Oya (2004), *Sıcak Külleri Kaldı*, İstanbul: Can Yayınları.

Bektaş, Habib (2000), *Gölge Kokusu*, İstanbul: Can Yayınları.

Bener, Erhan (1993), *Anafor*, İstanbul: Bilgi Yayınları.

Bener, Yiğit (2002), *Eksik Taşlar*, İstanbul: YKY.

Bostancı, Naci (1996), *Işığın Gölgesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Buğra, Tarık (1989), *Dünyanın En Pis Sokağı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Celal, Metin (2000), *Ne Güzel Çocuklardık Biz*, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.

Cemile, Ayşe (2006), *Zağfiran'da Kırık Beyaz Zamanlar*, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.

Çiçekoğlu, Feride (1991), *Uçurtmayı Vurmasınlar*, İstanbul: Can Yay.

Devecioğlu, Ayşegül (2003), *Kuş Diline Öyküden*, İstanbul: Metis Yayınları.

Eroğlu, Mehmet (2005), *Yüz: 1981*, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Fişekçi, Turgay (2006), *Hep Yanımda Kal*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Hepçilingirler, Feyza (1993), *Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar*, İstanbul: Simavi Yayınları.

Işınsu, Emine (1996), *Canbaz*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Karasu, Bilge (1998), *Gece*, İstanbul: Metis Yayınları.

Kavukçu, Cemil (2000), *Dönüş*, İstanbul: Can Yayınları.

Keskin Atilla (2001), *Dostluk*, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.

Keskin, Atilla (2008), *Çiçekler Susunca*, İstanbul: Tekin Yayınları.

Kıyafet, Hasan (2004), *Bizim Lise*, İstanbul: Ceylan Yayınları.

Kocagöz, Samim (1986), *Mor Ötesi*, İzmir: Sanat-Koop Yayınları.

Korat, Gürsel (2007), *Ay Şarkısı*, İstanbul: Everest Yayınları.

Kür, İsmet (2007), *Onuncu Sigara*, İstanbul: Everest Yayınları.

Livaneli, Zülfü (2001), *Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*, İstanbul: Remzi Yayınları.

Öztoprak, Hasan (2004), *Devamı Hayat*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Öztoprak, Hasan (2006), *Hakikatin Ölümü*, İstanbul: Dharma Yayınları.

Pamuk, Orhan (2006), *Sessiz Ev*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şehsuvaroğlu, Lütfi (T.siz), *Kafes*, Ankara: Genç Sanat Yayınları.

Tekin, Latife (2004), *Gece Dersleri*, İstanbul: Everest Yayınları.

Teoman, Ali (2005), *Bir Garip Cindi Zümürdüanka*, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Yağcı, Öner (1998), *Kardelen*, İstanbul: Çınar Yayınları.

Yağcı, Öner (1999), *Turnalar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Yıldırım, İbrahim (2005), *Yaralı Kalmak*, İstanbul: YKY.

Yıldırım, İbrahim (2003), *Bıçkın ve Orta Halli*, İstanbul: YKY.

Yıldırım, İbrahim (2007), *Kuşevinin Efendisi*, İstanbul: YKY.

I. 4. Türk Romanında Siyasal Eğilimler

19. yüzyılda Tanzimat'la birlikte edebiyatımıza giren roman, kısa zamanda tercüme aşamasından telif safhasına geçmiş ve ülkenin sosyal ve siyasi bakımdan çalkantılı dönemlerine rast geliş sebebiyle tam olarak hüviyetini bulamadan doğal olarak siyasi alana yakınlaşmıştır. Bu durumun doğal bir eğilim oluşu, toplumumuzun geçirdiği çok ciddi kırılmalar sebebiyledir.

Tanzimat yılları, bir değişim sürecinin belirgin safhasıdır. Namık Kemal'in romanlarına baktığımız zaman özellikle *Cezmi* ve *Celaleddin Harzemşah* gibi bazı eserlerinde Namık Kemal, tarihin kasıtlı olarak zirve noktalarını işleyerek mitolojik kişiliklerle geri kalmış Osmanlı insanına yeni bir ruh aşılama amaçlamıştır. Bu yaklaşım, Servet-i Fünun ve Fecr-i Âti dönemlerinde tavsamış gibi dursa bile aslında bu dönemde bir karşı duruşun romanı yazılmıştır. Siyasi baskılardan dolayı gelişen zorunlu bir birey algısının romanı yazılır. Bu açıdan bakıldığında bu dönem romanının da siyasi bir tarafının olduğu söylenebilir.

Millî edebiyat döneminde Milliyetçilik, kimi yazarlarca sosyal bir duyarlılık olarak kabul edildiği gibi kimilerince de siyasi bir ideoloji olarak kabul edilmiştir. Halide Edip'in *Yeni Turan* (1913) romanı, milliyetçiliğin siyasi bir bakışla işlendiği romanlardan birisidir.

I. 4. 1. Cumhuriyet Dönemi ve Kanon Edebiyatı

Bizim edebiyatımız ve özeldede romanımızın siyasetle tanışması, kültürümüzün romanla tanışmasıyla aynı döneme denk gelir. Ülkenin kurtuluşu için elindeki bütün imkânları seferber eden aydınımız, gazete, tiyatro ve romanı siyasi bir araç olarak görmüştür.⁴¹ Bu bakış açısı, cumhuriyet döneminde de değişmemiş, edebiyat “devletin ideolojik aygıtı” olarak kullanılmıştır. Yeni bir insan, medeniyet ve toplum inşa etmeyi amaçlayan devlet, bir “*edebiyat kanonu*”⁴² oluşturmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte siyasi sistemle birlikte edebiyat da özellikle izlekler bakımından değişir. Yazarlar, bu dönemde “*cumhuriyetin kuruluş aşamalarını ve toplumun bu aşamada çektiği sıkıntıları yakından bilen yazarlar, dönemin şartları gereği, yeni kurulan devletin prensiplerini benimseyen eserler yazmışlardır.*”⁴³ Bu eserler, zaten kendi mecrasını bulamamış Türk romanını daha da güdümlü kılmıştır. Bunu sadece sanatçıların resmî ideolojiyle olan göbek bağına bağlamak yanlış olur. Çünkü ülke, Kurtuluş Savaşı gibi zorlu zamanlardan yeni çıkmıştır ve yeni rejimi desteklemek romancılar için bir varlık-yokluk meselesi olarak görülmüştür.

Yakup Kadri, Reşat Nuri ve Halide Edip, resmî ideolojinin yerleşebilmesi için kimi eserler vermişlerdir. Yakup Kadri’nin *Yaban* (1932) ve *Ankara* (1934) romanlarına bakıldığında yeni sistemin savunulduğu görülmektedir. Reşat Nuri’nin *Çalikuşu* (1922) adlı eseri, Cumhuriyet değerlerine gönülden inanmış bir öğretmenin Anadolu’ya gidişini anlatır. Roman kahramanı Feride, söyledikleriyle ve yaptıklarıyla Cumhuriyet değerlerini savunan bir kadın karakterdir. Halide Edip de Yakup Kadri gibi resmî ideolojinin istemi doğrultusunda eserler vermiştir. *Vurun Kahpeye* (1926) adlı romanı Anadolu’yu aydınlatmaya çalışan Aliye öğretmenin başından geçenleri konu alır.

⁴¹ Gazetelerin Tanzimat dönemindeki işlevleri için bkz. Ahmet Cüneyt İssı, “Türk Edebiyatının Popülerleşmesi Sürecinde Tanzimat Dönemi Gazetelerinin İşlevine Dair”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Kasım 2004, s. 47.

⁴² Ahmet Cüneyt İssı, “Toplum Mühendisliği Bağlamında Kanon Edebiyat İlişkisi”, *Hece Dergisi, Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı*, S. 90–91–92, s. 370.

⁴³ Osman Gündüz, “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 367.

I. 4. 2. “Sol”un Romanı

1940'lara kadar solun romanını temsil eden en güçlü kalem Sabahattin Ali olmuştur ve temel sorunsalı yoksulluktur. Bu tarihten 1960'a kadar solun romanına “köy” sorunu damgasını vurmuştur. Eserlerde köyün işlenmesinde Kemalizm'in halkçılık/köylücülük/devletçilik söyleminin şüphesiz önemli bir etkisi olmuştur.⁴⁴ 1960'lı yıllarda ise konuları çeşitlenerek ve derinlik kazanarak devam eder. Kemal Tahir, Orhan Kemal ve Yaşar Kemal'in romanlarında Kemalist çizgiden uzaklaşarak sola özgü değerlerin yoğunluk kazandığı görülür. Sınıf mücadelesi, iktidar, feodal yapı bu değerlerden bazılarıdır.

Solun romanı 27 Mayıs Darbesi'yle gürbüzleşmiştir. 27 Mayıs, sola belli oranda özgürlük sağlamıştır. Bu darbenin sağa yapıldığı düşünüldüğünde solun rahatlığı ve bir anlamda kendilerini rejimin yanında hissetmeleri anlaşılabilir bir durumdur. Fakat bu durum bir kafa karışıklığı da yaratmıştır. Bu sebeple sol, darbeyi hakkıyla anlamamış/anlamak istememiştir. Bununla birlikte darbenin işlendiği romanlar da yazılmıştır. Samim Kocagöz'ün *İzmir'in İçinde* (1973), Attila İlhan'ın *Bıçağın Ucu* (1973), *Sırtlan Payı* (1974), Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* (1975)⁴⁵ isimli romanları bunlardan birkaçıdır.

1960'lı yılların sonlarına doğru “köy” motifi Fakir Baykurt ve Kemal Bilbaşar'la popüler bir akım hâline gelir. 12 Mart Darbesi'nin ardından kırka yakın roman yazılır. Bu romanlar, 68 gençlik eylemlerini, ideolojilerini değil, daha çok hapishane ve işkenceleri anlatan romanlardır. Bu romanlar, bir tür yenilgi psikolojisine sahiptir.⁴⁶

Darbe sonrasında siyasetin yasaklanması, bu faaliyetlerin edebiyat alanına kaymasına sebep olur. Nitekim Murat Belge de 12 Mart romanlarına değinirken “*sanattan ajitasyon yapması, devrim silahı olması*”⁴⁷ beklendiğini vurgulamıştır. Erdal Öz'ün *Yaralısın* (1974), Pınar Kür'ün *Yarın Yarın* (1975), Füzûzan'ın *47'liler*

⁴⁴ A. Ömer Türkeş, “Sol'un Romanı”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Sol*, s. 1053.

⁴⁵ agm, s. 1057.

⁴⁶ agm, s. 1060.

⁴⁷ Murat Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, s. 114.

(1974), Sevgi Soysal'ın *Şafak* (1975) adlı eserleri 12 Mart Darbesi'nde solun yaşadığı dramı anlatan romanlardandır. Bu romanlara bakıldığında ideolojik kaygıların edebî kaygılardan baskın olduğu görülür. Bununla birlikte Adalet Ağaoğlu ve Oğuz Atay gibi bazı yazarlar belli bir siyasi görüşe sahip olmakla birlikte edebîlikten de taviz vermemişlerdir.

12 Eylül'de 1960'lı yıllarda belirginleşen sol hareketlerin büyük bir darbe aldığı görülür. Bu aynı zamanda edebiyata da yansır. Darbeden sonra sol uzun bir dönem kendine gelemez. Siyasi yaklaşımlar yerlerini muhafaza edemez konuma gelir. Aydınlar da kendi geçmişleriyle hesaplaşmak durumunda kalırlar. Bir tür hayal kırıklığı yaşarlar.

I. 4. 3. “Sağ”ın Romanı

Sağ, Türkiye’de kolaylıkla tanımlanabilecek bir kavram olmadığı gibi sağın romanı da çok şeffaf ve belirgin bir kategori olmaktan uzaktır. Türkiye’de sağ, milliyetçilikle eş değer bir algıya sahiptir. Milliyetçilik, bir düşünce akımı olarak edebiyatla başlamış, daha sonra bir akım olarak varlığını sürdürmüştür. 1911 yılında Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntem tarafından çıkartılan *Genç Kalemler Dergisi*, millî edebiyatın başlangıcı olmuştur. Dilde sadeleşmenin, millî benliğin ve millî bir edebiyat oluşturmanın gerekliliği savunulmuştur. Bu edebî akım Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar devam eder. “*Milliyetçiliğin nihai hedefinin özerk bir devlet kurmak olduğu*”⁴⁸ düşünüldüğünde akımın devletin kuruluşundan sonra bitmesi gerekirdi; fakat milliyetçilik, Cumhuriyet sonrasında da var olmuştur.

Devletin kuruluşunda sacayaklarından biri olarak Milliyetçilik alınmıştır. Bu durum, Sağın kimi romancılarının aynı zamanda resmî ideolojinin romancısı olması gibi bir sonuç doğurmuştur. Halide Edip, yazdığı romanlarla milliyetçi bir çizgide olmakla beraber, resmî ideolojinin toplum nezdinde kabul görmesi için de çalışmıştır.

⁴⁸ Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, (Çev: Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 53.

Çok Partili Döneme geçilen yıllarda milliyetçilik fikrine İslam da eklenmiş ve başını Necip Fazıl'ın çektiği Türk-İslam sentezi sağa ayrı bir boyut katmıştır. Bu döneme kadar Doğu-Batı çatışması ekseninde görülen milliyetçilik, İslam'ın devreye girmesi ile daha güçlü duruma gelir.

1950-1980 arasındaki otuz yıllık dönemde sağ, genellikle bireysel eserler yazmakla birlikte milliyetçiliğin ağır bastığı kalemlerde gelişen sol hareketlere karşı bir tür tepki romanının yazıldığı görülür. Bunda sağın devlet algısının da etkisi olmuştur. Sağ, 12 Eylül'e kadar kendini devletin yanında konumlandırmıştır. Fakat darbeden sonra aslında devletle yekvücut olmadığını algılamış ve arasına mesafe koymuştur.

II. 12 EYLÜL ROMANLARINDA BELLEK

II. 1. 12 Eylül Romanlarında Bellek Mekânları

Bellek, sözlükte yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin anlamlarına gelmektedir.⁴⁹ Bellek denildiğinde akla ilk gelen şey, bir kişinin zihninde muhafaza ettiği, tuttuğu bilgilerdir. Buradan hareketle, genellikle belleğin doğrudan kişinin kafasının içiyle ilgili ve soyut bir mekanizma olduğu zannedilir. Hâlbuki o, “dışarı”ya ait çeşitli görüntüler, pratiklerle de çok sıkı ilişki içindedir ve “dışarı”ya ait tüm bu etmenler, bilginin belleğe daha sağlam bir şekilde yerleşmesini, burada daha uzun ya da kısa sürecek kalıcılık veya geçiciliğini belirler. Kalıplaşmış olsun olmasın, kimi durum ve davranışlar, çeşitli deneyimler, ilişki içine girilen nesnelere, mekân, dini-mistik alana veya seküler alana ait bazı ritüeller, gelenek, görenek ve hatta yazı, belleği oluşturan bu dış belirleyiciler arasında gösterilebilir. Çevre, bireyin belleğinin oluşmasında etkilidir. Yaşanan veya öğrenilenler, şahit olunanlar belli bir zaman sonra unutulabilir. Sözelimi, zamanın geçişi, soyut ya da somut, kimi hatırlama/hatırlatma unsurlarının bu zaman içerisinde ortadan kayboluşu, birlikte hareket edilen arkadaş grubunun dağılması, edinilen yeni bilgi ve tecrübeler bu unutulmanın nedenleri arasında sayılabilir. Unutmak, insanın doğasında olan bir özelliktir. Bu durumlarda belleğin ortaya çıkışı, “hatırlama” yoluyla olur. Hatırlamanın güçlü veya zayıf oluşu, yaşanan zamanı ve hatta geleceği kurmada etkili olur. Bu bağlamda denilebilir ki bellek, “geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki köprü”nü kurmasını sağlayan çok önemli bir “bilgi deposu” niteliğindedir.

Hem birey hem de toplum, yaşamını geçmişin ve bu geçmiş boyunca biriktirilmiş olarak kabullendiği veya kabullenemediği, ancak kabullenemese bile onun karşıtı olarak yine de ona bağlı olarak hatırladığı soyut ve somut çeşitli bellek unsurları üzerine inşa eder. “Şimdi”yi, onaylayıcı veya reddedici bu bellek unsurları belirlediği gibi, geleceği de bunların yönlendiriciliğiyle tasarlar. Geçmiş olmayan bir birey -ki burada sözü edilen “geçmiş”, kabul edilen veya zıt düşülen birçok tecrübe, bilgi vs. demektir- ne yaşadığı zamanı anlamlandırabilir ne de bir gelecek

⁴⁹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005, s. 240.

tasavvuru oluşturabilir. Bu durum, birey için böyle olduğu gibi toplumlar için de aynı işleyiş söz konusudur. “*Toplumsal bellek*”⁵⁰ olarak da adlandırılan bu bellek, belli hatırlama/hatırlatma figürleriyle hem geçmişini yeniden kurma, hem de geleceği oluşturma fonksiyonunu gerçekleştirir. Toplumların tarihin belli dönemlerinde yaşadıkları çeşitli türden değişimler ve bu nedenle meydana gelen sapmalar, o toplumda iktidarın olduğu gibi üyelerinin de bellek kaybına yol açar.

12 Eylül Darbesi’ni gerçekleştirenler belleğin yukarıda bazıları sayılan özelliklerinin bilincinde olarak, 12 Eylül sonrasında önceye ait bütün bir belleği silmek istemişlerdir. 12 Eylül Darbesi öncesi yaşananlar, ideolojik oluşumlar, toplumsal hareketler ve uğruna kan dökülen çeşitli kavramlar darbe sonrası süreçte unutturulmaya çalışılmış; bireylerin olduğu gibi toplumun bu anlam haritasına sahip belleğine âdeta sünger çekilmeye çalışılmıştır. Darbe ile birlikte geçmişin ana omurgasını oluşturan, bu anlamda bir tür toplumsal ve siyasal anlam haritaları oluşturan kavramlar, geçmişini anımsatıcı her davranış ve nesne bir tür anlam yitimine uğratarak geçmişe ait değerlerin içi boşaltılarak ya da değiştirilip yozlaştırılarak bunların yerine yeni ve “*istendik*” birtakım değer yargıları, kıymet hükümleri yeni bir yaşam biçimini dizayn edecek şekilde yeni bazı simge, figür, idol ve semboller etrafında oluşturulmuştur.

Mekân, belleği oluşturan unsurların içinde yer aldığı evren olarak bellek için önemli bir alan oluşturur. Romanlarda mekânın kullanımı aynı zamanda belleğin de unsurlarını belirleyici olabilmektedir. Bu bakımdan roman ve mekân olgusu, üzerinde durulması gereken bir meseledir. Romanda mekân oluşturulurken reel hayatın içinden bazı seçmeler sonucu mekân kurulur ve çoğu zaman seçilen mekânlar yazarın niyetine uygun olarak vermek istediği mesajla uyumlu bir şekilde işlenir. 12 Eylül romanlarında da mekân bir tür seçme işlemi ile oluşturulmuştur. Söz konusu mekânları biz sadece fiziki anlamdaki mekânlar olarak değil aynı zamanda belleği de oluşturan mekânlar olarak kabul ediyoruz.

12 Eylül romanlarındaki bellek mekânları, bu tarihten öncesinin bir tür kaosa benzeyen sürecindeki ideolojilerden belli bir tanesini benimseyen, onun için zihinsel

⁵⁰ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, (Çev: Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 38.

ve fiziksel olarak kavga eden, bütün faaliyetlerine katılan veya faaliyetlerine katılmamakla birlikte bunlardan birine sempati duyan, en son olarak da bu yapıdan, az ya da çok, bir biçimde etkilenen kimselerin zihinlerindeki değer üretici, dünya teklif edici, çağrıştırmacı... kavramsal bir haritadır. Edebi anlatılarda mekân, diğer unsurlar gibi kurgusaldır. Aslında, anlatılarda mekânın kurgusallığı, yazarın niyetine göre şekil alan ve onun belleğindeki tasarımın bir ürünüdür. Bu açıdan mekân denilince salt gerçek anlamıyla alınmaması gereken, o döneme edebiyatla özelden romanla şahitlik eden romancıların kafalarındaki anlam haritalarının bölümleri olarak görmek ve öyle algılamak gerekir.

Çalışmanın “12 Eylül Romanlarında Bellek” başlıklı “Birinci Bölüm”ündeki tartışma ve değerlendirmede Jan Assmann’ın *Kültürel Bellek* adlı kitabında ortaya koyduğu teorik kavramlar esas alınacaktır. Assmann’a göre belleği oluşturan, onun çerçevesini belirleyen, çizen çeşitli çevresel etmenler vardır. Bunlardan birincisi “*taklit belleği* veya *davranışlar belleği*” olarak da adlandırılabilen “*mimetik bellek*”tir. İkincisi, eşya ve mekân belleği de denebilecek olan “*nesnel belleği*”, üçüncüsü dil ve iletişim alanına ait “*iletişimsel bellek*” ve dördüncüsü ise “anlam aktarımı veya “*kültürel bellek*”tir. Mimetik bellek, nesnel belleği ve iletişimsel bellek kültürel belleğin yani anlam aktarımının oluşumunu sağlayan bellek türleridir.⁵¹

II. 1. 1. Mimetik Bellek/ Davranışlar Belleği

Davranışlar; insan ilgisinin, kültürel birikiminin, yaşam felsefesinin, ideolojisinin veya ortak değer yargıları ve yaşam stilleri olan grup üyelerinin birlikte oluşturdukları bir olgudur.

“*Bu alan davranış alanıdır. Davranışlar taklit sonucu edinilir. Kullanma kılavuzu, yemek kitapları, inşaa planları gibi yazılı davranış kılavuzları oldukça geç başlayan ve hiçbir zaman tam anlamıyla etkili olamayan bir gelişmenin sonucudur. Davranış biçimleri asla tam olarak kodlanamaz.*”⁵² Davranış, bireylerde

⁵¹Jan Assmann *Kültürel Bellek*, s. 25–26.

⁵²age, s. 25.

gözlemlenen sıradan dışavurumsal hareketlerden çok, ancak ortak, simgeleşmiş, anlam taşıyıcı bir jest/eylem düzeyine gelmiş olursa toplumsal veya kolektif bellekte kendine bir yer edinebilir. Bu bağlamda, toplulukların da bireyler gibi kendilerine özgü olan bazı davranış biçimleri/kalıpları vardır. Bu davranış biçim ve kalıpları o topluluk veya grubun üyelerini birbiriyle “doğal olarak tanış” yaptığı gibi, grubun yalnızca üretim kaynaklarını ve yaşam şekillerini değil, ideolojik sınırlarını çizen, grubu ötekilerden ayıran, üyelerini birbirine tanıtan ve kaynaştıran sosyal iplikçiklerdir.

12 Eylül öncesinde varlık gösteren ideolojik örgütlere bağlı militanların bir bölümü hapse girmiş, bir bölümü ölmüştür. İdeolojik yapılanmalara bağlı kişiler için ölmek veya hapse düşmek kadar geriye bıraktıkları, nasıl hatırlanacakları, belleklerde ne şekilde iz bırakacakları da önemlidir. 12 Eylül’den önce ve sonra ideolojilerin temel problemlerinden biri de budur aslında. “İbrahim, Hüseyin, Nemçi... Bir zamanlar, okullarda, mitinglerde, mahallelerde gördüğü yüzlerce genç, çoğu ya ölmüş ya hapisteydi şimdi. Kendilerinden geleceğe ne kalacaktı. Onları kim hatırlayacaktı” (Kuş Diline Öyküden: 200).

Zamanda iz bırakmak, çoğu zaman ideolojilerin hayati meseleleri olmuştur. Bu sebeple eylem sırasında ölenlerin cenazeleri gösterişli bir kalabalıkla kaldırılır ve her yıl ölüm yıldönümü törenleri düzenlenerek ayrıca “şehit” olarak adlandırılmak suretiyle, onları yaşatmak ve bir anlamda da onlar üzerinden ideolojiyi yaşatmak amaçlanır.

Model kimlikler de taklit unsuru olmaları bakımından mimetik belleğin bir parçasıdır. Afişe çıkmak, örgüt içi gizlilik unsurları yine bu belleğin oluşturulması için kullanılan unsurlardır.

II. 1. 1. 1. Ritüeller

Tören zamanında yapılan davranışların anlam ve amaç olarak insanların normal zaman ve mekânlardaki davranışlarından farkları vardır. Törenler, belli bir zaman ve mekâna bağlı olarak yapılır. O nedenle, belli simgesel anlamları göstermek

ve yaşatmak amacıyla belleğin oluşumunda ve devam ettirilmesinde kendisine anlam yüklenen, çoğu zaman belirli bir form içerisinde sabitleşen bellek unsurlarıdır.

Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar* adlı eserinde ritüelin tanımını “onu kullananların dikkatini özel bir önem taşıdığını düşündükleri düşünceyle ve duyguyla ilgili şeylere çeken, simgesel nitelik taşıyan türden kurallarca yönetilen etkinlikler”⁵³ olarak vermiştir.

Herhangi bir inanç veya düşüncenin aktarımında kullanılan törenler, katılım zorunluluğu taşır. O düşünceye veya inanca sahip kimseler tarafından öğretinin katılımı zorunlu kıldığı toplantılardır. Dinlerin hepsinde törenler vardır ve o dine inananlar için törenlerin katılım zorunluluğu da vardır. İslam’da Bayram Namazı, Cenaze Namazı, Hristiyan ve Yahudilerdeki değişik ayinler bu tür katılım zorunluluğu ve sorumluluğu taşıyan törenlerdir. Törenler, aynı zamanda her tür ideolojinin kullandığı birer ideolojik araçtır. Türkiye’de her sabah ilköğretim öğrencilerinin okuduğu “*And*”, haftada iki kere okunan “*İstiklal Marşı*”, her yıl tekrarlanan ve eğitim camiasınca katılmayanlara ceza verilen “*29 Ekim*”, “*10 Kasım*”, “*19 Mayıs*” yörelere ait kurtuluş günleri törenleri ulusal belleği yineleyerek canlandırma ve yaşatma amacı güden törenlerdir.

İdeolojiler ve örgütlenmeler, örgütsel bağların güçlenmesi için dinî bir yaklaşımları olmasa bile kendilerine ait belli günleri, yıl dönümlerini, cenazeleri, özel günleri örgütsel bağların güçlü kılınması ve hatırlanması için önemli bulurlar. Anthony P. Cohen *Topluluğun Simgesel Kuruluşu* adlı eserinde ritüelin insanların topluluğu yaşantıladıkları önemli bir vasıta olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Grev, yürüyüş, cenazeler bu dönem militan gençliğinin toplumsal belleğinde önemli yer işgal eden toplumsal davranışlardır. “*Belki birimiz yolda vuruluruz, kim bilir! Belki yarın bir cenazede buluşuruz, olmazsa bir grevde, bir büyük yürüyüşte.*” (*Hiçbiryer’e Dönüş*: 188). *Turnalar* romanının kahramanı Erdal, Mamak

⁵³ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar*, (Çev. Alâeddin Şenel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 70.

⁵⁴ Anthony P. Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, (Çev. Mehmet Küçük), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 54.

Cezaevi'nde olmasına rağmen 1 Mayıs olduğu için mutludur. *“Daha güçlüyüm bugün. Daha diriyim. Çünkü bugün 1 Mayıs”* (Turnalar: 164).

Sağ veya sol örgütlerin hepsi de cenaze merasimlerini kendi ideolojileri doğrultusunda kullanmışlardır. Naci Bostancı'nın *Işığın Gölgesi* adlı romanında da öldürülen bir militanın cenaze töreninde hüznün paylaşılacağına, böylece grupsal bağların artırılabileceğine vurgu yapılmıştır. *“Şahsen tanımıyoruz ama ne önemi var, ezeli bir tanışıklıkla bizi birbirimize bağlayan o büyümlü bağ acıları ortak kılıp yüreğimize taşıyor. (...) Orda toplanıp hüznü paylaşacağız. Paylaşılan hüznlerde bir olacağız, biz olacağız, biliyorum”* (*Işığın Gölgesi*: 66-67). Paylaşılan hüznün grupsal birliktelikleri artırmakta gruba biz duygusu katmaktadır.

Kimi zaman iktidar, bu törenlere karşı çıkmış ve bu sebeple olayların çıktığı da olmuştur. *“Filiz'in cenazesinde de olaylar çıkmış, Bazı gruplar cenazeyi cem evine götürmek istemiş, jandarma izin vermemiş... Sonra gençler askerle çatışmışlar”* (*Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*: 123). İktidar ve siyasi gruplar arasında çoğu zaman cenaze merasimleri dolayısıyla çatışmalar meydana gelmiştir.

Darbenin etkin olarak hissedildiği yıllarda, militanlar hapiste olmasına rağmen iktidar, örgütlerce önemli sayılan günlerin çetelesini çıkarıp o günlerde hapisanelerde farklı uygulamalarda bulunmuştur. *“Takvimi varmış yönetimin. Siyasi takvim. Bizim özel günlerimizi işaretlemişler. Kimi yiğitlerin öldürüldüğü günleri, kimi bayramları, kimi anma günlerini. O günlerde tedirgin oluyorlar, o günlerde görevli sayısı- ki bu cop sayısı demektir- iki üç katına çıkıyor”* (Turnalar: 165).

Yağmurun Yedi Yüzü adlı romanda Sedef ve arkadaşları İstanbul Üniversitesine giderken üzerlerine atılan bomba sebebiyle ölen arkadaşları onların belleğinde silinmez izler bırakır. *“Meydanın ortasında baltalanmış ağaçlar gibi yatan ölü çocukları da, kocaman açılmış bakan o bir çift şaşkın gözü de hayatım boyunca unutmadım (...) Ertesi sabah ölenlerin cenazelerini kaldıracaktık; o gece kimse ayrılmadı oradan. Sabaha kadar şehrin bütün öfkesi, acısı, isyanı üniversiteye aktı. Sekiz bin kişi toplandı; amfiler, koridorla bahçe hıncahınç doldu. Soğuktan bahçede ateşler yakıp etrafına toplandık, hep birlikte türküler, şiirler, marşlar*

söyleyerek ölümlerimizi bekledi” (Yağmurun Yedi Yüzü: 124-125). Ritüellerin büyük bir bölümü ölümlerle ilgilidir ve bireylerin belleğinde yer tutar. Darbe öncesinde ve sonrasında meydana gelen ölümler de bireylerin ve grupların belleğinde yer etmiştir.

Örgütlerdeki bu ayinsel yönelim, sadece cenazelerle sınırlı kalmayıp örgüte militan alımında da ortaya çıkmaktadır. Örgüte girecek kişi, dilekçe ile başvuracak, öz geçmişini yazacak, bir hafta sonra bu kişiye kod adı verilecek (*Devamı Hayat: 47-48*).

Ritüellerin yoğun olarak kullanıldığı diğer romanlar: *Dostluk, Çiçekler Susunca, Turnalar, Ucu Ucuna Yaşam, Devrimciler, Erguvan Kapısı, Ne Güzel Çocuklardık Biz, Hep Yanımda Kal’* dır.

II. 1. 1. 2. Afişe/Yazıya Çıkmak

Davranışlar belleğinde yer eden davranışlardan biri de yazıya ya da afişe çıkmaktır. Darbe öncesinde hemen her örgüt kendilerini ifade etmek adına duvarlara yazılar yazmışlar veya illegal basılmış, çoğu zaman kendi faaliyetlerinin veya tepkilerinin afişe edildiği bu materyalleri halkın görebileceği yerlere asmışlardır. Bu davranış, örgütteki bireylerin örgütle olan temasının arttığı, ciddi bakılan, çoğu zaman örgütte pişmiş kimselerin liderliğini yaptığı örgütlerce önemli görülen bir iştir.

Afişe çıkmada, illegal olması bakımından, tehlikeli ve heyecan verici bir taraf vardır. “*Sonra buz gibi soğuk sokaklara çıkacaklardı. Ekip araçlarının aralıksız geçtiği, askerlerin dolaştığı caddelerde duvarlara yazı yazmaya çalışacaklardı*” (*Devrimciler: 88*).

Örgüte yeni katılan kişiler afişe çıkmada savaşa giden savaşçılar gibi destansı bir taraf bulurlar. “*Çevresini, yeni arkadaşlarını heyecan, merak ve şaşkınlıkla izlerdi Akın. Hele geceleri yazıya, afişe çıkmak için toplandıklarında etrafında olup bitenler büsbütün masalsı gelirdi ona. Afişe yetmiş seksen kişi, bazen yüz kişi çıkarlardı*” (*Devrimciler: 99*).

Afişe veya yazıya çıkmak incelenen eserlerin hemen hepsinde göze çarpan bir ögedir. *Sıcak Külleri Kaldı, Bir Garip Cindi Zümrüdüanka, Işığın Gölgesi, Ne Güzel Çocuklardık Biz, Kuş Diline Öykünen, Gece, Gece Dersleri, Sessiz Ev* afişe çıkma temini işleyen romanlardır.

Afişe çıkmak, örgütlerin kendilerine topluma tanıttıkları bir vitrin gibi görüldüğü için önemsenmiştir. Darbe öncesinde birçok militan sadece duvarlara afiş astığı veya yazdığı için hapse girmiştir. Afiş veya yazı örgütlerin toplum hafızasında diri tutulması bakımından da örgütler için ayrı bir öneme sahiptir.

II. 1. 1. 3. Gizlilik

Gizlilik, örgütlerin illegal yapısıyla ilgili olduğu gibi genç bireylerin -ki örgütsel yapılara katılanların büyük çoğunluğu 16-25 yaş grubu arasındadır.⁵⁵- ilgisini çeken, onların gruba katılma eğilimini artıran, kendilerini başkalarından farklı görme ve kendini ispatlama isteklerini kamçılayan bir konudur. Örgütler de bunu çok iyi kullanmışlardır. Çoğu zaman gerekli olmadığı hâllerde bile, gizlilik kurallarına riayet etmişlerdir. Bu kurallardan bazılarını Metin Celal'in *Ne Güzel Çocuklardık Biz* adlı romanında bulabiliriz. Herkese kuşku ile bakılacak, görüşme yerleri genellikle kalabalık yerler olacak, randevulara zamanında gelinecek, gecikme olduğunda beklenmeyecek, buluşulacak kişi hakkında en az bilgi ile yetinilecek, hiçbir zaman gelinen yerden dönülmeyecek, hiç kimseye gidilecek yer söylenmeyecek vs. (*Ne Güzel Çocuklardık Biz: 65–66*).

Sahte kimlik ve kod adların kullanımı da gizliliğin önemli taraflarından birini oluşturmuştur. İncelediğimiz romanların hemen hepsinde örgütlerdeki bu gizlilik kuralından bahsedilmekte, kiminde nostaljik bir hatıra olarak kimindeyse ironik bir dille eleştirilen bir hatıra olarak işlenmiştir (*Devamı Hayat: 93*). *Gece Dersleri* adlı romanda Latife Tekin, kod adının kişilere verdiği zararı göstermek için kahramanının yaşadığı ikili kimliği ve bunun zorluklarını işlemiştir.

⁵⁵ Hatice Fırat, *Cumhuriyet Sonrası (1960–1980) Türk Romanlarında Sosyal Hareketler ve Eğitime Yansıyan Boyutları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enst. YDT, İzmir, 2007, s. 91.

Oya Baydar'ın *Hiçbiryer'e Dönüş* adlı romanından şu cümleler gizliliğe örnek oluşturmaktadır. “*Kapının üstündeki sarı pirinçten el şeklindeki tokmağı, iki uzun, bir kısa, iki uzun, hafifçe beş kere vururdum*” (*Hiçbiryer'e Dönüş*: 182).

Gizlilik, örgütler için vazgeçilmez bir ögedir. Gizlilik örgüt bağlularınca büyük bir iş yaptıkları izlenimi doğurduğu için gizli olmayabilecek işlerde bile gizliliğe önem verilmiştir. Darbe sonrasında gizlilik, örgütü ve örgütün sunduğu yaşamı hatırlatan bir hatırlatma nesnesi olarak belleklerde yer etmiştir.

II. 1. 1. 4. Model Kişiler

Mimetik belleğin en temel özelliklerinden biri taklittir. Bireyler, davranışlarını içinde yaşadıkları toplumdaki model aldıkları kişilerden edinirler. Özellikle kişilik oluşturma aşamasında olan genç nesil için model, kesin doğruluğu olan, yaptıkları yapılması zorunlu olan kişiler olarak algılanmaya gelmiştir.

Kişilerin gelişiminin aşamalarından biri insanın kendisine bir rehber seçerek onun gibi olmaya çalışmasıdır.⁵⁶ Nâzım Hikmet, hem sanatçı kimliğiyle hem de yaşantısıyla Türkiye’de ideoloji yanlıları tarafından model alınan bir kişidir (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 357).

12 Eylül Darbesi’ne giden süreçte model alınan ideolojik kimlikli kişilerin başında, 12 Mart Darbesi’nden sonra idam edilen Deniz Gezmiş, Mahir Çayan ve arkadaşları gelmektedir. Bununla birlikte, yabancı bazı sol militanlar da model kimlikler olarak kabul edilmiştir. Ayşegül Devecioğlu’nun *Kuş Diline Öyküden* adlı romanının kahramanı Yavuz, polisle girdiği çatışmada ölmek üzereyken bile bu militanların adını bir dua gibi zikretmektedir. “*Boşuna ölmeyecekti. Bütün dünyada ölen devrimciler... Hepsi devrim uğruna, halkın kurtuluşu için can vermemişler miydi? Deniz’ler, Mahir’ler... Che... Aslanım Che...*” (*Kuş Diline Öyküden*: 202).

Turgay Fişekçi’nin *Hep Yanımda Kal* adlı romanının kahramanı Yusuf, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının asılması olayından oldukça etkilenir. Bu olay onun

⁵⁶Şerif Mardin, *İdeoloji*, s. 47.

için “mitik bir anlam” kazandığı gibi Deniz Gezmiş ve arkadaşları da “mitik kahramanlara” dönüşür. “O yıl 1972’nin 6 Mayıs günü Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın idam edilmeleri ve bu idamların gazete manşetlerine yansıtış biçimi çok sarsmıştı Yusuf’u. İnanılmaz gelmişti, ikisi yirmi beş, biri yirmi üç yaşında üç gencin olmadık nedenlerle darağaçlarında sallandırılması” (Hep Yanımda Kal: 63).

Model kimlikler veya kişiler, hemen her ideolojik yapıda karşımıza çıkan kişilerdir. Bu kişilerin genel yapısı sahip oldukları ideolojinin en üst seviyede özelliklerini taşıyor olmalarıdır. Bu özellikleriyle bir zamanlar içinde bulunmuş oldukları grubun “anlam taşıyıcı”, “anlam aktarıcı” kimlikleri olarak grupta bulunan diğerlerine örnek kimlik olarak gösterilirler. Söz gelimi Che ya da Deniz Gezmiş, giyim tarzlarıyla, yaşam şekilleriyle sol örgütlere mensup olanlara model kimlik oluşturmuştur. Benzer durum sağ için de geçerlidir. Alparslan, Fatih vb. bazı Türk büyükleri model kimlik olarak gösterilmiştir. Bu tip model kimlikler, ideolojik yaşantıların yoğun olduğu zamanlarda daha çok belirginleşmektedir. 12 Eylül öncesinde de ideolojik saflaşmalar belirgin olduğu için model kimlikler daha belirgin bir şekilde öne çıkarılmıştır.

II. 1. 1. 5. Marşlar ve Sloganlar

Topluluk ruhunun grup üyelerine kazandırılması için topluluğa hitap edici ve bireylerin katılımının gerektiği eylemler çok önemlidir. Bu tür toplu gösterilerin halka dönük yüzünü oluşturan öğelerden biri de marş ve sloganlardır. Bunlar, örgüte yeni girenler için duygusal bir bağlılık yarattığı gibi, sempatican oluşturmada da etkili olan metinlerdir. Genellikle kafiyeli, kısa ve akılda kalıcı özellikte olan bu metinler, hem sağ hem de sol fraksiyonlarca bolca kullanılmıştır. Sol, özellikle “Enternasyonel Marşı”nı, sağ ise “İstiklal Marşı”nı ideolojik nitelikli eylemlerinde kullanmıştır. “İnanmazsın ama işçi korosuna enternasyonalin Türkçe sözlerini belletmeye çalıştığım için hüküm giymiştim ben” (Hiçbiryer’e Dönüş: 154).

Yine sloganlar da marşlar gibi grup kimliğini öne çıkararak ve gruba yeni üyelerin katılımını sağlayan etkili bellek unsurudur. “Önder, örgüt ve özden ödün

verilmez. *Dilediğin gibi düşün ama kurallara itaat et*” (Işığın Gölgesi: 37). Dursun Akçam’ın *Ucu Ucuna Yaşam* adlı romanında Dr. Bilgin’in Sevgi’ye söylediği “*Bilesin ki yaşamak direnmektir*” (*Ucu Ucuna Yaşam*: 55) sözleri o dönemde çok kullanılan sloganlardan biridir.

12 Eylül’ü işleyen romanlarda, saydığımız bu beş unsurun dışında birçok mimetik bellek örneğine rastlanabilir. Nitekim her bireyin kendisine özgü davranışları olabileceği gibi her grubun da kendine özgü taklit kaynaklı davranışları vardır.

İdeolojik örgütler, mimetik belleği, toplum içinde oluşmuş ideolojik özelliğe sahip olmayan diğer toplumsal yapılardan daha fazla kullanır. Arkadaşlık ilişkilerinde, duygusal ilişkilerde, oturup kalkmalarda, evin paylaşımında, yemek yapmada, kadının toplum içindeki tavırlarında, bir bakıma yaşamın her alanındaki ayrıntılarda ideolojik yaşamın mimetik bellek oluşturulmasında farklı bir yaklaşımının olduğu görülür. Bu aslında o kadar ileri bir safhaya gitmiştir ki, kişiler yolda yürüyüş tarzlarını bile mensup oldukları ideolojiye göre değiştirmişlerdir. İnsanlar yolda yürürken etraflarını kollayarak yürümek zorundadır. Karşı görüşten birilerine av olabileceği gibi, polise yakalanma korkusu da yaşarlar... *Köşe başları tehditkârdı, apartman girişleri sürprizlere gebeydi, yanınızda geçen bir araç rast gele bir araç olmayabilirdi* (Işığın Gölgesi: 98). Kısaca darbe öncesinde ideolojik yaşantı normal yaşamın dışında ve ondan farklı olarak yeni davranışlar oluşturmuştur.

Davranışlar, deneysel alanlar, herhangi bir dünya görüşünün “*kalkış motorliğini*”⁵⁷ bir anlamda ilk hareketini oluşturan ilk halkadır. Toplumsal belleği oluşturan diğer unsurlar mimetik bellek alanının üzerine bina edilir. 12 Eylül Darbesi ile birlikte toplumsal hafızadaki bu “*kalkış motorliği*” darbeler tarafından yok edilmiş, ideolojik belleklerin silinmeye çalışılarak ileriki dönemlerde tehlike oluşturması riski bertaraf edilmek istenmiştir.

⁵⁷Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Türksoy Yayınları, Ankara, 2004, s. 38.

II. 1. 2. Nesnelere Belleği

İnsan, nesnelere dünyasının içine doğar. Dolayısıyla, kendilik bilincinin oluşmasında etrafında var olan nesnelere ve bu nesnelere ilişki biçimlerinin etkisi yadsınamaz. Bir bebeğin elinden kolay kolay çingırağını alamazsınız. Dokunarak öğrenir. Kendini tanıma süreci de nesnelere başlar. Böylece insan, ontolojik anlamda varlığının sınırlarını da kavramış olur. “*Nesne ve bilinç arasındaki bu eyitişimsel ilişkiden; kurguları insanlığın çocukluk dönemlerine uzanan hiyerarşik saygı, kutsanma ve kurtarma öyküleri, kuralları ve inanç biçimleri ortaya çıkmıştır.*”⁵⁸ Nesne ve insan ilişkisi belleğin bir alanını oluşturan bir ilişkidir.

Nesnelere, belleğimizde kendi başlarına yer etmezler. Çağrışımlarıyla, öğrenilen, görülen, temas edilen özellikleriyle nesne, durduğu mekân ve algılandığı zamana göre anlamlar kazanır. O nedenle, farklı toplumlarda farklı algılamalara sahip olmaları gayet doğaldır. Bu bağlamda, söz gelimi şapka, Türk toplum yapısında insanların güneş veya benzeri doğa koşullarından korunmasını sağlayan bir nesne olmaktan öte bir anlama sahiptir. Şapka Kanunu, Türk modernleşmesinin hem yeni yaklaşım tarzının hem de zihniyet değişiminin bir ürünü olarak kabul edilir.

12 Eylül’ü konu edinen ve ideolojik kaygılarla yazılmış romanlarda nesnelere özel, simgesel anlamlar yüklendiği görülmektedir. Simge, somut nesnelere soyut anlamlar kazanmasıdır. Edward Sapir, simgenin toplumsal hayatımızda üç açıdan önemli olduğunu söylemiştir: “*Öğrenme süreci bir yerde simgeye bağlanır, simgeler birden çok kimsenin paylaştığı bir “toplum haritası” oluşturur, simgeler toplumsal eyleme iten bazı çağrışımların taşıyıcısıdır, simgeler bu açıdan “yükü” simge (condensation symbol) olarak çalışır.*”⁵⁹ Nesnelere anlam aktarıcı nitelikleri ideolojik kaygılardan dolayı daha çok önem kazanmış ve simgesel boyutları ideolojik yaklaşımdan dolayı artmıştır.

⁵⁸ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, s. 39.

⁵⁹ Akt. Şerif Mardin, *İdeoloji*, s. 91.

12 Eylül romanlarında Marksist ideolojiye sahip militanların *parkalarının* bu tarzda simgeleştigi söylenebilir. “*O sıralarda parka giymek tehlikeliydi ama çok pratik olduğu için vazgeçemiyordum. Yoksa parka, polisin sizi tartaklaması, sağcıların öldüresiye dövmesi için yeterli olan bir kimlik yerine geçiyordu*” (*Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*: 71). 12 Eylül öncesinde parka giymek herhangi bir elbise giymek gibi karşılanmaz, sol tarafından militan olmanın ilk gerekliliklerinden birisi olarak algılanırken sağcılar tarafından da hasım kişilerin giydiği bir eşya olarak kabul edilmiştir

Hasan Öztoprak’ın *Devamı Hayat* adlı romanındaki kahramanlardan Kemal, militan arkadaşı Esra’yı giyiminden dolayı uyarır. “*Giyimin, halin-tavrın bas bas ‘ben solcuym’ diye bağıyor. Neredeyse bir erkek gibi giyinmişsin. Kot pantolonlarını, ayağındaki gibi altı düz botlarını, parkamsı giysilerini at*” (*Devamı Hayat*: 35). Parka giymek kadar, giyilen pantolon, saç veya bıyıkların kesim şekilleri, ayakkabılar tamamen ideolojik sembolere dönüşebilen nesnelere dönüşebilir.

Süheyla Acar’ın *Yağmurun Yedi Yüzü* adlı eserinde roman kahramanlarından Sedef, kılık kıyafetlerine ve bıyık şekillerine bakılarak üniversiteye alınmayan solcu gençleri tarif etmektedir. “*Kılık kıyafetleri, duruşları, yüz ifadeleri ve tabii en kolay da bıyıklarının şekliyle ele veriyorlardı kendilerini. Ülkücü çocukların tersine onların bıyıkları daha kısa ve kalın olurdu*” (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 104). Toplumda insanların kılık kıyafetleri ve saç ve bıyıkları kişinin dünya görüşünü gösteren semboller olarak kabul edilmiştir.

İbrahim Yıldırım, *Yaralı Kalmak* adlı romanında üst kurmaca tekniğini uygulayarak yazdığı eserin yazılış sürecini de anlatıya konu eder. Anlatıcı, çektiği acılardan kurtulmak için geçmişini hatırlatan anı nesnelere anlatmak suretiyle bunların verdiği acıdan kurtulmak ister. Bu nesnelere ona 12 Eylül Dönemi’nde yaşamış olduğu acıları, yapılan işkenceleri, bunların vermiş olduğu psikolojik yaralanmaları çağrıştırmaktadır. Bu nesnelere ayrı ayrı öykülerini yazarak acılardan kurtulmayı, nesnelere ve kendisinin darbe esnasında şahit oldukları insanlık dışı hareketlerden, bu “*kötü tanıklıktan*” arınmayı ummaktadır. “*Umarım bu anlatı bittiğinde kartpostalardan, fotoğraflardan, mektuptan, kolonya şişesinden ve en*

önemlisi duvardaki resimlerden kurtulmuş olurum” (Yaralı Kalmak: 47). Nesnelere kişinin belleğinde acıtan/yaralayan varlıklar olarak yer almıştır.

Edebî anlatılarda nesnelere belleğinin asıl görünümü mekân ögesinde belirir. Mekân, “yazarın niyetine”⁶⁰ göre şekil alan bir anlatı ögesidir. Buna göre yazar, anlatma niyetine uygun mekânlar oluşturur ve bu mekânlar çoğu zaman simgesel değerlerle yüklü olur.

12 Eylül romanlarından simgesel değer kazanmış en önemli mekânlarından biri, yerli veya yabancı, şehirlerdir. 12 Eylül öncesinde kimi şehirler kimi ideolojilerle özdeşleşmiştir. Erzurum’un ülkücülerin kalesi, Ordu’nun solcuların kalesi olarak anıldığı olmuştur. Naci Bostancı, *Işığın Gölgesi* adlı romanında “kışlar ülkesi” olarak nitelendirdiği Erzurum’u kutsal bir yer olarak tanıtır sağcı roman kahramanının gözünden: “Bu şehrin beni böyle etkilemesi ‘mavici’ diye bilinmesindendi. O yüzden kimileri ‘mavi şehir’ diyordu oraya.(...) Kutsal kentine yaklaşan bir mümin gibiydim” (*Işığın Gölgesi*: 90).

Moskova, Marksizm’in kutsal mekânı olarak kabul edilen, ideolojinin teoriden pratiğe geçirildiği bir mekân olması bakımından sembolik değer kazanmış bir yer olarak eserlerde göze çarpmaktadır. “Ona gençliğimizin coşkularını, saf yüreklerimizin sorgusuz sualsiz inancını, kendini büyük bir amaç uğruna feda etmenin kurban psikolojisini biz katmadık mı? Moskova, Kızıl Meydan’dı, Kızıl Meydan ise isyanın, kurtuluşun, ezilenlerin şahlanişinin ve yakut bir yıldızda simgelenen ütopyamızın merkezidi” (*Sıcak Külleri Kaldı*: 235). Moskova ve Kızıl Meydan, sol ideoloji için değer verilen, anlam aktarıcı olarak görülen mekânlardır.

İstanbul, sol için ütopyik bir mekân özelliği taşımış, buraya “davanın şehri” olarak bakılmıştır. Hatta İstanbul üzerine şarkılar söylenmiştir. “Bekle bizi İstanbul diye şarkılar, şiirler düzerdik ona ve devrimin bu kentten başlayacağına inanırdık.

⁶⁰ Yazarın niyeti kavramını kullanmaktaki amacımız incelediğimiz eserlerin belli bir ideolojik doğrultuda yazılmış olmalarıdır. Bu bakımdan kullanılan mekân veya simgelerin belli ideolojilere hizmet edeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Yazarın niyeti ve metnin anlamı ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Burhanettin Tatar, *Felsefi Hermenötik ve Yazarın Niyeti*, Vadi Yayınları, Ankara, 1999; Rasim Özdenören, *Yazı, İmge ve Gerçeklik*, İz Yayınları, İstanbul, 2002.

(...) *Şehir değişmemiş; teslim olmuş; hatırlamak isteyenlere düşman*” (*Hiçbiryer’e Dönüş*: 190). İstanbul, geçmişten bugüne birçok din ve dünya görüşü için merkezi bir konuma sahip olmuştur.

İstanbul’un kendisi siyasiler için bir düşkent olmakla beraber, şehrin meydanları, bazı semtleri özellikle ideolojileri çağrıştırmakta ve sembol niteliği kazanmaktadır. “*Adını 1 Mayıs olarak değiştireceğimize iman ettiğimiz Taksim Meydanı’nda, 1 Mayıs 1977’de ölmedin*” (*Sıcak Külleri Kaldı*: 216). İdeolojilerin çarpıştığı bir mekân olarak İstanbul, baştan başa bellek nesnelere barındıran, çoğu zaman kişilerin kendisiyle bireysel olarak yakınlık kurduğu canlı bir varlık gibi, bir tür sevgili imgesine dönüşen “*içtenlik imgesine, mistik bir kimliğe*”⁶¹ bürünür. Oya Baydar, *Hiçbiryer’e Dönüş* adlı eserinde darbeden dolayı belli bir süre hayatını yurt dışında geçirmek zorunda kalan kahramanının dilinden şehirle kurulan duygusal ve sosyal bağlarını “*Bu şehir içimi acıtıyor; içime bir hançer gibi saplanıyor. Bana yenilgilerimizi hatırlatıyor. Parola Umut’tu. Şimdi değişmiş. Yeni parolayı bilmiyorum. Artık şehrin kapılarını açacak anahtarım yok. Buradan gitmeliyim*” (*Hiçbiryer’e Dönüş*: 192) demek suretiyle ifade etmiştir. İstanbul, bu dönemi işleyen romanlarda ideolojilerin ve bireysel duyarlılıkların birleştiği mistik bir kimlik kazanır. Darbeden önce ölesiye istenen, bir arzu nesnesi iken darbeden sonra bireylere acılarını, hayallerini, ideallerini ve yenilgilerini hatırlatan, terk etmiş bir sevgili kadar acı veren bir hatırlatma figürüne dönüşmüştür. Bu şekliyle her sokağı, caddesi, meydanları bellek nesnelere dopdolu bir hatıra-şehirdir İstanbul.

Hiçbiryer’e Dönüş romanında olduğu gibi *Devamı Hayat* adlı romanda da İstanbul için “*içtenlik imgeleri*”nin kullanıldığı görülür. “*Hele o büyük zafer’den sonra, herkesin eşit ve mutlu olacağı sosyalist İstanbul hayali, umuduna umut katıyordu. Ne yazık, önce şehrin sevdiği en güzel yerleri bir bir yok oldu. (...) Şehrin kimliği, kişiliği değişti. Sonra ölümler geldi, en yakın arkadaşlarının kanı suladı bu şehrin sokaklarını. Ardından askeri darbe yalnızca sosyalizm hayallerinin değil, gençlik arzularının ve yaşam sevincinin de üstüne bir karabasan gibi çöktü*”

⁶¹ Gaston Bachelard *Mekânın Poetikası* adlı eserinde sevilen mekânların, içtenliğe açılma potansiyelinin olduğunu ve bunun mistik bir kimlik oluşturabileceğine değiniyor. Akt. Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, s. 41.

(*Devamı Hayat*: 140-141). İstanbul yalnızca bir şehir olarak görülmemiş kişilerin yaşantılarıyla bütünleşerek kişilik ve kimlik olarak görülmüştür. İstanbul'un değişmesi de kişilerin ve ideolojilerin ütopya kaybıyla eş değer kabul edilmiştir.

Benzer duyguları Süheyla Acar, *Yağmurun Yedi Yüzü* adlı romanında işlemiştir. “*Bense on yıl önce bıraktığım İstanbul'un yüzlerini arıyordum, sokaklarda, deniz kıyılarında. On yıl önce bıraktığım İstanbul, hiçbir yerde yoktu artık*” (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 207). Bu ifadelerde darbenin bir şehrin suretini değil, bir toplumun yaşadığı toplumsal değişime tanıklık eden bir bellek-şehrin belleğini değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Özetle nesnelere belleğini oluşturan unsurlar; kılık-kıyafet, saç-sakal, yaşanmışlıkları çağrıştıran küçük ya da büyük her tür nesnedir. Bu nesnelere en belirginini doğal olarak ideolojilerle birlikte anılan şehirler olmuştur. Moskova, İstanbul ve Erzurum bu şehirler arasında adı geçen belirgin yerlerdir. Nesnelere belleğini oluşturan bu yerler anlam aktarımı görevi üstlenmişlerdir. Bu anlam aktarımları ideolojik belleklerin oluşumuna katkı sağlamış ve daha büyük bir anlam aktarımı olan kültürel belleğin oluşmasında etkili olmuştur.

II. 1. 3. İletişim Belleği: Büyük Karartma ya da İletişim Kanallarının Tıkanması

İnsan kelimesinin kökleri etimolojik olarak iki kaynağa dayandırılır. Birincisi, “*hafıza-i beşer nisyanla malüldür*” darb-ı meselinde olduğu gibi; nisyan, unutan veya unutma yetisi olan anlamındaki kaynak, ikincisi ise ünsiyet köküdür. Ünsiyet, ilişki kurmadır. İlişki kurmanın yegâne şekli ise iletişimdir. Kavram olarak çok değişik şekillerde tanımlanmış olan iletişim, hâlâ üzerinde düşünülen, felsefi, sosyolojik, psikolojik vb. kuramlar üretilen geniş çağrışımlı bir kavramdır. Bireyler arası iletişim, kitle iletişimi gibi farklı sınıflandırmaların yapıldığı bu kavram,

insanın insanla, insanın nesneyle veya insanın tanrıyla olan etkileşimlerinin tümünü kapsayan bir yapıya sahiptir.⁶²

Bireylerin kendilerini ve çevrelerini algılama ve anlamlandırma süreçleri öncelikle dilin kullanımıyla oluşur. Öte yandan iletişim, bireylerin toplumsallaşması için vazgeçilmez bir eylemdir. Bireyler, kimliklerini ve varlık algılarını ancak sosyalleşerek kazanabilirler. Bu da ancak iletişimle mümkün olur. Hiçbir birey, İbni Tufeyl'in *Hay Bin Yakzan* adlı eserindeki gibi dilin varlığından haberdar olmadan ve dil vasıtasıyla toplumsallaşmadan kendilik bilincine erişemez. O nedenle, bireysel ve toplumsal belleğin oluşması, iletişim belleğinin oluşmasıyla olanaklı hâle gelir.

12 Eylül Dönemi'nde bireylerin ve toplumun çeşitli iletişim kanallarının kesilmesi ya da iletişimin sıkı bir denetim ve gözetim altında tutulması darbecilerin yaptığı ilk iş olmuştur. Darbenin yapıldığı gece, o dönem kitle iletişiminin sağlandığı TRT'ye el konulmuş, zaten kısıtlı olan telefon, telgraf ve posta hizmetleri gözetim altına alınmış, sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ile bireysel ve toplumsal bütün iletişim kanalları tıkanmıştır.

Darbe öncesinde de ideolojilerin "öteki"nin sesine sağırlaşması bir iletişimsizlik olarak düşünülebilir. Bu anlamda, iletişimsizlik, darbe öncesinde de bir şekilde var olmasına karşın bu, sistematik, bellek silici nitelikte olmamıştır. Yahya Akengin, *Dönüş Acıları* adlı eserinde söz konusu iletişimsizliği köprü metaforuyla ifade eder. Canyutan Deresi'nin üzerindeki köprüyü sol örgütlerden biri patlatmıştır. Yazar, köprü'nün yıkılmasını insanlar arasındaki iletişimin, medeniyet ve insan arasındaki bağın koparılmasına benzetmektedir (*Dönüş Acıları*: 197).

12 Eylül romanlarında darbenin, bireylerin ve toplumun iletişim özgürlüğünü engelleyen, iletişim belleğini zedeleyen ve yok etmeye çalışan eğiliminin görüldüğü izleri ortaya çıkarmaya çalışacağız.

⁶² İletişim kavramına dair farklı tanım, yaklaşım ve felsefi kuramlar için bkz: Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006; Besim Dellaloğlu, *'Toplumsal'ın Yeniden Yapılandırılması Habermas Üzerine Bir Araştırma*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

II. 1. 3. 1. Kişisel İletişim Kanalları

Kişisel iletişim kanalları bir toplumda yaşayan her insanın, bir insan olarak iletişim kurabileceği her şey ve her vesiledir. Konuşma, gezme, dostlarla görüşme ve benzeri etkinliklerin tümü bireysel iletişimin içinde yer alır.

12 Eylül Darbesi'nden önce ideolojik kamplaşmalar, kavgalar, çatışmalar, ölümler had safhadadır. Şüphesiz bütün bu ölümlerden, ideolojik kan davalarından sadece ideolojilerin ve örgütlerin militan ve sempatanları sorumlu değildir. Bu ölümlerden insanların kamplaşmasından çıkar elde eden bazı gruplar ve gizli örgütler, siyasiler ve olayların bitirilmesi için bir yıl önceden yasal olarak görev aldığı hâlde, darbeye kadar müdahale etmeyen yetkili kurumlar da sorumludur. Tarık Buğra'nın *Gençliğim Eyvah* adlı romanındaki “İhtiyar” karakterinde somutlaşan dış mihraklara çalışan ve devleti ahtapot gibi ele geçirmiş güçlerin, darbelerin yapılmasında ne kadar etkili olduğunu anlayabiliriz.

Darbenin olduğu sabah, bütün ülke Samuel Beckett'in *Godot'yu Beklerken*⁶³ adlı oyununda anlatılanlara benzer şekilde sanki bu karabasan ortamında yıllarca darbeyi bekliyormuş gibi sus pus olur. Olaylar biter. İlk günler sanki su duruluyormuş izlenimini verir; fakat asıl karabasan bundan sonra başlar.

Bu karabasanı, 12 Eylül anlatılarının tanıklığıyla görebiliriz. Türk romancılığında önemli bir yeri olan Bilge Karasu, *Gece* adlı romanında bu karabasanı hem anlatım tekniği ve anlatıcı boyutuyla hem de kahramanların belirsizleştirilmesi ve dilin kullanımı bakımından kendine has üslubuyla oldukça etkileyici bir şekilde ifade etmiştir.

Karasu, romanında, anlatı, anlatıcı ve kişiler bağlamında bir karışıklık, belirsizlik oluşturarak yaşanan “gece”de, gecenin karanlığında yiten bireylere, toplum bilincinin ve belleğinin karartılmasına vurgu yapmıştır. Gecenin içinde her şeyin eridiği, gecenin her şeyin üstünü örttüğü bir ortamda sadece dil dayanabilmiştir buna. O da silikleşerek, belirsizleşerek ve omurgasızlaşarak. Karasu, bu anlatısıyla

⁶³ Samuel Beckett, *Godot'yu Beklerken*, (Çev: Hasan Anamur), Can Yayınları, İstanbul, 1990.

bir tür omurgasız dilin örneğini vermektedir. Babil halkının Tanrı'nın gazabıyla birbirlerinin dilini anlamaması gibi, kimse birbirini anlamamaktadır. Çünkü “*gece: darbe*” hepsinin üstünü kaplayıp bütün ülkeyi pelteleştirmiştir. Büyük karartmadır bu (*Gece. 22-23*).

Büyük Karartma, pelteleşen, sınırlarını ve fonksiyonlarını yitiren varlık alanları, dilin de belirsizleşmesiyle büyük bir iletişimsizliğin bir sis gibi ülkeyi kaplamasını simgeleyen metafordur. Bu metafor Babil metaforunu çağrıştırmaktadır. Darbeyle ülke, birbirinin dilini anlamayan insanların ülkesine dönüşmüştür.

Darbenin olduğu sabah, sokağa çıkma yasağı ilan edilerek bireylerin birbirleriyle iletişiminin kesilmesi sağlanmıştır. Öte yandan, dönemin şartları gereği az sayıdaki teknolojik imkâna da el konmuştur. Darbenin duyulması ile birlikte, militanların aylarca süren kaçaklık hayatı başlamıştır. Çünkü arananlar, bulunduğu anda gözaltına alınmakta ve gözaltı sürecinin kırk beş günden doksan güne çıkarılması sebebiyle sonu olmayan bir yolculuk anlamına gelmektedir yakalanmak.

İbrahim Yıldırım'ın *Yaralı Kalmak* adlı romanındaki Tahsin, kaçak durumuna düşmekle tanıdığı herkesle iletişiminin koptuğunu anlar. “*Artık yalnızdım, doğduğum büyüdüğüm kentle, tanıdıklarımla, hatta ailemle bile iletişimim kopmuştu*” (*Yaralı Kalmak: 96*).

Kaçak yaşamak zorunda kalan militanlar, bazen aylarca saklandıkları evlerden çıkamaz olmuşlar, ailelerinden ve arkadaşlarından aylarca, bazen bir yıl haber alamamışlardır. Ayşegül Devecioğlu'nun *Kuş Diline Öykülenen* adlı eserinde İbrahim ve Yavuz kaçak yaşayan kimselerdir. İbrahim, Yavuz'un yurt dışına kaçması için haber göndermiş fakat bu haber aradan bir yıl geçmesine rağmen Yavuz'a ulaşmamış ve sonunda Yavuz, bir çatışmada ölmüştür.

12 Eylül'ü işleyen hemen her romanda darbe yıllarında yaşanan kaçak hayatın ve doğal olarak bu durumun doğurduğu iletişimsizliğin anlatıldığı bölümlere rastlanmaktadır. Bu dönemde kimileri kaçak olarak yaşamını sürdürmeye çalışırken kimileri de bir süre sonra yakalanır. Gözaltında veya hapiste iletişim imkânları yok

denecek kadar azdır. İçeri düşen kişiden doksan gün haber alınamamaktadır. Ayrıca, hapishaneye götürüldüğü haberi alınsa bile kendisiyle görüşme imkânı yoktur.

Hapiste olanların temel sorunlarından biridir iletişim. Mektup, içerdekiler için hayati bir öneme sahiptir. Darbe yıllarında hapistekilerin mektup yazması bazı kurallarla sınırlandırılmıştır. Söz gelimi, mahkûmlar en çok bir sayfa ve haftada sadece bir kez mektup yazma hakkına sahiptirler (*Turnalar*: 58). Gönderilen mektuplar mutlaka kontrol edilmekte, kimilerinde bazı kelimelerin üzeri çizilmekte, sakıncalı cümlelerin yer aldığı düşünülenler ise gönderilmeyip imha edilmektedir. “*Cezaevlerine gönderilen mektuplar da cezalıdır sanki. Onlar da bekletilir. Sonra açılıp okunur. Kimi yakılır, yırtılır kimi. Kiminde sayfalar, cümleler, sözcükler karalanır. Kiminin fotokopisi alınır. Kimi de hiç öyle mektup yokmuş gibi kayboluverir*” (*Turnalar*: 65). Hapishaneden çıkan mektupların büyük bir bölümü sahiplerine gönderilmemiştir. Aradan yıllar geçtikten sonra bunlar çok daha iyi anlaşılmakta ve o dönemin toplumun belleğinde nasıl etkiler bıraktığı görülmektedir. 2008 yılında ve 2009 yılında gerçekleşen iki olay, darbeyi yapanların mahkûmların iletişimine nasıl bir sansür uyguladığını göstermektedir. Bir gardiyan emekli olduktan sonra, eski bir tutuklunun mektuplarını sahibine iletir.⁶⁴ Yine benzer şekillerde 12 Eylül Dönemi’nde Mamak Cezaevi’ndeki mahkûmların mektupları kimliğini açıklamayan kişiler tarafından 26 yıl sonra mektup sahiplerine teslim edilmiştir.⁶⁵

Hapistekilerle kimi zaman hiç iletişim kurulamamaktadır. Atilla Keskin, *Dostluk* adlı romanında bunu “*Bir iki satır not iletme, içerdekilerden düşüncelerini detaylı olarak almak olanaklı değil*” (*Dostluk*: 308) diye ifade etmiştir. “*Bizi habersiz koyarak, tedirgin ederek, birbirimize düşürerek, yakınlarımızı aç, işsiz bırakarak perişan etmek istiyorlar*” (*Turnalar*: 157). Darbeciler, iletişimi kasıtlı olarak kısıtlı hâle getirmiş ve bunu bir cezalandırma yöntemi olarak uygulamışlardır.

⁶⁴ 07. 02. 2008 tarihli Sabah Gazetesi

⁶⁵ <http://www.haberler.com/12-eylul-doneminde-mamak-cezaevinde-el-konulan-haberi/> 12. 05. 2010 tarihinde indirilmiştir.

12 Eylül romanlarında karşımıza çıkan iletişim öğelerinden biri de insan-doğa ilişkisidir. İnsanın insanla iletişimi boyutunu aşarak bireyin doğayla iletişiminin de kopartıldığı farklı bir yaşamsal alanın felce uğratıldığı görülmektedir. Böylece insanın bütün varlık alanları işgal edilmek istenmiştir.

Hapishane, kişinin yalnız insanlarla iletişimini değil, tabiatla da iletişimini koparıyor. Feride Çiçekoğlu'nun *Uçurtmayı Vurmasınlar* adlı romanında İnci, hapisten çıkınca, içeridekilere mektup gönderir. “Çerçevesiz gökyüzünü ve tel örgüsüz güneşi sizinle paylaşmak için hemen yazıyorum” (*Uçurtmayı Vurmasınlar*: 23) Bu ifadelerde insan-doğa iletişiminin “çerçevesiz gökyüzü” tamlamasının kafamızda oluşturduğu imgeye göre nasıl sekteye uğratıldığı anlaşılmaktadır.

Çiçekoğlu'nun romanının çocuk kahramanı Barış, insani duyarlılığın ve insanın masumiyet tarafının simgesi olarak darbeden zarar gören bütün masumları temsil eden bir sembole dönüşmüştür. Barış, İnci hapisten çıkacağı zaman kendisini de bavuluna koyarak dışarı çıkarmasını istemiştir (*Uçurtmayı Vurmasınlar*: 12). Bu istem, çocukça masumiyetin ve insanın ezilmesinin bir örneğidir.

İnsanın tabiatla, insani duygularla, küçük mutluluklarla bile iletişiminin kesilmesi uçurtma simgesiyle ortaya çıkar. Hapishanenin havalandırma bahçesinde gezen Barış ve diğer tutuklular gökyüzüne bakarken bir uçurtma görürler ve sevinip el sallarlar. Bunu gören hapishane müdürü, gardiyanlardan birinin silahını alarak uçurtmayı vurur (*Uçurtmayı Vurmasınlar*: 98-99) Uçurtmanın vuruluşu; değerlerin yitimi, özgürlüğün yitimi ve genel olarak masumiyetin öldürülmesi anlamlarına gelmektedir.

Uçurtma, uçabilmek kabiliyetiyle özgürlüğün, ferahlığın, kavuşmanın ve daha derin bir yapıda kişinin cennet isteminin simgesel olarak karşılığıdır. Bizim edebiyatımızda yüzyıllar boyu sevdiklerine kavuşmak isteyenler kuşlara, özellikle turnalara seslenmişlerdir. Çünkü kuşlar, uçarak yüksek dağları yani engelleri aşabilir. Bu, uçmanın reel boyutudur. Mistik boyutuysa “uçmak” kavramının aynı zamanda cennet anlamının olmasıdır. Aslında hapishane müdürünün vurduğu, bir uçurtmadan

fazla bir şeydir. Mahkûmların özlemleri, sevdikleri, duyguları, masumiyetleri ve yitik cennetleridir.

Özetle darbeyle birlikte bireysel iletişim kanalları; insanın insanla iletişimi, insanın doğayla iletişimi koparılmış ve iletişim kanalları kapatılmıştır.

II. 1. 3. 2. Kanon Aracı Olarak Sansür

Kanon'un sözlük anlamı ölçek, cetvel, örnek, model, kural, tablo veya listedir. Kelime zamanla bu temel anlamlarından uzaklaşarak kavramsallaşmış ve “*normatiflik*”, “*değer belirticilik*” gibi anlamlar kazanmıştır.⁶⁶ Kanonun normatifliği, iktidarı elinde bulunduranların istedikleri ve özünde yegâne gerçeğin kendi yargıları olduğu varsayımı üzerine oturmaktadır.⁶⁷

12 Eylül Dönemi'nde toplum, darbecilerin belirlemiş oldukları kanonlarla, daha doğrusu kendi tespit ettikleri birtakım *doğrular manzumesi* ile hizaya çekilmek istenmiştir. Bu bağlamda, sorun olarak görülen alanlardan biri medyadır. Darbeden önce medya, ideolojik kamplara sahne olmuş ve tarafsızlığını yitirmiş bir durumdadır. Darbeyle birlikte ideolojik konulara gazetelerde yer verilmemiş; hapis, tutuklama, işkence, sıkıyönetimin getirdiği sıkıntılar vb. hiçbir olay gazetelerde yayınlanamaz olmuştur. Eğer yayınlanırsa, sıkıyönetimin bir genelgesiyle anında ilgili gazete veya derginin yasaklanması sağlanmıştır.⁶⁸

Darbeyle birlikte gazetelerin bir bölümü darbecilerin istediği şekilde yayın yapmış hatta darbecileri destekler mahiyette yazılar yayınlamışlardır. Medya tekeli olarak da adlandırılan bir grup medya, darbecilerin söylemini kullanmıştır. Zülfü Livaneli'nin, *Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm* adlı romanında darbeci bir askerin medya için söyledikleri: “*İlk gün bocalayan basın ikinci günden itibaren bizim dediğimizi yazıyor*” (*Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*: 117). Naci Bostancı'nın *Işığın*

⁶⁶ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, s. 108-118.

⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Cüneyt İssi, “Toplum Mühendisliği Bağlamında Kanon Edebiyat İlişkisi”, *Hece, Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı*, S. 90-91-92, s. 360-370.

⁶⁸ 12 Eylül döneminde gazetelerde uygulanan sansür için bkz. Hasan Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1996; Hasan Cemal, *Demokrasi Korkusu*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1986.

Gölgesi adlı eserinde de medyanın tarafgirliği vurgulanmıştır. “*Bütün spikerler yakalarına yeni iktidarın sembolü olan kocaman bir sarı yıldız takıyordu. Onların adamı olmuşlardı hepsi*” (*Işığın Gölgesi*: 13). Medya, genel olarak darbecilerin istediği doğrultuda yayım yapmıştır.

Darbeciler, toplumun yaşadığı dumurun yazılmasına engel olurken kanonik yayınlarla kendi söylemlerini dillendirmişlerdir. “*Haberleri, iktidarı devralan “öz sarılar birliği” grubunun sarı gömlekli, siyah gözlüklü şefi Seyfi’nin uyduruk tedkik ve inceleme gezileri, incir kabuğunu doldurmayan beyanlatları, adını ‘vatandaşlarımla sohbet’ koyduğu ipe sapa gelmez konuşmaları dolduruyordu*” (*Işığın Gölgesi*: 12). Darbeyi yapanlar kendi görüşlerini yaygınlaştırmak için medyayı bir araç olarak kullanmıştır.

Gazetelerde ölümler, kayıp haberleri, işkence vb. konuların yazılması yasak kapsamındadır. “*Elbette her gün gazeteleri okumak bile insan yeniden tedirgin etmeye yetiyor zaten. İdamlar, işkenceler, üstelik bu haberlerin bile sansürlü olduğunu biliyorsan hele, kim bilir bilmediğimiz neler oluyor daha*” (*Hep Yanımda Kal*: 86). Gazetelerdeki yasaklar gazetelerin olayları nesnel bir şekilde aktarmasına engel olmuş ve haberler taraflı bir şekilde veya çoğu zaman sansürlenerek yayınlanmıştır.

Özellikle siyasi davalara ait haberler sansürlenmekte ve genellikle bu dava haberleri dava bittikten uzun zaman sonra askerlerin istediği kadarıyla gazetelere yansımıştır. Turgay Fişekçi’nin *Hep Yanımda Kal* adlı romanında Atay, örgütün Türkiye sorumlusunun öldürülmesi haberi üzerine “*Bu olaylar kim bilir ne zaman oldu. Operasyonlar çoktan sonuçlanmıştır ki, gazetelerin yazmasına izin verildi*” (*Hep Yanımda Kal*: 74) ifadesini kullanmıştır.

Gazetelerde haberler sansürlenmeden verilirse sonuç bellidir. Kapatılacaktır. O da yeterli olmaz, çoğu zaman haberi hazırlayan gazeteci ve doğal olarak gazetenin genel yayın yönetmeni içeri alınır. “*Her gün ikişer üçer kapısına kilit vurulan gazeteler mi dersin, art arda tutuklanan gazeteciler mi...*” (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 192). *Mor Ötesi* adlı romanının kahramanı Salih Akmercan’ın yazdığı dergi sakıncalı

görülüp kapatılır. Derginin kapatılma sebebi dergide İbni Haldun'un tarih görüşü değil, Marks'ın tarih görüşünün savunulmasıdır (*Mor Ötesi*: 79).

Darbecilerin yayın konusunda getirdiği çok sıkı kurallar yetmiyormuş gibi korku psikolojisiyle yazarların kendilerine uyguladıkları otosansür de ayrı bir sansür çeşidi olarak darbe döneminde var olmuştur. Yazarlar, özellikle gazete yazılarında otosansür uygulamışlardır. Otosansür, kişinin kendi düşüncelerine engel olduğu, sorunlu bir ontik kaygıya dayanan bir kavramdır. Yazarlar, özgürce fikirlerini söyleyecek olsalar hapisaneyeye ve işkenceye maruz kalacaklardır. Yazmasalar, kendilerine duydukları öz güven ve aydın tavrı zedelenecektir. Söz konusu ontik kaygının özünü oluşturan sorun, özgür düşünce ve hakikatin yanında mı durulacak, yoksa güvenlik kaygısına mı teslim olunacak ikilemidir. Darbe döneminde birçok yazar, ikincisine teslim olmuş ve duruşlarıyla tarih ve ahlak karşısında sorumlu olmuşlardır. Darbe kanonunun sansürüne karşı direnen sağ veya solun gerçek aydınlarının bir bölümü hapiste yatmış, bir bölümü işkenceyle öldürülmüş; fakat toplumlarının karşısında onurlu bir şekilde aydın kimliklerini korumuşlardır.

Öner Yağcı, *Turnalar* adlı romanında o dönemin yayın hayatının genel görünümünü sergilemektedir: “Gazeteler pek bir şey yazmıyor zaten. Çoğu banka, banker, bira reklâmları ile dolu. Köşe yazarları tedirgin yazıyor. Birçoğu askeri yönetimi alkışlıyor zaten. Suya sabuna dokunmuyor çoğu. Yazan birkaç kişinin kulağı çekiliyor hemen. Birkaç günlük kapanma büyük zararlara yol açıyor gazeteye. Yine de kişiliğinden, onurundan, düşüncelerinden ödün vermeyen gazeteciler birçok şeyi gizliyorlar satır aralarına” (*Turnalar*: 144).

Sansür ve otosansür, yayın hayatı ile sınırlı değildir. Hapishanelere gönderilen veya hapishaneden çıkan mektupların hepsi istisnasız sansüre uğramakta, bu durumun bilinmesi sebebiyle içerden veya dışardan mektup yazan kişiler, mektubun gönderdikleri yere yetişmesi için kendilerine otosansür uygulamışlardır. “Bu satırların ilk okuru sen olmayacaksın kısacası. Senden önceki “sadık okurlarımı” düşünerek ayrıntılara girmiyorum” (*Yarım*: 76). Bu ifadelerde hem sansür hem de otosansür belirtilmiştir.

Sorunun bir başka boyutu, darbeye basının genel olarak olumlu bakmış olmasıdır. *Türk Yazılı Basınında 12 Eylül Müdahalesi* adlı yüksek lisans tezinde Ercan Yesari Yiğit, dönemle ilgili yaptığı arşiv taramasında bu düşünceleri doğrulamaktadır. Gazeteler, birkaç istisna dışında, darbeye olumlu bakmıştır.⁶⁹

Kısaca 12 Eylül Dönemi'nde sansür ve otosansür bütün yayım hayatının üzerinde Demokles'in Kılıcı gibi tehditkâr bir tavırla var olmuştur. Hapishanelere gelen veya hapishaneden giden mektupların bile denetim-gözetim altında tutulması, gazetelere verilen yayın yasakları ve haberlerin sansürlenmesi bu sansürün hangi boyutlarda uygulandığını gösteren örneklerdir. Bu yasaklar, 12 Eylül'ü işleyen söz konusu eserlere de yansımıştır.

II. 1. 3. 3. Kara Delikler: Gözaltı ve Sorgu

Suçlu olarak görülen kişilerin gözaltında tutulması, sorgulanması, sorgu esnasında işkenceye tabi tutulmasının tarihi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Bir suç tanımlamasına gidildiği her yerde ceza da kendiliğinden akla gelen bir tamamlayıcı unsur olmuştur.

Ceza vermek veya gözetim altında tutmak genelde tek başına bireylerin yaptığı bir uygulama olmayıp daima iktidarın varlığıyla söz konusu olmuştur. İktidar, kendi varlık alanını toplum nezdinde kabul ettirmek, ispatlamak ve yerleştirmek için suçlu gördüğü kimselerin “*beden*”i üzerinde bir iktidar alanı oluşturmak istemiştir. Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* adlı eserinde “*Mahkûmun bedeni, hükümdarlık kovuşturmasının yeri, iktidarın dışı vurumu için bir demirleme noktası, güçler arasındaki benzemezliği belirtmenin fırsatı haline gelmektedir*”⁷⁰ demek suretiyle gözaltındaki bireyin bedeninin bir iktidar alanı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Suç işleyen kişi, kurallara uymayarak, birilerine zarar vererek yalnız

⁶⁹ Mahmut Yesari Yiğit, *Türk Yazılı Basınında 12 Eylül Müdahalesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Sosyoloji Anabilim Dalı, YYLT, Sivas, 1996, s. 48-49.

⁷⁰ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, Ankara, 2000, s. 102.

kurbana değil, doğrudan iktidara da saldırmış olmaktadır. Çünkü yasa hükümdarın iradesi olarak geçerlidir.⁷¹

12 Eylül Darbesi'yle yapılan gözaltı ve sorgulamalar herhangi bir şekilde suçun ortaya çıkarılmasını amaçlayan bir tutumla yapılmamış doğrudan toplumun cezalandırıldığı uygulamalara dönüşmüştür. Darbeyle birlikte neredeyse bütün toplum suçlu muamelesine tabi tutulmuştur. Sokaktaki her hangi biri terörist olarak damgalanıp götürülebilir bir konuma gelmiştir. Gözaltında kırk beş günden doksan güne kadar işkence edilip daha sonra da suçsuz olduğu anlaşılacak yüzlerce insan olmuştur. Elbette bırakılmadan işkencede ölenler de olmuştur.

12 Eylül Darbesi ile 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiş, 650.000 kişi gözaltına alınmıştır.⁷² Ülkede yaşanan büyük gözaltı süreci, bu dönemi işleyen romanlara da aynı şekilde yansımıştır. “*Darbeden bu yana ya polis ya da asker, kalabalığın olduğu her yerde; vapur iskelelerinde, garlarda gece gündüz nöbetteydi. Şüpheli gördüklerini gerekçesiz arama, kimlik sorma hatta gözaltına alma yetkileri vardı*” (Devamı Hayat: 21). 12 Eylül Dönemi, George Orwell'in 1984 adlı çok bilinen romanında anlattığı gibi herkesin gözetlendiği, mahremiyetin olmadığı, ülkenin açık bir hapishaneye döndüğü zamanlardır.

Gözaltına alınmak sonu belli olmayan bir durumdur. İlk zamanlar gözaltı süresi kırk beş günken sonraları doksan gün olur. Bu işlem hapis değildir. Hapis, yeri ve zamanı belli bir alanken gözaltı böyle değildir. Gözaltına alınan kişilerden bazen uzun zaman haber alınmadığı olmaktadır. “*Darbenin hemen ardından yaptıkları ilk işlerden biri gözaltı süresini doksan güne çıkarmak olmuştur. Gözaltında olmak işkence altında olmak demektir*” (Yağmurun Yedi Yüzü: 155). Kaan Arslanoğlu'nun *Devrimciler* adlı romanının kahramanı Bedri, gözaltındayken gözaltı ile ilgili düşünceleri şöyledir: “*Tutuklarlar beni garanti. Tutuklasınlar. Cezaevi buradan bin kat rahattır. Cennet gibi gelir insana (...) Gözlerim de bağlı olmaz. Şu bağdan bir kurtulsam. Ruhumu karartıyor. Devamlı gözetleme hissi veriyor insana. Sonunda benim de kırk beşinci günüm gelecek*” (Devrimciler: 195-196). Gözaltı, çoğu zaman

⁷¹ age, s. 92.

⁷² [http://tr.wikipedia.org/wiki/12 Eylül darbesi/darbenin sonuclari](http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eylül_darbesi/darbenin_sonuc_lari). 10.10. 2009 tarihinde indirildi.

tutuklanmaktan daha çok tedirgin edici, sonu belirsiz bir durum ve işkence anlamlarına gelmektedir.

Gözaltılar, insanların gece yarısı evden alındıkları ve kendilerinden doksan gün haber alınamadığı için bir tür “*kara delikler*”e benzemektedir. Dursun Akçam’ın *Ucu Ucuna Yaşam* adlı romanının kahramanı Hasan, yurt dışından gelir gelmez yakalanmış, fakat kendisinden uzun bir dönem haber alınamamıştır (*Ucu Ucuna Yaşam*: 158).

İktidar, bireylere otoritesini kabul ettirecek şekilde hareket etmiştir. Gözaltına alınanların dışında, suçlu görülüp yakalanamayan kişiler de gıyaben suçlu ilan edilmiştir. Bu, mikro-iktidar alanı olarak bireyler böylece yine bir anlamda suçlu kabul edilmiştir: “*Gıyabi tutuklu, altı üstü bir satırlık yazı. Oyun gibi (...) Nerde olursanız olun fark etmez, gövdenizi yakalayamamış da olabiliriz, hiç önemli değil; gücümüzü kullanıyor ve sizi denetimimiz altına alıyor. Otorite böylelikle kendini iktidar alanlarının ötesine taşıyor*” (*Işığın Gölgesi*: 13). İktidar, gıyabî suçlu ilan etmekle iktidar alanını genişletmek ve toplum üzerinde tam bir denetim kurmak istemiştir.

Gözaltı ve sorgulamalar cezaevinin ağır koşullarından çok öte bir cezalandırma sistemi oluşturmuştur. Asıl gaye suçu itiraf ettirmek olarak gösterilse de gözaltılarda tam anlamıyla toplumsal bir sindirme politikası sistemli şekilde uygulanmıştır: “*Her gün yüzlerce insan gözaltına alınıyor, bazıları işkencelerde ölüyor... Ben de daha ne olduğunu anlayamadan yakalandım. Haftalarca sorguya çekildim, işlemediğim birçok suçu, hatta cinayeti üstlenmem için günlerce işkence gördüm*” (*Hakikatin Ölümü*: 21).

Foucault, azap çektirmenin *aşırılıklarının* içinde koskoca bir iktidar ekonomisinin olduğunu söylemektedir.⁷³ Gözaltında yapılan işkenceler, iktidarın kendi gücünün doruğunu görme isteminin bir tür siyasal tatmininin göstergesi olmuştur. “*Gözaltından çıkanlar, psikiyatristlere gidiyor doğru. Hayatla bütün bağları koparılmış, bütün yaşama sevinçleri söndürülmüş, sakat, yaralı,*

⁷³ Foucault Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 75

bırakılıyorlar dışarı. Bir daha hiçbir işe yaramayacak biçimde” (Hep Yanımda Kal: 70). Gözaltı süreci sonrasında serbest bırakılanlar, önceki yaşamına devam edemeyecek kadar kendilerinden uzaklaşmış ve mutlaka tedavi görmesi gereken kişilikler olarak hayatlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır.

İletişimsizliğin son noktası, bireylerin hayatla ve kendileriyle olan ilişkilerinin koparılmasıdır. Kişinin kendisiyle olan iletişiminin bitirilmesiyle bireyin kendisine *yabancılaşması, ötekileştirilmesi* ve böylece bireysel, sosyal, ideolojik herhangi bir uyarana tepki veremeyecek konuma getirilmesi amaçlanmıştır. Ötekileştirme, ontolojik karakterli bir özgürlük sorunudur. Ötekileş(tiril)en kişi bilerek veya bilmeyerek yaşa(tıl)dığı bu zorunlu süreçte, düşünce ve eylemlerindeki “*kendine özgü*”lüğü yitirmiş; “*başka*”ya dönüşmüş veya “*başka*”da batmış, kaybolmuş ben’dir. Düşünsel anlamda “şeyleşme” diye de tanımlayabileceğimiz bu durumda kişi, özüyle varlığı arasına aşılamaz engeller yığmış ve çoğu zaman da bu, “*amaca dönüşmüş engel araçlar*”ın tahakkümü altında köleleşmiştir.⁷⁴

Mehmet Eroğlu’nun *Yüz: 1981* adlı romanındaki kahramanı -adı yoktur, Eroğlu bu kişiye ad vermemekle şeyleşmenin, yabancılaşmanın ve silikleşmenin somutlaşmasını amaçlamış olmalı– 12 Eylül döneminde yedek subay olarak askerliğini yapmaktadır. Bu sırada yapılan işkencelere tanık olmuştur. Fakat bunlara vermesi gereken tepkiyi vermediği için hayatının ilerleyen zamanlarında kalıcı bir yüzünün olmadığını fark eder. İlişkiye girdiği herkes bir şekilde ölür. Dokunduğu her güzellik, yiter (*Yüz: 1981: 415-420*). Kahraman, iktidarın ötekileştirdiği, kendisine yabancılaştırdığı bir bireye dönüşmüştür. İdeolojisi, ideali veya herhangi bir “*değer*”i kalmayarak kendisiyle iletişimi koparılan, şeyleşen, iktidarın bir nesnesine dönüşmüştür.

Gözaltılar 12 Eylül Dönemi’nin çok etkili uygulamalarından biridir. Gözaltı, sınırlı belirli bir uygulama olmadığı için sağ veya sol militanların korkulu rüyası olmuştur. Gözaltında yapılanlar kamuya açık bir durumda olmadığı için ve denetim mekanizmasının doğru çalışmaması sebebiyle darbe öneminde işkencelerin yapıldığı,

⁷⁴ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, s. 20.

insanların gözaltındayken öldüğü veya kaybedildiği bir yer olarak “*kara delikler*” olarak toplumsal hafızada yer etmiş ve eserlere de bu şekliyle yansımıştır.

II. 1. 3. 4. Toptan Kuşatma: Sıkıyönetim

Sıkıyönetimin anlamı sözlükte olağanüstü zamanlarda ve durumlarda ülkede güvenliğin sağlanması için ordunun yardımıyla gerçekleştirilen yönetim olarak verilmiştir.⁷⁵ Darbeyle birlikte ülke çapında genel sıkıyönetim ilan edilir. Darbeden önce daha çok ideolojik, yer yer de mezhep çatışmalarının olduğu bazı illerde kısmi sıkıyönetim ilan edilmiş, fakat çok fazla “*sıkı*” tutulmamıştır.

Sokağa çıkma yasağı, derneklerin kapatılması, istemedikleri gazete ve dergilerin kapatılması, yayın yasakları ve sansürler, evlerin aranması, kitaplara getirilen yasaklar, partilerin kapatılması, liderlerin tutuklanması, sivil toplum örgütlerinin kapatılması, yazarların gözetim altında tutulması, asker ve polis marifetiyle kamusal veya özel bütün mekânların gözetim ve denetim altında tutulması, ülkenin toptan bir kuşatmaya maruz bırakıldığı anlamında değerlendirilebilir. “*Sokaklar asker ve polis kaynıyordu. Orduda ve poliste izinlerin kaldırıldığı söyleniyordu. Akşamları dışarıya çıkmak tehlikenin bile bile kucağına atılmaktan başka bir şey değildi. Tedirgin halk, korkusundan erken erken evlere kapağı atıyor, karanlık sokaklarda polisler, askerler ve niyeti bozuklar dışında kimse kalmıyordu*” (Devrimciler: 221). Kısaca söylemek gerekirse, sıkıyönetim uygulamasıyla birlikte ülke büyük bir hapishaneye dönüştürülmüş, sosyal yaşam alanları ablukaya alınmıştır.

Tutukevlerindeki kişiler cezalandırılmakla kalmaz, dışarıda da onların yakınları baskınlarla göz hapsinde tutulur. Almanya’da kaçak olarak yaşayan Dr. Bilgin’in eşine her gece baskın yapan, gözetim altında tutan polisler Dr. Bilgin ironik bir şekilde mektup yazar:

“*Sevgili polisler, aile polislerimiz,*

⁷⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 1753.

Sizlere teşekkür etmek için yazıyorum bu mektubu. Eşim Naime sizden çok memnun (...) En zor günlerinde siz onu yalnız bırakmadınız. Gece demeden, gündüz demeden halini hatırını sordunuz” (Ucu Ucuna Yaşam: 149). Öner Yağcı'nın Kardelen adlı romanındaki çocuk kahramanın anne babası kaçaktır. Buna rağmen, evi hemen her gün aranmakta ve göz hapsinde tutulmaktadır. “O günlerde iki üç gecede bir polis ve asker amcalar geliyordu eve. Resmi giyinmiyorlardı ama biliyordum ben onların polis olduklarını. Bazen gündüzleri de geliyorlardı. Ellerinde tabancalar, kocaman kocaman tabancalar. Korkuyordum ben, ağlıyordum. Gelip babamı, annemi soruyorlardı” (Kardelen: 73).

Muhbirlik çok iyi işleyen bir sisteme dönüştürülmüştür. Çünkü birileri sizi herhangi bir sebeple siyasi bağlantıları var diye ihbar etmiş olabilir. İnsanların korkularından biri de bu olmuştur o dönemde. Hasan Kıyafet'in *Bizim Lise* adlı romanında arabasını okulun dışına park etmesini söyleyen müdüre kızan öğretmene minibüs şoförü “sıkıyönetime muhbirleyin be abla, usuldan bu adam komünist deyin yeter. Allahıma doğduna pişman ederler” (*Bizim Lise*: 166) demiştir. Bu tip bir yaklaşım o dönemde sıkıyönetimin insanları neye göre suçladığını veya neye göre gözaltına aldığını gösteren bir örnektir. Sıkıyönetim, toplumsal baskı aygıtı olarak işlev görmüştür.

Toptan kuşatma, hayatın her alanına yansımış ve darbeciler âdeti hiçbir boşluk bırakmamacasına toplumsal yaşamın hemen her alanını işgal etmişlerdir. Öyle ki, insanlar dışarıda olmakla hapiste olmak arasında fark göremez olmuşlar, kimi zaman hapishaneyi dışarıdaki hayata tercih eder duruma gelmişlerdir. “*Tek kurtulayım şu beladan. Her sokağı, her caddesi benim için hapishane olan bu memleketten... Dışarıda olmanın hiçbir anlamı yok. Dışarıda da hapistesin. İçeride olunca hiç olmazsa içeri düşme korkusu yok” (Hep Yanımda Kal: 78). Ülkenin sıkıyönetimle hapishaneye çevrildiği, birçok romanda tekrarlanmış bir konudur. Öner Yağcı'nın Turnalar adlı romanında Erdal, dışarıyı hapishane olarak niteler. “Asıl acıları dışarıdakiler çekiyorlardı. Dışarı da bir mapusaneydi aslında. Duvarlarla çevrelenmemişti ama mapusaneydi dışarı da” (Turnalar: 205). Dışarıdaki hayat, hapishaneden farklı değildir. Hapishane sınırları belli bir alan iken dışarıdaki hapishanenin sınırları bütün ülke sathı olmuştur.*

Dışarıdakiler, kendi yakınlarının durumundan haberdar olmadıkları gibi onlar da içeridekiler gibi çeşitli işkencelere maruz bırakılıyorlar. Açlık grevindeki yakınlarını görmek için cezaevine gelenler, içeri girmek isteyince görevliler tarafından engellenir, dövülürler. *“Her taraftan yığınla asker geliyordu. Coplarla, dipçiklerle saldırdılar insan yumağına... Dipçiğı, tahta copu yiyen kadınlar, yaşlı insanlar çamurlu toprağı düşüyor, kalkmak için çaba harcadıklarında yeni bir darbe ile yine yere yapışıyorlardı”* (Çiçekler Susunca: 12). Sıkıyönetim içeride uyguladığı baskıyı hapishanedekilerin yakınlarına da uygulayarak ideolojilerle herhangi bir şekilde bağlantısı olan herkesi cezalandırmak istemiştir.

Sıkıyönetim, üniversiteyi de ihmal etmemiştir. Üniversitedeki hocaların çoğı zorla ihraç edilmiş veya ölümü gösterip sıtmaya razı etmek kabilinden, İstanbul dışındaki taşra üniversitelerine gönderilmişlerdir. Feyza Hepçilingirler, *Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar* adlı romanında 12 Eylül Dönemi sıkıyönetiminin üniversiteler ve hocalar üzerindeki baskılarını işlemiştir: *“1402 demek, sorgusuz sualsiz işinizden atılmak demek. Birçok arkadaşımızla yaşadık aynı acıyı. Kimini yurt dışından, girdiğı sayısız sınavı kazanarak gönderildiğı yerdeki görevinden, telefon emriyle çağırıp ellerine bu sarı zarfları tutuşturdular; kimini dersini yarıda keserek polis marifetiyle dekanlık makamına götürüp imza karşılığında görevine son verildiğı müjdesiyle geri gönderdiler; kimine maaş kuyruğunda bir sürpriz olarak sundular sarı zarfını. Bir sarı zarf trajedyası”* (Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar: 114). İstanbul’da bir üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı hocası olan Sibel, sıkıyönetimin baskılarıyla Trabzon’a gönderilir. Hakkını aramaya çalışan hoca bu yolda birçok zorluklarla karşılaşmış, tehdit edilmiş, ailesinden uzak yaşamak zorunda kalmıştır.

Eğlence mekânlarına belli bir saate kadar izin verilmekte o saatten sonra açık olan yerlere ise baskınlar düzenlenmektedir. *Yaralı Kalmak* romanında Müşfik, yılbaşı gecesinde Karakuş Birahanesi’nde kalır; çünkü sokağı çıkma yasağının saati gelmiştir. Fakat içerisi de tehlikelidir. Her an basılma riski taşımaktadır. *“O gece fisiltılarla, mırıltılarla, inlemelerle, yakınmalarla, kuşatılmıştı Karakuş Birahanesi. Böyle olması kaçınılmazdı. Çünkü yeni yıl kutlamalarına yiğitlik edip katılan insanlar dışarıda avını bekleyen, tuzaklarla dolu, pusuya yatmış bir gece olduğunu biliyorlardı”* (Yaralı Kalmak: 121). Bu alıntıda da anlaşılacağı üzere toplum

üzerindeki denetimin sağlanması ve iletişimin koparılması akla gelebilecek her yol kullanılarak sağlanmıştır.

İnsanlar hapisle, sorguyla, işkenceyle cezaevlerinde; psikolojik baskılar, baskınlar, aramalar, sokağa çıkma yasakları ve her bireye suçlu muamelesi yapılmasıyla dışarıda sindirilmeye, bastırılmaya, psikolojik olarak ezilmeye maruz bırakılmıştır. Siyasi olan veya olmayan herkesin belleği silinmeye, iletişimsizlikle insanların sosyal bellekleri yok edilmeye çalışılmıştır. Ülkenin hangi yerine, hangi kurumuna veya dağına, ovasına, evine gidilirse gidilsin, orada darbecilerin izine rastlanılmaktadır. Her şey onların gözetimi altında olacaktır. Yollar tutulmuş, evlere fütursuzca girilmiş, okullar, kurumlar, ülkenin bütün çıkışları gözetim altına alınarak ülke “*açık bir hapishaneye*” dönüştürülmüştür (*Devamı Hayat: 98*).

Ülkenin sıkıyönetimle hapishaneye dönüşmesi metaforu Süheyla Acar’ın *Yağmurun Yedi Yüzü* adlı romanında da ifade edilmiştir. “*Her gün ikişer üçer, kapısına kilit vurulan gazeteler mi dersin, art arda tutuklanan gazeteciler mi... Kuruldukları gibi kapatılan siyasi partiler, sürekli yeni bir davadan yargılanan parti başkanları, hiç bitmeyen vetolar... Ağzına kadar dolu hapishaneler... Yurt dışına çıkış yasakları öylesine alıp yürümüştü ki, ülke koca bir hapishane gibiydi zaten*” (*Yağmurun Yedi Yüzü: 172*).

Tecrit ederek iletişimsizleştirmenin bir şekli de hapishanenin dışındaki tecrittir. Darbeciler, toplumu kolluk kuvvetleriyle koruma ve kollama adına tecrit etmişken, toplum da kendi içinde politik sebeplerle darbecilerin aradıkları kimselerin ailelerini tecrit etmişlerdir. Sol militanların aileleri, eş-dost çevreleri tarafından tecrit edilir. Dr Bilgin’in eşi Naime, bu tecritten şikâyetçidir:

“Ben iyiyim.

Başımı ağrıtan yok. Zati çevremizde akraba, eş-dost kayboldu. Birisi sokakta görse ürker, başını çevirerek panik içinde uzaklaşır” (*Ucu Ucuna Yaşam: 147*).

Bu şekilde kuşatılan ülkede elbette iletişimsel bellek, yitime uğrayacaktır. Can kaybı vardır. Yaşam ve ölüm arasında tercih yapmak durumunda bırakılan insan, en kötü şartlarda da olsa yaşamı seçmek durumundadır. Sıkıyönetim, sadece siyasi olayların bitirilmesine yönelik bir uygulama olarak kalmamıştır. Çok güçlü bir denetim mekanizması olarak toplumsal yaşamın en küçük birimine kadar nüfuz etmiş, çoğu zaman mahremiyet alanlarını da ihlal ederek toplumsal bir baskı kurup bir sindirme politikası icra etmiştir. İncelenen romanlara da açık bir şekilde yansıyan bu politika, sonraki zamanlarda insanların toplumsal zeminde, siyasi meselelere bakışında, toplumsal eylemlere katılmasında ürkek ve korkak bir tavır geliştirmesine zemin hazırlamıştır.

II. 1. 3. 5. Kör Nokta: Hapishane

Suç ve ceza, insanlık tarihinin başlangıcıyla paralel kavramlardır. Habil ve Kabil'e kadar uzanan bu süreç, insanın suç işleme eğilimi dolayısıyla cezanın olduğu bir sistemi doğurmuştur. Bir suçun olduğu her yerde cezadan bahsediliyorsa bir cezanın olduğu her yerde de bir iktidarın, güç merkezinin olduğu ortaya çıkıyor. Bir suçun cezasını doğrudan suça maruz kalan kişi vermiyor, bir otorite, bir iktidar veriyor. Bu, bazen din veya dinî kurumlar olmuş, bazen hükümdarlar olmuştur. Modern dönemlerde ise devlet, cezalandırma yetkisini uhdesine almıştır. Böylece, bireyin bireye ceza vermesinin doğuracağı anarşinin de önüne geçilmiştir. Cezalandırma, devletin varlık gerekçelerinden, saygınlık kaynaklarından biridir.

Devlet suça ceza vermekle aynı zamanda “suçun tanımı”nı belirleme yetkisini de üzerine almıştır. Böylelikle, iktidarın ideolojisine göre değişik suç tanımlamaları da söz konusu olmuştur. Suçlar, değişik yaklaşımlara göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. İktidar, iktidar alanlarına göre suçu tanımladığından, insan bedenini ve hapishaneleri de ideolojik bir aygıt olarak kullanmıştır. Althusser, devletin ideolojik aygıtı ile devletin baskı aygıtlarını

birbirinden ayırmış, devletin baskı aygıtını “zor” kullanmakla, devletin ideolojik aygıtlarını ise “ideoloji”yi kullanmak bakımından birbirinden ayırmıştır.⁷⁶

Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* adlı eserinde hapishanenin tanımını “bireyleri dağıtımına tabi tutmak, onları sabitleştirmek ve mekân içinde paylaşmak, tasnif etmek, onlardan en fazla zaman ve en fazla gücü çekip almak, sürekli hareketlerini kodlamak, onları hiçbir boşluğu olmayan bir görünürlük içinde tutmak, onların etrafında koskoca bir gözlem, kayıt ve notlandırma aygıtı oluşturmak, onlara ilişkin olarak biriken ve merkezileşen bir bilgi meydana getirmek üzere, toplumsal bünyenin tümü itibarıyla usuller yoğrulduğunda, hapishane adli aygıtın dışında oluşmuştur. Bireyleri, bedenleri üzerindeki belirgin bir çalışmayla, itaatkâr ve yararlı kılmak üzere oluşturulan bir aletler bütünüdürünün genel biçimi”⁷⁷ olarak vermiştir. Bireylerin itaatkâr kimseler olarak yeniden tasarlanması hapishanenin temel işlevi olmuştur.

12 Eylül Dönemi’nde hapishaneler aracılığıyla, hem toplumdaki kaosu bitirmek amaçlanmış hem de ideolojik bir aygıt olarak toplumun belirlenen ideolojiye uygun olarak şekillendirilmesi amaçlanmıştır. Hapishaneler, bu dönemde iktidarın hem baskı aygıtı hem de ideolojik aygıtıdır. Foucault’nun teorisinde de Althusser’in teorisinde de karşımıza çıkan temel yapı, iktidarın hapishanelerle “beden” üzerinde bir iktidar oluşturma girişiminin olduğudur. 12 Eylül Darbesi’nde devleti ele geçiren darbeciler, toplumdaki kargaşaya son vermekle yetinmemişler, hapishanelere attıkları binlerce insan üzerinde ideolojilerini işletmeye çalışmışlardır. Böylelikle, mahkûmların ideolojileri ve bellekleri silinerek veya silikleştirilerek kendi ideolojilerinin yerleştirilmesi amaçlanmıştır.

Kişilerin kendi ideolojilerini unutması için, öncelikle o tür bilginin yaşam alanı olan sosyal bağlar, iletişimler koparılır. Onlara geçmişlerini hatırlatıcı her unsur, çevrelerinden uzak tutulur.

⁷⁶ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 65.

⁷⁷ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 335.

Kişilerin etrafı maddi anlamda tel örgülerle sarıldığı gibi kafaları da yasaklarla sarılarak tecrit edilir. Tutukluların gerçek anlamda ıslahı sağlanmayıp sindirme ve baskı politikaları ile iktidarın gücü ispatlanmaya, gösterilmeye çalışılmıştır. *“Aslına bakılırsa satranç da yasaktı içerde. Ekmek hamurundan, tutkal ve mürekkep yardımıyla aletlerini yapıyorlar, bir kartona çizdikleri tablo üzerinde oynuyorlardı”* (Turnalar: 146). Tutuklulara iletişimin her türlü yasak kapsamındadır. Mektup yazmak da belli kurallara göre işler. *“Hapislik içinde bir hapislik de bu! Mektup günü! Haftada bir mektup yazabiliyoruz ancak”* (Turnalar: 146). Mektuplara zaten sansür uygulanmaktadır. Fakat mektup yazmayı belli bir sayıyla sınırlı tutmanın amacı, ancak sistemli bir silikleştirme ve bellek yitimi gerçekleştirmenin bir göstergesi olabilir.

Darbe döneminde hapishanelerdeki önemli yasaklardan birisi de kitap yasağıdır. Satranç gibi kitap da insan zihninin çalışmasına vesile olan bir araçtır. *“Mamak'ta kitap okumak da yasakmış uzun süre”* (Kardelen: 116). Kitap, bilginin taşıyıcısıdır. Darbe döneminde kitap, tehlikeli bir ideolojik araç olarak görülmüş ve kitabın her türüsüne yasak getirilmiştir

Darbe döneminde hapishanelerde tek tip elbise uygulaması başlatılmıştır. Farklı ideolojideki insanlar, darbeden önce kılık kıyafet, bıyık, sakal ve benzeri dış görünüme ait unsurlarla kendi ideolojilerini yaşayıp yansıtmayı amaçlamışlardır.

İktidar tek tip elbise uygulaması ile bu farklılığı yok etmeyi planlamıştır. *“Bin yedi yüz tutukludan ayakta kalabilmiş olanların hepsi de zorla giydirilen giysileri çıkartıp çiğnemişti. (...) Binbaşı Halit: Bugün ancak sekiz kişiye cezaevi giysisi giymeyi kabul ettirebildik, dedi”* (Ay Şarkısı: 89). Tek tip elbise giymeyenlere disiplin cezaları verilmekte ve tutuklular zorla bu giysileri giymek durumunda bırakılmaktadır. *“İnsanı palyaço yapan şu giysilerin giydirilmesine ilke olarak karşıyım. Ama disiplin cezası almamak için giyerim”* (Yarım: 83). Tutuklular, bu silikleştirme sistemine karşı çıkmışlar ve direniş göstermişlerdir. *“Soğuk havaya rağmen tüm sanıklar birer atlet ve külotla oturuyorlardı. Zorla dayatılan tek tip mavi elbiseyi hiç biri giymeyi kabul etmemiş, yırtıp atmışlardı hâkimlerin önünde”* (Çiçekler Susunca: 123). Tutuklular, uygulamayı onurlarına vurulmuş bir darbe

olarak kabul etmişler, zaman zaman bu elbiseleri giymemek için ölüm orucu (açlık grevi) tutmuşlardır (*Çiçekler Susunca*: 11).

Tek tip elbise, satranç, kitap yasağının yanı sıra koğuşlara yerli yersiz baskınlar, farklı şekillerde rutin dayaklar ve işkenceler iktidarın tutuklularda öz saygıyı yok edici uygulamalarla belleksizleştirme çalışmasının işaretleridir. “*Koğuş aramaları, baskınlar, dayaklar ve direnişler arasında akıp geçen günler, yalnız Altan’ı değil, tutukluların çoğunu bezdirmişti*” (*Ay Şarkısı*: 109).

12 Eylül Dönemi’nde işkence, bilhassa tutukluların örgüt ilişkilerini deşifre etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte, suçu sabit görülmüş ve cezalarını çekmekte olan kişilerin hapiste işkence görmelerinin halka sunulacak bir karşılığı yoktur. Ann Game, *Toplumsalın Sökümü* adlı eserinde “*boyun eğdirme bölgesi olarak beden, aynı zamanda düzenin potansiyel bir ihlal bölgesidir de*”⁷⁸ demiştir. İktidar, bedenleri tahrip ederek ihlal ederek ruhlara hükmedecektir. Ruha hapisane olan beden, bedene hapisane olan ruha dönüştürülecektir.⁷⁹ Bedenin hapsedilmesi zamanla ruhun da köleleştirilmesi ve pasifize edilmesine sebep olmaktadır.

“*Hapishanede işkence bitmemişti. Koğuş sık sık askerlerce basılıyor, herkes sıra dayağından geçiriliyor, eşyaları, iç çamaşırları, yiyecekler, silah ya da başka bir şey arama bahanesiyle koğuşun ortasına atılıp çiğneniyordu*” (*Kuş Diline Öykülenen*: 44). Hapishaneler, mahremiyetin yok edildiği böylece kişilerin öz güveninin yok etmeyi amaçlayan bir kurum olarak bu dönemde görev yapmıştır.

Darbenin görünüşteki amacı ıslah etmek, hastalanmış bünyeyi temizlemektir. Yetkililerin demeçlerinde de toplumun sahiplendiği birtakım ideolojileri birer “*hastalık*” olarak gördüklerinin altını çizmişlerdir. “*Hangi hasta ameliyat masasına isteyerek yatar? Ama ameliyattan sonra sıhhatine kavuşur. İşte biz de hastayı ameliyat masasına yatırdık, ameliyatını yaptık, şimdilik iyilik safhasına gidiyor*”⁸⁰

⁷⁸ Ann Game, *Toplumsalın Sökümü*, (Çev: Mehmet Küçük), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 75.

⁷⁹ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 68.

⁸⁰ Akt. Nurdan Gürbilek *Vitrinde Yaşamak, 1980’lerin Kültürel İklimi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 71.

Hastaların(!) tedavi merkezi olarak hapishaneler kullanılmış, işkence ve başka bazı sindirme aygıtlarıyla ameliyatları tamamlanan tutuklular, hapisten çıktıktan sonra kendilerini tanıyamaz hâle gelmişlerdir. “*Dışarıda başka bir yaşam vardı, tutukevleri ağzına kadar doldurulmuştu. Mikroplar temizlenmiş, huzur gelmişti*” (Dönüş: 77).

İktidar, tutuklulara kendi ideolojisini kabul ettirmek için onlara marşlar ezberletiyor, eğitim çalışması yaptırıyor, saatlerce istediği müziği dinletiyor. Böylece “*yönetmelik bir aygıt olan hapishane, aynı zamanda zihinleri dönüştürecek bir makine olacaktır.*”⁸¹ Kendi belleklerini unutmaları için zorla marş söylenir, söylemeyenlere ise dayak atılır. Hapishanede zorla marş söylenirken gülen iki kişiye hastanelik edinceye kadar dayak atılır. Dayağı atan bir çavuştur (*Hakikatin Ölümü*: 67).

Böylece bir tür “*mankurtlaştırma*”⁸² sürecinden geçirilen tutuklular, dönüşerek kendi varlığına düşman kişiler hâline gelecektir.⁸³ “*Orada insan... Yani aynı insan, akıl almayacak kadar zalim, bencil ve nankör ya da olağanüstü sevecen, özverili olabilir. (...) Burada kişi, kafa ve ruh özgürlüğünü de yitirebilir zamanla. Kalabalıklar ‘sürü’leşebilir. Yönetilmeyi arzular sanki...*” (*Onuncu Sigara*: 106).

Darbenin sonunda bireylerde oluşan fiziksel sakatlıkları, psikolojik bozuklukları, darbecilerin tasarladıkları insan ve toplum tipini çalışmanın üçüncü bölümünde vereceğimiz için burada bir örnekle yetinilecektir. “*Yükseklik korkum olduğunu daha önce söylemiş miydim? Kapalı ve dar mekânlarda kalma korkusu gibi bu da içerden kalma*” (*Hakikatin Ölümü*: 68). Darbeden sonra içerden çıkan tutsakların hayatla olan bağları kopmuş, kimlik ve kişiliklerini yitirme safhasına gelmiş, yaralı bilinçler olarak yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Hapishane bir ıslah mekânı olarak görev yapmamış tam aksine sakatlayan/yaralayan bir mekân olarak belleklerde yer etmiştir. Hapishanenin eserlere yansıyan tarafı da genel olarak bu yanı olmuştur. Hapishane bu çalışmada işlenen bütün eserlerde yer alan bir tema olduğu için burada çok belirgin olan örnekler alınmıştır.

⁸¹ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 196.

⁸² Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, s. 71.

⁸³ Şaban Sağlık hapishane ve dönüşüm ile ilgili önemli bir makale yazmıştır. Geniş bilgi için bkz: Şaban Sağlık, “Modern Türk Edebiyatında Bir Değişim-Dönüşüm Mekânı Olarak Hapishaneler”, (Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

II. 1. 4. Kültürel ve İdeolojik Bellek

Mehmet Kaplan, kültürün edebiyatla aynı anlama gelebileceğini, güzel sanatlar, resim, müzik, dans, mimari dışında insan elinden çıkan her şeyin eşya, yiyecek, içecek, elbise, silah vb. kültür sahasına gireceğini ifade etmiştir.⁸⁴ “*Kültür, bir toplumun, tarih içinde oluşturduğu değer, norm ve sosyal kontrol sistemlerinin göstergesi olan maddi ve manevi unsurlarla bunların şekillendirildiği ilişkiler ağında, sınır koyma (fonksiyon verme) aklileştirme (rasyonalize etme) ve model olanı gösterme (hedef modeli belirleme) suretiyle kimlik kazandırır, mensubiyet şuuruna sebep olur. Bu kimlik kazandırış, mensubiyet şuuru sahipliği bir insanı, bir taraftan geçmişteki insanlara (atalar), bir taraftan günümüzde beraber yaşadığı yahut çeşitli sebeplerle ayrı kaldığı insanlara, bir taraftan da gelecek nesillere bağlayan fonksiyonalizasyon, rasyonalizasyon ve modelizasyona bağlı tezahürlere açar.*”⁸⁵ Sadık K. Tural’ın yukarıdaki ifadeleriyle Assmann’ın “*kültürel bellek*” kavramları birbirine benzer anlamlara sahiptir. Nesilden nesile anlam aktarımı yapan her tür nesne ve davranış, kişiyi bir topluluğa bağlama görevi görür ve o kişiyi bir insan olarak anlamlı kılan semboller bütünü oluşturur. Kişiye “*kimlik*” kazandırması söz konusu olan bu bellek, “*kültürel bellek*”tir.

Kültürel bellek, diğer bir söyleyişle anlam aktarımı, davranışlar belleği, nesnel belleği ve iletişim belleğinin bir anlam aktarımı etrafında organize olmuş şeklidir. Gelecek nesillere anlam aktarımını sağlayan her tür varlık, kültürel belleğin içinde yer alır. Semboller, temsili nitelik taşıyan nesnelere, anlam bakımından nesnelik özelliğini aşan bir niteliğe kavuşmuşsa kültürel belleğin kapsamındadır.

Kültürel bellek, iletişimsel olan belleğin aksine kurumsallaşmıştır. “*Kültürel bellek, bugünü geçmişin ışığıyla aydınlatmak için anlatılan öyküdür. Efsane kurucu bir tarihtir.*”⁸⁶ Kültürel bellek, eski uygarlıklarda ritüellerle devam ettirilirken yazının icadıyla birlikte anlamın aktarımı yazıyla gerçekleşmiştir. Geçmişte kültürel belleğin taşıyıcıları din adamları, ozanlar iken günümüzde yazarlar olmuştur.

⁸⁴ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s. 11.

⁸⁵ Sadık K. Tural, *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 63.

⁸⁶ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, s. 55-57.

Ortak kimliğin oluşması kültürel belleğe bağlıdır. Kültürel belleğin yok olmaması için bilgi aktarıcı nesne veya kimselerin varlığını sürdürmeleri, aktarılacak kültürü yaşatıyor olmaları gerekir.

12 Eylül'den önce kültürü oluşturan dilsel simgelerin birçoğu ideolojik karakterlidir. O nedenle, ideolojik bellek bu çalışmada kültürü oluşturan önemli bir unsur, hatta bazen kültürel belleğin kendisi olarak ele alınacaktır.

Fransızca bir kelime olan ideoloji kelimesinin kavramsal gelişimi, uzun bir dönemi kapsamaktadır. İdeoloji başlığı için TDK sözlüğünde “*siyasal veya toplumsal bir öğretiyi oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünü*”⁸⁷ ifadeleri verilmiştir.

Althusser'in ideoloji tanımı ise “*bir insanın ya da bir toplumsal öbeğin zihninde egemen olan düşünceler, tasarımlamalar sistemi*”⁸⁸dir. Cemil Meriç, ideolojinin tarihsel gelişimini ve değişik tanımlarını verdikten sonra Adam Schaff'ın tanımını en tutarlı tanım olarak göstermiştir. “*İdeoloji, yerleşmiş bir değerler bütününe dayanan ve toplumun, zümrenin veya ferdin ilerlemesi için varılması düşünülen hedefleri tayin eden düşünceler sistemi.*”⁸⁹

“Giriş” bölümünde kısaca değindiğimiz ideoloji kavramını Şerif Mardin, *İdeoloji* adlı kitabında dil, simge ve kültür bağlamında tanımlamaya çalışmıştır. Mardin, dilin bir simgeler sistemi olduğunu, toplum içindeki anlamlı simgelerin bütününe de kültür olduğunu ifade etmiştir. İdeolojiyi de kültürün içine yerleştirerek onu “*simgesel düşüncenin hayatımızdaki öneminden çıkan bir olgu*” olarak tanımlamıştır.⁹⁰

Kültürel ve ideolojik belleğin oluşmasında mitler, yadsınmaz bir yer tutmaktadır. “*Belli bir kültürel öğeler bütününe, imgelerden yararlanarak simgesel*

⁸⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 936.

⁸⁸ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 80.

⁸⁹ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 238.

⁹⁰ Şerif Mardin, *İdeoloji*, s. 114-121.

bir biçimde birbirine bağlayan ve dile getiren efsane (mit), görünen şeylerin, görünmeyen bir göstergesi olarak alındığı, bu dünyaya ait olanla, kutsal olanın iç içe girdiği, derin bir şekilde büyü etkisinde kalan bir düşünce tarzını yansıttığı kadar belleği geliştirmek üzere kullanılan bir yol da olabilir. Her halükarda, sözlü kültürlerin sistemleştirilmesinde çok önemli bir yere sahiptir, efsane. Yazılı kültürlerde ise sistemleştirme, çok daha ussal bir biçimde, ideolojiler biçiminde yapılmaktadır. Bu arada unutmayalım ki mitler, yazılı kültürlerde de yaşamlarını sürdürmekte ve hatta ideolojilerin çekirdeğini oluşturabilmektedirler.”⁹¹ Duverger’in kültür, ideoloji ve mit arasında kurduğu sıkı bağ, kültürün oluşumunda ideolojinin ve ideolojinin oluşumunda da mitin önemini göstermektedir. 12 Eylül romanlarında da ideolojilerden doğrudan veya dolaylı olarak söz edilen her yerde bir mitin varlığını görebiliriz. Sol için devrim, halkların kendi kaderini tayin hakkı, mülkiyetin kamulaştırılması, gelirlerin eşit dağılımı, evrensel sosyalist devlet gibi mitik söylemler, ideolojik belleği oluşturan öğeler olarak görünmektedir.

“İdeoloji, önemli toplumsal ayrımların belirmeye başladığı çağdaş toplumun kendine bir yaşam çerçevesi bulma çabasıdır.(...) İdeoloji, gerek yabancılaşmış aydının gerekse yabancılaşmış sokaktaki adamın kaygu ve korkularına getirilmiş bir cevaptir.”⁹² Mardin’in tanımına bakıldığında ideolojinin çağdaş bir kavram olduğunu, yabancılaşma ve büyük toplumsal kopmalarla yakından ilişkisi olduğunu çıkarılabilir. Mardin, Türkiye’de ideolojinin gelişmesini 1940’larda başlayan göçün 1960’larda boy vermesine, köyle ilişkileri kopan, kendilerine şehir hayatı içinde bir anlam arayan kimselerin oluşmasına, aydınların devletle olan bağlarının kopması ve özgürleşmelerine bağlamaktadır.⁹³ Bu tespitler ideolojilerin boy vermesinde etkili olan etmenler bakımından doğru tespitlerdir.

12 Eylül’den önce dernekler ve birçok sivil toplum kuruluşu, ideolojik amaçla kullanılmıştır. İdeolojik belleğin oluşmasında bu tür yapılanmalar etkili olmuştur. Hem sağ hem de sol örgütler, siyasi etkinlik sağlayabilmek amacıyla toplumsal nitelikli her kurumu kullanmışlardır. Darbeden önce birçok dernek, siyasi örgütlerin

⁹¹ Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul, 1998, s. 98.

⁹² Şerif Mardin, *İdeoloji*, s. 135.

⁹³ *age*, s. 135–139.

mekânı hâline gelmiştir. Sağ ve sol örgütler dernekleri buluşma noktaları ve ideoloji geliştirme mekânları olarak kullanmışlardır (*Hakikatin Ölümü*: 19).

Kimi zaman siyasi partiler kimi zaman dernek ve sendikalar klasik anlamda birer kuruluş olmanın ötesine geçerek sol örgütlerin düzenli eğitim seminerleri yaptıkları ve mitingler tertip ettikleri, üyelerinin bağlılığını artırıcı ve bu bağlamda “*anlam taşıyıcı*” uygulamalar yapan merkezler gibi davranmışlardır. *Dostluk* romanında Kayhan, TİP’e üyedir ve TİP’in mitinglerine katılmaktadır (*Dostluk*: 133).

İdeolojik belleğin oluşmasında ritüellerin etkisi büyüktür. Miting, gösteriler, cenaze törenleri ideolojik belleğin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. “*Timuçin, bir süre sonra okula gelmemeye başladı. Onu çoğunlukla gösterilerde, cenaze törenlerinde mitinglerde görür olmuştur*” (*Hakikatin Ölümü*: 20).

İdeolojik unsurlar hayatın her alanını etkilemiştir. Çocuklara verilen adlar da bunlardan biridir. Sol, kendi ideolojisine uygun olarak “*Devrim*”, “*Eylem*”, “*Umut*” gibi adları tercih etmiş; Sağ ise “*Selçuk*”, “*Mete*”, “*Oğuz*”, “*Cengiz*” gibi eski Türk boylarını temsil eden isimleri tercih etmiştir. Oya Baydar’ın *Sıcak Külleri Kaldı* adlı romanının kahramanı Ülkü’nün oğlunun adı Umut’tur. Gelecek güzel günler için oğlunun adını Umut koymuştur. “*Çocuklarımızın adları siyasal tarihimizi yansıtır bizim*” (*Sıcak Külleri Kaldı*: 75).

12 Eylül’den önce ideolojik bellek toplumun tamamını etkileyen dilsel simgelerin, kültürün, edebiyatın içinde iz bırakmış, dönemin entelektüelleri arasında yaygın bir belleği imlemektedir. Darbeciler bu belediği yok etmek için iki yol kullanmışlardır. Marksist aydın Gramsci’ye göre devlet meşruyetini iki yolla kabul ettirmeye çalışır. Birinci yol olan “*tahakküm*”de devlet, şiddet kullanma yetkisine sahip kurumları yoluyla bunu sağlamakta ve siyasal toplumu şekillendirmektedir. Diğeri ise “*hegemonya*” yöntemidir. Bu yöntem, entelektüel ve moral önderlik çerçevesinde oluşan sivil topluma yöneliktir.⁹⁴ Darbeciler, şiddetle siyasal yapılar

⁹⁴ Zühtü Arslan, “Devletin Hukuku, Hukuk Devleti ve Özgürlük Sarkacı”, *Doğu Batı Dergisi*, S.13, s. 69.

üzerinde tahakküm oluştururken entelektüel yapılanmalar üzerinde hegemonya kurmak için de her türlü baskıyı uygulamıştır.

II. 1. 4. 1. En Temel Anlam Taşıyıcı: Yazı

Yazı bulunmadan önce kültürel öğeler ya sözlü olarak ya da totemler gibi bazı nesnelere ikonografik anlamlar yüklenerek geleceğe bilgi aktarımı sağlanmıştır. Yazının bulunmasıyla birlikte bu görevi yazı üstlenmiştir.

Yazı, belleğin koruyucusu, anlamın kabı olduğu kadar anlamı donduran ve yaşamdan uzaklaştıran bir öge de olabilir. 12 Eylül döneminde toplumların hafızası demek olan basın (yazı), anlamın yitime uğraması için de çaba sarf etmiştir. Her tür bilginin iletimi, yayımı, çoğalması yazıyla olduğu için doğrudan yazıya müdahale etmişlerdir.

Bu durumun farkında olan romancılar, yazıya vurgu yapmışlardır.. Romanlarında yazıyla dirilmek, yazıyla yeniden doğmak, belleğin yazarak tazelenmesi, yazarak iyileşmek gibi ifadelerle rastlanmaktadır. *Onuncu Sigara* adlı romanda yazar kahramanına şu sözleri söyler: “*Roman yazmak umudunu yitirirsem... Evet, yitirirsem... Yaşamam... Bu kesin. Yazmak, kendimi topluma kabul ettirmek zorundayım*” (*Onuncu Sigara*: 74). Hapishaneden işkence görerek “yaralı” bir şekilde çıkan kişiler, yazarak iyileşmeyi ummaktadır. Hatta tek kurtuluş çaresi olarak yazmayı görmektedirler. “*Şimdilerde, tutunabilmek umuduyla elimi uzatacağım tek dal, yazabilmek*” (*Onuncu Sigara*: 83). Benzer ifadelerle Atilla Keskin’in *Dostluk* adlı romanında da rastlanmaktadır. Romanın kahramanı Ayhan’ın darbeden ve örgütün yozlaşmış dağılmasından sonraki düşünceleri şunlardır: “*Yazacağım, yazacağım ve yeniden var olacağım. Geldiğim noktada var olmanın tek yöntemi bu*” (*Dostluk*: 494).

Yazı veya yazmak bellek aktarımı için temel bir unsurdur. Darbeyi yapanlar bellek aktarımına engel olmak için yazmaya ve yazıya karşı sıkı tedbirler almışlar özellikle hapishanelerde mektup yazmaktan tutun kalem ve kâğıt miktarındaki kısıtlamalara kadar birçok alanda değişik uygulamalarda bulunmuşlardır.

II. 1. 4. 1. 1. Kitaplar

Kitap, herhangi bir düşüncenin hem oluşumunda hem de toplumsallaşmasında öncelikle ele alınması gereken bir araçtır. Hemen her inancın ve düşüncenin temel kitapları vardır. Bu kitaplar okunarak belli bir kimlik edinme sürecine girilir. Bu kimliğin sürekliliği biraz da bu kitapların sürekliliğine, toplum içerisindeki dönüşümüne bağlıdır.

Sol için “*Das Kapital*”, sağ için “*Dokuz Işık*” vb. kitaplar ideolojilerin temel öğretilerini içeren, politik kimlik oluşturulmasını sağlayan temel kaynaklardır. 12 Eylül Dönemi’nde insanların politik imgeleminin oluşmasında etkisi büyük olan bu tür ideolojik kitaplar yasaklanmıştır.

12 Eylül Darbesi ile birlikte yazıya düşmanlık baş göstermiş, ideolojik nitelikli olan veya olmayan her türlü yazı, adeta düşman ilan edilmiştir. Gazetelere müdahale edilmiş, birçoğu kapatılmış, kapatılmayanların birçoğu darbecilerin safında yer almış, tonlarca kitap yakılmış, kitap tehdit edici bir unsur olarak görülmüştür.

Yağmurun Yedi Yüzü adlı romanın kahramanı Yağmur, polisler evini basmadan bütün kitaplarını yok etmiştir. “*Ben tedbirimi çoktan almıştım tabii. Ev tertemiz. Yasaklı yasaksız, hiçbir kitap yok evde. Kütüphane rafları bomboş. Tipik darbe devri kütüphanesi*” (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 169). İnsanlar, bu dönemde okudukları kitaptan dolayı yargılanmamak için kitaplarını yakmak veya bir yerlere gömmek zorunda kalmıştır.

Dursun Akçam’ın *Ucu Ucuna Yaşam* adlı romanında Dr. Bilgin gemiyle kaçarken yanında bulundurduğu aşk romanı “*Hıçkırık*”ı okuduğu için milliyetçi birisi tarafından polise şikâyet edilir. Polis, kitap okumayı anarşistlikle bir tutmaktadır. “*Bu kitabı saklasın, bir daha ortaya çıkarmasın, dedi. (...) Bana ver, dedi Hacı İzmullah, aldı, parça parça parçaladı, çöp kutusuna attı*” (*Ucu Ucuna Yaşam*: 35). Kitap, anarşistliğin bir göstergesi olarak algılanmıştır.

Hapishanelerin çoğunda, değil kitap, yazı yazmak için kâğıt kalem bile yoktur. Tutuklular yeterli oranda kâğıt, kalem ve gazete alamadıkları için grev yaparlar (*Ay Şarkısı*: 76-77). Bir silah gibi görülen kitaplar, hapishanelerde yasaklanmıştır. Koğuşta kitap bulan gardiyan “*Bunu küçük küçük parçalar halinde yırtın çabuk*” diyerek kitabı imha ettirir. Gardiyanın imha talimatnamesi tam bir seremonidir. Önce kitap küçük parçalara ayrılır, sonra o parçalar bir zarfın içine konur ve zarfın ağzı zamkla kapatıp iple bağlandıktan sonra sobaya atılır. Kitap yakalatan mahkûmlar en az iki gün havalandırmaya çıkmamak cezasıyla cezalandırılır (*Uçurtmayı Vurmasınlar*: 33).

Atilla Keskin’in hatıra-roman niteliği taşıyan *Çiçekler Susunca* adlı romanında kitapların iki yıl boyunca cezaevine alınmadığı ifade edilmektedir. “*Cezaevi yönetimindeki zorbalara hiçbir kitabın içeri sokulmasına izin vermiyordu. İki sene sonra ders kitapları ve yabancı dil kitaplarını, avukatlarının ve yakınlarının uzun uğraşı sonucu içeri sokmayı başarmışlardı*” (*Çiçekler Susunca*: 121). Hapishanelerde asla kitaba tahammül edilmediği yapılan bu alıntılarda da açık olarak anlaşılmaktadır.

Onuncu Sigara romanının kahramanı Yosun, hapishanedeyken bir roman yazar. Ancak, hapishaneden sorumlu olan albay bu romanı Yosun’dan alır ve bir daha da geri vermez (*Onuncu Sigara*: 121).

Kitaplar darbeciler tarafından “*sakıncalı*” olarak görüldüğü için toplatılmıştır. “*Yüzlerce kitap ‘sakıncalı’ bulunduğu için ‘imha’ edilmek üzere toplatılmıştı. Sadece Bilim ve Sosyalizm yayınlarının yüz otuz bin kitabı on günlük bir operasyonla Mamak Cezaevi’nin yanındaki depolara hapsedilmişti*” (*Çiçekler Susunca*: 133). Yalnız kitapları değil, yazının her çeşidini tehlikeli bulan darbe yapıcıları, gazete kesikleri, dergi parçalarını bile zararlı görmektedir. “*Baktım ki babamın kitaplığındaki kitapları yığıyorlar yere. Kitapları, dergileri gazete kesiklerini yazıları... Yırtın! Çöktü kitapların başına birkaç kişi. Tek tek yırtmaya başladılar. Küfür de ediyorlardı yırtarken. Yırtarken sırıtyorlardı*” (Kardelen: 74). Kitaplar yakılarak ideolojik bellek tahrip edilmek istenmiştir. Kişilerin ele geçirilemediği zamanlarda kitaplar suçlu ilan edilmiştir.

Turgay Fişekçi'nin *Hep Yanımda Kal* adlı romanının kahramanlarından Yusuf, evinde bulunan bir kitap yüzünden yedi buçuk yıl hapis yatar. “*Bir kitaptan yedi buçuk yıl yedim, evimdeki bütün yasak ya da sakıncalı dergi ve kitapları yok ettim*” (*Hep Yanımda Kal*: 10-11). Kitapların yasak olması yalnız politik olmasından değil, kitapların darbeciler tarafından mikrop taşıyan bir nesne olarak algılanmasındadır. Bu durum, kimi yazarlar tarafından beyin çalışmasının engellenmesi olarak görülmüştür. “*Kitap vermiyorlardı okumamız için. Satrancı bile yasaklamışlardı beynimiz çalışmasın diye*” (*Turnalar*: 59).

Turnalar romanında Seyfi, takibe uğrayacağından korktuğu için trenin lokantasında bile kitap okumaz. “*Her evde bulunması gereken kitaplar suç aleti ilan edilmiyor muydu? Bu da insanlarda kitap korkusu yaratmıyor muydu?*” (*Turnalar*: 36). Hapishane gibi gözetim altındaki yerlerde kitabın verilmemesi belki bir yere kadar doğal karşılanabilir. Ama bu dönemde toplumsal alanların hemen tamamında kitap okumak, suçlu görülmek için yeterli bir sebep olarak karşılanmıştır.

Kitaplar, her türlü bilginin yayılması için gerekli olan bir unsurdur. Darbe yıllarında kitaplara getirilen bu yasaklar ideolojik bilginin ve ideolojik belleğin yayılmasına engel olmak için yapılmıştır. Kitaplara getirilen bu tarz yasaklar sonraki zamanlarda okumayan nesillerin oluşmasında etkili olmuş bir uygulamadır.

II. 1. 4. 1. 2. Aydınlar

Kültürel belleğin en önemli taşıyıcıları yazarlar, öğretmenler; özetle aydınlardır. Cemil Meriç, aydın kavramı için birkaç özellik saymıştır: “*1- Entelektüel, zamanın irfanına sahip olacaktır. Ülkesinin dilini, edebiyatını, tarihini bilecek, dünyadaki belli başlı düşünce akımlarına yabancı olmayacaktır. 2- Peşin hükümlere iltifat etmeyecek, olayları kendi kafasıyla inceleyip değerlendirecektir.* Cemil Meriç, aydının temel vasfını “*tenkit*”, *eleştirel bir tutum*” olarak göstererek aydının “*hakikat uğruna her savaşı göze alacak mücahit*” olduğunu ifade eder.⁹⁵

⁹⁵ Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 24.

Bilgi imalatçısı konumunda olan aydın, darbenin yok etmek istediği bir kitledir. Onların ortaya koydukları eserler toplatılmış, sakıncalı görülerek imha edilmiştir. Aydın, bilgiyi yeniden üretebilecek potansiyeli taşıdığı için 12 Eylül’de özellikle kıyım yapılan bir topluluk olmuştur. Elbette yazı ve konuşmalarında suya sabuna dokunmayan, darbecilerin söylemini benimseyen yazarlar darbeden hiçbir zarar görmemişler, hatta darbeciler tarafından desteklenerek, farklı olanaklar sağlanarak ödüllendirilmişlerdir. Darbeye karşı çıkan aydınlarsa ya hapisanelere tıkmış ya öldürülmüş ya da yurt dışına kaçmak zorunda bırakılmıştır. İsmet Kür’ün *Onuncu Sigara* adlı romanında bu durum açık bir şekilde ifade edilmiştir. “*Bizim koğuşun başı Sevil’di. Ünlü bir yazar, gerçek bir aydın olduğu için içerideydi. Aydın düşmanlığı, o yıllarda olduğu kadar, hiçbir zaman kol gezmemiştii memlekette, böylesine dal budak salmamıştı*” (*Onuncu Sigara*: 106).

Temel vasfı eleştirel bir tutum sergilemek olan aydın⁹⁶, darbeyi, darbe sonrasının yanlış uygulamalarını eleştirecektir. Ancak, bu dönemde gerçek aydın kimliklerini muhafaza edenler karşılığını en ağır şekilde ödemişlerdir. “*Şerefsizce yaşamaktansa, cezaevini göze alan birkaç aydının dışında kimsenin sesi sedası çıkmıyordu*” (*Çiçekler Susunca*: 131). Cezaevine düşen aydınlar, çeşitli işkenceler maruz tutularak ağır şekilde cezalandırılmışlardır. “*Genç kadın yazarın adını biliyordu, ama yazdıklarını henüz okumamıştı. Bir süre tutuklu kaldığını ağır işkence gördüğünü duymuştu*” (*Hiçbiryer’e Dönüş*: 151).

Ülke dışına çıkabilenler ise darbeden sonra bir tür “*göç edebiyatı*” veya “*mülteci edebiyatı*”ndan söz edilebilecek düzeyde bir oluşum meydana getirmişlerdir. Almanya’da darbenin aydınlara uyguladığı baskıyı protesto etmek için Türkiyeli aydınlar miting düzenlerler. Darbeyle birlikte aydınlara uygulanan baskılar sebebiyle dış ülkelere kaçabilenler kaçmışlardır (*Ucu Ucuna Yaşam*: 161).

Akademisyenler, sıkıyönetimin askeri disiplinine tabi tutulmuş, darbe karşıtı olanlar üniversitelerden atılmıştır. Salih Akmercan’ın oğlu Doçent Dr. Doğan Akmercan, eşi Sibel Akmercan ve birçok arkadaşı üniversiteden ihraç edilmişlerdir (*Mor Ötesi*: 65-66). Sedef ise üniversitedeki asistanlığından atılır. “*Sen hapisten*

⁹⁶ Age, s. 24.

çıkmadan bir süre önce, 'sakıncalı' görülen yüzlerce akademisyenle birlikte ben de asistanlıktan atılmışım” (Yağmurun Yedi Yüzü: 146). Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar adlı romanın kahramanı Sibel Gökşen hakkında hem çalıştığı üniversitenin dekanlığı hem de polis araştırma yapmıştır. Araştırmanın amacı, ailesinde birilerinin solculuktan hüküm giyip giymediğinin belirlenmesi ve ona göre davranılmasıdır (*Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar: 73*).

Yazarların üretimi olan bilgi sakıncalı görülerek yıllarca emek verdikleri ürünler bir çırpıda yok edilmiştir. Samim Kocagöz'ün *Mor Ötesi* adlı romanının kahramanı Salih Akmercan'ın yazacağı kitap için otuz beş yıl boyunca topladığı notları, fişlerinin çoğu toplanıp götürülmüş ve imha edilmiştir (*Mor Ötesi: 117*).

Darbeciler, aydınlar üzerinde baskı kurarak sindirmeyi ve genel bir bellek yitimini gerçekleştirmeyi planlamışlardır. Şiirleriyle politik kimliğin oluşmasında etkili olan birçok şair hapiste yatmış, bununla birlikte bazen de hapisnede şiire başlayanlar olmuştur. A. Kadir, altmış yaşını geçmiş bir şair olmasına rağmen darbe sabahı yatağından alıp götürülmüştür. “*Güvenlik güçleri, A. Kadir'i alıp askeri bir kışlaya götürmüşler. Tam iki ay adamcağız sorgusuz sualsiz, bütün öteki tutuklular gibi yat kalk, jimnastik yap... İki ay sonra yine nedensiz bir biçimde bırakılmış”* (*Hep Yanımda Kal: 71*). Aydınlar suçlu olup olmadığına bakılmaksızın gözaltı vb. uygulamalarla denetim altında, baskı altında tutulmuşlardır.

Darbeden büyük oranda zarar görmüş bir kesimi de öğretmenler oluşturmuştur. Hem sağ hem soldan öğretmenler, ideolojik kavgalar esnasında öldürülmüş, darbeye de cezaevine düşmüşlerdir. *Kardelen* romanında Gülcan'ın babasının arkadaşı Hüseyin, cezaevine düşmüş öğretmenlerdendir. “*Hüseyin öğretmen de bir başka mapusanedeymiş”* (*Kardelen: 106*).

Bellek taşıyıcısı ve bilgiyi üreten kesim olan aydınlar, akademisyenler, öğretmenler darbeden büyük yara almıştır. Bazıları gözaltılarda, işkencelerde öürken büyük bir bölümü de yıllarca hapisnelerde bırakılarak yıldırma politikasına maruz kalmıştır. Bu çabalar darbe yapanların ideolojik belleği gelecek nesillere aktarımını engellemek adına yapmış oldukları uygulamalardır.

II. 1. 5. Bellek ve Ütopya

“Hiçbir yer” veya “olmayan yer” anlamlarına gelen ütopya kavramı, adını Thomas More’un *Utopia* adlı eserinden almıştır. More, eserinde yaşanılır, mutlu bir dünya kurmayı tasarlamıştır.⁹⁷ Farabi’nin *Medinetü’l- Fazıla*, Platon’un *Devlet* adlı eserleri ilk ütöpik eserler arasında yer alır. Hemen hemen her dinde “*Altın Çağ*” veya benzer isimler altında “*Kayıp Cennet*” imgelerine rastlanır. İslamiyet’te “*Asr-ı Sade*”t ve “*Mesih*”, Hristiyanlıkta “*Mesih*” veya “*Binyıl*” inancı, Yahudilikte “*Arz-ı Mev’ud*” herkesçe bilinen ütopyalardır.

Çıkış bakımından ütopya, ideal toplum, ideal devlet ve ideal kent tasarımları anlamlarını taşımaktadır. Krishan Kumar, ütopyanın Doğu toplumlarında değil, Batı’da geliştiğini ve Tanrısal değil, insani bir yapı sergilediğini ifade etmiştir. “*Ütopya, bu dünya için insanoğlunun yardım almadan kendi niyet ve tasarımıyla erişebileceği en iyi düzeni temsil ediyor.*”⁹⁸ Ütopyalar bir dünya cenneti kurmayı amaçlamışlardır. Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya* adlı eserinde, “*kendini çevreleyen ‘varoluş’la uygunluk içinde bulunmayan bir bilinç ütöpik bilinçtir*” demektedir. Mannheim, ideoloji ile ütopyanın birbirinden ayrılamayacağını ifade ederek ideolojiyi, “*bünyelerinde tasavvur edilen içeriksel değerlerin gerçekte asla gerçekleşmeyen varoluşu aşkınlaştırıcı tasarımları*” olarak tanımlamıştır.⁹⁹ Var olmanın ütopyalar doğuracağını, ütopyaların da varoluşu bundan sonraki varoluş yönünde harekete geçireceğini belirten Mannheim, ütopyaları var olmak için gerekli ve yeni bir ruh aşılایıcı itkisel bir güç olarak görmektedir.¹⁰⁰ Bundan, günümüzde var olan ütopyaların geleceğin hakikatlerine dönüşebileceği anlaşılmaktadır.

12 Eylül romanlarında ütopya ya ideolojinin kendisi ya da ideolojinin gerçekleştirmek istedikleri olarak görülmektedir. Birçok eserde ütopyanın doğrudan ideolojinin kendisi olarak kullanıldığı olmuştur. Bu romanlar içinde özellikle iki roman, ütopya kavramı ve çağrışımlarını asıl sorunsal olarak işlemiştir. Oya Baydar,

⁹⁷ Mina Urgan, “Thomas More’un Yaşamı ve Utopia’nın İncelenmesi”, More, Thomas, *Utopia*, (Çev: Vedat Günyol, Sabahattin Eyüboğlu, Mina Urgan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 14.

⁹⁸ Krishan Kumar, *Ütopyaçılık*, (Çev: Ali Somel), İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 35.

⁹⁹ Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, s. 24.

¹⁰⁰ age, s. 224.

Hiçbiryer'e Dönüş adlı romanında sosyalist ütopyayı, Naci Bostancı, *Işığın Gölgesi* adlı romanında sağın ütopyasını işlemiştir.

Bu eserlerde ütopya öncelikle büyük hayaller ve duyarlılıklar olarak göze çarpmaktadır. “*Bu dünyayı değiştirip bir yeryüzü cenneti kurmayı hayal etmiştik. İnsanın kendi hayatına bir anlam kazandırmasının en görkemli, en yüce yoluydu bu*” (*Hiçbiryer'e Dönüş*: 226). Sosyalist ütopya, evrensel bir sistem kurarak bütün insanlığın kurtuluş umudu olmayı tasarlamıştır. “*Tüm insanlığın kurtuluşunu hedefleyen bir devrim yapmak için yola çıkmıştık. Böyle bir bütünsel ütopya uğruna verilen mücadelede, sosyal kökeni ne olursa olsun, etnik, cinsel, kültürel kimliği ne olursa olsun, herkesin yeri vardı*” (*Eksik Taşlar*: 337). Bostancı, sağın ütopyasını “*mavi ütopya*” olarak adlandırmıştır. Yazar, sağın ütopyasının temelini “*ortak duyarlılıklar*” olarak göstermektedir. “*Sanıldığına aksine mavi ütopyanın anlamını önder ve örgütün söz ve eylemleri değil, ortak bir adanmışlık duygusu içinde yaşanan zaman dolduruyordu. Mavi ütopya bizim duyarlılıklarımızdı*” (*Işığın Gölgesi*: 180). Sosyalist ütopya bir dünya devleti kurmayı ve evrensel bir refahı vaat ederken sağın ütopyası duyarlılıkların ve bir anlamda geleneğin muhafazasını önermektedir.

Sosyalist ütopya, devrim yaparak bir yeryüzü cenneti kurmayı amaçlamıştır. “*Çağımız emperyalizmin çöküş, proleteryanın zafer çağıdır. Marksist-Leninist öğretinin inşa halindeki dinamizmi, zalim diktatörleri yıkacak, emeğin düzenini kuracaktır*” (*Ucu Ucuna Yaşam*: 25-26). Atilla Keskin'in eserinde de ütopya sosyalist bir devlet kurmak olarak beliriyor. “*Biz görmesek de çocuklarımız pırl pırl sosyalist bir ülkede yaşayacaklar*” (*Dostluk*: 133). Sosyalizm, devrimle sosyalist ütopyayı yani sosyalist bir ülkenin kurulmasını tasarlamıştır. “*Tüm insanlığın kurtuluşunu hedefleyen bir devrim yapmak için yola çıkmıştık. Böyle bir bütünsel ütopya uğruna verilen mücadelede, sosyal kökeni ne olursa olsun, etnik, cinsel, kültürel kimliği ne olursa olsun, herkesin yeri vardı*” (*Eksik Taşlar*: 337). Sosyalist ütopya evrensel bir dünya devleti kurarak bütün insanlığın kurtuluşunu amaçlamıştır.

Ütopylar, kendilerine bağlıları âdeta büyüleyerek onları bir gelecek zaman kurgusuna inandırmıştır. Yahya Kemal'in “*Mehlika Sultan*” şiirinde olduğu gibi

ütopyalar, bağlılarını bir hayalin peşine düşürmüştür. “*Ütopyaların esnek, yumuşak gövdesi ümitle emziriyordu çocuklarını. Varlığını, birbiriyle çelişen sayısız açmazına rağmen ‘Bir gün... belki... ama mutlaka’ duygusunu uyandırabilmeye borçluydu*” (Işığın Gölgesi: 94). Ütopyaların bu geleceğe dönük, umut vaat edici yönü ideolojilere katılan kişilerin ontolojik anlamda kendilerini anlamlandırma süreçlerinde etkili olmuş, onların bu örgütlere girmesini sağlamıştır.

Ütopya, bu romanlarda “*var olmayan yer*” anlamıyla değil, örgütlerin içinde kurulan dostluklar, sevgiler, aşklar, acılar ve yaşanmışlıkların oluşturduğu ortak bilinçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kolektif acılar ve hayaller, ütopyanın üyelerin bilincinde yer edinmesini sağlamıştır. Böylece kolektif bir bellek de oluşmuştur. “*Zamanla oluşan dostlukların, arkadaşlıkların mavicilik atmosferi içinde anlam kazanması, gelişmesi, belki bir taraftıyla farkına bile varmadan mavicilikle duygusal bağlantılar kurmamıza neden oluyordu. Hatıralarımızla “biz” oluyorduk, yaşadıklarımızla bağlanıyorduk birbirimize*” (Işığın Gölgesi: 94). Biz duygusu örgütlerin dışı dönük yüzünü de etkileyen önemli bir grupsal bağdır. Biz duygusuna ulaşan sempatizan veya militan bu safhadan sonra yaptığı her işi kendi namına değil örgüt namına yaptığı için yaptığı işin sorumluluğunu bütün grup üyelerine dağıtmış olur. Bu da çok tehlikeli bir süreci başlatır. Kişinin girdiği yolda öldürmesi veya ölmesini meşru kılar. Nitekim darbe öncesinde her ideolojinin bağlıları muhtelif eylemlerde bulunmuş ve bunu kendi düşünceleri adına yapmışlardır.

İdeolojik bellek, ölümlerle sağlamlaştırılmıştır. Ölümler, ideolojileri besleyen bir damar hâline gelmiştir. “*Ey okuyucu, mavi ütopya, bir akşamüzeri yanına yaklaşan dostunun başı önde, haberi vermenin tuhaf bir suç ortaklığına dönüştüğü o bıçak sırtında derin bir nefes alarak fisıldamasıydı: Kardeşini vurmuşlar*” (Işığın Gölgesi: 180).

Ütopyalar, örgütlenmelerin sınırlarını çizmiştir. Dostluğu ve düşmanlığı belirleyen kıstaslar ütopyalardır. Örgütler, kendi haklılıklarını kutsal kitap gibi kabul ettikleri ütopyalarının kurallarına göre belirlemişlerdir. Fakat ütopyalar, insani duyarlılıklara kapalı, amaca götüren bütün yolların doğru kabul edildiği kesin

kurallar silsilesine dönüşmüştür. “Sadece ütopyaların bayrağı var. Tek başına bir bayrağı bile olmayan zalimliği ve mazlumluğu kim takar? O bayrakların altında birleşenler sloganlarla nirvanaya ererken, coşkun haykırışlarla çizerler sınırları. Sınırlar, dostluklar ve düşmanlıkları belirler. Dostluklar ve düşmanlıklar ise insani duyarlılıkları yok eden bir körleşmeyle zulmün kapılarını açar. Düşman nesneleştirilerek insan kimliğinden soyutlanan gölgeler, dostlar ise ilahî bir elin tüm kötülüklerden arındırdığı mazumlardır” (Işığın Gölgesi: 107). Bu sadece bir ütopya değil, 12 Eylül öncesinde hem sağın hem de solun rotasını belirleyen bir kural olmuştur. Sağ da sol da bu kesin kuralların dışına çıkamamıştır. “Tüm yaşamlarını büyük bir hayale, muhteşem bir ütopyaya adanmış olduğu bir dünyada, küçük özel hayallere yer yoktu” (Hiçbiryer’e Dönüş: 55). Ütopyalar, bireylerin kendi istek veya özgür iradelerine izin vermeyen katı kuralları olan hiyerarşik bir yapının kurulmasını sağlamıştır.

“Yirmi yıldır, Türkiye’de olsun sosyalist ülkelerde olsun gettolarda yaşadım ben. Hayallerimizin, büyük ütopyamızın gettolarında. Artık gerçek yaşam ürkütüyor beni” (Sıcak Külleri Kaldı: 252). Roman kahramanına bu sözleri söyleten Oya Baydar, hem kendi ideolojisini hem de ülkede var olan sistemi “getto” olarak nitelemiştir. Her ütopya -ideoloji- dışarıya karşı sert bir kabuk geliştirmiştir. Bu kabuk, grubun sınırlarını belirlemekle birlikte gruptaki bireylerin kendi yaşam alanlarını da sınırlayarak bir tür “getto”laşmanın önünü açmıştır. Dolayısıyla, örgütlere bağlı kimselerin gerçekle olan ilişkileri de böylece sorunlu bir hal almıştır.

Aslında ütopya ve gerçek yaşam arasındaki ilişki, kavramın kendisinden kaynaklanan bir durumdur. Ütopya, olmayan yerdir; oysa gerçek yaşam, kişilerin iliğine kadar işleyen, dokunulan ve görülen her şeydir. İçinde yaşanan zaman insanlara bir şeyler verir ve aynı zamanda bazı sorumluluklar da yükler. Bir ütopyaya inanan insanlar çoğu zaman bu durum karşısında bocalayacaktır. Bir yandan kurtarılması gereken ülke ve insanlar, öbür yandan ekmek parası, yanması gereken ocak, sabahları işe gitmek vb. zorunluluklar vardır. Turgay Fişekçi’nin romanındaki kahraman, darbe dönemindeki kaçak yaşamında bu gerçeği fark eder. “Tarlalar kamulaşırsa köylüler sabah dokuz, akşam beş mi çalışacaklar? Her an ilgi ve bakım isteyen toprakla böyle bir memuriyet ilişkisi kurulabilir mi? Kurulsa da toprak bunu

kabul edebilir mi?” (Hep Yanımda Kal: 128). Fişekçi, burada kendi ideolojisinin eleştirisini yapmıştır.

Ütopyalar, paket bir yaşam önermektedir. Hayatın her alanına belli bir bakış açısıyla baktıran bir gözlük önermektedir. Doğa olarak birey, kabul ettiği ütopyanın dar kuralları içinde insani hissiyatlarını bir kenara bırakmak zorunda kalacaktır. *“Eğer tek bir yerdeyse, ütopyanın içindeyse mutludur, acı çekmez, kafasında ve kalbinde bütün kavramlar yerli yerindedir. Elinde ütopyanın tanımladığı hayat ve onun nasıl yaşanacağına dair kılavuzu, yürür gider. Birey olarak kendine sorular sormaz. Bütün sorular bellidir ve bunlara kolektif kimliğin verdiği cevaplar bellidir” (Işığın Gölgesi: 150). Ütopyalar kolektif bir kimlik olarak bireylerin bütün yaşam alanlarını işgal eden bir karabasana dönüşmüştür. Bu ideolojik getto darbeyle birlikte dağıldığında ideolojilerin olumlu yönleri kadar olumsuz yönlerinin olduğu da kabul edilmiştir.*

Paket yaşam, kendisiyle birlikte bir tür *“ideolojik söylemi”* de getirmiştir. Belli bir ideolojinin mensubu, belli bir kılık kıyafete sahipse, belli, gruba özel bir dile de sahiptir. Bu *“alt dil”* o ideolojinin söylemi olmuştur. Hermönitik üzerine çalışmalarıyla bilinen Paul Ricoeur bu konuda şunları söylemiştir: *“Söylem dilden farklı olarak, sadece iletişim ile ilgilenmez. Bütün mesajların alınıp verildiği yer söylemdir. Bu anlamda söylemin bir mesajlar dünyası yani başka kişisi, muhatabı vardır.”*¹⁰¹ İdeolojik söylem de diğer söylem türleri gibi kendilerine özgü anlam ve çağrışımlara sahiptir.

12 Eylül'den önce her ideoloji, bazen de bir ideolojinin farklı fraksiyonları ayrı bir söylem¹⁰² geliştirmiştir. Selamlaşmalar, gündelik konuşmalar gibi dilin her türlü kullanımına ideolojinin izleri sinmiştir. *“Biri ‘Geçmiş olsun arkadaş!’ diyor; peşinden ikincisi ‘Allah kurtarsın!’ diye ekliyor. Cümlelerin altı çizili, kelimeler özel bir tonlamayla donanmış, bakışlar kollayıcı. Kime başımı sallarsam sorularının cevabı bu olacak. Ütopyalar sadece mekânları, yurtları, okulları ayırmamış; kelimeleri de bölmüş. Her ütopya, bir alt dil olarak kendi özel söylemini oluşturmuş.*

¹⁰¹ Paul Ricoeur'dan akt. Serpil Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni*, s. 131-132.

¹⁰² Söylem hakkında geniş bilgi için bkz. Edibe Sözen, *Söylem*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.

Kelimeler anlamının ötesinde ütopyaları çağrıştırıyor, söylenenin ötesinde ikinci bir okumaya açık sinyali ulaştırıyor” (Işığın Gölgesi: 107). İnsanların kullandıkları kelimeler onların ideolojik kimliklerini de ele vermektedir. Süheyla Acar’ın Yağmurun Yedi Yüzü adlı romanında Sedef, amcası kızı Nisan’ın solculuğunu tanımlamak için şu sözleri söyler: “İki de bir içinde ‘özgürlük’, ‘demokrasi’, ‘ulusların kaderlerini tayin hakkı’ gibi laflar geçen uzun ve ateşli cümleler kuruyor” (Yağmurun Yedi Yüzü: 134).

Ortak bir kimlik ve paket yaşamlar sunan ütopyalar ne yazık ki “öteki”ne yaşam hakkı tanımayan doyumsuz bir egoya sahiptir. Bu sebeple “şiddet” bu dönemde ütopyaların en bariz metodu olmuştur. Hem sağ hem de sol şiddeti uygulayan ve şiddete maruz kalan konumundadır. “Sadece maviciler mi? Kırmızı geleneğin içinde de şiddete ve fizik gücü yüceltmeye dayalı değerler kılık değiştirerek karşımıza şanlı ütopyik mücadelenin meşru ve mazlum araçları olarak karşımıza çıkmıyor mu? (...) Ütopyaların farklı gömleklerini giyseler de, gömleğin altında aynı bedeni taşıyorlar” (Işığın Gölgesi: 138). Şiddet, ütopyanın umut ve güzel bir gelecek vaat eden, yapısıyla çelişen bir özellik olmasına rağmen ütopyaların gövde gösterisi veya gücü “şiddet” yoluyla ispatlanmaya çalışılmıştır.

Ütopya, gücünü “vaatlerden”¹⁰³ ve kutsallaştırılan bir dünya tasarımından almaktadır. Sosyalist ütopya özünde “kutsal”a karşıdır, kutsalları birer tabu kabul edip yıkmak istemektedir. Kutsalları, insan beynini uyuşturan birer afyon olarak görmektedir. Fakat öte yandan da ütopyayı kutsallaştırarak bağlularınca iman edilen bir yapı olarak görülmüştür. Çünkü ütopya adına fedakârlık yapılır, ölünür veya öldürülür. “Yirminci yüz yılda, kendini bir din örgütlenmesi şeklinde geliştiren akıl ve bilim, insanlığa tanrıtanimazlığı dayatmış ve yeni idoller üreterek kişi ve ideolojilerin tanrılaşmasını sağlamıştır.”¹⁰⁴ Yağmurun Yedi Yüzü adlı eserde Lale, evini ve ailesini ideolojisi için terk etmiş; ütopyasını kutsal olarak nitelemiştir. “Sevdiğim adamla el ele verip ardına düşeceğim kutsal bir kavga, sosyalizm uğruna verilecek dünyanın en haklı mücadelesi var” (Yağmurun Yedi Yüzü: 320).

¹⁰³ Cioran, “bir fikir doğrudan vaatlerle ne kadar yüklü olursa, zafer kazanma şansı da o kadar olacaktır” demektedir. Bkz. E.M. Cioran, *Tarih ve Ütopya*, (Çev. Haldun Bayrı), Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 91.

¹⁰⁴ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, s. 22.

Ütopya kendi düşmanlarını da üretmektedir. “İdeolojilerin ‘öteki’ olan hasımları vardır. Bu anlamda bir ideolojiye sarılanlar, bir ideoloji için mücadele edenler kendilerini zorunlu olarak çatışma kültürü içinde görürler. İdeolojik refleksten hareket eden siyasal kültürler düşman mitosuna dayalı bir dünya kurgusu inşa ederler. İdeolojik hareketin itici gücü kendisine karşı mevzilenmiş, negatif özelliklere sahip düşman mitosudur. Politik ideolojiler öteki mitosundan hareketle, öfke, kin ve nefrete dayalı siyasi fanatizm üretirler.”¹⁰⁵ Ve ütopyaya varmak için bu düşmanları yok edilmesi gerekmektedir. “Ütopyaya varabilmek için düşmanı yenmek gerek, doğru” (Hiçbiryer’e Dönüş: 172) Düşman mitosu ütopyaların dışı karşı oluşturulan vizyonunda önemli bir yer tuttuğu gibi kendisine bağlı olanlara hedef göstermesi bakımından da önemsenmiştir.

Ayşegül Devecioğlu’nun *Kuş Diline Öyküden* adlı eserinde öteki mitosunun tanımına bakıldığında, ideolojik yapıların “düşman mitosunu”yla karşı ütopyaları canavarlaştırdığı anlaşılmaktadır. “Faşizm, düpedüz insanın binyıllardır var ettiği değerlere karşı bir yöneliştir. Emek verilmemiş, işlenmemiş, ham...”

Bir hayvan sürüsünün yaban itkileriyle hareket eden, kendinden olmayana düşman. Yaşama enerjisini, yalnızca içgüdüsünden alan bir grup; özgürlüğe değil, otoriteye ve baskıya, eşitliğe değil hiyerarşiye tapan...” (Kuş Diline Öyküden: 183).

Öldürmek için programlanmış militanlar, yaptıkları işin büyük kahramanlıklar olduğunu zannetmekte ve bundan gurur duymaktadırlar. *Hakikatin Ölümü* adlı romanın kahramanlarından Timuçin, ütopya için adam öldürmüştür. Öldürmenin kendisindeki karşılığını şu şekilde ifade etmiştir: “Başlarda yaptığım şeye inanıyordum. İnsanlar eziliyordu ve ben onların kurtarıcısıydım. Doğru bu bana büyük gurur veriyordu” (*Hakikatin Ölümü*: 119).

İdeolojiler, kendi dostlarına ne kadar müşfikse ötekine de o kadar zalimce davranmaktadır. Fakat yerlerini değiştirirseniz her ikisinin de özünde aynı yapı olduğunu görürsünüz. Mehmet Eroğlu’nun *Yüz: 1981* adlı romanındaki sağcı tetikçi-

¹⁰⁵ Ömer Çaha, “İdeoloji ile Hukuk Arasında Devlet”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 13, s. 94.

militan Faruk ile Emine Işinsu'nun *Canbaz* adlı romanındaki solcu tetikçi-militanın şiddete karşı yaklaşımları karşılaştırıldığında her ikisinin de aynı eğilimlere sahip oldukları görülür. İkisi de insani özden uzak, sağlıksız çocukluk dönemleri yaşamış, ekonomik olarak fakir ailelerden gelme ve yaşamlarını “öldürme” üzerine kurmuş olan kimselerdir. Bu kişiler, ütopyaya tapan ve ütopyayı kutsallaştıran kimselerdir. Ütopyanın kurbanlarıdır. “Kimsenin başkalarını bilmeye, anlamaya zamanı yoktu. Ellerinde dünya görüşlerinin turnosol kâğıtları, tanımlıyor ve tavır alıyorlardı. Çünkü aceleleri vardı. Kurtarılacak ülke, kurtarılacak insanlar vardı. Soyut tanrılara somut kurbanlar sunuluyordu” (*Işığın Gölgesi*: 108).

Darbeden önce değişik illerde çıkan kaosu yapanların bulunamaması kimliklerinin belirsiz olması bize Tarık Buğra'nın *Gençliğim Eyvah* adlı romanındaki “İhtiyar”¹⁰⁶ karakterini ve Emine Işinsu'nun *Canbaz* adlı romanındaki kendi çıkarları için ülkeyi kan gölüne çevirmekten çekinmeyen Akif Koçsa'yı anımsatmaktadır.

12 Eylül Darbesi'nden sonra darbe, bütün ütopyaların üzerinden bir silindir gibi geçerek hayallerin yok olmasına sebep olmuştur. Solun insanlığın kurtuluşu için yapmak istediği devrimin çok uzak bir hayal olduğu, sağın uğruna savaştığı değerlerin anlamsızlaştığı, ülkenin gerçek sahiplerinin kendileri olmadığı ortaya çıkar. Böylece, ideolojilerde bir tür ütopya kaybı yaşanır. Çok güvenilen örgütsel bağların çok da sağlam olmadığı ortaya çıkar. İçeri düşen örgüt militanlarına yapılan işkencelerde bu kişilerin kimisinin çözülerek örgütsel ilişkileri deşifre etmesi, kimisinin ise ağır psikolojik travmalar yaşaması örgüt militanları arasında psikolojik çökme ve güvensizliğin oluşmasına neden olur.

Ütopya kaybı, ütopyaya duyulan güvenin sarsılması veya bitmesi, ütopyaya inanan kimselerin hayat felsefelerini değiştirmeleri anlamlarına gelmektedir. Mannheim, “*ütopyanın yok olması, bizzat insanın bir nesne hâline dönüştüğü durağan bir nesnellik doğurur*” ifadesini kullanarak bunu, “*insanın tarih yapma*

¹⁰⁶ Tarık Buğra, *Gençliğim Eyvah*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

iradesinden ve tarihten ders alma yeteneğinden” mahrum kalması olarak yorumlamıştır.¹⁰⁷

Darbe sonrasında yaşanan hızlı ütopya kaybının tek sebebi 12 Eylül değildir. Dünyada yaşanan gelişmeler de ütopya kaybının başka bir sebebidir. Örneğin Berlin Duvarı’nı yıkılması ve bazı sosyalist ülkelerdeki başarısızlıklar, sosyalizm için ütopya kaybına sebep olmuştur (*Dostluk*: 439).

Atilla Keskin’in romanının kahramanı Ayhan, yıllarca örgüt ve Parti için çalışmıştır. Fakat sorunlara bakış açısı daima örgütün istediği şekilde olmuştur. Örgüt hakkında hiç tarafsızca düşünememiştir. Örgütün yapılanmasını tam olarak fark ettiğinde buna karşı eleştirel bir yaklaşımı olmuştur. Bunun üzerine Parti onu dışlamıştır. “*Sosyalist denilen toplumların gelişmemesinin, üstündeki ölü toprağının en büyük nedeni sanırım bu tekilcilikti. Muhalefet yok, karşıt yok. Sonra da bu toplumun kalkınması, insanların salt refah düzeylerinin değil, kültürel ve ruhsal konularının da en üst düzeye çıkmasını bekleyeceğiz. Çoğulculuğun olmadığı toplumda, karşıtların kavgasının sürmediği toplumda, her şeye karar veren bir parti, onun üstünde merkez komitesi, onun içinde politbüro, onun tepesinde de ağzından çıkan her söz, neredeyse ‘kanun kuvvetinde kararname’ olursa sonuç Arnavutluk’ta gördüğüm ve diğerlerinde de aynı olduğuna hiçbir şüphem olmayan korku toplumu olur sonuçta”* (*Dostluk*: 433). Ütopya kaybı, ideolojilerin kan kaybetmesiyle, kendilerine bağlı olan kimselerin güvenini yitirmesiyle meydana gelmiştir.

Keskin’in *Çiçekler Susunca* adlı romanında ütopya kaybını yıllarca hapiste kalan Mazlum tipi yaşamıştır. Fidan, kocası Mazlum’un haptisten çıkmasını 8 yıl bekler. Bu sırada çocuğunu kendisi yetiştirir ve bir yandan da kocasına maddi yardımda bulunur. Mazlum, dışarı çıktığında iş kaygısına düşer, amcasının işi için Almanya’ya gider. İşten başka bir düşüncesi kalmaz ve ütopyasını yitirir (*Çiçekler Susunca*: 279).

Ütopya kaybıyla birlikte kişilerde düşünceye güven kalmayıp geçmişleriyle hesaplaşma dönemi başlamıştır. Yazar, sosyalist ütopyanın esaslarından biri olan

¹⁰⁷Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, s. 283.

malların veya sermayenin ortak kullanımı ve özel mülkiyetin olmayışı fikrini eleştirmektedir. Roman kahramanlarından Yusuf, Aslı'ya şu sözleri söylemiştir: “*İyi ki biz 1980’de iktidara gelmemişiz, dedi, düşünebiliyor musun, yoksa şimdi şu kavunlar belki de karneyle dağıtılıyor olacaktı*” (Hep Yanımda Kal: 136).

Yazarların bazıları aslında ütopyanın doğru olduğunu, ancak ütopyanın gerçekleştirilmesi için önerilen yolların yanlış olduğunu öne sürmüşlerdir. “*Ütopyamız tartışmasız, benzersiz, rakipsiz ve ebedi olsa da, ona doğru giden yolları yanlış seçtiğimizi düşünerek...*” (Hiçbiryer’e Dönüş: 157). Aynı şekilde Yiğit Bener de ütopyanın doğruluğunu, uygulamanın yanlışlığını savunmuştur. Erdinç, darbeden yıllar sonra Marksist ütopyayı değerlendirirken kuramın doğru fakat uygulamanın yanlış olduğunu savunur (Eksik Taşlar: 326).

Bazı yazarlar, ütopya kaybına karşı “yazı”yı bir alternatif olarak görmüşler ve yazarak ütopyayı tekrar diriltmeyi ummuşlardır. “*Ölmedi sosyalizm, diye yazacağım. İnsanlık tarihinde seksen yıl nedir ki? Bu deney başarısızlıkla sonuçlandıysa yenisine hazırlanmak için yazacağım*” (Dostluk: 496). Yazının veya dilin yeniden kuruculuk özelliği veya belleğin diriltilmesi gizilgücünü taşıyor olması yazıya verilen önemi artırmakta ve yazmaya toplumsal bir sorumluluk yüklemektedir. Bu şekilde yazmak, bir tür eylem olarak değerlendirilmektedir. “*Yazacağım: sanki hiç yenilmemişim, sanki hiçbir şey yitirmemişim, sanki yaşım altmışa dayanmamış gibi. On sekiz yaşındaki civanmertliğimle, kavgamdaki baş eğmezliğim, inançlarıma dosdoğru bağlılığım ile yazacağım. Sanki hep sevinçle gark olmuş, sanki hep sevmiş, hep sevilmişim gibi yazacağım*” (Dostluk: 495).

Bellek, darbeyi işleyen romanlarda özellikle üzerinde durulan bir kavramdır. Belleğin tahrif edilmesine, unutturulmasına karşı “yazı” bir karşı çıkış olarak görülmüştür. Romancılar eserlerine yansıyan şekliyle yani eserlerindeki tematik değerlerle ve bunları savunan kişileriyle darbenin belleğe verdiği hasarı eleştirmişler ve buna karşı çıkmışlardır. Bellek, belli zaman aralıklarıyla yenilenen kolektif bir bilgi depolama ve taşıma merkezidir. Bu merkezin zarar görmesi geleceğe aktarılacak düşüncelerin zarar görmesi demektir. Sağ veya sol ideolojilerin bellekleri darbenin etkisiyle belki de geri dönülemeyecek şekilde zarar görmüştür. Bunun

zararın etkileri günümüze bakılarak ölçülebilir. Belleğin sadece ideolojik tarafı değil değer merkezli olarak bakıldığında söz konusu ideolojilerin temel değer yargıları zarar görmüştür. Darbe, değer yargıları ortadan kaldırılmış ve yozlaşmış, temel değerlerden habersiz, amaçsız bir birey yetiştirilmesine zemin hazırlamıştır.

III. ÖZNE VE İKTİDAR

III. 1. ÖZNE

İnsanın *özne (süje)* olarak algılanması Platon'a kadar uzanmaktadır. Batı düşüncesinde özne ve nesne, bilginin oluşması için gerekli olan iki esaslı yön olarak belirmektedir. Bu bağlamda özne ve dolayısıyla nesne bilen/algılayan ve bilinen/algılanan olarak görülmekte, özne kavramı aynı zamanda bilinç ve epistemolojiyle birlikte ele alınmaktadır. Descartes ve Kant, özneyi “*düşünen varlık*” ekseninde algılamakta Hegel'e gelindiğinde özne ve varlık bilinebilirlik olarak özdeş bir tutumla ele alınmıştır.

20. yüzyılda yapısalcılar, özne kavramını başlı başına bir “sorun” olarak ele almışlar ve öznenin kurmaca olduğunu, sabit bir gönderme noktasının bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁸ Foucault, öznenin iki anlamı olduğunu bildirir. “*Denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne. Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimi telkin ediyor.*”¹⁰⁹ Foucault'nun özne tanımına göre tek başına öznenin bahsedilemez; özne ancak bir “*iktidar*”ın varlığıyla anlamlandırılabilir. Bu ise, her halükarda öznenin “*nesne*”leştirilmesidir. Bu bölümde, Foucault'un özne ve iktidar paradigmasından hareketle 12 Eylül romanlarında öznenin ne kadar özbilgi ve vicdan yoluyla kendine bağlı olduğu veya öznenin iktidar/lar aracılığıyla ne kadar kurulmak/kurgulanmak istendiği, bunun hangi izleklerle belirgin kılınmaya çalışıldığı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda iktidar, yalnızca devleti ifade eden bir kavram olarak sınırlandırılmayacak özne üzerinde çalışmalar yapan çeşitli örgüt ve ideolojiler de aynı bağlamda düşünülecektir.

¹⁰⁸İsmail Yılmaz, *Foucault'da Epistemolojik Özne Olarak İnsan*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı, YYLT, Ankara, 2006, s. 1-4.

¹⁰⁹ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 19.

III. 1. 1. Öznenin Siyasi Kimlik Olarak Oluşumu

İnsan, bir varlık olarak dünyaya geldiği andan itibaren kendini algılama sürecine başlar. İnsanın kendilik algısı doğrudan kişinin kendisiyle başlamaz. Bir bebek ancak çevresinde gördüğü varlıklarla kendisini algılamaya başlar. İlk başlardaki algılar, bir bütün olarak kişinin kendilik algısı olmayıp çevre üzerinden kendisine doğru yönelen algılardır. Bebeğin elini, ayağını veya vücudunun diğer organlarını tedricen algılaması da çevreden kendine doğru algılama sürecinin bir göstergesidir. Bebek büyüdüğünde de bu kural değişmez. Kişinin kimliğini kurması/oluşturması sürecinde “öteki”nin varlığı zorunlu bir karaktere bürünür. Hegel, bilincin özbilince dönüşmesini başka bir özbilinçle karşılaşınca, kendisini ötekinde bulup yitirince gerçekleştirebileceğini, özbilincin ancak başka bir özbilinç tarafından tanınmasıyla var olabileceğini ifade etmiştir.¹¹⁰

Siyaset ve kimlik konusunda çalışmalarıyla bilinen Aletta J. Norval siyasi kimlik oluşturma hakkında şunları söylemiştir: “*Kimliğin oluşumu süreci, salt belli bir kimliğe özgü bir özellikler kümesinin geliştirilmesi açısından düşünülemez. Belirtildiği gibi pozitif niteliklerin sıralanması, bir kimliği bireyleştirmede, ya da özünü tarif etmede yeterli olmaz. Bunu başarmak için ek bir öge gereklidir; yani, inşa sürecinde kimliğe karşıt olarak oluşturulan bir ötekiye öne çıkarma ögesi*” dir.¹¹¹

12 Eylül romanlarında özellikle öteki üzerinden işleyen, kendi siyasi kimliğini öteki algılamasına göre belirleyen bir “özne”nin, roman bağlamında ise karakterizasyonun varlığından söz edilebilir. Örneğin, Zülfü Livaneli’nin romanında İsveç’te yaşayan siyasi mülteci Bülent, kitlenin bilinçsiz hareketini “*kitle mantığı*” olarak değerlendirerek ideolojilerin “öteki”ni yok etme üzerine kurulduğunu söyler: “*Ona göre sorun siyasi çelişkilerden değil, iki tarafın da kendilerine benzemeyen insanları yok etme tutkusundan kaynaklanıyordu*” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 96). Bununla birlikte, Türkiye’de ideolojiler, belli bir düşünce geleneği sonucunda ulaşılmış ve hazmedilmiş paradigmlar olmadığından kişilerin siyasi kimliklerini kazanmaları da çok değişik ve sakat şekillerde ortaya çıkmıştır.

¹¹⁰ Hegel’den akt. Mehmet Küçük, “Gerilik Bilincinin Doğuşu Olarak Osmanlı-Türk Modernleştirilmesi”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 13, s. 252.

¹¹¹ Aletta J. Norval, “Toplumsal Belirsizlik ve Apartheid’in Krizi”, Haz. Ernesto Laclau, *Siyasal Kimliklerin Oluşumu*, (Çev. Ahmet Fethi), Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 156.

Süheyla Acar, romanında politik kimlik edinmenin o dönem için zorunluluğunu ifade etmiştir: “Ülkücülerle solcuların sayısı neredeyse eşitlenmişti ve okul artık iki büyük bloğa ayrılmıştı. Amfilderdeki oturma düzenimiz de bu bloklaşmadan nasibini almıştı. Solcular hep birlikte sol tarafa, ülkücüler de sağa oturuyordu. Bu koşullarda biz, politik bir eğilimi olmayan gençler de ister istemez bir seçim yapmaya zorlanıyorduk” (Yağmurun Yedi Yüzü: 105). Politik kimlik, yetmişli yılların Türkiye reel-politiği göz önünde bulundurulduğunda çoğu zaman bireylerin zorunlu olarak içine çekildikleri bir senaryo sonucunda oluşmuştur.

Kendilik bilinci oluşturmak isteyen bireylerin uygun ortamı bulamaması, onların reel politik alanı âdeta bir bilinç ortamı olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. “Hiç de sizin olmayan bir savaşa, bu yüzden girersiniz. Kendinizi yaratma, içinizdeki insanı gerçekleştirebilmek için. Savaşın haklı mı haksız mı olduğunun bile önemi yoktur” (Hiçbiryer’e Dönüş: 29).

Politik kimlik, arayış içindeki gençlere “paket anlam”ların sunulduğu bir yer olarak da imgesel bir kurtuluş reçetesi işlevi görmüştür. “Ayrıca her şeye rağmen mavicilik, ‘Ben neyim?’ sorusuna bir cevaptı. Ne kadar ‘Ama’ diye başlayan kayıtlar konulsa bile, kimliğin varoluş sorunlarına sunduğu cevaplardan, bunlar kolaycı da olsa vazgeçilemiyordu” (Işığın Gölgesi: 48).

12 Eylül romanları karakterlerinin politik kimlik edinişlerinde taşra kökenli olmak da foksiyoneldir. Aslında, ideolojilerin serpilip gelişmesinde, tutunmasında “taşra kökenlilik”in besleyici kaynak olduğu vakıdır. Şerif Mardin, 1940’larda başlayan köyden kente göç sürecinin 1960’lardan itibaren yeni bir düzlem yarattığını, ideolojilerin ortaya çıkmasında olduğu gibi taraftar kitlesinin toplanmasında da kendilerine şehir hayatı içinde anlam arayan bu insanların önemli bir potansiyel oluşturduğunu ifade etmiştir.¹¹²

Mardin’in bahsettiği geçiş ve değişim dönemi, aslında Osmanlı kültür ve medeniyetinden “kopuş” ve Cumhuriyet ideolojisine eklemlenme öyküsünün de

¹¹²Şerif Mardin, *İdeoloji*, s. 135–139.

devamıdır. Osmanlıda “*baba*”nın¹¹³ kontrolünde yaşayan birey, hayatını ve varlığını bu dünyevi ve uhrevi iktidar alanlarına göre tanımlar. Ancak Cumhuriyet’le birlikte bu düzen sarsılmıştır. Yeni sisteme çabucak uyum sağlayamayan ve bu anlamda “*bilinç yarılması*”na maruz kalan bireyler, kendilerini uzunca bir süre boşlukta hissetmişlerdir. Daryush Shayegan, medeniyet değişmelerine muhatap olan bilinçlerin bu bağlamda “*yaralı bilinç*”¹¹⁴ olduğunu söyler. Ona göre yaralı bilinç, geleneksel düşünme ve davranma kodlarıyla modernite arasında kalmış, ne modern ne de geleneksel olana bağlanabilmiş olan bireylerin bilincidir. Toplum, söz konusu durumda çelişkiler yumağı olarak belirmektedir. Türkiye’de Doğu ve Batı arasında nerede durduğunu tam kestiremeyen toplum, değişik seviyeler ve alanlarda hâlâ bu ikilemi yaşamaktadır.

Toplumlar, geçiş dönemlerinde bir anlamda eski kültürün veya kültürel belleğin yitimi ve yerleştirilmeye çalışılan yeni kültürün birbiriyle uyum sağlayamadığı bu dönemlerde doğal olarak kültürel, psikolojik ve zihinsel olarak bir tür “*bunalım*” yaşayacaktır. Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* adlı eserinde bunalım dönemlerinde başat olan kültür tipiyle, o kültürde egemen olan toplum felsefesi tipinin paralel olduğunu, duyumcul bir kültürde duyumcul kuram felsefelerin egemen olduğunu, düşünsel kültürlerde düşünsel ideolojilerin görüldüğünü belirterek “*çökmekte olan kültür tipiyle ilişkili olanlar geriler ve yükselen kültür tipiyle uyum halinde olanlar da kök salar ve çiçek açar*”¹¹⁵ demektedir. Yükselen kültür, Batı kültür ve medeniyetidir. Cumhuriyet’le birlikte Osmanlı veya Doğu medeniyeti ve kültürü bırakılarak Batı medeniyeti ve kültürü ulaşılacak istenen hedef olarak belirir. Kökleri, Osmanlı’nın son dönemlerine rastlayan ideolojik oluşumların boy vermesi Cumhuriyet’in resmî ideoloji olarak

¹¹³ “*Baba*” veya “*Oedipus metaforu*” olarak da literatürde yer alan bu ifadeyi Foucault, Pastoral gelenek veya “*çoban metaforu*” olarak ifade etmiştir. Bu metafor, hükümdarın her şeyin hakimi olduğu, hükümdarın aynı zamanda kutsal kabul edilen gelenekle de desteklendiği toplum yapısı veya iktidar gelenekleri için kullanılmaktadır. Hem Hristiyanlıkta hem de İslamiyet’te etkili olan bu devlet geleneği toplumsal yapıyı ve tek tek kişileri bağlayan hayat algılarının veya felsefelerinin oluşmasını sağlayan temel etmendir. Foucault’nun bahsettiği “*çoban metaforu*” ifadesinin benzerini Tanpınar da “*saray istiaresi*” olarak ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 1-33; Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 25-40.

¹¹⁴ Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç*, (Çev. Haldun Bayrı), Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 7.

¹¹⁵ Pitirim A. Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (Çev. Mete Tunçay), Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, s. 17.

kendi değerlerini oluşturmasıyla sistematik hâle gelir. 1960'lara kadar bütün ideolojiler, aynı zamanda Cumhuriyet'in de bir şekilde ateşli savunucularıdır. Bu tarihten sonra devlet, bürokratik-aydın geleneğini biraz da olsa bırakmış, aydınlar devletten bağımsızlaşınca ideolojiler de nüfuz alanlarını genişletmiştir.

Söz konusu medeniyet değişmesinin yarattığı kültür bunalımını veya bilinç yarılmasını katmerli olarak yaşayanlar, daha çok taşra kökenlilerdir. Çünkü taşra, resmî ideolojinin kültürel programına ikinci elde dâhil olmuş, merkeze uzaklığı sebebiyle resmî ideolojinin uygulamalarının şiddetini daha az hissetmiştir. Taşradan gelen ve şehir hayatına ayak uyduramayan bireyin “*anlam arayışı*”na girdiği bu süreçte hazır anlam paketleri olarak ideolojiler onu hazır beklemektedir. İdeolojilere gerçek anlamda gönül veren, çıkarsız, hatta sorgusuz sualsiz onlara iman eden bu kimseler, genellikle hem sağın hem de solun içinde “*militan*” olarak kullanılan kesimi oluşturacaktır. “*O çatışmaların içindeki herkes, hepimiz, rengârenk ışıltılı yıldızların albenisine sığındık. Ortak bilinç bize, dünyaya, topluma, insanlara ilişkin bir anlam haritası sundu. Metropollerin kaldırımalarında sürünen taşralı varlığımız ütopyalar tarafında ayağa kaldırıldı: anaç bağrırlarında bizlere yer ve değer verildi (Işığın Gölgesi: 48).*

Anlam peşine düşen gençler, insanın temel ihtiyaçlarından olan “*kendini gerçekleştirme*”, sıradan ve aşağılık bir varlık konumundan kurtarma isteği ile birlikte, kendilerine değer veren ideolojilerin peşine takılacaklardır. Adler, aşağılık duygusunun giderilmesi, kendini kabul ettirme ve üstünlük çabasını bireyin hayatının temel gayesi olarak görmektedir.¹¹⁶ Emine Işınsoy'un *Canbaz* adlı romanında solcu militan Ali, Sivas'ın bir köyünden Ankara'ya gelmiştir. Onu ideolojiye bağlayan temel etmen, köylülükten ve babasının kapıcı olmasından duyduğu aşağılık kompleksidir. Ali, bu sebeple kendisini yücelteceğine inandığı için örgüte girmek istemiştir (*Canbaz: 173*). *Dönüş Acıları*'nda Sait Özgürçügil, babasının ayyaşlığı, sevdiği kızın kendisine verilmeyişi, aşağılanması, mahallelinin onu hakir görmesi sonucunda isyan eder, solcu olur (*Dönüş Acıları: 72*).

¹¹⁶Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, (Çev. Ayda Yörükân), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 182.

Kendini gerçekleştirme veya “*kendiliğin gerçekleştirilmesi*” konusu Jung’un da üzerinde durduğu temel problemlerden biri olmuştur. Jung, bunu “*bireyleşme süreci*” olarak adlandırmaktadır.¹¹⁷ Bu süreç, kişinin kendini tanınması, anlamlandırması veya gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir.

“*Adanmak için büyülenmeye ihtiyacı vardır; kendi değerimizi kendimize ve başkalarına kanıtlamak için; önemsenmek için...*” (*Işığın Gölgesi*: 48). Çoğunluğunu taşradan gelenlerinin oluşturduğu militan veya sempatizanlar, bireysel anlamda olduğu gibi toplumsal düzlemde de önemli olmak, önemsenmek, kabul görmek istemektedirler. Bu sebeple kendilerini değerli hissettikleri, onlara “*büyük dava*”ların adamları olduklarını söyleyen ideolojilere kesin bir şekilde inanmışlardır.

Kendini gerçekleştirme veya Jung’un tabiriyle bireyleşim süreci kişinin kendi korkularıyla yüzleşmesiyle başlamaktadır.¹¹⁸ 12 Eylül romanlarının öznelerinin durumu biraz kendi korkuları ve varoluşsal kaygıları ile önlerine konan ütopyik mitosların karış/tırıl/ması sonucunda oluşan romantik bir serüveni andırmaktadır. “*Biraz gizemli, biraz şiirli bir şey göster insanlara; unuttukları, gömdükleri duyguları, duyarlıkları, içlilikleri biraz kıskırt; ne zamandır geride bıraktıklarına inandıkları bir takım çocukluk korkularını, kaygılarını, çekingenliklerini karıştırıp bulandır; ondan sonra da istediğini yaptır onlara*” (*Gece*: 103). Bilge Karasu, öznelere büyümlü gerçeklik dünyasına, yani çocukluk (sembolik anlamda cenneti gösterir) dönemlerine döndüklerini hissettiren şeyin aslında ideolojiler vasıtasıyla üretilen giz/em/lilik olduğunu ifade etmiştir. Gece’nin anlatıcısına göre (*g*)izlilik, herhangi bir gizliliğe katılma, insanı hala bağlayabilen en eski, en ilkel bağlardandır. (*Gece*, s. 104) Örgütlerdeki bu gizlilik veya gizem örgüttekilerin kendilerine büyük işler yapan kişiler olarak bakmasını sağlamıştır.

Kendilerini gerçekleştirmek ve kanıtlamanın ancak bir grup ya da düşünceye dâhil olmakla mümkün olabileceğini fısıldayan ideoloji, katılımcılarına gizemli birtakım ritüeller ve oluşturulan “*öteki*”ler arasından varlık olma, şahsiyet kazanma

¹¹⁷ Anthony Stevens, *Jung*, (Çev. Ayda Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 39.

¹¹⁸ A. İ. Gökeri, *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, Ankara Üniversitesi, DTCF, YDT, Ankara, 1979, s. 16-24.

şansını da sunduğunu seslendirmektedir. Öte yandan bunlara bir de vatanın yüce menfaatleri, insanlık onuru gibi kollektif yüklemelerde bulunarak bağlılarına kendilerini bir tür nebi, kahraman gibi kollektif temsil gücü olan kişilikler vaad etmiştir. “Önemli bir iç hesaplaşmadan geçmeden girmişti bu yola. O yıllarda arayış içinde olan, bir şeyler yapmak, bir ideal için özveride bulunmak, kişiliğini sağlamlaştırmak ve kanıtlamak isteyen gençler, öğrenciler, aydınlar için hızla politikleşme olgusu uzak durulması imkânsız bir kitlesel cereyandı. Dalga içine almıştı şehirleri, kırları, okulları, fabrikaları” (Devrimciler: 78). Kaan Arslanoğlu'nun “kitlesel cereyan” olarak söz ettiği bu bilinç ve akıl tutulmasını Ortega Y. Gasset “buhran” olarak nitelemiş ve böyle bir krize batmış olanlar için “kütle insanı” ifadesini kullanmıştır.¹¹⁹ Gustave Le Bon, kitlesel hareketlerin psikolojisini açıkladığı eserinde bunları bilinçlerinin değil bilinçaltı dürtülerinin yönettiğini, onların hipnotize olmuş bir bilinçle davrandıklarını ifade etmiştir.¹²⁰

Romanlarda kimlik, anlam ve ontik kaygılarına yanıtlar bulduğunu zannetmenin dışında bazı karakterlerin aile veya yakın akraba ve arkadaşlık çevrelerine özenerek politik/ideolojik çevreler içine girdiği görülmektedir. Öner Yağcı'nın *Turnalar* adlı romanında Gülşen, abisi Erdal'ın teşvikiyle ve onu model olarak yetiştirmiş; politik kimliğini bu şekilde oluşturmuştur. (*Turnalar*, s. 272-273). “Çoğunun, arkadaş çevreleri öyle olduğu için sağcı ya da solcu kimliğini benimsediklerini düşünüyordu” (*Bir Adam, Bir Kedi, Bir Ölüm*: 35). Zülfi Livaneli'nin eserinde de arkadaş çevresi, gençlerin kimlik oluşturduğu çevreler olarak işlenmiştir.

Ayşegül Devecioğlu'nun romanında Gülay, santral memuresidir. Eniştesi Mustafa onu çalıştığı işyerinde güçlü olan örgütün sorumlusuyla tanıştırır (*Kuş Diline Öykünen*: 37). Atilla Keskin'in *Çiçekler Susunca* adlı romanında ise Fidan, önce evlerinde kaldığı dayısı ve yengesinden etkilenir, sonra da mahallede kurulan derneğe gidip gelerek siyasi bir kimlik kazanır (*Çiçekler Susunca*: 40).

¹¹⁹ Ortega Y. Gasset, *Kütlelerin İsyanı*, (Çev. Nejat Muallimoğlu), Bedir Yayınları, İstanbul, 1976, s. 16.

¹²⁰ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (Çev. İsmail Demirci), Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 19-27.

Hep Yanımda Kal adlı romanda Yusuf'un siyasi kimlik kazanması da yine arkadaşları aracılığıyla gerçekleşir. “*Lise ikinci sınıfta önce Atay, ardından da Altan ve Hakan’la tanışması ise sol düşüncelere ilgi duymasına yol açmıştı. Cumartesi günleri Hakanların evinde toplanırlar, siyasal konularda makaleler okuyup, tartışırlardı*” (*Hep Yanımda Kal*: 63).

Politik kimlik, kimi zaman da militanların özel uğraşlarıyla, çalışmalarıyla oluşur. Emine Işınsoy’un *Canbaz* adlı romanında Ali’nin örgüte kazandırılması, sınıf arkadaşı Kemal ve onunla aynı ideolojiyi paylaşan öğretmenin birlikte yaptıkları bir hile sonucunda gerçekleşir (*Canbaz*: 139). 1980 öncesinde sivil toplum örgütleri, özellikle bazı dernek ve sendikalar, ideolojik çalışma mekânlarına dönüşmüş, politik kimlik aşılama organı olarak kullanılmıştır. Emine Işınsoy’un *Canbaz* adlı eseri, sağ ve sol sendikaların kapışmaları ekseninde kurgulanmıştır.

Hakikatin Ölümü adlı romanda Feridun’un gittiği görünüşte halk oyunları kursu olan yer, aslında siyasal bir örgüte taraftar kazandırmak amacıyla kurulmuş dernektir. Feridun, derneğe gide gele nihayet siyasi faaliyetlerine de katılır. “*Böylece lise son sınıfa geldiğimde artık başka biri olduğumu düşünüyorum, kendimi büyümüş, olgunlaşmış bir adam olarak görüyordum*” (*Hakikatin Ölümü*: 16). Derneklere örgüte katılım için çeşitli eğitici seminerler verilmektedir. Bu seminerlerde Türkiye’nin geri kalmışlığı, bireylerin ezilişleri vb. konular işlenmektedir. (*Ne Güzel Çocuklardık Biz*: 89). Öner Yağcı’nın eserinde seminerlerin politik kimlik aşılama için kullanıldığı ifade edilmiştir: “*Okulda o zamanlar toplantılar, forumlar, seminerler yapılırdı. Handan da gitmeye başladı toplantılara. Oyalanacak bir şeyler arıyordu nasıl olsa*” (*Turnalar*: 105).

Örgütlerin reklamını yapmak ve taraftar toplamak için ayrıca dergi ve kitaplar da kullanılmıştır. Lise öğrencileri Suzan ve Sezen, erkek arkadaşlarının sattığı bir dergiyi alırlar ve sonrasında da derneğe davet edilirler (*Ne Güzel Çocuklardık Biz*: 113). Süheyla Acar’ın romanında Sedef, Nazım Hikmet’in *Kuvayi Milliye Destanı*’nı okuyarak politik yaşama adım atmıştır. Sedef, kitabı okuduktan sonra hayatının değiştiğini söyler (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 110-111). Bu dönemde kitaplar,

ideolojilerin kitleleşmesine hizmet eden araçlar olarak görülmüş, ideolojinin yayılması ve yaygınlaşması kitap üzerinden sağlanmıştır.

Bu tip malzemelerin ve yöntemlerin dışında sadece bireysel sebeplerle örgütlere giren kimseler de olmuştur. Bunlardan en belirgin olanı aşktır. Bir kadına veya erkeğe âşık olan kişi, ilgi duyduğu kimsenin politik kimliğine de ilgi duymaktadır. Zamanla âşık olunan kişi ile aynı düşünmeye ve böylece siyasal bir yapılanmanın içine girmeye başlanmaktadır. Aşk, başlı başına kişinin âşık olduğu kişide kendi benliğini kaybetmesi olduğundan, bir bakıma ontolojik bir “aynileşme” sürecidir. Bu süreç içinde seven kişi, özellikle kendisi de başka bir ideolojik yapılanmanın içinde değilse, sevilen kişinin ideolojisini aşk adına ve kolayca benimsemektedir. Süheyla Acar’ın romanında Lale, Sinan’a âşık olduktan sonra örgüte katılmıştır (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 183). Aynı etken, Atilla Keskin’in romanında da kurgusal bir mekanizma olarak kullanılmaktadır. Koray, sadece Nur’a yakın olmak için örgüte girer ve eylemlere katılır (*Çiçekler Susunca*: 57).

Örgütlere katılımında etkili olan bireysel bir neden de “*nefret edilen öteki*”dir. *Yüz: 1981* adlı eserde anti-kahramanın arkadaşı Nejat, sağcı Faruk’un sadizmi yüzünden solcu olmuştur. Nejat, 1981’de tutuklandığında anti-kahraman onu Faruk’un elinden zor almıştır. “*Yetişkinlikte edindiği ve sahip olmakla övündüğü, onu yücelttiğini söylediği kimliğini, çocukluğunda duyduğu nefrete, rezil bir katile borçluydu*” (*Yüz: 1981*: 52).

Darbeden önce politik kimlik kazanmanın gerek sosyal gerekse bireysel açıdan birçok sebebi olmuştur. Yukarıda sayılana sebeplerden en çok belirgin olanı varlık kazanmak, önemsenmek için herhangi bir örgüt içinde yer almaktır. Darbe öncesinde insanların kamplaşmalardan dolayı zorunlu bir ideolojik kimlik edinme süreci yaşadıklarını da bir daha tekrar etmek gerekmektedir.

III. 1. 2. Topluluk İçinde Özne

Topluluğun kendine ait özelliklerinin belirlenmesi ve bunların onu diğerlerinden ayıran taraflarının gösterilmesi, topluluğun anlamının ortaya çıkarılması açısından oldukça önemlidir. Topluluk, esas itibarıyla belli bir amaç etrafında uzlaşmış insan grubuna işaret eder. Bunun tersi, ancak *kalabalık* veya *yığın* kelimeleriyle tanımlanabilir. Topluluğun bir anlam etrafında kurulması veya birleşmesi, onun aynı zamanda kendi çevreni dışındakilerden ayrılan özellikleriyle var olması demektir. Anthony P. Cohen, bu ayrıştırıcı durumu “sınır” kavramıyla ifade etmiştir. “Sınır tanımı gereği, bir topluluğun nerede başladığını ve bittiğini işaretler. Ama böyle bir işaretleme niçin gerekiyor? Bunun basit bir yanıtı şudur: Sınır, topluluğun kimliğini barındırır ve tıpkı bir bireyin kimliği gibi, toplumsal etkileşimin gerekliliklerinden doğar. Toplulukların birbirlerinden ayrı durmalarından ya da ayrı tutulmayı istedikleri kendiliklerle şu ya da bu yol aracılığıyla etkileşime geçmelerinden ötürü çizilir sınırlar.”¹²¹ Söz konusu sınır, simgesel boyutuyla var olan, insanların kafalarında veya yaşantılarında belirleyici olan anlam alanlarından ortaya çıkan çeşitli pratik yahut simgeselliklerdir. Simgeler veya söz konusu simgesellikler, topluluğun bilinç veya anlam haritası tarafından çizilir. Simgeler, topluluk için doğrudan “anlam”ı temsil etmekle birlikte özellikle anlam üreticisi olmaları, “anlam yaratma kapasitesi”¹²² bakımından önem taşırlar.

Şerif Mardin, simgelerin dört görevi olduğunu bildirir. Bu görevler “dünyamızın içindeki nesnelere sınıflandırma, yaşadığımız toplulukta önemli tutulan değerlerin neler olduğunu hatırlatma ve onlara uymaya zorlama, bu değerleri içerme, bazı hislerimizi boşaltma ve açığa dökme, son olarak da bilişsel evren kurma”dır.¹²³ Bu simgeler mitos, kültür kodu, ritüel gibi “simgeyi de aşan” anlam birlikleri oluşturarak topluluğun dışı karşı sınırlarını oluştururlar.

Simgeler veya kimi anlam haritası unsurları, topluluğun sınırlarını belirlerken tam bir kesinlik ifade etmedikleri için bireylerin kendi kimliklerini toplulukla

¹²¹ Anthony P. Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, s. 8.

¹²² *age*, s. 12.

¹²³ Şerif Mardin, *İdeoloji*, s. 98.

özdeşleştirmelerine fırsat verir. Bireyler, kimliklerini topluluğun toplumsal evreninde işgal ettikleri yer dolayısıyla kazanarak bir bakıma onunla özdeşleşir; topluluğa karşı oluşan herhangi bir tehdidi kendi varlıklarına yapılmış olarak görürler.

Topluluk, sınırını çoğu zaman “*her şey zıddıyla kaimdir*” ilkesi gereğince bir karşıt, yani “*öteki*” üzerine kurar. Bu ilke, bireysel kimliklerin oluşması kadar toplumsal kimliklerin oluşması için de işleyen/işletilen bir ilkedir. Öteki, bu bağlamda gerçek bir varlığa işaret edebileceği gibi tamamen kurgusal bir varlık/olgu da olabilir. Bu yönüyle, “*öteki*” kavramının çoğunlukla söylemsel bir kip olduğu söylenebilir. Söylemsel olan “*öteki*”nin karşısında bulunan topluluk da aynı şekilde söylem üzerine kurulur. Söylemin yatağı ise, en geniş olarak kendini “*dil*”de açığa çıkarır. Kısacası söylem, dil içinde ve dil üzerinden işler.

Naci Bostancı, darbe öncesinde insanların kelimeler yüzünden kavga ettiğini vurgulamıştır: “*İnsani duyarlılığını kaybetmiş bir dünyaya karşı yeniden insan olmanın kavgasındaki bu kişiler, aynı zamanda ‘kelimeler’ yüzünden birbirlerine düşmandılar*” (*Işığın Gölgesi*: 179). 12 Eylül romanlarında çeşitli toplulukların varlık ve kuruluş yapısına bakıldığında ideolojik örgütlenmelerin simge, mitos, kültür kodu gibi söylemsel unsurlar üzerinden kurulduğu söylenebilir.

12 Eylül Darbesi’nden önce var olan ideolojik yapılar sağ ve sol olarak iki ana eksen üzerinde yoğunlaşmış; söylemler de genellikle bu iki ideolojik topluluğun birinin diğerini “*ötek*”i olarak algılaması üzerine kurulmuştur. “*Tek ayırım vardır! derdi Kerem Ağabeyim, burjuvazi ile proleterya arasındaki, ezenlerle ezilenler arasındaki sınıfsal ayırım. Bunu unutmuyacaksınız, geri kalan bütün ayrımcılıkları; dil, din, ırk, mezhep, ulus hepsini unutacaksınız. Hedefe, her kavram üzerinde on kere düşünüp bin bir dereden su getirerek değil, namludan fırlayan kurşun gibi dümdüz giderek varabilirsin ancak*” (*Erguvan Kapısı*: 85). 1960’lı yıllardan sonra, 27 Mayıs Darbesi’yle gelen bazı özgürlüklerin de etkisiyle palazlanmaya başlayan sol ideoloji, kendi söylemini devrim yaparak evrensel bir sosyalist devlet kurmak, mülkün devletin elinde bulunduğu ve herkesin eşit şartlarda yaşadığı bir dünya yaratmak gibi argümanları üzerine inşa etmeye çabalar. Temel meselelerinden biri, ezilen insanların, özellikle de işçi sınıfının da içinde yer aldığı geniş proleterya zümresinin

haklarını ezenlere, yani sermayedarlara karşı savunmaktır. Ezilenler, sol terminolojide çatışan ve savaşı zümre olarak sol düşüncenin de asıl enerjisini oluşturduğu potansiyel alan olarak belirlemektedir

Kuramlar ve bunların söylemleri örgüttekilerin hareket alanını belirleyen unsurlardır. “Kendini ateşe atan insanlara beton gibi sert, eğilip bükülmez kuramlardan başkası güç vermezdi” (Devrimciler: 128). Sol, Marks’ın *Das Kapital*’i, Engels’in çeşitli sol teoriye ilişkin kitaplarını adeta kutsal bir metin olarak kabul etmiş; söylemlerini de bunlardaki kimi kavramlar üzerine kurmuştur. Bu kavramlar, topluluğun da sınırlarını çizen/belirleyen önemli yapı taşlarıdır.

Söz konusu kuramlar, eşit yaşamayı getireceğine inanılan sosyalist ütopyayı doğurmuştur. Örgütler de bunu gerçekleştirmek üzere yapılanmıştır. “Büyük ütopyanın yeryüzüne yansımaları olan örgüt çalışmaları” (Hiçbiryer’e Dönüş: 16). Ütopya, örgütlerin teorik alt yapısını oluşturmuşlardır. Örgüt çalışmaları ütopyanın hedefine göre yapılmıştır.

Grubun sınırlarını oluşturan ögeler, yani söylemsel yapı zamanla topluluğun kimliğini kurmaya başlamakta ve grup üyeleri hem hatıraları hem de yaşadıkları sonucunda artık “ben” yerine “biz” demeye başlamaktadırlar. “Zamanla oluşan dostlukların, arkadaşlıkların maviçilik atmosferi içinde anlam kazanması, gelişmesi, belki bir taraftıyla farkına bile varmadan maviçilikle duygusal bağlantılar kurmamıza neden oluyordu. Hatıralarımızla “biz” oluyorduk, yaşadıklarımızla bağlanıyorduk birbirimize” (Işığın Gölgesi: 94). Kemal, her ifadesinin sonuna daima “bize göre” ibaresini koyuyor (Canbaz: 147). “Biz”, topluluğun dışı karşı bütünlüğünü temsil eden ve hiyerarşide üst yapıyla alt yapıyı görünüşte aynileştiren ve bireyin topluluğa katılarak onun kolektif kimliğiyle özdeşleşmesini sağlayan bir ifade yerine geçmektedir. Cohen, bu yanıltıcı eşitlikçiliği, “eşitlikçilik miti” olarak ifade eder ve bunun “farklılaşma gerçekliğini gizlediğini” belirtir.¹²⁴ Örgütlerde ötekine göre farklı olunduğuna dair mit, çeşitli özel sloganlarla simgeleştirilmiştir. Her örgüt, bu bağlamda kendi sloganına sahiptir. “Bir grup, yumruklar havada slogan attı, ‘Kurtuluşa kadar savaş’, bir başka grup da kendi sloganını öne çıkardı, Faşizme

¹²⁴ Anthony P. Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, s. 34-37.

ölüm, halka hürriyet” (Ucu Ucuna Yaşam: 140). Slogan, örgütün dışı karşı “kendiliğini” ifade eden söylemin dondurulması olarak görülebilir. Sağ için olduğu gibi, sol için de “biz”in alt unsurlarını belirleyen, mitos haline getirilen bu tarz ifadelerdir.

Sol için en büyük mitos, “*devrim mitosu*”dur. Devrim, bütün sorunları çözecek bir mitostur. “*Bu devrim, şu faşist komprador düzenini yıkıp, yerine adil, ezen ve ezilenin olmadığı, herkesin eşit sayıldığı bir başka düzeni, sosyalizmi getirmek için yapılmış, yani yapılacakmış. Üniversiteliler, işte başlatmışlar. Çünkü önce baş kaldırmak, baş kaldırmayacağına her şeye başkaldırmak ve kokuşmuş düzenin her bir müessesesine baş kaldırmak gerekiyordu. Çünkü bu düzenin bütün kuruluşları, başta polis ve ordu olmak üzere hepsi faşistmiş, sivil kesimde ise, ülkücü, olanların hepsi faşistmiş” (Canbaz: 145). Devrim, sol ütopyanın temel argümanını oluşturur. Devrim, amaçtır. “Tüm insanlığın kurtuluşunu hedefleyen bir devrim yapmak için yola çıkmıştık” (Eksik Taşlar: 337). Devrim mitosu, sol örgütlerin hemen hepsinde öne çıkarılan bir mitos tipi olmuştur.*

Bazı romanlarda, karakterlerin devrim ile aşk arasında sorgulamalara giriştikleri de görülür. Bu, bir bakıma mitosun zayıflamasına da neden olmaktadır. Örneğin, *Ay Şarkısı* adlı romanda Semih’in nişanlısı Ayşen, bireysel istekleri ile devrimin zorunlulukları arasında sıkışmıştır. Bireyi ezen bir devrimi istemediğini belirtir. “*Benim aşka ihtiyacım var, devrimin ise yok. Benim özgürlük sorunu var, devrim özgürlüğü düşünmüyor. Ben kişisel yaratıcılıktan zevk alıyorum, devrim, kişisel olan her şeyden nefret ediyor. İnsanlığın ihtiyaçları ile devrimin ihtiyaçları bu kadar uzak ve ilgisizse, o devrim, insanlığın kurtuluşu falan olamaz” (Ay Şarkısı: 142).*

Devrim, tek tek bireylerin isteklerine önem vermez. Devrimci olduğunu ifade edenler, devrimi her kapıyı açan bir maymuncuk gibi görerek bütün bireyselliği yok sayarlar. “*Devrimciler, kişilerin ruhunu değil, kitlelerin ruhunu kavramak zorundaydılar. Kişilerin nabzıyla değil, kitlelerin nabzıyla ilgilenmeliydiler. Aksi insanı subjektivizme yaklaştırırdı” (Devrimciler: 46). Bireyselliğin yok sayılması darbe dönemini işleyen romanların çoğunda eleştirilen bir sorundur.*

Sağın da yapı olarak sola benzeyen çeşitli doktrinleri, ilkeleri vardır. Lütfü Şehsüvaroğlu'nun *Kafes* adlı eserinde sağın söylemi, üst başlığı olarak aynıdır. Onlar da, devleti ve milleti, hatta insanlığı içine düştüğü kaos ortamından kurtarmayı hedeflemekte; üyelerini de bu argümanla “biz” yapmaktadır. “*Çağı değiştirecektik. İnsanlığın içine düştüğü kaostan kurtaracaktık. Bir şeyler söylemek, onları doğru yola ulaştırmak için çırpınıyorduk. Okuyor, tartışıyor, öğreniyor, bir yenedünya kuruyor, bir eskisini yıkıyorduk. Önümüzde engel tanımiyorduk. Her şey, ellerimizde idi. Bizdik dünyayı kurtaracak, bizdik ülkemize ve ülkelere yeniçağın kapılarını açacak...*” (*Kafes*: 38). Sağ da sol gibi kendi düşüncelerinin veya ütopyelerinin yeni bir dünya kuracağına iman etmiş ve bunun için çaba sarf etmiştir.

Sağda da topluluk “öteki” imgesi üzerinde şekillenir. “*Hayret ediyordum onlara ve akıllı bir marksist aramak için boşu boşuna yüzlerini, tahlil ediyor, hareketlerini takip ediyordum. Birkaçıyla konuşma fırsatım oldu, ama tatmin olmadım. Oysa entellektüel bir sohbet yaparız belki birileriyle diye düşünüyordum. Çok kapasitesiz buldum onları. Gerçi tüm bu dönem gençliğinin kapasiteleri tartışılır ya... Çok tecrübeler geçiren ‘Onlar’ın kendi konularında bile daha cahil olduklarını sezinledim, gördüm. Ve birçok suçu kendimde, kendimizde, çoğu kere mekanizmada ararken bu lanet olası köşe kapmacada, kalleşce vuruşmalarda şu karşımda duran ve nefret dolu bakışlarla aklısıra hava atan ,sadece etnik problemlerle böyle bir çatışmanın içinde yerini alan ve birçok davranışıyla da hiçbir değer tanımayan ve hiç bir değere de sahip olmayan militan pozlu yaratığın da bir jakoben olarak payını ihmal ettiğimi anladım. Onu hiçbir yaklaşım yola getiremezdi. Üstelik kendi arkadaşlarıyla da sık sık kavga eden biriydi”* (*Kafes*: 61) Sol için sağdakiler “faşist” veya insanlık dışı olarak görülürken sağa göre de soldakiler yozlaşmış, kafası çalışmayan kişiler olarak görülmüştür.

Sağ ya da sol olsun, örgüt mensupları (militan ve sempatanlar düzeyinde) üstlerinin emirlerini kutsal bir sözmüş gibi kabul etmektedirler. Bunun bir tür despotizm olduğunu fark ettiklerinde darbe olmuş ve örgütler yaşam alanlarını yitirmişlerdir. “*Bize dayatılan köreltici disipline, hiyerarşilere isyan ettik, ama düzeni alt etmek adına, biçimi bazen de eskisine tıpatıp benzeyen, hatta daha bile beter hiyerarşik yapıları biz kendimiz ürettik*” (*Eksik Taşlar*: 336) Bütün bu

hiyerarşik yapılarda birey ezilmektedir. Bireyi çevreleyen, onu belli bir sarmal içinde sınımsıkı tutan şey ise kelimelerin hükümleridir. Ali, “örgüt”, “devrim”, “bilinçlenmek” gibi yeni kelimeler öğrenir Kemal’den (Canbaz: 152).

Örgütün verdiği emirlere karşı çıkılmaz. Çünkü örgüt mitolojik, ulaşılmaz bir yapı olarak mensuplarına benimsetilmiştir. “Emirlere karşı çıkılmayacak ve soru sorulmayacak. Ancak eylem bittikten sonra muhasebesi yapılacak, tartışılacak” (Ne Güzel Çocuklardık Biz: 26). Sol örgütler, bireyin varlığını, özgürlük alanını göz önünde bulundurmadan âdeta bir asker mantığıyla davranmaktadır. Örgüt üyelerinin birçoğu açık veya gizli olarak bu durumdan şikâyetçi olsalar da sonuç pek değişmez. “Sanki askerlikteki gibi, emir emirdir hesabı. Yapmazsan olmaz, hemen dışlayıp, faşist damgasını vururlar” (Dostluk: 345). Örgütler çok sert kurallar koymuştur ve bu kurallara uymayanlara da ceza verme yetkisinin kendisinde olduğunu düşünmüştür.

Hiyerarşik yapının katılığı, öznenin sıkışmışlığını da artırmıştır. Örgüt, bireye karşı gücünün büyük bir bölümünü kendi varlığının zorunlu olduğu düşüncesini empoze etmek suretiyle temin eder. “Herkes, benden değilsen düşmanımın, diyor. Hiç kimseden değilsen, herkesin düşmanısın” (Işığın Gölgesi: 147). Darbe öncesinde kamusal alanın her tarafı çeşitli örgütler tarafından parsellendiğinden taraf olmamak bir lüks hâline gelmiştir. Özne, ister istemez politik olmak zorundadır. Herhangi bir ideolojik yapılanmaya bağlı olmayan ya da buna yanaşmayan özne, her ideolojik yapı tarafından ezilmeye, hakları gasp edilmeye açık konuma gelecektir. “Bazılarının yalnızca apoletleri eksik ama sanki hepsi doğuştan general! Bu koşullarda geriye kalanlara da askerlik yapmak düşüyor” (Yağmurun Yedi Yüzü: 201). Bu sebeple, özne ezilmemek için gönüllü bir itaatkârlığa boyun eğecektir. İtaatkârlık dememizin sebebi, örgütlerin despotik, hiyerarşik yapısıdır.

Kemal, polis tarafından aranmadığı halde partiyi riske atmamak için uzun bir süre Esra’nın evinde saklanmak zorunda kalır ve bu esnada delirir. Kemal’in karısı Serap, kendisi de militan olmasına rağmen bu duruma çok kızar. “Parti için bizlerin ne önemi var ki? Biz ölebiliriz, delirebiliriz yeter ki Parti yaşasın değil mi?”

(*Devamı Hayat*: 183). Birey, varlığını örgütün yahut partinin varlığına feda etmek zorunda bırakılır.

Örgüt, hayatın her alanındadır. Örgüt üyeleri, evlenmek için Parti'den onay almak zorundadır. Yani özne, örgütün izin verdiği ölçüde iradesini kullanabilir. *“Nadir’i beğeniyordu da, üstelik adam demokrattı, evin baskısı falan derken, neden olmasını? Geriye tek Parti’yi ikna etmek kalıyordu”* (*Devamı Hayat*: 25). Devrimciler adlı romanda Akın, örgütün bireyleri bir kalemde silebileceğini, konulmuş sıkı kuralların dışına çıkmanın imkânsızlığını ifade etmiştir. *“Biliyordu ki, bu insanlara karşı açık cephe alırsan, istersen kırk yıllık devrimci ol, dört günlük devrimci gelip suratına tükürme hakkını kendinde bulur”* (*Devrimciler*: 223). Kısaca devrim mitosu, örgüttekilerin hem tozpembe hayalleri hem de kendilerini ezen bir makinedir.

Örgüt de aslında tıpkı devrim gibi bir *“mitos”*a dönüştürülmüştür. Bağlılarının gözünde örgüt, ulaşılmaz, her dediği kesinlikle doğru, her derde çare olabilecek yegâne ilahtır. *“Örgüt adam eder insanı, yönlendirir ve ne yapman gerektiğini söyler. ‘Örgüt’ kelimesinin teşkilât manasına geldiğini biliyordu artık Ali. Fakat bu teşkilâtın nasıl bir şey olduğunu, kişiye ne denli adam edip, yönlendirebileceğini Kemal hiç izah etmediği için, Ali'nin kafasında ‘örgüt’ çeşitli anlamlara büründü, türlü renklerle bezendi, her derde deva ilâç gibi âdeta yüceleşti. Örgüt Kemal gibi dokunabildiği, arada sırada okşanan, arada sırada kalbini kıran, işte eniyle boyuyla az çok tanıdığı bir kişi değildi. Örgüt uzak, dokunulmaz. Pırıltılar saçan, dost örgüt. Hakça, halk için, halk içinde, âdil, şefkatli, ana kucağı gibi sıcak hatta Zara'daki o havadan bile sıcak ve dost. Hacı halanın toprakta nasır tutmuş elleri gibi, hani saçlarını okşardı Ali'nin... Hiç bir örgüte mensup olmadığı ve herhangi bir örgütten kimseyi tanımadığı o günler, hayalî örgütüne mensubiyet hissiyle, Ali, tıpkı sahibine kavuşmuş bir küçük köpek yavrusu gibi mutluydu”* (*Canbaz*: 146-147). Darbe öncesinde örgüt, her şeyi yapabilen, her şeye gücü yetebilen canlı bir varlık, kutsanmış bir varlık gibi algılanmış veya örgüttekilere ve dışarıya böyle bir izlenim vermeye çalışılmıştır.

Örgütün içindeyseniz, örgütün dışında herhangi bir şeyle velev ki insani maksatla olsun, hiçbir şeyle ilgilenemezsiniz. Örgütteki kişilerin normal davranışlarına “kötü” veya “yoz” olarak bakmasında “ayrıkılık miti” olarak adlandıracağımız aslında yeni yetme gençlerdeki farklı olma isteğinin etkisi büyüktür.

Ayrıkılık, örgütsel yapıların birkaç açıdan kullandığı bir mite dönüştürülmüştür. Özne, kendisinin diğerlerinden farklı olduğu düşüncesiyle “önemli” olduğuna kanaat getirir. Bu, bir yandan örgütlerin illegal yapılarının da işlevsellik kazanmasının yolunu açar. Öznenin toplum içinde kabul edilmesi, onaylanması gerçekleştireceği büyük projelere bağlıdır. Ancak bu sayede yücelebilecektir. Ayrıkılık, aynı şekilde grubun sembolik sınırlarının oluşmasında da etkili olan bir unsurdur. “Oysa biz devrimciyiz. Bizim kafalarımızın geniş getirmeye, dalga geçmeye hakkı yok. Her an bir şeyler üzerine düşünmeliyiz” (Devrimciler: 49). Düşünülecek bu şeyler aşk, roman, şiir, müzik veya sinema olamaz; onun kesinlikle örgütün yararına olacak bir şey olması gerekmektedir. O nedenle örgütler çoğunlukla edebiyatı küçümsemekte, bunu bir burjuva alışkanlığı gibi değerlendirmektedir. Asaf Cemil, hapisanede edebiyatla ilgilenmeyi bu sebeple bırakmak zorunda kalır (Kuşevinin Efendisi: 224).

Örgüt, sevmeye karşıdır. “Ben o yaşa kadar hiç âşık olmadım, hiç kadın tanımadım. Bizim çevrelerde örgütteki bayan yoldaşlarla olmaz böyle işler (...) örgüt hoş görmez böyle eğilimleri” (Erguvan Kapısı: 88). Hemen her örgüt, sevmeyi ve birine bağlanmayı onaylamamaktadır. Devamı Hayat’ta Kemal bir süre Esra’nın evinde kalır. Aralarında bir sevgi oluşur. Kemal ayrılırken Esra ona kendisini de birlikte götürmesini söyler ama kurallar buna izin vermez. “Onlar aşk, sevgi nedir bilirler mi sanıyorsun? Bizi kolumuzdan tuttukları gibi kapı dışarı ederler. Parti’den kovarlar bizi” (Devamı Hayat: 110). Örgütler, bireysel davranmaya karşı çok sert tedbirler almışlardır. Bu kurallara uymayanları da hemen dışlayabilecek konumdadırlar.

Sevmek ve gönül işleri kadar “çocuk yapmak” da yasaklar arasında bulunur. Çünkü çocuk, örgütsel ilişkilere zarar vermektedir. Önce devrim, sonra çocuk mantığıyla hareket etmektedirler. “Birçok kadının tersine mevcut koşullarda çocuk

sahibi olma yasağını bile hiç itiraz etmeden kabul etti” (Yağmurun Yedi Yüzü: 199). Sinan ve Lale bu yasağa yurt dışında da uyarlar.

Yaşamın birçok alanı örgütün muhayyel sınırlarının dışında kalmaktadır. İnsani olan birçok şey “*burjuvaca*” olarak karşılanır. “*Sözde devrimciydiler ve bunlar yalandı. Yeni burjuvaca şeyler. Yaş günü kutlamaları, el ele tutuşmalar. Yasaktı, onlara yakışmazdı” (Dönüş: 70).* *Yaralı Kalmak* adlı romanda Tahsin’in ağzından bireyin örgüt içinde ezilişi, insani duyarlılıklarının yok edilişi verilmiştir. Tahsin (kahraman- anlatıcı), küçük taşra şehrinden kaçarak İstanbul’a gelmiştir. Bir otelde saklanmaktadır. Aylarca o otelde kalır. Bir gün otelden uzaklaşır ve kalabalığın ortasında ürkek bir şekilde kalakalır. Bulduğu ilk yere girer: Karakuş Birahanesi’ne. Burada bira içip, oranın sahibi Cahit’e içini döker: “*Aylardır, ne ayları yıllardır insan sıcaklığına, sıradan dostça söyleşilere, dertleşmelere öyle uzak yaşamışım ki, âşık olmayı bile, işlenmiş bir suç olarak görmüş, kat kat örtülerin altına sığınıp yaşamla ilgili ne varsa içselleştirmiştim” (Yaralı Kalmak: 72).* Örgüttekiler normal insanlar gibi yaşamaktan kendilerini alıkoymuşlar ya da örgüt onları alıkoymuştur.

Örgütün sınırlarına uyulmazsa öncelikle bu insanlar dışlanıp grubun dışına atılır. Grubun dışına atılmak çoğunlukla “*ajan*” ilan edilmek anlamına gelmektedir. Eğer ajan olarak damgalanmışsa kişi hemen “*hain*” ilan edilir ve cezası da geciktirilmeden hemen infaz edilir. Yosun, hapishanede koğuştaki arkadaşlarının “*ihbarcı*” suçlamasından dolayı yalnız bırakılarak grup dışına atılır. “*Birlikte yaşamaya zorunlu tutulduğunuz insanlar tarafından ‘yok’ sayılmak...*” (*Onuncu Sigara: 109*). İnfazı yine örgütten bir militan yapacaktır. Yapmazsa, büyük ihtimalle o da hain ilan edilecektir. “*Görevi bana verseler, hain olduğuna inandığım içim değil, yapmazsam hain ilan edilmekten korktuğum için çekecektim tetiği” (Erguvan Kapısı: 87).* Ajan veya hain ilan edilmek örgütün kendi elemanlarını yine kendi elemanlarından birine öldürtmesi anlamına gelmektedir. Örgütler bu kadar sıkı bir hiyerarşik yapıya sahip olmuştur.

Örgüt sınırlarını ihlal edenin sonu sadece dışlanmak ve kendi hapishanesine sıkıştırılmak değildir; doğrudan ölüm cezasıdır. “*Bizi kim yönetiyor ve biz neden*

onlara sorgusuz sualsiz boyun eğiyoruz. Bilirsin alınan kararlar sorgulanmazdı, sadece uyulurdu onlara. Karşı çıktın mı, en az ihtimalle dışlanırdın. Karşı çıkmanın dozuna göre, ajan ilan edilme olasılığın da yok değildi. Bunun sonucu ise ne yazık ki genellikle ölüm olurdu” (Hakikatin Ölümü: 119). Kutsallaştırılan örgüt zamanla gerçekten kutsalmiş gibi hareket etmeye başlayarak sorgulanamazlık kisvesine bürünür. Örgütün hakları çok sorumluluğu azdır.

Yağmurun Yedi Yüzü adlı romanda Barış, babasının ölümü üzerine örgütle ilişkilerini iyice azaltır. Çünkü ailenin geçimini sağlamak zorundadır. Fakat bu davranışı nedeniyle örgüt ona döneç ve hain olarak bakmaktadır. Yağmur, arkadaşı Barış’a bu konuda kendi yaşadıklarını ona şöyle anlatır: *“Politik meseleler üzerine konuşmaya hakkım olmadığını düşünüyordun, çünkü beni bir hain, bir döneç olarak görüyordun” (Yağmurun Yedi Yüzü: 87).*

Örgütler, bağlularının kafasında en çok da korkularla sınırlar çizmektedir. Öteki üzerinden üretilen korkular, bu bağlamda en sık kullanılan alanı işaret etmektedir: *“Bir yandan en aşırı davranışlarında bile, korkacakları bir şey olmadığını, kimsenin onlara gerçekten bir şey yapamayacağını duyurmak; Bir yandan da, diyordum Hareket’e bağlı gençlerle ilişkili olarak bir yandan da kendilerine düşmanla kuşatılmış olduklarını düşündürmek...” (Gece: 130-133).* Örgütler, insanların kafalarında sanal korkular yaratıp kendilerinin bu korkuları bertaraf edeceği izlenimi oluşturmak istemişlerdir.

Örgüt kendi sınırlarını bireylerin yalnız kalacakları korkusunu da kullanmak suretiyle belirginleştirir. Grup, kutsal bir unsurdur ve oradan dışlanmak Âdem’in cennetten kovuluşu gibi empoze edilmeye çalışılmaktadır. *“Ne çok korkardık o zamanlar çevre dışına itilmekten, örgütten dışlanmaktan...” (Hiçbiryer’e Dönüş: 56).* Örgütten atılmak demek mevcut arkadaşlık ortamından ve çevreden koparılmak anlamına geldiği için örgüttekiler bu tecride maruz kalmaktan korkmuşlardır.

Örgütün sınırlarının dış kabuğunu da *“öteki”* belirlemektedir. Öteki, neredeyse örgütün var oluş amacı kadar önemlidir. Öteki olmazsa, düşman olarak gösterilecek kimse kalmayacaktır. Kavga edecek, öldürülecek, slogan atılacak hiçbir

şey; yani örgütün yaşamsal kaynakları var olamayacaktır. “*Zaten devrimcilikte kemikleşmesinin önemli nedenlerinden biri kendini ‘ülkücü’ olarak tanıtan gruptu. Bu adamlar ellerinde zincirler, falçatalarla okullarda, sokaklarda dolaşiyor, solcu bildiklerine saldırıyorlardı*” (Devrimciler: 242). Örgütün dışındakiler anlamına gelen ötekiler, kötüyü temsil eden, âdeta kötülüğün kendisi olmuş ve iyi olma ihtimali taşımayan kimseler olarak gösterilmektedir. “*Her yabancı ajan değilse, en azından kötü niyetliydi*” (Ucu Ucuna Yaşam: 130).

Ucu Ucuna Yaşam adlı romanda öteki bütün tavırlarıyla insanlık düşmanı, âdeta bir vampir olarak nitelenmektedir. Örneğin, Hacı İzmullah, milliyetçi, mukaddesatçı olarak tanıtılmakta, fakat ruhunda hiçbir iyilik duygusu yer etmemiş bir kişi olarak gösterilmektedir. O, hilekâr, üçkâğıtçı, duygusuz, menfaatçi, muhbir, saf ve temiz olan her şeye karşı biridir (Ucu Ucuna Yaşam: 40-47).

Öteki ya da düşman eserlere simgesel nitelikleriyle yansımıştır. Hiçbir şekilde “*insani potansiyel*” taşıması ihtimali olmayan “*öteki*”nin ne dostları, aileleri, ne de sevdikleri kimseler vardır. Sadece insanlara değil aynı zamanda tabiata, hayvan ve bitkilere hatta ışığa ve güne de düşmandırlar. Bilge Karasu’nun *Gece* adlı romanında “*gecenin işçileri*” olarak ifade edilen öteki, her duvara “*gece gelecek*” diye yazmaktadır (Gece: 41).

Örgüte göre öteki, hiçbir şekilde iyilik nüvesi taşımadığından doğal olarak öldürülmeyi de hak etmiş konumdadır. Timuçin’in örgüt için birini öldürdüğünde psikolojisi bozulur. Fakat örgüt, onu yatıştırır; yaptığı işin haklılığına inandırır. “*Olaydan sonraki ilk örgüt görüşmesinde tedirginliğim anlaşıldı. Yoğun bir ajitasyona tabi tutuldum. Bir tür terapi gibi. ‘Cezalandırdığın adam bir ajandı, bir düşman, birçok arkadaşımız onun yüzünden can verdi’*” (Hakikatin Ölümü: 90). Darbe öncesinde her ideoloji kendine karşı olan örgüttekilerini öldürme yetkisinin olduğunu düşünür. Böyle bir düşünce gerçek veya başka bir ifadeyle hakikatin kendileri veya kendilerinde olduğu düşüncesinden ileri gelmiştir.

Ötekinin konumuyla ilgili olarak sağ da sol da hemen hemen birbirinin aynı bakış açısına sahiptir. Mehmet Eroğlu’nun romanında Faruk, solcuların hiçbir olumlu

niteliğinin bulunacağına inanmaz. “*Faruk için sağlam pabuç değildi Işık. Faruk (bütün faşistler gibi) solcuların erkeklerinin vatan haini, kadınlarının ise düşük ahlaklı oldukları yolundaki genel tanıma katılıyordu*” (Yüz: 1981: 147). Anlatıcı, Faruk’tan bahsederken kötülüğün üzerinde cisimleştiği ve insani hiçbir özelliği olmayan bir varlıktan söz eder gibidir. Bu açıdan her iki kesimin de birbirlerine bakışları madalyonun iki yüzü gibidir. “*Faruk en çok ait olduğu yerde, karanlığın içindeydi. (...) Faruk çöreklediği kovuktan yavaş yavaş başını kaldıran bir yılan gibi doğruldu*” (Yüz: 1981: 27). Tamamen karşıyı, ötekini kötü olarak kabul etme darbe öncesinde ölümlerin çok olmasıyla da bağlantılıdır. Çünkü ölenler daima birilerinin arkadaşıdır ve onlar öbür tarafa düşman olacak öbür taraftan birilerini öldürecekler. Sonraları kimin ne için kimi öldürdüğünün de bir anlamı kalmayacak ve bu iş bir kan davasına dönüşecektir.

Darbeden önce hemen hemen her örgütün bir de silahlı kanadı vardır. Militanların birçoğu silah taşımaktadır. “*Bir zamanlar ‘dolu’ gezmeye öylesine alışmışlardı ki, bazen üzerlerinde silah olduğunu unuturlardı*” (Devrimciler: 226). Mustafa, örgütün silah işlerine bakmaktadır. Silahların alımı ve örgüt içinde dağıtımından o sorumludur (Ne Güzel Çocuklardık Biz: 135). “*Hatalar, suçlar, belki de cinayetler, davaya zarar vermemek için, inanç uğruna ve en iyi niyetlerle işlenirdi. Amacın yüceliği tüm araçları haklı kılardı*” (Hiçbiryer’e Dönüş: 161).

Yüce amaç da bir mitos olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, belirsiz, sınırları bilinmeyen “*kutsallaştırılmış*” bir anlam olarak karşımıza çıkmaktadır. Sol da sağ da “*yüce bir amaç*” için her aracı haklı bulur. Bu düşünceler, Faruk’un ve bağlı bulunduğu derneğin (sağ) fikridir. “*Her cinayet dış kabuğunun içinde saygıdeğer bir öz taşıyor: İşte bu saygıdeğer çekirdek cinayetin asıl, gerçek amacıdır. Eğer amacınız soyluysa ve siz bu amaca ulaşmayı kararlılıkla düşünüyorsanız, cinayet yasal ve haklıdır*” (Yüz:1981: 103) Fakat sadece sağın düşüncesi değildir bu sol için de yüce amaç devrimdir ve devrime giden yolda her şey mubahtır.

Amacın yüceliğinin tüm araçları haklı kılması, öldürmenin de örgüte bağlı bireylerin kandırılmasının da haklılık gerekçesi olarak gösteriliyor. Örgütler kendilerine bağlı kimselere karşı gücünü göstermek adına yapmadığı şeyleri yapmış

gibi göstermektedir. Bu tutum, topluluğun söylemsel varlığıyla ilgilidir. Örgüt, en zayıf döneminde bile hayali “güçlülük miti”ni korumak istemiştir. “Konya’da Anadolu’nun bağrında yapıldığı söylenen parti konferansı da meğer bir avuç aydının katılımıyla Moskova’da yapılmış. Ne saflık bizimkisi de. (...) Belki de en büyük hayal kırıklığını yenilmek değil de, böylesine aldatılmak yarattı insanlarda” (Hep Yanımda Kal: 80). Bireylerin gözünde örgüt, gücü temsil etmektedir. Gücü temsil ettiği için hiyerarşik düzen kurabilmekte, kesin kararlar alabilmektedir. Bu sebeple örgüt, görünüşte de güçlü görünmek, bağlılarını buna inandırmak zorundadır.

Kolektif kimliğin karşısında bireysel kimlikler yok edilmek istenmiştir. “Kollektifin düşüncesi, kollektifin davranışı diye diye bireyler, onların yaratıcılığı sıfırlanmaya başladı. Üstelik ‘kollektif’ dediğiniz de bir veya birkaç kişinin dayatmasından başka bir şey değil” (Dostluk: 66-67). Bu düşünce hem sağ hem de sol örgütlerin yapısında göze çarpmaktadır. Örgütsel yapılanmalarda büyük davaların insanların küçük işlerle uğraşmayacağı mantığının altı çizilir.

Lider veya önder, bu özel veya tüzel kişiler olabilir, kesinlik seviyesinde “hakikatin bilgisi”ne sahiptir. Çünkü küçük veya büyük iktidarı temsil eden yapılar bilgi üzerinde iktidarı oluştururlar. Bilgi, iktidarın tekelden çıkar veya şu veya bu şekilde yanlışlanırsa yapı çökmeye başlar. Laclau, “bir söylemin kabulü onun güvenilirliğine bağlıdır”.¹²⁵ ifadesini kullanır. Söylemin güvenilirliğini yitirmesi, ideolojinin kuruculuğunu ve birleştirici vasfını yitirmesi, kısacası örgütlerin çökmesine yol açar. “Tüm örgütlerin kendi içinde ve birbirleriyle ateşli tartışmaları sürüyordu. Örgütler çözülüyor, ayrılanlar yeni örgütler kuruyordu (...) Cezaevi içinde ve dışarıda örgütlerini terk edenlerin sayısı çığ gibi büyüyordu” (Çiçekler Susunca: 189). Kitle desteğinin azalması, militanların yaş olarak olgunlaşması ya da çoğunun geçim derdine düşmelerini çözülmeyi artırmıştır. Darbe ile başlayan yüksek dozda baskı birinci etken olmakla birlikte, örgütler küçüldükçe kuralları sertleşmiştir (Çiçekler Susunca: 185).

¹²⁵ Ernesto Laclau, *Siyasal Kimliklerin Oluşumu*, s. 328.

III. 1. 3. Kurban Olarak Özne

Kurban anlayışı, insanlığın ilk dönemlerine kadar uzanan bir geçmişe dayanır. İlk, Hz. Âdem'in oğulları Tanrı'ya bitkilerden ve hayvanlardan seçilmiş kurbanlar sunmuşlardır. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'in kurban edilişi meselesinde, kurbanın bir sınanma aracı olarak kullanıldığı görülür. Hz. İbrahim, sözünü tutmak için oğlunu gerçekten kurban etmek isteyince Tanrı, ona bir koç gönderir; onu kesmesini ister. Rene Girard, bunu “*ikame kurban*”¹²⁶ olarak adlandırır. İkame kurban, şiddetin yönünün başka tarafa çevrilmesi veya şiddet uygulanacak kimsenin yerine başka birinin konmasıdır.

Rene Girard, kolektif şiddetin eğilimini, özelliklerini, *Günah Keçisi* adlı eserinde teorik bir tez olarak sunmuştur. Buna göre kolektif şiddet uygulamaları özellikle kriz dönemlerinde meydana gelmektedir. Bu durum, kurumların zayıflamasına neden olduğu gibi “*sürü*” oluşumunun da önünü açar. Yazara göre bunalımın gerçek sebebi ne olursa olsun, günah keçisi olarak görülen kimselerin gördükleri şiddetin şekli yaklaşık olarak aynıdır. Buna göre o, bazı kıyım basmakalıplarından bahseder. Bu kıyım basmakalıpları, edebi niteliği yüksek ya da düşük, her metinde benzer şekilde tasvir edilmiştir. Kıyım basmakalıplarının ilki, “*farksızlaştırma*”dır. Farksızlaştırma, kültürel farksızlaştırma ya da kültürel silikleştirme değildir. Bu basmakalıbın başka bir adı da “*tektipleştirme*”dir. Suçun tektipleştirilmesi, insanların var olan krizi gerçek anlamıyla anlamasını engelleyen bir “*manipülasyon*” olarak görülebilir. 12 Eylül darbesinde bu basmakalıba denk düşen algılama şekli “*anarşizm*”dir. Sağ-sol veya niyetlerin, eğilimlerin önemi yoktur. Mevcut krizin sebebi anarşizm olarak tanımlanıp düşman tektipleştirilmektedir. Tektipleştirme, çift taraflı işler. Krizin oluşmasında günah keçilerine karşı toplumsal bir yığın oluşum da söz konusudur. 12 Eylül darbesinde hem toplum hem darbeciler meseleye aynı açılardan bakar. Bu sebeple, darbe halk tarafından olumsuz olarak görülmemiştir. Girard'a göre bu dönemlerde günah keçileri ilk önce kutsal olarak değerlendirilen şeylere saldırmakla suçlanırlar. Toplumda tabu olan ne varsa günah keçileri ona saldırmışlardır. 12 Eylül

¹²⁶ Rene Girard, *Şiddet ve Kutsal*, (Çev.Necmiye Alpay), Kanat Kitap, İstanbul, 2003, s. 6-7.

Dönemi'nde bu tabu “*devlet*”tir. Bireylerin devletin varlığını tehdit etmesinin paranoyak bir algı olduğu açık olmakla birlikte buna inanılıyor olması, suçun meşrulaştırılması sürecinde bireyin küçüklüğü ve devletin büyüklüğü arasındaki kopma noktasını birleştiren bir bağa dönüşmektedir. Girard’a göre ikinci basmakalıp suçlu arayışındaki “*maddi nedenler*”dir. 12 Eylül Dönemi’ndeki nedenler ideolojilerdir. Darbe yapılacaktır; bunun alt yapısı gereklidir. İşte bu noktada maddi neden olarak ideolojiler, örgütlenmeler ve bunların yapıp ettikleri suç olarak ilan edilir. Günah keçisi, rastgele kimselerden de seçilebilir. Darbe döneminde rastgele kimseler ideolojilerle bağlantılı olmakla suçlanıp sorguda işkence görmüş, sonra da bırakılmıştır. Girard’a göre üçüncü basmakalıp “*anormallik*”tir. Klasik günah keçisi arayışında fiziksel anormallikler, sakatlıklar günah keçisi olmak için yeterliken toplumsal kısımların olduğu kriz dönemlerinde daha çok psiko-sosyal anormallikler bu kabilden gerekçeler olarak tespit edilir. Toplum veya sistem tarafından öngörülen bazı normlar vardır. Bunlar, aynı zamanda toplumdaki anormalliği de belirler. Girard, sistem dışı farklılığın sistemin göreliliğini ve ölümlülüğünü açığa çıkardığını belirtmiştir.¹²⁷ 12 Eylül Darbesinde günah keçisi olarak görülen kimseler, darbecilere göre kutsal olarak kabul edilen devletin varlığına kastetmişler, kutsala saldırarak anormal, hatta hastalıklı davranışlar sergilemişlerdir. “*12 Eylül’ü izleyen ilk haftalardaki tutuklamalar, sözde yargulamalar, kurbanın yaşına bile aldırmadan alelacele gerçekleştirilen infazlar, sonraki aylarda biraz durulmuş gibiydi*” (Sıcak Külleri Kaldı: 102).

İdeolojiler tarafından öznenin kolayca kurban edilebilir nesnelere gibi görülmesi konusunda Althusser şunları söyler: “*Özneler ideolojinin basit taşıyıcıları, köleleridir; karşı çıkmayan, farklı bir dünya tahayyülü bile geliştiremeyecek olan kurbanlar.*”¹²⁸ Özne, ideolojiler tarafından kurban olarak kullanıldığı gibi iktidar tarafından da kurban olarak kullanılmaktadır. Kurban, birkaç şekilde gerekli görülen bir eylem olarak tarihsel süreçte hep var olagelen bir uygulama olmuştur. Amaçlardan biri, kutsal olanın öfkesini gidermek, onun uygulayacağı şiddete engel olmaktır. Kurban olgusunun bir başka görünümü, topluluğun işlemiş olduğu bir suçun bir “günah keçisi” bularak ikame kurban mantığıyla cezalandırmaktır. Bazen kan

¹²⁷ Rene Girard, *Günah Keçisi*, (Çev. Işık Ergüden), Kanat Kitap, İstanbul, 2003, s. 17-30.

¹²⁸ Akt. Serpil Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni*, s. 46.

davalarını bitirmek adına sembolik bir cezalandırma yöntemine başvurulması da bu fasıldandır.

12 Eylül Darbesi'nden önce ideolojik hesaplaşmalar ve şiddet âdeta bir kan davasına dönüştüğünden insanlar sokağa çıkamaz duruma gelmiştir. Her iki ideolojiden sunulan kurbanlar (özneler) yeterli görüldüğünde ordu, darbe yapmaya karar verir. Ordu, darbeden önce de gücü elinde bulundurmaktadır. Söz konusu toplumsal çatışmayı durdurabilecek potansiyele sahip olmasına rağmen daha önce bu yolda atması gereken adımları çeşitli nedenlerle atmaz. Bu, belki de toplumsal kaosun artması ve sonuçta darbenin meşru görülmesi için özellikle tercih edilen bir müdahale etmezlik olarak düşünülebilir. Darbeyle iktidarı ele geçirenler, tamamını suçlu kategorisine koyduğu toplumu cezalandırmaya karar verir. Bu maksatla, ideolojilerle herhangi bağlantısı olan herkesi kirlenmiş olarak görür ve cezalandırır. Aslında suç aranmamaktadır. Bir bakıma suçun tanımı “*kolektif suç*” olarak yapılmış ve suçu sabit olmayan kimseler de bu süreç içinde sorgularda, işkencelerde öldürülmüştür.

12 Eylül romanlarında özne hem ideolojiler hem de darbeciler tarafından “kurban” olarak kullanılmıştır denebilir. “*Sonra, daha önce anlattığım gibi, bir silah tutuşturdular elime, o an kötülüğün pis kokusunu duymuştum...*” (*Hakikatin Ölümü*: 131) Örgütler, öznenin varlığını örgütün varlığı karşısında yok saymışlardır. Timuçin, örgüte girdikten belli bir süre sonra silahla tanışır ve ardından tetikçi olarak kullanılır.

Darbecilerin ve Komünist Parti'nin tahakkümü altında ezilen Kemal, kişiliğini, kimliğini ve akıl sağlığını yitirir (*Devamı Hayat*: 204). Emine Işınsoy'un *Canbaz* adlı romanında Ali, sermayedar Koçsa'yı öldürür. Ali, örgüt tarafından kullanılmıştır. “*Sen iplerine ihanet ettin, kuklacıyı şaşırttın! Haydi, kuklacı, temizle... Kanla kirlenen sahneyi temizle, cansız kuklayı fırlat at bir yere*” (*Canbaz*: 61). Örgüt ve devlet arasında kısıtlanan birey, ne yapacağını bilemez konuma gelmiştir. Hapishanede hem darbecilerin yaptığı baskı ve işkence hem de kendi örgütlerinin baskısından dolayı birçok insan dayanamaz ve örgütten uzak durmaya gayret eder (*Çiçekler Susunca*: 77).

Kurban olan sadece suça iştirak edenler değildir. Suçu görenler de “masumiyetlerini yitirmek”le kurbanlaştırılmışlardır. “İnsanın mutlaka katiller safında olması gerekmez. Masumiyet hiç tetik çekmeden, hiç kan akıtmadan, sadece vahşete şahit olmakla, sadece başkalarının döktüğü kanı görmekle de kaybedilir” (Işığın Gölgesi: 43). Ortada bir cinnet durumu vardır. “Hepimiz toplu bir cinnetin parçası değil miydik?” (Hakikatin Ölümü: 57). Bu cinnetin oluşturulmasını sağlayan neden, öznelerin temelde aynı nesneyi arzuluyor olmalarıdır. Söz konusu olan nesne “iktidar”dır. Girard’a göre “rakip ile özne aynı nesneyi arzulamaktadır. Nesnenin ve öznenin taşıdığı önemden vazgeçerek rakibi öne çıkarmanın tek bir anlamı olabilir: Rekabet, iki arzunun rastlantı sonucu aynı nesneye yönelmesinden doğmamıştır. Öznenin nesneyi arzulamasının nedeni, rakibin nesneyi arzuluyor olmasıdır.”¹²⁹ Arzu nesnesi olan “iktidar”, diğeri arzuladığı için arzulanan şeydir. İktidar, güçlü olanın sahip olduğu bir alandır. Güçlü olmak, daha fazla şiddet uygulamak olarak belirmektedir. Bu da siyasi yapıların arasında kan davası şeklinde ortaya çıkmıştır. Tarık Buğra, *Dünyanın En Pis Sokağı* adlı eserinde ideolojiler arasındaki kan davasına dönüşen bu savaşı sebepsiz, sloganlar adına yapılan bir kan davası olarak işlemiştir:

“—Kan davasına döndü bu iş.

Cavit de öfkeliydi:

— ‘Bin beteri.’

Teşhisini de söyledi:

— ‘Millet çıldırdı.’

— ‘Bunu sen mi söylüyorsun?’

Nerdeyse yakasına yapışacaktı Cavit’in:

¹²⁹ Rene Girard, *Şiddet ve Kutsal*, s. 206.

— ‘Çıldırınlar var ama millet değil. Sen çıldırın mı? Ben çıldırın mı?’

Susuverdi ve başını öte tarafa çevirdi; küsmüş gibiydi fakat çok sürmedi bu:

—Doğru bin beteri’. Sanki kendi kendine konuşuyordu: ‘Kan güdenin hasmı tektir. Tanır onu. Ona ateş eder, ona balta sallar. Bunlar?’

Gene sustu. Fakat bu da çok sürmedi:

—Bir aileyi de değil, bir milleti kurşunladıklarının farkında bile değiller. Bir inanç, bir düşünce sistemi bile değil; beyinlerinin yıkayan, boşaltan üç, beş slogan için karşı sloganları öldürerek cezalandırdıklarını sanıyorlar. Asıl cezalandırdıkları geride kalanlar: sen, ben, bu otobüstekiler; Sema’lar, Semra’lar. Onların anneleri” (Dünyanın En Pis Sokağı: 142-143). Kısaca darbe öncesinde sol ve sağ arasında kan davasına dönüşen çatışmaların temel sebebi “iktidar mücadelesi” olarak gösterilebilir.

Örgütün özneyi kurbanlaştırması kadar, geride kalanların maruz kaldığı zorluklar da onları kurbanlaştırmıştır. Anne babalar, çocuklar, kardeşler geriye kalanların çektikleri acılar, ölümler onların kurbanlaşmasının somut göstergeleridir. “Önceleri bir babam yokmuş benim. Babaannem de, büyükbabam da istememişler cezaevi kapılarıyla tanışmamı. Baba dediğim adam, sedef çerçeve içinde siyah-beyaz bir fotoğrafmış” (Yağmurun Yedi Yüzü: 267). Kurbanlaşan öznenin saf hâlidir çocuklar. Dolayısıyla, bu, babaları veya anneleri hapisanede olan, öldürülen öksüz ve yetim yetişmek zorunda kalan bir neslin öyküsüdür. Çocukları sorguda veya cezaevindeyken dışarıda açlıkla pençeleşmesine rağmen yine de çocuğuna bakmak zorunda olan anne-babaların kurbanlaştırıldığı bir zamandır. “Üç yıl önce babamı kaybettim ben de, dedim, o bir şey sormadan, zavallı, siyasi şube önlerinde, hapisane kapılarında beklemekten iyice yorgun düşmüştü. Sonunda kalbi dayanamadı” (Hakikatin Ölümü: 42). Gülcan’ın annesi sorguda işkence görmesi ve hapisanenin kötü koşulları sebebiyle hastalanıp ölür (Kardelen: 101).

Oğulları öldürülen anne ve babalardan geriye çılgınlıklar kalmıştır. *“Oğullar er geç bizden ayrılıp kendi yollarına gidiyorlar, diyor. Onları tanımak ne mümkün! Bir gün yuvadan uçuyorlar, ölüm haberleri geliyor. Devrim için, halk için şehit olmak diyor birileri, devlet terörist diyor, vatan haini diyor...”* (Erguvan Kapısı: 77). *Dönüş* adlı romanda Vedat içerideyken annesi ölür. *“Öldüğünde, o içerideydi. (...) hiç kimse bir şey söylemiyor ama annesinin ona üzülmeğe derde düştüğünü ve kahrından öldüğünü biliyor Veda”* (Dönüş: 77). Hapishanenin dışındakiler de içeridekiler kadar acı çekmiş ve kurbanlaşmıştır.

Öznenin kurbanlaşması darbeye birlikte bir tür süreklilik avına dönüşen kaçaklıkta daha belirginleşir. Sorgularda yapılan işkenceler, ideolojik bağlantıları olan her insanın kaçmasına sebep olmuş, böylelikle toplumsal bir kaçma-kovalamaca başlamıştır. Bilge Karasu bunu romanında ironik bir dille ifade etmektedir. *“Sokakta yitirivermemek için böyle bir kaçamağa başvurmakla -evet pijamasını, çamaşırını, diş fırçasını evrak çantasında taşıyanlar artıyordu- kimse kimseyi aldatamazdı”* (Gece: 217). Kaçış, günlerce, aylarca hatta yıllarca sürer ve adeta bir yaşam şekline dönüşmüştür. *“Kaçardık. Uzun bir bekleyiş, bitmeyen bir kaçıştı hayatımız. Çeşitli adlar, çeşitli kimliklerle evden eve, mahalleden mahalleye, kentten kente taşınır, izimizi kaybettirmeye çalışırdık”* (Hiçbiryer’e Dönüş: 21).

Kaçak yaşamın psikolojisi şüphesiz normal yaşamdan farklıdır. Kaçak yaşayanlar, tedirgin, kaygılı, yaşanan zamanın her anını endişenin önüne gelen her şeyi öğütüp korkuya çeviren mekanizmasına bırakan psikolojisiyle yaşamak zorundadır. *“Aranan biri hemen değişime uğrar; kendi değişir, eşyalar değişir, insanlar, ilişkiler, gündüzün ve gecenin anlamı değişir. Geçmiş hatırlayışı, yüzler, kokular, renkler aranan birinin kırılğan duyarlılığına bulanır”* (Işığın Gölgesi: 16). Yavuz, darbeden sonra arandığından kaçak olarak yaşar. *“Yakalanmaktan, işkence görmekten, işkencede konuşmaktan korkuyorum. En çok da ölemekten korkuyorum”* (Kuş Diline Öyküden: 194). Kaçak yaşamla birlikte “av” psikolojisine giren birey, artık insani tepkilerle değil, daha çok içgüdüleri doğrultusunda davranmaya başlamaktadır. Kaygı, varlıkla ilgili ilksel ve yaygın bir zamanı gösteren kavram olmakla birlikte korku, *“bir nesneye sahip olan kaygı”* olarak

gösterilmiştir.¹³⁰ Sistematikleşen korku nesnesi, zamanla genişleyerek kaygıya dönüşmekte ve bireyin ruh sağlığını bozmaktadır. Korkuların temeli, yaşama yönelik tehditlerin varlığıdır. Darbe döneminde darbe yapıcılar, bireyleri sistemi tehdit eden varlıklar olarak gördüklerinden bireylerin yaşamına kastetmişlerdir.

“Birlikte gizlendiğimiz evlerde, her kapı çalıfta kasılan, maskeleyen yüzünde korkuyu göürdüm” (*Hiçbiryer’e Dönüş*: 3). Kendisini tehdit eden bir korku nesnesi belirlediğinde organizma ya kaçacaktır ya da mücadele edecektir. Tehdidin büyüklüğü karşısında öznenin tek şansı kaçmaktır. Darbe yıllarında korku ve buna bağlı olarak kaçaklık, kolektif bir realiteye, yaşam şekline dönüşür

12 Eylül romanlarında karşımıza çıkan kurban kavramının ilk şekli olarak ideolojilerin özneyi kurbanlaştırması, ikincisi iktidarın özneyi kurban olarak görmesi, üçüncü şekli ise bireylerin kendilerini kurban olarak kutsal gördükleri inanca kurban vermeleridir. Kişilerin kendilerini adamları veya kurbanlaştırmaları çok eski zamanlardan beri var olan bir gelenektir. Kutsalla özdeşleşen kimse, kendi varlığından geçerek inandığı şeyde yok olmak, onda, onunla yücelmeyi arzulamaktadır. Kendi varlığı/beni, değer olarak kutsal olarak gördüğü varlığın veya anlamın yanında basit ve değersiz olarak görüldüğünden kendi varlığından vazgeçebilmektedir. Hz. İbrahim’in oğlu İsmail, babası tarafından kurban edilmek istendiğinde imanının gereği olarak kurban olmayı kabul eder. Semavi dinlerde ortak bir konu olan kurban olayını Kierkegaard, *Korku ve Titreme* adlı eserinde kişinin kendini gerçekleştirme ve yücelmesi adına yaptığını belirtmiştir. “*Bu dünyada yüce olan hiç kimse unutulmayacaktır; ancak herkes kendine göre yüceydi ve herkes sevdiğinin yüceliği oranında yüceydi. Kendisini seven kimse kendisinde yüceleşti ve diğerlerini seven kimse kendisini adaması yoluyla yüceldi; ancak Tanrıyı seven kimse herkesten yüce hale geldi.*”¹³¹ Örgüt mensupları kendilerini yüce amaçlarına kurban olarak sunmuşlar ve bu yolda ölümü göze almışlardır.

¹³⁰ Pierre Mannoni, *Korku*, (Çev. Işın Gürbüz), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 36-37.

¹³¹ Soren Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları, İstanbul, 2002, s. 58.

Devrimciler adlı romanda Aylin, örgütün silahlı kanadına girmeyi kabul eder. Bu onda yücelme, erginleşme hissi doğurur. Örgütün bu kanadında olmak öldürmek ya da ölmek anlamına gelmektedir. *“İçinde, kaynağını açıklayamayacağı bir neşe vardı. Üzerine tehlikeli sorumluluklar aldığı durumlarda zaman zaman yaşardı aynı duyguyu. Kendini hiçe saymanın, yaşamını ve varlığını bile bile gözden çıkarmanın verdiği bir bağlantısızlık, bir kopuş hissiydi herhalde”* (*Devrimciler*: 86). Özetle darbe öncesinde örgütler özneleri kurban olarak görmüş kimi zaman da özneler yüce amaç uğruna kendilerini kurban vermişlerken darbe sonrasında darbeciler özneyi kurbanlaştırmıştır.

III. 1. 3. 1. Şiddet

Şiddet, toplumdan topluma değişiklik gösteren ve olağanüstü durumlar ve normal zamanlarda farklı görülebilen, tanımlanması zor bir kavramdır. Genel olarak bir kişinin veya kurumsal bir yapının başka birilerine fiziksel, psikolojik veya sembolik anlamda verdiği zarar olarak tanımlanabilir.¹³²

Erich Fromm, şiddetin birkaç çeşidinden söz etmektedir. Şiddet çeşitlerinden birisi oyunlarda ortaya çıkan, yıkım amacı olmayan ilkel kabilelerde görülen ve hüner sergilenmesi temeline dayanan şiddettir. Şiddetin bir başka çeşidi ise “tepkisel şiddet”tir. Bir kimsenin canını, malını veya onurunu korumak için şiddete başvurması tepkisel bir şiddettir. Burada amaç yıkım değil, yaşamdır. Tepkisel şiddette amaç ve araç arasında sağlam bir bağın olması zorunludur. Siyasi iktidarların korkularından kaynaklanan tepkisel şiddete çok sık rastlanmaktadır. Bu şiddet türü, düşmanla kuşatılmışlık fobisine karşı paravan olarak kullanılmaktadır. Saldırganlık, savunma kılıfına büründürülebilmekte ve şiddet bir nefsi müdafaa olarak gösterilmektedir. Şiddetin başka bir şekli de “öç alıcı şiddet”tir. Bu şiddet, öz saygı yitimine karşı saygınlığını yeniden elde etmek veya gruplarda, grubun itibarının yeniden kazandırılması amacıyla uygulanan bir şiddet türüdür. Başka bir şiddet şekli de kişide kendi kutsallarına karşı duyduğu inancın yok olması sonucunda ortaya çıkar. Hayatının anlamı olan şeylerin anlamsızlaşması sonucunda kişi, hayatın kötü olduğuna karar vererek yaşam sevincini ve umudunu yitirir; şiddete başvurur. Şiddetin önemli bir çeşidi ise “ödünleyici şiddet”tir. Güçsüz bir kişinin kendini gerçekleştirememesinden kaynaklanan edilgin konumdan kurtulabilmek için uygulanan şiddettir. Zayıf bir kişi, var olabilmek için yanılı olarak yok etmeyi yaratma olarak algılayarak kendi güçsüzlüğünün üstünü kapatır. “Yapmak”, bir çalışma ve uzun bir zaman gerektirir. Oysa “yıkma” için çok büyük çabalara gerek yoktur. Ödünleyici şiddetin benzer bir çeşidi ise başkaları üzerinde tam bir denetim veya “otorite kurma”dır.¹³³

¹³² Yves Michaud, *Şiddet*, (Çev. Cem Muhtaroglu), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 8-9.

¹³³ Eric Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, (Çev. Yurdanur Salman, Nalân İçten), Payel Yayınları, İstanbul, 1995, s. 20-32.

Kurban olarak görülen öznenin iktidarı elinde bulunduran kimseler tarafından şiddete maruz bırakılması, olağan bir durumdur. Şiddetin doğasına bakıldığında mutlaka bir iktidarın söz konusu olduğu görülür. İktidar, kendi varlığını korumak, garantiye almak veya sağlamlaştırmak için kurban olarak seçtikleri üzerinde kendi gücünün varlığını görmek ve göstermek istemektedir. Bu gayeyle şiddet, iktidarı elinde bulunduranlar tarafından kullanıldığı gibi iktidar elde etmek isteyenler tarafından da popüler bir araç olarak kabul edilmiştir.

12 Eylül romanları darbe dönemini konu edindiklerinden işkenceyi anlatmak bu romanlar için vazgeçilmez bir unsur olarak görülmüştür. Acının edebiyata yansımaları, elbette edebi bir nitelik kazanması ile anlamlı olabilir. İncelediğimiz romanların kiminde edebîliğe dikkat edilirken kimilerinde yapılan işkencelerin anlatılması romana bir anı-roman özelliği kazandırmaktadır. Bu tür bir anlatım, edebiyat eleştirmenleri için 12 Eylül romanlarının bir “*işkence edebiyatı*” veya “*hapishane edebiyatı*” olarak görülmesine neden olmuştur. Çalışmada incelenen eserlerin edebîlik niteliği de taşıyan örnekler olmasına özen gösterilmiştir.

İşkencenin edebî eserlerde, özelde ise romanlarda işlenmesi söz konusu olunca işkencenin tasvir edilmesi ile işkence -varsa- mantığının açığa çıkarılması arasında fark olduğunu da belirtmek gerekir. Hannah Arendt, bir çalışmasında savaşlar ve şiddet araçları üzerine yazılmış geniş bir literatürün varlığına karşın şiddetin kendisini konu alan çok fazla çalışmanın olmadığını vurgulamıştır.¹³⁴ Arendt’in de vurguladığı gibi şiddetin felsefesini işlemek, binlerce şiddet tasviri yapmaktan çok daha önemlidir.

Şiddetin işleyiş mekanizmasını gösteren metinlere 12 Eylül romanları arasında da rastlanır. Mehmet Eroğlu’nun *Yüz: 1981*, Naci Bostancı’nın *Işığın Gölgesi*, Bilge Karasu’nun *Gece*, İbrahim Yıldırım’ın *Yaralı Kalmak*, *Bıçkın ve Orta Halli*, Ayşegül Devicioğlu’nun *Kuş Diline Öykülenen* romanları, tasvirin ötesine geçerek şiddeti bir mekanizma olarak ele alan romanlardır.

¹³⁴ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, (Çev: Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 14.

Şiddet, sosyal travma yaşayan toplumlarda her zaman benzer şekillerde ortaya çıkan bir olgudur. Kuralların olmadığı veya kuralların etkisini yitirdiği yerde şiddet varlık göstermektedir. 12 Eylül Dönemi'nde kurallar ya hiç kalmamış veya her ideolojik yapılanma kendisine göre yeni kurallar koymaya çalışmıştır. Caddeler, sokaklar ve semtler parçalanmış; sağcı olarak bilinen sokağa solcular, solcu olarak bilinen semte de sağcılar giremez olmuştur. Girseler bile enselerinde ölümün soğuk nefesini hissedeceklerdir. Öldürmek, günlük hayatın bir parçası gibi algılanmaya başlanmıştır. Orhan Pamuk'un *Sessiz Ev* adlı eserinde Hasan ve Serdar ülkücü oldukları için komünist olarak bilinen Tuzla'ya geldiklerinde ürker, çekinirler. "*Tren Tuzla'ya gelince heyecanlandım, ama korkmadım. Komünistler her an içeri girebilirler. Serdar'la Mustafa da susmuşlar, sinirli sinirli bakıyorlar. Bir şey olmadı. Tren hareket edince komünistlerin duvarlara yazdıklarını okudum: Tuzla faşistlere mezar olacak! O faşist dedikleri bizmişiz*" (*Sessiz Ev*: 35).

Darbeden önce şiddet her yerdedir. İdeolojik kampların biri diğerine şiddet uygular. Bir ideolojinin farklı fraksiyonları arasında; ideolojilerin herhangi bir ideolojiye taraf olmayanlar üzerinde şiddet uyguladığına şahit olunur. "*Toplumsal bir şiddet esir aldı bizi. Şiddet bir kez bulaştı mı insana, hangi tarafta yer aldığıнын bir önemi yoktur, kimi öldürdüğünün de... Sadece karşı görüşte olanlar değil aynı görüşte olanlar bile birbirlerini öldürüyorlardı*" (*Hakikatin Ölümü*: 120).

Şiddet, o dönemin her ideolojisi için kutsanan bir kavramdır. "*Doğruydu, kırmızıcılar da 'kızıl şiddet' ikonuyla kanı kutsuyorlardı. Doğruydu, başka şehirlerde, başka okullarda aynı sahneler sadece saf değiştirmiş oyuncularla tekrarlanıyordu*" (*Işığın Gölgesi*: 93). Şiddet uygulayan kimseler farklı ideolojilerden olsalar da benzer şekilde davranmaktadırlar. "*Gerçekte bunlar, o doğu kentinde dövülüp kenara fırlatılan çocuğun değil, siyah paltolarıyla telaşla koşturan mavici saldırganların kardeşleriydi. Aynı ruhu taşıyorlardı*" (*Işığın Gölgesi*: 107).

Şiddet, bireyin bireye veya kurumun bireye uyguladığı baskıların tümüdür. Değişik şiddet türleri 12 Eylül Dönemi'nde uygulanmıştır. Darbeden önce örgütlerin birbirine uyguladığı şiddeti darbe sonrasında iktidar bütün örgütlere ve bir korku yaratmak amacıyla bütün topluma uygulamıştır.

III. 1. 3. 1. 1. Psikolojik İşkence

Darbe döneminde sorgu esnasında veya hapishanelerde işkencenin her türlü yapılmıştır. Bu dönemi yaşayan veya çevresinde bizzat işkence görmüş kimseleri tanıyan yazarlar, eserlerine bunları yansıtmışlardır. İşkencenin tam bir tanımlanamadığı gibi, psikolojik işkencenin de tam bir tanımından bahsedilemez. Özellikle de darbe dönemleri gibi kuralsızlığın hâkim olduğu bir dönemde her şey işkence için bir araç olabilmektedir. İşkence ile cezalandırma arasında da bir kavram belirsizliğinden söz edilebilir. Uygulanan şiddetin hangisi suça denk gelen bir cezalandırmadır, hangisi işkenceye girer, bu tam olarak bilinmeyen bir durumdur. Cezalandırmanın işkenceye dönüştüğü yerler yok mudur? gibi soruların cevabı belirsizliklerle doludur. Cezayı uygulayan kimseler kendi egolarını tatmin için öngörülen cezayı aşacak davranışlarda bulduklarında otorite veya iktidar bunu nasıl karşılamaktadır?

Darbe döneminde aslında sosyal hayatın her tarafı psikolojik işkenceye maruz kalmıştır. Gerek sorguda veya hapiste olanlar gerekse dışarıda herhangi bir illegal faaliyette bulunmamış insanlar bundan kaçmamıştır. *“Toplumsal bir şiddet esir aldı bizi. Şiddet bir kez bulaştı mı insana, hangi tarafta yer aldığına bir önemi yoktur, kimi öldürdüğünün de...”* (Hakikatin Ölümü: 120). İnsanların evlerine baskınlar yapılarak psikolojik olarak sindirmeye çalışılmıştır, sokağa çıkma yasağı ve darbecilerin *“her yerdeliği”* toplumun sindirilmesi için uygulanan bir psikolojik işkencedir. Zaten darbe öncesinde de toplumsal bir bunalım yaşanmıştır.

Dışarıda hayat bir tür açık hapishaneye dönüşmüşken hapishanede olanların yaşadıkları dışarıdakilere ulaşmakta ve bu, toplumsal bir korku yaratmak için bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Feyza Hepçilingirler’in romanında Sibel Gökşen bir üniversitede hoca olarak görev yapar. Üniversite hocaları, yok sayılmak suretiyle psikolojik olarak işkenceye maruz kalırlar. *“Eylül sınavlarında herkes okulda; ama kimseye görev verilmiyor. Sınavlar dışarıdan getirilen öğretim üyelerine yaptırılıyor, okulun ücretli öğretmenlerine ya da öğretmenlik sıfatı bile taşımayan memurlara. Biz okulun eski kadrolusu, sınıflara değil, koridorlara bile girmemize izin verilmediği için ihlamurun altındayız yine”* (Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar: 125). Bu bir tür

“*tecrit*” uygulamasıdır. Sibel Gökşen, sıkıyönetimin emriyle İzmir’den uzaklaştırılıp Karadeniz Teknik Üniversitesine görevlendirilince oradaki hocalar tarafından sakıncalı bulunduğundan kendisiyle ilişki kurulmaz (*Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar*: 207).

Mahkûmların veya gıyaben arananların aileleri, darbeciler tarafından her fırsatta rahatsız edilerek psikolojik işkenceye maruz tutulmuşlardır. Öner Yağcı’nın *Kardelen* adlı romanında babası aranan Gülcan’a böyle bir psikolojik işkence yapılır. “*Baban nerde kız? derlerdi bana. Dövecek gibi yaparlardı. Annen nerde? derlerdi. Ben susunca da, piç kurusu, derlerdi, Komünistlerin piçi! derlerdi. Hiç sevmeslerdi beni*” (*Kardelen*: 74).

Hapishanedekilere ise daha değişik psikolojik işkenceler uygulanır. Bunlardan en bariz olanı *gürültü*’dür. “*Köpekler havlatırlar, düdükler çalarlar, rap rap yürürlerdi. Bağıra bağıra konuşurlar, demir kapılara vururlardı coplarıyla. Hamasi marşlar bangır bangır...*” (*Turnalar*: 60). Mahkûmlar, değişik gürültü şekilleriyle baskı görürler. Gürültü, sürekli maruz kalındığında büyük hasarlar bırakabilen ve bilinçaltına hitabeden bir işkence şeklidir.

Marşlarla militanların direnci kırılmaya çalışılmaktadır. Hiçbir şey yapılmazsa copla demirlere vurularak işkence edilmektedir. Köpek havlamalarıyla mahkûmlara her an tehdit altında oldukları hatırlatılır. “*Yine kafes. Gecemiz kafeste geçti beton üstünde. Tekmiller, çığlıklar, marşlar, cop sesleri, köpek havlamaları ve lan, lan, lan! Uyuyabilirsen uyu. Onca yorgunluğumuza karşın gözümüzü kırpmamıştık ikimiz de. Uyur gibi yapmıştık. Uyumamak da yasaktı*” (*Turnalar*: 167). Elbette uyutmamak için de kullanılan bu yöntem, uykusuzluğu bir işkenceye çevirir.

Zorla marş ezberletmek, hamasi türküler dinletmek de psikolojik işkenceler arasında yer almaktadır. “*Direnış zamanları, günlerce çıkmadığımız olurdu. Gökyüzünü özlerdim. En kötüsü havalandırmada uygun adım yürütüp, marş söyledikleri günlerdi. Marşı bilmedin mi yanmışsın*” (*Hakikatin Ölümü*: 66). Atilla Keskin’in romanında Mazlum yirmi gün hücrede tutulur, sabah zorla *Nutuk* ezberletilir, öğleden sonra da zorla marş ezberletilir. Ezberlemeyenler fiziksel

işkenceye alınır (*Çiçekler Susunca*: 83). Lütfi Şehsüvaroğlu'nun *Kafes* adlı romanında zorla marş söyletmek, bir işkence türü olarak göze çarpmaktadır. “*Şimdi ayaklarımı durmadan yere vururken (betonu delecekmişim gibi) düşmanımın kafasını silahımla ezeceğimi söylüyorum. Düşmanım?*”

Ben hiçbir zaman böyle düşünmedim ki...

— *Bağırsana lan!*

— *Dayak yemek istemiyorsanız canlı olun!*

— *Bir ki...*

Üç dört...

— *Dikkaaaaat!*

Dimdik ayaktayız. Başlar yukarıda. Eller yapışık. Vücut gergin. Kimildamak yok” (*Kafes*: 40).

Küfür ve cinsel içerikli konuşmalar, işkencenin ilk aşamalarından birini oluşturmaktadır. “*Şimdilik satılık değil. Önce biz bir... lim, sonra düşünürüz”* (*Devrimciler*: 265). Oya Baydar'ın romanında da küfür ve cinsel içerikli konuşmalar özellikle bayan tutuklular için kullanılan bir işkence yöntemidir. “*Küfürler, hoyratlıklar, edepsizlikler ya da ‘Hadi kızım, söyle de kurtul’lar arasında...*” (*Hiçbiryer’e Dönüş*: 159). Kaan Arslanoğlu'nun romanında Bedri'ye çok ağır küfürler edilir. “*Ben şimdi gösteririm sana suçunu da eylemini de i...’ diye nara attı biri. Gürültülerden anlayabildiği kadarıyla üzerine saldıran adamı öbürleri güçlkle tutabiliyorlardı. Adam ana avrat küfür etmeye başlamıştı”* (*Devrimciler*: 155). Bourdieu, konuşmanın masum olmadığını; tehdit etmek, korkutmak, zorlamak gibi birçok edimin potansiyelini taşıdığını söyler.¹³⁵ Konuşmak, bir tür işkenceye dönüşebilmekte ve buna maruz kalan kimselerde -özellikle belleklerinde- kalıcı izler bırakabilmektedir. Kubrick'in *Otomatik Portakal* filminde günlerce görsel işkence sahneleri seyreden kişinin işkence karşısında pasifleşmesi gibi sözselle işkence ile de

¹³⁵ Akt. Serpil Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni*, s. 116.

kişiler zarar görebilmekte ve kendilerine öz saygılarını yitirerek kimlik kaybına uğrayabilmektedir.

Çıplaklık, insan psikolojisi üzerinde çok derin tesirler bırakabilen bir işkence çeşididir. İncelediğimiz romanlarda işkencelerin hemen hepsinde çıplaklık ögesine rastlanmaktadır. Geleneksel yapının etkili olduğu toplumlarda çıplaklık, modern toplumlara göre daha çok zarar veren bir işkence çeşididir. Bu şekilde işkenceye maruz kalan kişi, kendisine karşı öz saygısını yitirmekte ve ileriki zamanlarda asosyal bir kişiliğe sahip olmaktadır. Öte yandan, bu psikoloji ile topluma karışmamakta ve problemlili bir yaşam sürdürmek zorunda kalmaktadır “*Altan’ın üstünde yalnızca donu vardı, vücudu morluklar içindeydi (...) Çıplaklığı ve utanmışlığı çok belirginleşiyordu*” (Ay Şarkısı: 83). Romanlarda çıplaklık kimi zaman başlı başına bir işkence olarak kullanıldığı gibi kimi zaman da diğer işkencelerin bir parçası olarak kullanılmıştır.

İşkencenin değişik şekilleri vardır. Bunlardan biri de kişinin düşkün olduğu, hazzettiği şeylerden ayrı bırakılmasıdır. İsmet Kür’ün romanında Yosun, sigarayı sınırlı sayıda içtiği için bunalıma girer. Günde on tane sigara içilebilir. Bu, Yosun’un hayatını alt üst eden bir meseledir. “*Onuncu sigarayı içerken duyduğum tedirginliği, mutsuzluğu, bunalımı anlatmam olası değil*” (Onuncu Sigara: 115). Hapisten çıktıktan sonra yaşadığı olaylar onu o kadar çok etkiler ki onuncu sigarasını içerek intihar eder.

“*İşkencenin en müthiş anının, çıplak soyulduğumuz, üzerinize soğuk sular boşaltıldığı, elektrik verildiği veya Filistin askısına asıldığınız dakikalar, saatler değil, hazırlıkları izlediğiniz anlar olduğunu anlıyor; acı duyma ve ölüm korkusunun, acının ve ölümün kendisinden daha müthiş olduğunu öğreniyor*” (Hiçbiryer’e Dönüş: 158-159). İşkencenin bir ritüel gibi uygulanması işkenceye maruz kalan kimseler üzerinde psikolojik bir etki bırakmaktadır. Aslında çok eski zamanlardan beri işkence bir tür ayine dönüştürülerek yapılmıştır. Kurban olarak görülen kimse toplum huzurunda günahlarından arındırılacak ve bir yandan da aynı günahı veya kusuru toplumdaki diğer fertlerin işlemesine engel olunacaktır. Elbette işkencenin bir ayine

dönüştürülmesinde büyük güce kurban verme isteminin de etkisi söz konusudur. Bu güç, söz konusu romanlarda iktidarın kendisidir.

III. 1. 3. 1. 2. Fiziksel İşkence

12 Eylül Dönemi'nde darbeyi yapanların temel araçlarından biri işkence olmuştur. Darbeciler, işkenceyi toplumu sindirmek, onlarda korku oluşturarak sinik bir yapı oluşturmak için yapmışlardır. *“İşkencenin amacı sanığı konuşturmak değildir. İşkence kurbanların canını yakmaya, onların onurlarını kırmaya ve dirençlerini yıkmaya yöneliktir. Dehşete düşürmeyi; yakınları, komşuları, arkadaşları ve giderek bütün bir toplumu dehşete düşürmeyi amaçlar.”*¹³⁶ 12 Eylül'de de ürkütme, korkutma, toplumu dehşete düşürme suretiyle kendi iktidarını berkitme, darbenin amaçlarından biri olarak görülebilir.

Darbe döneminde yapılan işkenceler, yazılan romanlara da yansımıştır. Fiziksel işkence çeşitleri darp, elektrik verme, taciz, tecavüz, çıplak bırakma, soğukta bekletme, Filistin askısı gibi daha çok doğrudan bedeni hedef alan işkencelerdir. İncelenen romanlarda bolca örnek olması sebebiyle, romanlarda geçen işkence ifadelerinin bir bölümü verilmekle yetinilecektir.

İşkence yapanlar kimi zaman alelade kimseler olabildiği gibi kimi zaman da özel işkence gruplarından oluşmuştur. Darbeyle birlikte özel işkence ekipleri kurulmuştur. Dr. Bilgin'in oğlu da bu özel işkence ekiplerinin eline düşmüştür. *“Dal Grubu demek, kasaplar grubu demek! Hayvan kasabı değil, insan kasabı. Dal Grubu'nda işkencenin en ağır yapıldı kadınlara, kızlara cop sokulurdu. Oraya girenler sağ çıkmazlardı, kimileri sakat, kimileri cansız ceset!”* (Ucu Ucuna Yaşam: 158). Özel işkence ekiplerinin özel işkence aletleri de vardır. *“Duvarlarda cop, pense, ip, kelepçe gibi işkence aleti oldukları ilk bakışta anlaşılan ve korku yaratmak için özel olarak düzenlenmiş alet edavat asılı”* (Hiçbiryer'e Dönüş: 158).

¹³⁶ Yves Michaud, *Şiddet*, s. 51.

Tarihte muhtelif zamanlarda değişik işkence aletleri kullanılmıştır.¹³⁷ Darbe döneminde işkenceciler bu aletlerin çoğunu kullanmışlardır. “*Filistin askısına asılmak, tabutlarda yatırılmak, gözünün önünde eşinin urzına geçilmesi, makata şişe sokulup içinde kırılması, vücuda elektrik verilmesi yaygın uygulamalardı. Açlık, susuzluk, tuvalete gidememe zaten olağan, sıradan şeylerdi*” (*Hep Yanımda Kal*: 69). İşkence aletlerinin her türlü darbeciler tarafından gözaltında veya hapisshanedeki olanlar üzerinde kullanılmıştır.

İşkenceciler, kurbanın direncini kırmak için her türlü işkence yöntemlerini denemişlerdir. “*Bir başkasını boğazına kadar toprağa gömmüşlerdi*” (*Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*: 100). En yaygın işkence, elektrik vermedir. *Yağmurun Yedi Yüzü* adlı romanda Nisan’a elektrik verilerek işkence yapılır. “*Nöbetçi polis memuru Aşur öyle diyor en azından. İnsan bedeni elektriği öyle hemen atamıyormuş üzerinden, bir vakit geçmeliymiş. Çocuklar yeni, Aşur yol gösteriyor, mendil ıslatıp dudaklarına sürmeliymişler, biraz olsun yatıştırırmış susuzluğunu*” (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 233). Elektrik, kimi zaman da cinsel organlara verilerek hem fiziksel işkence yapılır hem de psikolojik anlamda kurbanın onurunun kırılması amaçlanır. *Devrimciler* adlı romanda Bedri’ye cinsel organından elektrik verilir (*Devrimciler*: 162).

Elektrikte çözölmeyen kimselere daha değişik yöntemler uygulanır. Bedri elektrikle konuşmayınca her tarafını kırılacak şekilde dövöldükten sonra basınçlı su verirler. “*Yerdeki çıplak vücudu şimdi hortumla ıslatıyorlardı. Basınçlı suyun her değdiği yer sanki deliniyordu. Burnuna tuttular hortumu. Tazyikli su ağzına burnuna doluyordu. Bu defa ensesine tutuyorlardı hortumu, sürekli aynı noktaya, tam ense köküne*” (*Devrimciler*: 163). *Onuncu Sigara* adlı romanda Yosun su işkencesine maruz kalır. “*Bu ses... hep aynı yere, aynı aralıklarla düşen buz gibi su damlalarının çıldırtan tekdüzeliği... zamanla yarattığı acı...*” (*Onuncu Sigara*: 64). Kullanılan fiziksel işkence yöntemlerinden biri de Filistin askısıdır. “*Açık kolları ve omuzlarının üzerine arkadan kalın demir boru gibi bir şey koyup, öylece tuttular. İki kişi*

¹³⁷ George Ryley Scott *İşkencenin Tarihi* adlı eserindeki “İşkence Teknikleri” başlığı altında bu aletleri ve işkence yöntemlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. George Ryley Scott, *İşkencenin Tarihi*, (Çev. Hamide Koyukan), Dost Kitabevi, Ankara, 2001, s. 7.

kollarını, bileklerinden başlayıp koltuk altlarına kadar bir şeylerle sımsıkı bu boruya sardılar, sıkı sıkı düğüm attılar” (Devrimciler: 169).

İşkence, kurbanın yalnızca bir süreliğine acı çekmesi anlamını aşan bir niteliğe de sahip olabilmektedir. İşkenceciler kurbanları taciz veya onlara tecavüz ederek bilinçlerinde kapanmayacak yaralar açmışlardır. Cinsel istismara uğrayan kurbanlar, sonrada birer hasta ve normal yaşama uyumsuz bireylere dönmüşlerdir. Kimisi de yaşadığı bu ağır travmadan dolayı geri kalan yaşamında ya kendisini tamamen cinselliğe kapatmış ya bir süre sonra intihar etmiştir. Ayşegül Devecioğlu'nun romanındaki Gülay, sorguda tecavüze uğradığı için erkeklerden nefret etmektedir. *“Hemen bütün kızlar işkenceden geçirilmiş, tecavüze, sarkıntılığa uğramış, çırılçıplak soyulmuş, ağır hakaretler görmüşlerdi” (Kuş Diline Öyküen: 42).* Gülay, kendisine yapılan tecavüzlerden sonra cinsellikten ve kendi bedeninden nefret eder. *“Vücudunu, özellikle kadınlık organını, iğrenç bir çöplüğe benzetmekten alamıyordu kendini. Hiçbir erkeğin yanaşmak istemeyeceği bir çöplük. Gözlerinin altı torba torba olan polis, ‘Bakalım bir daha kimseyle yatabilecek misin orospu,’ demişti. Bu sahneler çıkacak mı aklından” (Kuş Diline Öyküen: 60).*

Onuncu Sigara romanının kahramanı Yosun, sorguda tecavüz edildiği için hayatına son vermiştir. *“Bütün o iğrenç yüzler... İşkenceler. Çıplak bedenime yapılan işkenceyi iğrenç bir suratla seyrederken...” (Onuncu Sigara: 192).* Benzer şekilde *Çiçekler Susunca* adlı romanda Koray'ın karısı Nur, bir sabah evinden alınıp götürülür. Defalarca tecavüz edildikten sonra suçu olmadığı anlaşıl原因 olarak salıverilir. *“Üç kere, beş kere, sayamayacağım kadar çok üstümden geçtiler... Hiç ara vermiyorlardı, sadece hırlamalarını, ‘hadi ulan sıra bende’ diyen seslerini duyuyordum” (Çiçekler Susunca: 161).* *Gölge Kokusu* adlı romanda Ayten, hapiste tecavüze uğramıştır. Hapishaneden çıktıktan sonra hiçbir erkeğe dokunamaz; babası ve oğluna bile (*Gölge Kokusu: 172*).

İşkence sırasında ölümler de olabilmektedir. *“Bir kitapçı arkadaşı varmış. Döve döve öldürmüşler onu mapusanede” (Kardelen: 109).* İşkencecilere karşı direnen ve konuşmayanlar öldürülene kadar işkenceye maruz bırakılır. *“Onu*

işkencede öldürdüler, duymuşsundur. Örgütü ya da ne bileyim ben, arkadaşlarını ele vermemek için direnmiş, konuşmamıştı herhalde” (Hiçbiryer’e Dönüş: 140).

İnsanların üzerinde kalıcı hasarlar bırakacak işkenceleri yapma veya birilerini işkenceden öldürmenin siyasi, askerî veya insani herhangi bir gerekçesi olmamakla birlikte, bazı bilim adamları işkence yapmanın bir mantığının olup olmadığını anlamak üzere bazı deneyler yapmışlardır. “*Fromm tarafından açıklanan Zimbardo deneyleri (1972), cezaevi yaşamını incelemeyi amaçlayan bir çalışma sırasında normal denekleri rastgele iki gruba ayırmış, bir grup gardiyanlık görevini üstlenirken, diğer grup da hükümlü rolü oynamıştır. ‘Gardiyanlar’ rollerini son derece ciddiye almışlar, hatta bir süre sonra gerçek birer gardiyan gibi davranmaya başlamışlardı. Mahkûmlar ise genel bir bunalım ve mazoşizm aşaması geçirmişlerdi.*”¹³⁸ Fromm’un yaptığı bu deneye göre suçlu ya da suçsuz, tutuklanma durumuna maruz kalan kimse belli bir suçluluk psikolojisine sahip olmaktadır. Suç işlemenin kendisinden çok suç psikolojisi bu kimseleri etkisi altına almakta ve var oluşsal sorgulamalara kadar götürmektedir. Gardiyan grubundaki deneklerin durumu ise çok daha ağır patolojik bir vaka olarak görünmektedir. Çünkü yaptıkları işi sorgulayamaz duruma gelmişler ve kendi kimliklerinin dışına çıkarak üstlendikleri rollerin esiri olmuşlardır.

Benzer verilere Milgram’ın yaptığı deneylerde de rastlanmaktadır. Milgram, deneklerine bir bellek deneyi yapacağını bildirir. Deneyleri bir bilim adamının gözetiminde yapar. Denekler kobay olarak belirlenen başka deneklerin öğrenme yeteneklerini sınayacaklardır. Hata gördüklerinde 15 volttan 300 volta kadar değişik oranlarda elektrik akımı verme yetkisine sahiptir. Aslında bu deneyin başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Çünkü gerçekte kobay olan deneklere elektrik verilmeyip daha önce kayıtlı olan gerçek çığlıklar akımın derecesine göre verilir. Çünkü denekler kobayları görmemektedir. Bu deneyin sonunda ortaya çıkan sonuçlar insanı tedirgin edecek şekilde ilginçtir. Cezalandırma yetkisine sahip olan denekler başta “*acı verecek veya zarar verecek boyutta*” duracaklarını belirtmişken bir süre sonra hemen hepsi tehlike sınırını aşmıştır. Bu deneklerin yüzde 60’ı deneyi sonuna kadar

¹³⁸ Yves Michaud, *Şiddet*, s.72.

götürmüştür. Zaten en başta hiçbir denek böyle bir cezalandırma sistemine karşı çıkmamıştır. Deneyden çıkan başka bir sonuç, yetkililere kayıtsız şartsız itaat edilmesidir. Özellikle yetkili kişi bir bilim adamı olduğunda emirlere kesin itaat edilmiştir. Denekler bunu görev mantığıyla yapmışlardır. Deneklere bilim adamı değil de sıradan bir insan emir verdiğinde ilk çığlık sesinden sonra deneyi durdurmuşlardır.¹³⁹ Bu da şunu göstermektedir ki, herhangi bir insan, sıradan vatandaş yetkililere itaat etmek adına azılı bir işkenceci olma potansiyelini taşımaktadır. Burada asıl mesele şiddetin bir süre sonra *olağanlaşması* veya *sıradanlaşması*'dır. Bu durumu “şiddetin üretilmesi” ve “şiddetin tüketilmesi” olarak da adlandırabiliriz. Sıradanlaşan şiddet, siyasal anlamda taraf da bırakmayacak ve tektipleştirilmiş bir insan profili doğuracaktır. 12 Eylül romanlarında karşımıza çıkan insan profili, şiddeti olağan görmek eğilimindedir. Latife Tekin'in *Gece Dersleri* adlı romanında Gülfidan, işkencenin doğal kabul edilmesini garipsemektedir. “*Bana anlatılan tüm işkence hikâyelerinde, işkenceyi zaten hayatın parçası sayan bir tavır gizliydi. Çoğu günlerce gözlerinin bağlı tutulmasına büyük öfke duymuş tabii... Ama şaşırtıcı olan şu ki, en çok dikleştiği için yana yatmayan saçlarından şikâyet ettiler. Yanlarında tarak yokmuş ve kırık parmaklarla friksiyon yapmak gibi zor bir pozisyona sürüklenmişler. Bana işkence konusunda sordukları ilk soru şu oldu: -Yeni mi çıktı bu stiller? Bu sorunun bir yanı, düşünölmeye değer sanırım. Öyle geldi ki, işkenceden çok yeni olan işkence stillerinden dertliyidiler”* (*Gece Dersleri*: 143-144). Benzer bir şekilde Bilge Karasu'nun *Gece* adlı eserinde şiddetin sıradanlaşması anlatılır. Şiddet toplumda öylesine yaygınlaşmıştır ki, büyük meydanlarda düellolar yapılmakta ve sanki futbol maçıymış gibi büyük bir kalabalık da birbirini öldüren insanları seyretmektedir (*Gece*: 151). Adı geçen her iki romanda da şiddetin olağanlaşması ve yaygınlaşması ironik bir anlatımla verilmiştir. Şiddet, varlığı kendisi için bir kavram değil, Arendt'in de belirttiği gibi, bir araçtır.¹⁴⁰ Fakat şiddetin bir sebep-sonuç ilişkisi içinde devreden yapısı şiddeti olağanlaştırmaktadır. Zygmunt Bauman, bu bağlamda olmak üzere şiddetin gerilimi artırdığını ve gerilimin de şiddet eylemlerinin gerekçesi ve meşrulaştırıcısı olduğunu ifade etmiştir.¹⁴¹

¹³⁹ age, s. 73.

¹⁴⁰ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, s. 59.

¹⁴¹ Akt. Naci Bostancı, *Cumhuriyetimiz*, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 119.

İşkenceciler de ayrıca incelenmesi gereken kimselerdir. Milgram, deneylerinde¹⁴² deneklerin yetkili birinin emriyle, deney olduğunu bildikleri hâlde ne kadar ileri gidebildikleri tespit edilmiştir. 12 Eylül Dönemi'nde de işkenceciler kimi zaman “*vatan için*” kimi zaman da kendi *doğruları* adına insan aklının alamayacağı işkenceler yapabilmişlerdir.

Elias Canetti, öldürme emri ve cellatlarla ilgili olarak emir alan kişinin emirle birlikte bir sızıyı da taşıdığını belirtir. Fakat cellatları bu sızıyı duymayan kimseler olarak niteler. Bunun sebebinin “*görevini tam olarak yerine getirme duygusu*” olduğunu belirtir. Daha açık bir ifadeyle cellat, öldürerek, işkence ederek kendi ölümünden/öldürülmesinden kurtulmayı umar. Bu beklenti rahatlıkla onun bir insanı öldürmesini sağlayan duyguyu oluşturur.¹⁴³ Dolayısıyla cellat, kendini yaptığı eylemlerden sorumlu tutmaz. Buna Miligram deneylerinde deneklerin bir bilim adamı gözetimindeyken rahatlıkla işkence yapmasında rastlamıştık. Aynı deneklere herhangi sıradan bir insan emir verdiğinde aynı işi yapmamışlardır. Bu, işkence edenlerin sorumluluk almadıkları, sorumluluk almayan kimselere de itaat etmediklerini gösterir. Romanlarda karşımıza çıkan işkenceci tipler, yaptıklarını devlet veya örgüt yaptıklarını düşünerek kendilerini sorumlu görmemektedirler. Eğer gerçekten yaptıkları kötülüğün farkına varıp bunu üstlenirlerse bu sefer kendilerini “*kurban*” olarak görecektir.

12 Eylül romanlarında işkenceciler başlı başına birer *karakter* olarak işlenmeyip genelde “*tip*” olarak verilmiştir. İşkenceciler, bazı romanlarda işkence dışında da romanın temel kişileri arasında yer alırken çoğu romanda sadece işkence esnasında ortaya çıkan tipler olarak işlenmiştir. Ali Teoman'ın *Bir Garip Cindi Zümrüdüanka* adlı eserinde Hamza, arkadaşı İsmail'in sevdiği kıza sorguda işkence eder. İsmail ve Hamza eski arkadaş olmalarına rağmen bu, işkence etmesine mani olmaz. Hamza roman boyunca varlığını sürdürür ve kurguda önemli bir yer teşkil eder. Hamza, diğer romanlardaki cellat-ışkenceciler gibi fiziki bakımdan güçlü, fakat zekâ bakımından yetersiz biridir. Hamza, özel timde çalışır, darbe sonrasında da mafya babası olur (*Bir Garip Cindi Zümrüdüanka*: 106). Benzer bir profil, *Yüz: 1981*

¹⁴² Yves Michaud, *Şiddet*, s. 73.

¹⁴³ Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, (Çev: Gülşat Aygen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 333.

adlı romanda da işlenir. Bu eserde Faruk (aynı zamanda kahraman anlatıcının çocukluk arkadaşıdır), darbe döneminde işkencecidir, sonrasında mafyaya katılır. Faruk da zeki bir insan değildir.

İşkencecilerin başka bir özelliği ise cinsellik anlamında anormal oluşlarıdır. *Yüz: 1981*'de Faruk adeta cinsiyetsizdir. “*Ama şimdi hayatı boyunca hiçbir kadınla yatmadığını üstü kapalı itiraf ederken, onu hiç kimseyi etmediğim kadar merak ediyordum. Öldürme içgüdüsüyle cinselliğinin -ya da cinsiyetsizliğinin- ilişkisi neydi?*” (*Yüz:1981*: 102). Yazar, Faruk’un cinsiyetle ilgili sorunlu durumunu ifade ederken onun katilliğinin sebebini de söylemektedir. Faruk, bir hayvan gibi içgüdüleriyle hareket etmektedir. Hamza’nın cinsiyet konusunda problemi ise cinsel organının fazla büyük olması (bu, eserde insan dışılığı, hayvanlığı çağrıştırmak üzere verilmiştir) ve şehvet düşkünlüğüdür (*Bir Garip Cindi Zümrüdüanka*: 27).

İşkenceciler, birkaçı dışında 12 Eylül romanlarında ayrıntılı olarak işlenmemiştir. Özellikle işlenen birkaç romanda ise klasik anlatılardaki dev, tepegöz vb masal yaratıkları gibi kötülüğün sembolü, başka bir ifadeyle bir cani tipi olarak verilmişlerdir.

İşkenceciler, işkenceyi suçluları ıslah için yaptıklarını söylerler ve kendilerinin de vatanı hainlerden kurtaran kimseler olduğuna inanırlar. “*İşkence ama yararlı mı derler yoksa? Yani tıpkı öbürlerinin söylediği gibi mi? Ötekiler de, ‘vatan, millet’ diyerek yaptılar yapacaklarını. Gerçekten inanırlar mıydı kendilerinin ‘vatan kurtaran aslan’ olduklarına? Yoksa zevk aldıklarından emin olduğum vahşet duygularına kılıf mı ararlardı*” (*Onuncu Sigara*: 79). Darbe döneminde uygulanan şiddetin değişik yüzlerinden bahsedilebilir. Örgütler için işkence görmek bir gurur vesilesidir. “*İşkence görmek, önemli kişi, birinci sınıf devrimci olmak demektir orada... Ve işkence görenler, görmeyenler tarafından kıskanılır*” (*Onuncu Sigara*: 109). Onlara göre işkence görmeleri aslında yaptıklarının doğruluğunun doğrulanmasıdır. Örgütte işkence görenle görmeyen arasında fark olduğu düşünülmüştür.

İşkencenin farklı boyutlarından biri de “*çözülme korkusu*”dur. Çözülme, arkadaşlarını ele vermek veya onun yüzünden başka birilerine zarar getirici davranışlarda bulunmak anlamına gelir. Bu düşünce, işkence edilen kimseyi psikolojik olarak yıpratmaktadır. “*İşkence korkusundan daha korkunç olan ‘çözülme korkusu’ydü*” (*Kuş Diline Öyküden*: 145). Çözülme, örgütlerde militanın kişiliğine vurulmuş en büyük darbe olarak kabul edilmiştir.

Beden, işkenceciler için iktidarın hesaplaştığı bir “*iktidar alanı*” olarak görülmüş ve bu sebeple özellikle ve alabildiğine ihlal edilmiştir. Foucault, “*bedenin ulaşılabilir tek mal varlığı*”¹⁴⁴ olduğunu belirterek iktidarın bir de beden üzerinde tahakküm kurmakla iktidar olmasını pekiştireceğini söylemiş olur. 12 Eylül’de bedene yönelik işkenceler, iktidarın insanların yegane iktidar alanlarını ihlal etmesi anlamını taşır. Bütün bu uygulamalar, beden üzerinden insanları tehdit etmeye, sindirmeye ve nihayet iktidarın gücünü gösterdiği bir gösteriye dönüştürülmüştür.

¹⁴⁴Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 62.

III. 2. İKTİDAR

İktidar, temelde bir egemenlik sorunudur. Gelişmemiş toplumlarda kişi veya grupların egemenliği söz konusu iken gelişmiş toplumlarda iktidar, demokrasi marifetiyle toplumun egemenliğine dönüşür. Fakat demokrasi kültürünün tam olarak yerleşmediği, gelişmediği toplumlarda süreç çoğu zaman darbelerle sekteye uğramaktadır. Öte yandan, darbeler bundan çıkar sağlayanlar sayesinde de ikide bir gündeme gelebilmektedir.

Demokrasi serüvenini sekteye uğratan 12 Eylül Darbesi'yle ilgili romanlarda iktidar, hesaplaşmaya girilen bir düşman olarak belirir. Darbeyle birlikte sert yüzünü gösteren iktidar, kendisini talep edenleri (iktidarı talep eden Sağ ve Sol ideolojik yapılanmalar) telafisi olmayan zararlara uğratmıştır.

Darbeden sonra çatışmalar, kavgalar, ideolojik kamplaşmalar ve düelloya dönüşen adam öldürmeler nihayet bulurken iktidar olarak darbeciler, tehdit eden, işkence eden veya öldüren bir suç makinesine dönüşmüştür.

Eski zamanlardan beri “*pastoral*” bir varlık ya da “*baba*” olarak algılanan devlet, darbe döneminde sert yüzünü gösterir. Ama figüratif olarak pastorallığı değişmez. Foucault, modern zamanlarda devleti pastoral “*iktidarın yeni bir biçimi*”¹⁴⁵ olarak görür. Eski algıda devlet, insanların dünyaya ait ve eskatolojik meselelerin düzenleyicisi olarak varlığını devam ettirirken modern devlet sağlık, eğitim vb. alanlarda düzenlemeler yapar. Foucault'nun “*çoban metaforu*” veya bizdeki “*baba*” algısında devlet korur, kollar, gözetir. İlginçtir, darbe döneminde de darbe yapanlar “*koruma ve kollama*” faaliyetinde bulduklarını iddia etmişlerdir.

¹⁴⁵ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 67.

III. 2. 1. İktidarın Söylem Olarak Varlığı

Söylem kelimesi etkili söz, anlatım biçimi, ideoloji, biçem, bakış açısı, dil, sav ve birey dil¹⁴⁶ anlamlarına gelecek şekilde kullanılır. Dilin değişik kullanımlarından kaynaklanan devingen bir sistem olarak söylem, devingenlik veya dinamizmini kendisini kullanan kimselerin niyetlerinden almaktadır. Kuzunun kurda “*seni yerim*” demesi ironik bir söylemken kurdun kuzuya aynı ifadeyi kullanması bir tehdit ifadesine dönüşmektedir. Dil, içinde bulunulan duruma, kişiye, kuruma, niyete vb. bağlı olarak anlam kazanmakta ve söyleme dönüşebilmektedir. Söylem, bir kelimedenden büyük bir metne kadar genişleyebilmektedir.

Söylemin iktidarla olan bağlantısı, iktidarın bir söylemin sahibi olmasıyla ilgilidir. İktidar, varlığını kendinden alan bir kavram olmakla birlikte muktedir olabilmek için onu meşru zemine taşıyacak bir halk kitlesine ihtiyaç duyar. Bu sebeple kitleye karşı, en azından meşruiyetini kendisinde doğrulayacak, bir söyleme gereksinim duyacaktır. İktidar, en eski şekillerinden en yeni şekillerine kadar, mutlaka bir söylem içinde var olmuştur. Söylem, insan soyunun kendini tanımladığı, anlamlandırdığı bir düşünce yatağı olarak kullanılmıştır. Fakat söz konusu düşünce masum, nesnel, kasıtsız bir düşünce olmayacaktır. Söyleyenin kendi menfaatlerine göre şekil alacağı için iktidarın veya muhalif olanların niyetlerini içinde barındıracaktır.¹⁴⁷

12 Eylül romanlarında iktidarın söylemini ele alırken elbette o dönem iktidarı elinde bulunduran darbecilere muhalif olanların yazmış oldukları romanlara, bu romanlara yansıyan söyleme bakmak durumundayız. Bu, aynı zamanda muhalif yazarların bilincinden yansıyan iktidar söylemini de ortaya koyabilmek açısından önemlidir.

¹⁴⁶ Ahmet Kocaman, “Dilbilim Söylemi”, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kocaman), *Söylem Üzerine*, Metu Pres, Ankara, 2003, s. 4.

¹⁴⁷ Söylemin özellikleri ve ideoloji ile bağlantısı için bkz: Teun Van Dijk ve diğerleri, *Söylem ve İdeoloji*, (Haz: Barış Çoban, Zeynep Özarslan, Çev: Barış Çoban, Zeynep Özarslan, Nurcan Ateş), Su Yayınları, İstanbul, 2003. s. 29-32.

Naci Bostancı'nın romanında kahraman anlatıcı darbeyi gerçekleştiren ordunun başındaki kimsenin söylemini şu şekilde vermiştir. *“Sarılar grubunun şefi Seyfi de daha koltuğa oturduğunun ilk günü şöyle demişti: ‘Barış, huzur ve kardeşlik diyoruz. Bunlar için varız, ama hainler de var içimizde, huzurumuzu bozmak isteyen karanlık güçler de var. Eğer vücudumuzun bir kısmı kanser olmuşsa biz onu kesip atarız’* (Işığın Gölgesi: 17). Bu ifadelerle göre iktidar, sosyal yapıyı bir organizma olarak görüp ideolojik yapılanmaları da kanserli hücreler olarak kabul etmekte ve hasta bir yapının tedavi edilmesi gerektiğine inanarak yaptıkları işin bir tedavi olduğunu ileri sürmektedir.

Devecioğlu'nun romanında iktidarın görüşleri Nusret Bey tarafından ifade edilir. *“Toplumun huzuru ve güvenliği için’ diyordu televizyon... huzuru bozmak için yeraltı çalışmaları başladı! diye uyarıyordu devletin başındakiler. Nusret Bey, ‘Memleketin huzuru başka türlü sağlanamadı ne yazık ki, demişti”* (Kuş Diline Öykünen: 67). İktidar, *“toplumun huzuru ve güvenliği için”* darbe yaptığını ifade eder.

Livaneli'nin romanında İsveç'te hastanede yatan darbe dönemi bakanlarından birisinin ağzından iktidarın söylemi uzun uzadıya ele alınmaktadır. *“Bizim insanlarımız azgın. Durup durup karışıklık çıkarıyorlar. Berbat bir toplum. Tepelerinden balyozu kaldırdın mı hemen bir azgınlık yapıyorlar. Bu yüzden sürekli ezmen gerekiyor”* (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 87). Burada iktidarın toplumla uyumsuz yapısı göze çarpmaktadır. İktidar, kendi halkını koşullar ne olursa olsun kurgulamayı, bir bakıma toplum mühendisliği yapmaktadır. Halk, iyiyi ve doğruyu seçebilecek olgunlukta görülmediği için topluma doğruyu göstermek için iktidar, sürekli şiddete başvurarak balans ayarı çekmeyi amaçlamaktadır.

“Bu aziz vatanı ve milleti her türlü iç ve dış beladan korumak için nasıl canını siper ettiğini, bölünmez bütünlüğünü korumak uğruna ne fedakârlıklar yaptığını anlatıp duruyordu” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 184-185). Bu söyleme göre vatan tehdit altındadır ve mutlaka korunması, kollanması gerekmektedir. *“Memleketimiz çok büyük badirelerin içinden geçiyor. Milli birlik ve bütünlüğümüze kasteden terör merkezleri var. (...) Bildiğiniz gibi kahraman ordumuz görev şuuruyla*

üstüne düşeni yaptı ve memleketi kıyısına geldiği uçurumdan kurtardı. Ama bunu yaparken bazen kurunun yanında yaş da yanyor, yanlışlar yapıyor” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 116).

12 Eylül öncesinin ideolojik yapılanmaları, millî birlik ve bütünlüğe kast eden terör merkezleri olarak ele alınmış, yok edilmeleri uçurumun kıyısına gelmiş bir ülkeyi kurtarmak olarak değerlendirilmiştir. Darbe döneminde binlerce insanın sorguya alınması, kimilerinin sorguda öl(dürül)mesi, suçsuz insanların çeşitli seviyelerde zarar görmesi doğal karşılanmaktadır. Çünkü darbecilere göre yaptıkları önemli ve hayati bir iştir. İktidar, kendini vatansever ve vatan için her fedakârlığa katlanan bir zihniyet olarak sunarken muhaliflerini *düşman* ve *vatan haini* olarak ötekileştirmektedir. “*Vatanı size böldürtmedik. Sovyet peyki yapmanıza izin vermedik diye, değil mi? dedi sonra ekledi: Siz bu vatanı hiçbir zaman sevmediniz” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 199).*

“Adama siyasi cinayetleri sordum, devletin yüce çıkarları için işlediği öne sürülen cinayetleri. Yaşlı adam, ‘Sizin gibi vatan hainleri bu kutsal meseleyi anlayamaz.’ dedi” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 200). Devletin varlığı her şeyin üzerinde görülünce “*kutsallaştırılan devlet*” için ölmek veya öldürmek meşru bir hak olarak ortaya çıkmaktadır. Devlet kutsallaşınca meşruiyeti veya hakikati kendisinin söylediğini kabul etmiş oluyor. Çünkü kutsal olan devletin yanlış yapma hakkı da yoktur. Foucault, iktidarın hakikati uhdesine alması konusunda şunları belirtmiştir. “*Bir siyasi rejimin hakikate kayıtsız kalmasından daha tutarsız hiçbir şey gösteremezsiniz bana; ama hakikati kendi tekelinde bulundurduğunu iddia eden bir siyasi sistemden daha tehlikeli de hiçbir şey yoktur. Nasıl hakikatin iletişiminin kendiliğinden oyunlarında doğal olarak bulunacağına inanmanın en ufak bir yararı yoksa ‘doğruyu söyleme’ işlevi de kesinlikle bir yasaya dönüşmemelidir.*”¹⁴⁸ Darbeyi yapanlar hakikatin kendi tekellerinde olduğunu iddia etmişlerdir.

Bilge Karasu’nun *Gece* adlı romanında N, düelloya dönüşen öldürme olaylarının ve ardından yapılan darbenin planlayıcılarından biri olarak verilmektedir. N sağırdır. Karasu, romanını simgesel göstergelerle ördüğünden N’nin sağırlığı

¹⁴⁸ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 97.

iktidarın söylemsel bakımdan kendinden başkasına kapalı olduğunun bir göstergesi olarak alınabilir. N'nin düşünceleri düzene sokan, kullanacak sözleri belirleyen kişi olması iktidarın söylemini, darbeyi yapanların değil başka güçlerin oluşturduğunu ve adeta bir paket program olarak “*paket-darbe*” ihraç edildiğini göstermektedir. “*Bir uzmandım ben, o her şeyi yapar görünen kişinin ardındaki yaptırıcı; kararları verdiren, düşünceleri düzene sokan, işlenecek düşünceleri, kullanılacak sözleri bulup çıkararak kişi... Pek az kimse bilir bunun ne demek olduğunu. Perdenin önünü tek dünya sanır çoğu insan. Oysa perdenin ardında, ipleri ellerinde tutanların dünyasını bilenler, yalnız ipleri ellerinde tutanlardır*” (Gece: 211). Karasu'nun romanında geçen bu ifade, iktidarın söyleminin gerçekliğini de kuşkulu duruma düşürmektedir. Burada iktidar, gerçekliğini yitirmiş ve Baudrillard'ın “*simülasyonlarından*”¹⁴⁹ birine dönüşmektedir. Darbenin göstergelere indirgenmesi veya simülatifleşmesi, darbenin bazı güçler tarafından önceden planlanmış ve derece derece sahneye konmuş olmasıyla ilgilidir.

III. 2. 2. Devlet ve Birey (İktidara Angaje Özneler Oluşturmak)

Devlet ve birey ilişkisi tezin başından beri üzerinde durulan bir sorunsaldır. Darbe dönemi olmasa bile daima iktidarla halk veya doğrudan bireyler arasında sorunlar olur; fakat ara dönemler olağandışı şartlardan dolayı devlet-birey ilişkisinin sorunlu olduğu zamanlar olmuştur. Sadece 12 Eylül Darbesi değil, önceki darbelerde de birey olağanüstü şartlar dolayısıyla zarar görmüştür. 12 Eylül romanlarının hepsi iktidar karşısında ezilen, zarar gören bireyleri işleyen metinlerdir.

İktidar, her zaman kendisine itaat eden bireyler ister ve bir yandan bunu tasarlarken bir yandan da böyle bir vatandaşı üretmeye çalışır. Devletin bütün kurumları ilke olarak buna uygun şekilde tasarlanır. Devlet, özellikle de ideolojik tavırlıysa, yani bir resmî ideolojiden bahsedilebiliyorsa orada “tasarlanan birey”den de bahsedilebilir. 12 Eylül romanlarında iktidara angaje bireylerin üretilmesi fikrine ulaştıracak farklı argümanlar mevcuttur.

¹⁴⁹ Simüle etmek, sahip olunmayan şeye sahipmiş gibi yapmak anlamına gelmektedir. Simülasyon gerçekle sahte ve gerçekle düşsel arasındaki farkı yok etmeye çalışır. Jean Baudrillard, *Simülasyonlar ve Simülakrlar*, (Çev: Oğuz Adanır), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003, s. 18.

12 Eylül ile tasarlanan bireyden önce, 12 Eylül'den önce var olan bireye bakıldığında karşımıza çıkan “*ideolojik insan*” profilidir. İdeolojik insan, hayatta bir kaygısı olan ve bir şeyleri değiştirmeyi amaç edinmiş, kendi ideolojisinin değer yargılarına iman etmiştir. “*İman etmek*” ifadesi kasıtlı olarak kullandığımız bir ifadedir. Çünkü o dönemde ideolojiler bir tarikatın müritlerinden beklediği gibi sadakat ve iman bekler. “*Militan*” kelimesi, bu dönemin ideolojik bireyi için uygun düşen bir kavramdır. Militan, inandığı ideoloji için her şeyi yapabilecek potansiyeli taşımaktadırlar. Her şeyden önce ideolojisini kesin doğrular olarak kabul etmektedir. Bu inancı için hapsedilmeyi veya bu yolda ölmeyi göze almıştır. Hayatlarının anlamının inandıkları bu *dava* olduğunu düşünürler. Bu özellikler, Sağ veya Sol farkı gözetilmeden hemen her ideolojinin militanı için geçerli olabilecek özelliklerdir. Birbirlerinin düşmanı olarak görünseler de her iki ideoloji militanlarının özellikleri, şiddet karşısındaki tutumları, ideolojilerine bağlılıkları vb. sosyolojik bakımdan birbirlerine aynılık derecesinde benzemektedirler. Zaten incelediğimiz romanlarda da sağ veya solun militanlarının darbe döneminde ve sonrasında kaygılarının benzer olduğunu gördük. Darbe öncesinde inandıkları davayı hâkim kılmak kaygısı hareket ve tutumlarına yön verirken darbe sonrasında inandıkları davanın anlamsızlaşması, dava arkadaşlarının kapitalistleşmesi ve davaya inançlarının kalmaması gibi kaygıların etkili olduğunu görebiliriz.

Darbe, yukarıda özelliklerini saydığımız bu insan profiline karşı bir hareket olarak görülmüştür. Çünkü darbe sonrasında ortaya çıkan insan profili öncekinden farklı bir tiptir. Darbe öncesi insanlar şu veya bu şekilde siyasete bulaşmış ve siyasi duruşu olan kimselerdir. Darbeyle birlikte herkes, sanki vebadan kaçır gibi, siyasetten uzak durmaya çalışmıştır. Çünkü darbe, onlara herhangi bir siyasetin cezaevine girebileceğini, sorgudayken ya da içerde uzmanlaşmış kimseler tarafından akla sığmayacak işkenceler görebileceğini, hapiste ya da sorguda iken öldürülebileceğini göstermiştir. Siyasetten uzak bir gençlik yetiştirmek amaç edinilmiştir.

Siyasetin veba gibi korkunç bir hastalık olduğunun düşünüldüğü yerde o boşluğu dolduracak yeni uğraşlar, yeni “*entertainment*”lar oluşturulacaktır. Mehmet Eroğlu'nun *Yüz: 1981* adlı romanının kahramanı –adı yoktur, Eroğlu darbe sonrası

devletin yetiştirmek istediği siyasetten uzak insan profilini göstermek adına kahramanına isim vermemiştir- hiçbir siyasi görüşe sahip olmadığı gibi insanı hayat hakkında düşünmeye itebilecek uğraşlardan da uzak durmaktadır. Düşünmez, kitap okumaz, hiç kimseyi sevemez, kimse için üzülemez, sadece hayvani hislerle sevişir. Hayatında para ve cinsellik önem bakımından ilk sıraları tutar. İnsani herhangi bir değere sahip değildir. Bu özelliklere bakıldığında ideolojinin böyle bir kimse üzerinde etkili olmadığını, olamayacağını görebiliriz. Ancak, insan olmaktan da uzak olduğunu fark ederiz.

III 2. 3. İktidarın Yüzleri: Asker/Bürokrasi ve Jurnal

İktidar, bazı aygıtlar üzerinden işleyen bir mekanizmadır. 12 Eylül Dönemi'nde iktidar, asker, kendilerine bağlı bürokratlar ve muhbirlik sistemi üzerinden halkın üzerinde işlerlik kazanabilmiştir. Asker, darbeden önce ülkeyi dış veya iç tehditlere karşı koruyan bir kurum olarak çalışırken darbeden sonra halkını potansiyel düşman olarak görmeye başlamış ve bu anlayışa göre hareket etmiştir. İbrahim Yıldırım'ın *Yaralı Kalmak* adlı romanında Yılbaşı gecesi (1981) kapalı olması gereken Karakuş Meyhanesi'nde eğlence yapılır. Meyhanede çalışan barmenlerden Dilsiz, bir asker elbisesi bulur. Saat on ikiye gelirken içeri girer. Daha sonra onun Dilsiz olduğu anlaşılır. Herkes büyük bir korku yaşamıştır. “Az önce yaşanan korku dolu zaman parçası unutulmuş, taşlaşmış bedenler çözülmüş, damarlarda dolanan kan yeniden ılınıp ısınmış ve daha hızlı akmaya başlamıştı” (*Yaralı Kalmak*: 136). Darbeden önce bir asker sadece bir askerdir oysa darbe sonrasında herhangi bir asker, korku figürüne dönüşür.

Askerler, denetimleri altındaki her alanı tam bir tahakküm altına almayı amaçlamışlardır. Bu tahakküm şiddetle sağlanmıştır. “Baştakiler güler yüzlü, müşfik, koruyucu ‘baba’ imgesinden sıyrılır, cop olur, zincir olur, haksızlığın ve zulmün aracına dönüşür. Bu yüzden her iktidar ikiyüzlü” (*Işığın Gölgesi*: 77). Rütbesi olmayan askerler bile yetkili kılınarak darbeyi yapanların gücü toplum üzerinde hissettirmek istenmiştir. İktidar, böylece iktidar alanını, en küçük birimiyle bile olsa, ülkenin her yanında hissettirmek istemektedir. “Omzuna asılı duran makinelinin karanlık ağzı bana doğru bakıyordu ve o anda sırf keyfi öyle istediği için

ateş edip beni öldürse, hesabının soran olmazdı. O da bu öldürme yetkisinin farkındaydı. Kaybolmuş bir Anadolu köyünün yoksulluğundan gelen, eline silah verilmiş bu genç askerin hepimize karşı öldürücü bir nefretle dolu olduğunu sezdim. Elindeki ehliyet, kimlik ve ruhsata, iğrenç böcekleri süzer gibi baktı” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 76-77).

Asker, sosyal hayatın her alanında baskı kurarak iktidarın gücünü göstermeyi amaçlamıştır. “12 Eylül’den sonra Belediyede de disiplini sağlamak için emekli subaylara görev verildi” (Dostluk: 346). Hapishaneler, sokaklar, bütün kurumlar, siyaset, üniversite vb. alanların tamamına askerler tarafından el konmuştur. Ya doğrudan görevlendirilmiş ya emekli olmuş askerlerden kimseler kurumların başına atanmış ya da kendilerinin iktidarını kabullenen gönüllü kimseler görevlendirilmiştir.

Askerlerin atamış olduğu bürokratlar darbecilerin amaçlarına uygun olarak kullanılmıştır. “Acımasızlığıyla ün yapmış ‘olağanüstü dönem bakanı’ ...Liderin gözünden düşmüş, meclise bile sokulmamış ve o vahşi dönemin bütün suçlarını taşıyarak bir kenarda acı çekmeye mahkûm edilmişti. Ara dönemler geçtikten sonra, bütün pis işleri üstlenen maşalar kurban veriliyordu” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 89). Bu tür bürokratlar her emre koşulsuz itaat ederek toplum üzerinde baskı oluşturmuştur. “Her şey kanun dairesinde çözülemiyor. Teröriste karşı aynı metotlarla muamele etmek lazım. Sana kurşun atana tutup çiçek veremezsin ki. Bir sürü gizli iş” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 178). Bürokratlar, iktidarın savunusu için türlü işkencelerin yapılmasına, darbecilerin legal olmayan birçok işine alet olmuşlardır.

İktidarın toplum üzerinde etkinliğini artıran unsurlardan birisi de muhbirliktir. Darbeden sonra muhbirlik çok işlek hale getirilir. Hemen hemen her sokakta esnaf gurubundan kimseler muhbir olarak kullanılır. “Bakkal da dışarıya çıktı. Kır saçlı, yaşlı bir adamdı. Polise muhbirlik yaptığı söylenirdi” (Devrimciler: 12). İktidara yaranmak isteyen esnaf, muhtarlar vb. halktan kimseler gönüllü muhbirlik yaparlar.

Darbecilerin yardımcısı olarak görev yapan ajanlar da iktidarın gücünü ve heryerdeliğini kuvvetlendirmek için çalışırlar. “Evet kavga gürültü bizde hep vardı ama, birbirimizin kökünü kazırcasına öldürmek, yok etmek... bu olsa olsa bize

dışarıdan ihraç edildi. Birileri bu işten kârlı çıktı” (Hakikatin Ölümü: 120). Ajanlar kimi zaman örgütün içinde bulunan, fakat darbeyle birlikte saf değiştirmiş kişiler olabilmektedir. Bunlar çoğu zaman diğerlerinden daha acımasız davranabilmekte, hatta yakalattıkları arkadaşlarının sorgusuna girip işkence de yapabilmektedirler: “Gerçi ajanlar da yok değildi içimizde, bir keresinde böyle birini infaz etmişlerdi. Mahkeme kurulduğunu ve onun itiraf ettiğini söylemişlerdi. Bu konuda hala emin olmasam da 12 Eylül’den sonra köşe bucak dolaşıp eski arkadaşlarını yakalatan, onların ölümüne neden olan, hatta eski yoldaşlarına işkence eden pek çok kişi duydum” (Hakikatin Ölümü: 119).

Muhbirlik, örgütler tarafından affedilmeyen bir iş olarak kabul edilmiştir. *“Senin şanssızlığın mahkeme önüne çıkartılmamak oldu. Salıverilmek yerine hapis edilseydin, sen de şimdi onlar gibi pırıl pırıl bir yoldaştın. Polis salmakla sana büyük bir kötülük yaptı. Böylece diğerlerinin gözünde bir ihbarcı, itirafçı olmanı sağladılar” (Ne Güzel Çocuklardık Biz: 36). İktidar, örgütlerin bu hassasiyetini kullanarak kimi zaman tutukladıkları kimselere muhbirlik yapmış gibi muamele ederek onların örgütle ilişkisini kesmeye yönelik yaklaşımlarda bulunur.*

İktidar, farklı alanlarda katı yüzünü göstererek toplumu sindirmeyi amaçlamıştır. Asker, bürokrasi, jurnal, tutukevi, işkence veya kurumlara yönelik baskılar iktidarın heryerdeliğini göstermek adına işlev görmüştür. Kurumlar, darbecilerin ideolojik aygıtları olarak işlemiştir.

IV. DEĞERLER VE 12 EYLÜL POETİKASI

IV. 1. DEĞERLER

IV. 1. 1. Yozlaşma

12 Eylül Darbesi sonrasında örgütler dağılmış, ideolojiler varlıklarını sürdüremeyecek hâle gelmişlerdir. Bununla birlikte, darbe yalnız ideolojileri ve bağlılarını değil, zamanın siyaset, hukuk, aydın tavrı vb. eğilimlerini de etkilemiştir. Yozlaşma, bu değişim esnasında değer yitimine uğramış, duruşunu yitirmiş kişilerin durumunu tasvir için kullanacağımız bir kavramdır. Sözlükte yozlaşmak kelimesi için “Özündeki iyi nitelikleri birtakım dış etkenlerle zamanla yitirmek, soysuzlaşmak, özünden uzaklaşmak, bozulmak, dejenere olmak, tereddi etmek”¹⁵⁰ anlamları verilmiştir.

İdeolojilerin sosyal yaşamdan uzaklaşması ve ordunun ülkenin bütün sosyal ve siyasal alanlarını denetim altına almasıyla birlikte darbeden önceki yaşam şekli birdenbire değişime uğrar. Bu değişim, yeni kavramların ve yaşam stillerinin oluşmasına sebep olmuştur. Bir başka açıdan bakıldığında iktidar, darbe yönetimi toplumu yeniden tasarlamıştır denilebilir. “On iki eylülde beri sanki dünya dönmez olmuştu. Ölü bir yaşam başlamıştı. Belki de bu dünyada artık onlara yer yoktu. Başka bir düzen, başka bir ülke tasarlanıyordu” (Hep Yanımda Kal: 42). Darbeyle meydana gelen değişim, darbe öncesinin dava sahiplerine uzayda bir yere gelmiş izlenimi vermektedir. “Ben de mi kayboluyorum? Hangi şehirde hangi ülkedeyim. Bu çağ hangi çağ? Televizyonda bir aşk filmi var. Yolda adam duvarın dibine eğilmiş kusuyor, öğürüyor. Bir taksici yanaştı, şişkin popolu kızları aldı gitti. Teleksler işliyor. Yıllardır saçının rengini merak ettiğim bacım başörtüsünü çeyiz sandığına kaldırıyor. Babam kumar masasından daha kalkmadı. Annem namazını bitirmeğe çabalarken, torunu bilgisayarlarıyla gürültüler çıkarıyor. Bir ikindi vaktinde başlıyor gece” (Kafes: 86).

İncelenen romanlarda yozlaşma, üzerinde önemle durulan meselelerden birisidir. En çok göze batan sorunların başında sıradanlık ve tektipleştirme

¹⁵⁰ Türkçe Sözlük, s. 2190.

gelmektedir. Mehmet Eroğlu, *Yüz: 1981* adlı romanını sıradanlık üzerine kurmuştur. Tahir Bey'in Işık'ın günlüğüne anti-kahramanla ilgili yazdığı yazı şu şekildedir: “*Sen ve öteki kardeşlerin –ne iseniz, o sizin tam zıt kutbunuzu oluşturuyordu. Madde, anti-madde gibi... Sadece adlarınıza bakmak bile, sizleri yok etmek isteyen gücün kimliği hakkında ipuçları verebilirdi sana. Işık, Duygu, Sevda ve şimdi de Ferda... Sen: Yani gerçek; kardeşlerin: insan olduğumuzu kanıtlayan duygularımız aşk ve yarın... O gizil güç, aslında yaşamınıza kasteden sinsî bir düşman değil mi? Peki, gerçeğe, duygularımıza, aşka ve geleceğe düşman olan ne olabilir? Yaşam, gerçeklere arkasını döner, merhameti ve aşkı unuttur, geleceğe gözünü kapar ve kendini aşmaya çalışmaz, sadece varlığını korumak haline dönüşürse, ölümcül bir zehirle çürür: Sıradanlık...*” (*Yüz: 1981*: 418). Darbe sonrasında okumayan, birbirine benzeyen tektip insan oluşmuştur.

Sıradanlaşma, kişinin benliğini kemiren bir kurt gibidir. Zamanla kişiyi ruhsuzlaştıran, robotlaştıran, kendilik bilincinden uzaklaştıran bir hastalıktır. Sıradanlık, değersizleşmektir. Eroğlu, roman kahramanının kendi kendini değerlendirmesini şu şekilde verir: “*Ne zaman uzun uzun düşünmeye kalkışsam, kendimi insanı hemen ele geçiren o uçsuz bucaksız, yapışkan sıkıntıyla karşı karşıya kalmış bulunuyordum. Sıkıntı ise beni alıp, dolaştırmadan, doğrucu hep aynı iki sözcüğe götürüyordu. Bana ne... ya da, beni ilgilendirmez, boş ver gibi deyişlere*” (*Yüz: 1981*: 53). Sıradanlık, zamanla tektipleşmeye de dönüşecektir. “*Öte yandan, basmakalıp düşünceler, bir örnek davranışlar kitleleşiyor, yeni bir yaşam üslubu dayatılıyordu; giderek adsız bireylere, bir sayıya, bir şeye dönüşüyorduk*” (*Bıçkın ve Orta Halli*: 34). Sıradanlık ve bayağılaşma, kişilerle sınırlı olmayıp yaşamın her alanına sirayet etmiştir. “*Dayanamadığım. Her şeyin sıradanlaşması, olağanlaşması, bayağılaşması...*” (*Hiçbir yer'e Dönüş*: 27). Tektipleşme ve sıradanlaşma bireyleri kimliksizleştirip nesneleştirir.

Değer yitimine uğrayan insanlar, artık kutsalı olmayan, Heidegger'in tabiri ile “*uneigentlich, otantik olmamak*”¹⁵¹ hâli içerisinde belleksiz, kendinin değil başkasının var oluşunu yaşamak zorunda olan kimselere dönüşür. *Anafor*'daki zengin

¹⁵¹A. Kadir Çüçen, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Asa Yayınları, Bursa, 1997, s. 249.

fakat mutsuz, hayatta tutunacağı herhangi bir moral değer olmayan insanı temsil eden Cahit'in bu durum karşısındaki çaresizlik hissi “*Her gün biraz daha deliriyorum. Her taraf pislik içinde ve ben durmadan battıyorum...*” (Anaför: 189) cümlesiyle ifade edilir. Dünya üzerindeki varlığını anlamlandıramayan insan, kendisini bile tanıyamayacak hâle gelmiştir. “*Gerçekten anlamıyorsun. Karşında oturan adını ve kimliğini kaybetmiş bu adam, bu haliyle senin olamaz*” (Devamı Hayat: 145). Kişi, otantik varlığını ortaya koyamayınca veya bu cesareti gösteremeyip kendini sıradanın eline bırakınca kendi varlığını algılayamadan, gerçekleştiremeden ölür. “*Eğer acımasız olmam gerekirse, kişiliğinin ahlaki, duygusal ve insani bir çatısı olmadığını söyleyebilirim... ‘kişiliğim’ dediği o şeyin merkezinde kalın bir küf vardı sanki...*” (Yüz: 1981: 410). Baudrillard bu insan tipini şu ifadelerle açıklar: “*Hiçbir zaman kendi olmayıp insanlar arasında doğan bir biçim tarafından tanımlanmış olduğundan, kendi özünde bile sahtedir. Ebedi ve ezeli oyuncudur kuşkusuz, ama doğal oyuncudur; çünkü yapaylığı doğuştandır. İnsan olmak oyuncu olmak demektir, insan olmak insan taklidi yapmaktır, özünde insan olunmadığı halde bir insan gibi davranmaktır, insanlığı papağan gibi tekrarlamaktır... İnsana maskesini çıkarmasını öğütlemiyorum (Bu maskenin ardında yüz yok) ondan istenebilecek tek şey durumundaki yapaylığın bilincine varması ve bunu itiraf etmesidir.*”¹⁵² Darbe ve darbenin getirdikleri insanların kendiliklerini elinden alarak onları sıradanlaştırmıştır.

Sıradanlaşan kimse, kendilik bilincini yitirdiği gibi toplumsallığını da yitirerek sadece çıkar ilişkilerini merkeze alacaktır. Anti-kahraman, 1981’de etrafında öldürülen insanlara karşı kendisine hiçbir zarar gelmesin diye duyarsız kalmıştır. “*Yaşamdan daha önemli hiçbir şey, hiç kimse yoktur benim için. Yaşam hiçbir şey için feda edilemez. Özgürlük, adalet, erdemler... Çevremde bana, bize ait, parçası olduğum bir dünya var. Kutsallığını düzenin, olağan yaşamın oluşturduğu bir dünya. 1981, bana bunu öğretti*” (Yüz: 1981: 426). Darbe sonrasında solcu veya sağcı herkes, kendi menfaatlerinin peşine düşmüş, mafya, kara para demeden herkes ortama ayak uydurmuştur (*Kuş Diline Öyküden*: 31).

¹⁵²Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı*, (Çev. Emel Abora-Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 160

Bireyselleşme ve toplumsal kaygıları bırakma da darbe sonrasında bir eğilim olarak var olmuştur. İdeolojilerin hiyerarşik yapılanmaları ve darbeye gelen askerî denetim, insanların bireyselleşme isteklerini kamçulamıştır. Örgüt içerisinde ezilen, darbeye ezilen, ideolojik olarak sosyal yaşamında da mahalle baskısı altında kalan birey, darbe sonrasında getirdiği bireyselleşme eğilimini büyük bir özgürlük alanı olarak görmüştür. Özgürlük, 31 Mart Vakası'nda olduğu gibi bir tür başıboşluğa/başıbozukluğa dönüşür. Bu eğilim, bireylerin makro ve mikro iktidarlar arasında kısıtlanmışlık durumlarını ortadan kaldırırken bir yandan da amaçsızlaştırarak kimliksizleştirir. “*Gençliğinde devrimcilik yapmış, 1980 sonrasında yaşamını ve kafasını tümüyle değiştirip iş hayatına atılmış; bir zamanlar küçümsediği, sınıf düşmanı saydığı çevrelere girip servet ve ün kazanmış eski solcular arasında, bir tekne alıp denize açılmak ya da bağcılık, şarapçılık yapmak ‘hayatını değiştirmek’ o günlerde pek modaydı*” (Erguvan Kapısı: 55).

Eski militanlar, bir zamanlar iktidar olması karşılığında her türlü fedakârlığı göze aldıkları davaların önemsizleştiğine inanmaktadırlar. Değer kaybı, bu kişilerin kişiliksizleşmesine sebep olmuştur. Eski devrimci Musa, bir deri atölyesi açmıştır. Dr. Bilgin'e ideolojilerinin anlamsızlaştığını ifade etmiştir: “*Eski kavramların, bugün bir kıymeti harbiyesi yok! Şimdilerde komünistim demek, çocuğun göğsüne bir nazar boncuğu takmak gibi bir şey!*” (Ucu Ucuna Yaşam: 316). *Ay Şarkısı* adlı romanda Semih, darbeden sonra ideolojik tutumlarını değiştirdiği gibi ideolojik ilişkilerini de keserek büyük bir medya şirketinin başına geçer (*Ay Şarkısı*: 10).

Yozlaşma kavramı içinde yer alması zorunlu olan öğelerden birisi içkinin yaygınlaşmasıdır. İçki, uyanık beyinlerin, düşünen kafaların düşmanı bağımlılık yapan bir maddedir. Sarhoş edici özelliğiyle insanların düşüncelerini ve dengeli hareket etmelerini engelleyen içki, darbe sonrasında yaygınlaşmış ve toplum tarafından normal görülen bir zevk nesnesi hâline gelmiştir. “*Biracılar nasıl da sarmıştı Ankara'yı öyle! -Yalnız Ankara'yı mı? Her yeri- Kızılay çevresi bira kokuyor, Ankaralığından utanıyordu*” (Turnalar: 193).

İbrahim Yıldırım'ın *Yaralı Kalmak* adlı romanında Tahsin, otelde kaldığı sürece Karakuş Birahanesi'ne gider ve içer. “*Kısa bir süre içinde, Karakuş*

Birahanesi'ndeki yaşama uyum sağlamıştım. Çok değil, iki üç ay önce süfli ve anlamsız bulduğum, şiddetle karşı çıktığım bir yaşam biçiminin parçası olmuştum: bütün öğrendiklerim ve edindiğim bütün duyarlılıklar eski bir dostun yardımıyla beni terk etmiş, onların yerini yeni bir savunma yöntemi almıştı: alkol!” (Yaralı Kalmak: 91). Ucu Ucuna Yaşam adlı eserde de Almanya'da sürgünde olan siyasi mültecilerin Almanların yaşam tarzına ayak uydurduğu, içkiyle adeta kafalarını uyuşturdukları görülmektedir. “Kıdemli bacılardan Selma ile Sevim de orada. Karşılarında erkek arkadaşları, masada şarap şişeleri, elde sigara, gözler duman duman” (Ucu Ucuna Yaşam: 300). İçki, bedenleri ve kafaları uyuşturarak insanları düşünemez ve iş göremez bir duruma getiren bir bağımlılıktır. Bu bağımlılık, darbeden sonra yaygınlaşmıştır.

İçki gibi kişilerin yozlaşmasında etkili olan olumsuz unsurlardan birisi de cinselliktir. Cinsellik, insan soyunun devamı için zorunlu, aynı zamanda insanın temel fizyolojik ihtiyaçlarından birisi olmasına karşın insanın varlık gerekçesiymiş gibi algılanması, hayatın cinsellik üzerine bina edilmesi cinselliği olması gereken yerden uzaklaştırarak fetişleştirir. Darbe sonrasında bireysellik gibi cinselliğin de bir trend olarak yükselişi kendiliğinden bir sosyal değişim olmaktan öte, kurgulanan, tasarlanan insan tipinin bir eğilimi olarak algılanabilir. Cinselliğin insanın hayvani yönünün bir parçası olduğu düşünüldüğünde hayatının anlamını cinsellik üzerine kuran bireylerin insani değerlerini kaybettiğini ve hayvanlar gibi içgüdüleriyle yaşadığını söylemek abes olmayacaktır.

12 Eylül Darbesi'nden sonra cinselliğin otantik bağlamından kopartılarak gerek medyada gerekse toplumsal yaşamda bir tüketim nesnesi hâline getirildiği görülmektedir. “Önce kendisinin de güzel olduğunu fark etti. Hızla güzelliğini nasıl vurgulayacağını öğrendi. Önceleri bir oyun olarak başladı her şey; kısa sürede kuaför, makyaj alışkanlığı edindi. Derken giysilerini de diğerlerine benzetti” (Yağmurun Yedi Yüzü: 208). Şiddet tüketimi ile de birleştirilen cinsellik metalaşarak moral değerlerini yitirmiş yeni bir nesil oluşturma aygıtına dönüşür. Eski militanlar da bu furyadan kurtulamaz.

Cinselliğin metalaşma aygıtı olarak kullanılması özellikle sinemada belirgin olarak fark edilir. Sinemada porno furyası başlamıştır. Güney, acemi bir kameramandır. Fakat porno furyası ile birlikte kameraman olur: “*Kolay kolay bana sıra gelmez derken birkaç yıl sonra başlayan porno furyasıyla, paldır küldür yamaklıktan kameramanlığa terfi ediverdim, ben bu mesleği porno filmlerde belledim*” (Yağmurun Yedi Yüzü: 356).

Erhan Bener’in *Anafor* adlı eserinde “*anafor*” kavramı değerlerin alt üst oluşu, değer yargılarının değişimi ve toplumsal yaşamı etkisi altına alan içki ve cinsellik furyasını işlemektedir. Yazar, roman kahramanlarından Cahit’i cinsellik eğilimine kapılmış böylelikle yozlaşmış bir kimse olarak işlemiştir. Cahit, demokrat olduğunu iddia eden bir patronur. Solcu kimliğiyle bilinen İlhan’ın ablası Nükhet ile gayri meşru ilişkisi vardır. Ayrıca, Nükhet’in hizmetçisiyle birlikte grup seks yaparlar. Sekreteri İclal ve pavyonda çalışan Rezeda ile de gayri meşru ilişkisi vardır. Üstelik akrabası Sevin ile nişanlıdır. Onun hayatını önce para, sonra seks ve içki oluşturur (*Anafor*: 83-90).

Yağmurun Yedi Yüzü adlı romanda Lale ile Sinan, Yağmur ile de Sedef evlidir. Darbe sonrasında iki çift de ayrılır. Bunların darbe öncesinde sıkı militanlar olmalarına rağmen darbeye birlikte yaşantıları değişir. Yozlaşma, onların hayatlarını da etkiler. Bir gece Yağmur en yakın arkadaşının eski karısı Lale ile birlikte olur (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 217). *Kuş Diline Öykü* adlı romanda ise hapishanede işkence görmüş olan Gülay, hapisten çıktığında bazı rahatsızlıklar geçirir. Bir devrimci arkadaşının doktor olan kocası kendisini muayene etmek bahanesiyle Gülay’a sarkıntılık eder (*Kuş Diline Öykü*: 167). Yakın bir geçmişte bir dava için mücadele eden, hatta bu yüzden normal karşılanması gereken duygusal ilişkileri bile engelleyen bu militanlar, darbeden sonra taciz edebilecek kadar yozlaşırlar.

Darbe sonrasında yozlaşmanın en şiddetli etkisini söylemde görürüz. Söylem, başlı başına bir sorunsaldır. Darbe sonrasında bağlamından koparılan kelimeler anlamsal kaymalara uğrar; içi boşaltılarak, ciddiyeti alınarak maskotlaştırılır. Belki de bu tür bir yozlaştırma, öteki yozlaştırmaların hepsinden şiddetli ve uzun süreli olmuştur. “*Her şeyi aldılar elimizden, kapılarımızı yumrukladılar; apar topar*

evlerimize girip kendilerine ait olmayan bütün sözleri alarak çıkıp gittiler. Bütün sözleri... Elimizden alıp didiklediler, tanınmaz hale getirdiler, hoyratça kullanıp tükettiler. Geri aldığımızda artık o hiçbiri bize ait değildi. Sözlerimiz ortada, sahipsiz kaldı. Kendi sözlerimizin bile uzağında, her şeye yabancı bırakıldık; şaşkınlığımız bundan! derken, haklıydı belki de...” (Yağmurun Yedi Yüzü: 249). Yine aynı romanda Yağmur’un ölümü üzerine Lale, Yağmur’a seslenir: “Yeter ki elimde bu avare kelimelerle, bu içi boş çerçevelerle beni bir başıma bırakma” (Yağmurun Yedi Yüzü: 351).

Darbeden sonra önceden simgeleşen kavramlar da anlamını yitirir. Ne devrim, ne ülkü ne dava ne de yoldaşlık veya ülküdaşlık eski anlamlarını korumaktadır. Bir ideolojiye sahip olan kişiler, tanrısını yitirmiş mistikler gibi ortada kalakalmıştır. Çünkü kelimelerini yitirmişlerdir. Kelimelerden kurdukları devletler, ütopyalar, gözlerinin önünde iskambil kâğıdından yapılan kuleler gibi yıkılmıştır. “Eski kavramların, bugün bir kıymeti harbiyesi yok! Şimdilerde komünistim demek, çocuğun göğsüne bir nazar boncuğu takmak gibi bir şey!” (Ucu Ucuna Yaşam: 316). Söylemin yozlaşması değerlerin kaybolmasına ve bu da inançların yok olmasına sebep olur. “İnanmadığım, bildiğim hiçbir şeyin en küçük bir geçerliliği yok artık” (Hiçbiryer’e Dönüş: 142).

Yozlaşma, darbe sonrasında inançlarını yitiren insanların içki, kumar ve cinsellik gibi bireyleri ideallerinden uzaklaştıran alışkanlıkların artması ve ideallerin yerini alması olarak 12 Eylül romanlarına yansımıştır.

IV. 1. 2. Yaralı Bilinç: Eylül Yorgunluğu Sendromu

Darbe sonrası işkenceye maruz kalmış, hayatının merkezine koyduğu kelimelerini, değerlerini ve dolayısıyla belleğini yitirmiş bireyler, geçmişle yaşanan zaman arasında gidip gelmekte, bir bilinç yarılmasının/yaralanmasının izlerini taşıyarak yaralı bir yaşam sürdürmektedirler. Fiziksel yaralanmalar bir süre sonra atlatılabilmekle birlikte psikolojik darbeler insanların bir ömür boyu yarım yamalak, kırık dökük yaşamalarına ve çoğu zaman da buna dayanamayarak intihar etmelerine sebep olmaktadır.

Yaralı bilinç, bireylerin bilinçlerinin üstünde bir bilincin yaralanmasını imlemektedir. Bilinci yaralanan yalnızca bireyler değildir, bir toplumdur. Toplum, var olan değer yargılarını, hayata dair algılarını ve tutumlarını değiştirmek zorunda kalmış ve toplumsal bilinç yara almıştır. Bu bilinç yarılması daha uzun zaman da etkisini sürdüreceğe benzemektedir. Çünkü toplumun hafızası ve bilinci gündelikçi bir tutuma sahip değildir. Hâlâ analar, oğullarını gece dışarı çıkmaması, ideolojik yapılanmaların içinde bulunmamaları konusunda uyarmaktadır. Hâlâ ölenler, sakat kalanlar, yatalak olanlar hafızalarda varlıklarını koruyan resimlerdir.

Prof. Dr. Kemal Sayar, darbe sonrasında işkence görmüş ve ruhsal durumu bozulmuş bir hastasından söz ederken darbe sonrası çok sayıda insanda görülen bu hastalığa bir ad verir: “Eylül Yorgunluğu Sendromu”. Sayar, bu hastaların durumuyla Vietnam’da savaşan Amerikan askerlerinin durumlarını benzer görür. “*Bu rahatsızlıktan muzdarip insanlar hemen herkese rahatsızlık verecek ölçüde bir duygusal zorlanmaya maruz kalmış ve bu zorlanmanın ertesinde aşağıdaki sıkıntıları yaşamış olan insanlar: Travmanın sık sık kâbuslar ve uykudan uyandıran düşüncelerle yeniden yaşanması, travmayı hatırlatabilecek şeylerden ısrarla kaçınma yahut bunlara karşı bir tepki uyuşması, sürekli bir aşırı dikkat (teyakkuz) hali... Türkiye’de psikiyatri kliniklerinde pek çok travma kurbanı tedavi edildi, bunların önemli bir kısmı Eylül sonrası hapishanelerde işkenceden geçmiş insanlardı. Ama ben bu yazıda, asıl örselenmenin ‘dava uğruna çile çekmek’te değil*

gerçek hayatla karşılaşmakta saklı olduğunu söylüyorum.”¹⁵³ Darbe sonrasında özneler bir tür “*Eylül Yorgunluğu Sendromu*” yaşamışlardır. Kısaca inançlarını yitirmişlerdir. Bütün mesele de aslında budur.

Sayar’ın üzerinde durduğu bu sorun, darbe sonrası hapisanelerden çıkarak gerçek hayatla yüzleşen bireylerin yoldaşlarının, ülküdaşlarının artık herhangi bir davaya inanamayacak kadar saflıklarını yitirdiklerini gördüklerinde yaşadıkları “*ütopya kaybı/değer kaybı travması*”dır.

İncelenen romanlarda bu sorunun temel sorunsallardan birisi olarak işlendiği görülmektedir. Yıllarca tutukevinde kalmış bir kişi dışarı çıktığında bir kahraman gibi karşılanmayı beklemektedir. Çünkü o, kendine göre bu halk için savaşım vermiş, bu halkın daha güzel bir yaşam sürmesi için mücadele etmiş ve işkencede veya hapisanede kendi zihninde inandığı bu değerler vasıtasıyla iktidara karşı mücadele etmiştir. Oysa dışarı çıktığında ne halk, ne de dava arkadaşları ona beklediği, umduğu şekilde davranmazlar. Birlikte mücadele verdiği arkadaşlarının bir bölümü yurt dışına kaçmış, bir bölümü psikolojik rahatsızlıklar içinde reel dünyadan ayrı bir âlemedir, bir bölümü kendisinin inanmadığı veya karşı olduğu düşünceleri kabullenmiştir. Bu psikolojiyi “*hayal kırıklığı*” olarak nitelemek, sorunu küçümsemek anlamına gelir. Hayal kırıklığından çok öte, belki de kişilerin hayallerinin de ötesinde bir “*yıkım*”, bir “*yaralı bilinç*”; Sayar’ın ifadesiyle “*Eylül Yorgunluğu Sendromu*” demek daha uygun bir ifade olacaktır.

Eylül sonrasında yaşanan kırılmayı Süheyla Acar şu şekilde ifade etmektedir: “*Değişim’ dedikleri şeyi görünce şaşırıp kaldım. Abartmıyorum, insanların kılık kıyafeti, değer yargıları, dinledikleri şarkılar, ceplerindeki para, hatta konuştukları dil bile farklıydı*” (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 172). Bu büyük kırılma darbeden önceki yaşam ve yaşam algılarıyla tamamen ters kutupta olan yaşam şekillerini ve algılarını doğurmuştur: “*Toplumsal dumur bu, değişim değil, diyordun, çıplak gözle bakmayı içim kaldırmıyor*” (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 157).

¹⁵³ Kemal Sayar, *Hüzün Hastalığı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 58.

Darbeden sonra cezaevine girip çıkmış insanlar mutlaka değişmiş ve önceki yaşamlarına dönememişlerdir. Hem bedenen hem de ruhen yaralı kişilikler olarak yaşama tutunmaya çalışmışlardır. *“Olmuyordu... Onların ilişkisi normal insanlarınki gibi olmuyordu”* (Kuş Diline Öyküden: 188). *Kuş Diline Öyküden* adlı romanda Yavuz, darbe öncesinde örgütte aracılık yapan Gülay'ı bulur, Gülay onu tanımaz ama o Gülay'ı önceden tanımaktadır. Arkadaş olurlar. Fakat darbe esnasında her ikisinin de yaşamış oldukları olaylar onların normal bir ilişki kurmalarına engel olur. Gülay'a yapılan taciz ve tecavüzlerin psikolojik etkisi ve Yavuz'un yakalanma, çözülme ve ölüm korkusu onları başkalaştırmaktadır.

Normal insanların yaşamları, duygulanımları bilinci yaralanmış kimselerinkinden farklı olacaktır. Bilinci yaralanmış kişi ne eski kişiliğini yaşayabilmektedir ne de sonraki yaşamını anlamlandırabilmektedir. İşkence sonrasında Gülay'ın kendisi hakkında zihninden şunlar geçmektedir: *“Sonra o korkak, silik, gösterişsiz varlığın, şu süklüm püklüm yaratığın bedeninde bir zamanlar yaşamış olan canlı, cesur, kendine güvenen kadını anımsadı”* (Kuş Diline Öyküden: 188). Gülay, kendisinden iğrenen bir insan olmuştur.

Dönüş adlı romanda Vedat, yıllar sonra yaşadığı kasabaya dönmekle birlikte artık eski kişi olamayacak kadar derin travmalar yaşamıştır. Vedat, doğup büyüdüğü kasabada ailesinden kalma evi, çocukluk yıllarında kullandığı bisikleti tamir eder. Bu tamirler aslında Vedat'ın kendi kendini iyileştirme veya geçmiş güzel günlere - çocukluğuna, yani bilinçaltı cennetine- dönme isteğinin dışavurumudur. Vedat, kasabada kaldığı sürece darbeye ölen arkadaşlarının hayaletleri ve gerçek yaşamı birbirine karıştırarak yaşar. *“Evdeyim. Evimizde. Dördümüzün bir daha bir araya gelip yemek yiyemeyeceği o evde. Yaşlanmış, çökmüş. Her köşesinde canımı yakan anılar var, hayaletler var. Kendi hayaletimle bile karşılaştım; başına geleceklerden habersiz o küçük çocuğu buldum. Seni çok üzdüğümü biliyorum. Olanlar oldu, yaşananlar yaşandı. Zamanı başa alamayız artık, bir şeyleri düzeltemeyiz”* (Dönüş: 78). Vedat'ın ruh sağlığı bozulmuş ve halüsinasyonlar görmeye başlamıştır. *“Korkunç günlerdi. Dört yıl kalmışsın tutukevinde, çıktığında iyi değilmişsin. Ruh sağlığın bozulmuş, olmadık korkulara kapılmışsın. Sonrasını bilmiyorum, kimse bilmiyor. Kendine ve yaşama küsmüşsün”* (Dönüş: 78).

Yiğit Bener'in *Eksik Taşlar* adlı romanında Özlem'in kendi kuşağı ile ilgili düşünceleri şunlardır: “*Zaten bizlerden normal davranış beklemek hata olur. Bizler duygusal olarak sakatlanmış insanlarız, artık iflah olmayız. (Eksik Taşlar, s. 270)* Ayten, kocasının militanlığı sebebiyle işkenceye uğramıştır. Sorgudan çıktığında artık eski hayatına devam edemez hâle gelmiş, annesinin ölümüne bile tepki vermeyen bir insana dönüşmüştür. Bu haliyle o, Camus'nun kahramanları gibi her şeye yabancılaşmış ve bir yaralı bilincin insanı olmuştur. (*Gölge Kokusu, s. 104*) Benzer yabancılaşmayı Lütfi Şehsüvaroğlu'nun romanında da görülür. “*Camus'nun annesinin ölüsü başında bekleyen yabancıları gibiyim. Bu abeslik biteviye sürecektir mi?*” (*Kafes: 17*). Darbe sonrasında özellikle hapishaneden çıkanlar topluma ve bazen de kendilerine yabancılaşırlar.

Darbe, toplumun ve bireylerin bilincinde kapanmayacak yaralar açar. Herkes, darmadağındır. *Gölge Kokusu* adlı romanda Ayten, darbeden sonra çok ciddi psikolojik problemler yaşar. Bu durum Almanya'ya gittiğinde de devam eder. Oğlu Metin de garipleşmiştir. Durup durup gülmektedir. Hırçındır. Ayten'in babası Hüseyin Efe delirmiştir. Ayten'in kocası Rasim, Almanya'ya kaçmıştır. Rasim de değişmiştir. Alkolik olmuş ve hayatla ilgili doğru dürüst bir düşüncesi kalmamıştır. (*Gölge Kokusu, s. 220-230*)

Darbe sonrası hapishaneye düşen, sorgulanan veya kaçak yaşayan kimselerin çoğu psikolojik anlamda hastadır. *Yaralı Kalmak* adlı romanda Tahsin, histerik hareketlerde bulunur. Darbe sonrasında uzun bir zaman kaçak olarak yaşamak zorunda kalan Tahsin, bazen susup bazen bağırır. “*Karakuş'takiler normal olmayan davranışlarıma alışmışlar, kendi kendime konuşmalarına ve ansızın ayağa kalkıp bağırmalarına giderek kayıtsız kalır olmuşlardı*” (*Yaralı Kalmak: 91*). Tahsin, darbeden sonra yaşadığı zorluklar ve darbe öncesi hayatının çatışması sebebiyle takıntılı davranışlar göstermeye başlamıştır. Gittiği her yere götürdüğü ve ikide bir süründüğü kolonyalar, E adlı kişiye olan takıntılı hisleri onun “*obsessif-kompulsif*”¹⁵⁴

¹⁵⁴ Obsessif-kompulsif bozukluklar düşünme ve davranma saplantılarını ifade ederler. Obsesif bir kişi kafasına takılan bir fikirden kurtulamaz, fikir kafasında sürekli tekrar eder, bir nevi düşünce saplantısı oluşur. Kişi belirli bir davranışı yapmaktan kendini alıkoyamıyorsa ve belirli bir davranışı yapmaya saplanıp kalmışsa, o kişiye kompulsif adı verilir. Bu ikisi, yani bir düşünceye veya bir davranışa saplanma çoğu kez bir arada ortaya çıkar ve böyle bozukluklara obsessif-

olarak da bilinen takıntı hastası olduğunu göstermektedir. “*Bir süre sayrılığın yanı sıra saplantı ya da bilimsel adıyla obsesif kompulsif nevroz tanısı da konmuştur bana*” (Yaralı Kalmak: 154).

İbrahim Yıldırım’ın *Yaralı Kalmak*’ın devamı olarak yazdığı *Bıçkın ve Orta Halli* adlı eserinde Edip, darbeden önce bir sendikanın temsilcisi olarak görev yaptığı için tutukevinde kalır. Dışarı çıktığında yaşadığı travmanın etkisiyle konuşma yetisinde bozukluklar meydana gelir. “*Sanık konuşma yetisini yitirmiş. Anladığım kadarıyla 80 darbesinin hemen ardından kapatıldığı hapis hanede travmalar yaşamış. Konuşamıyor; yalnızca Walter diye bağıyor*” (*Bıçkın ve Orta Halli*: 56). Tutuklandığında işkence edildiği için konuşma yetisini yitirmiş, kelimeleri tersten söylemeye başlamıştır (*Bıçkın ve Orta Halli*: 362).

Edip, psikolojik olarak dengesizleşip gerçek hayatla bağlantısını yitirir. Psikotik bozukluklar olarak bilinen bu durum onun hapis hane sonrası yaşamını bir düş âleminde geçirmesine sebep olur. “*Şükran Hanım, sık sık başının öne düşüp uyukladığını, arada sırada garip hareketler yapıp şarkılar söylemeye yeltendiğini de anlatmıştır*” (*Bıçkın ve Orta Halli*: 86-87).

Bilinci yaralanan kimseler, inandıkları değerlerin yok olduğunu gördüklerinde bir var oluş sorunu yaşamışlardır. Bu durum bir ölüm-kalım meselesi olduğu için ya bütün yaşadıklarını kabullenip yeni bir sayfa açacaklar ya da intihar edeceklerdir. Yaşananları kabul etmenin en kestirme yolu, yaşananların çok üstünde olan bir Tanrı inancına sahip olmaktır. Eylülzedelerin bir bölümü daha önceden Tanrı inancı olmamasına rağmen darbeden sonra bir ilahi varlığa yönelme ihtiyacına gereksinim duyarlar. Kemal Sayar’da “*Eylül Yorgunluğu Sendromu*” fikrini uyandıran, Eylülzede hastasının ona “*Keşke inanabileceğim bir Tanrım olsaydı*”¹⁵⁵ demesidir. *Zağfiranda Kırık Beyaz Zamanlar* adlı romanda Hayal, gençliğinde yaşadığı olaylar ve içinde bulunduğu dünya görüşü sebebiyle Tanrı’ya inanmaz. Ama daha sonraki yaşadığı olaylar onu inanç meselesine götürür. “*Yine Tanrı’yi*

kompulsif bozukluklar adı verilir. Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 443.

¹⁵⁵ Kemal Sayar, *Hüzün Hastalığı*, s. 60.

düşündüm. Beni yanına doğru çekiyordu yavaştan. Yenilmeyecektim ona; yenilmemeliydim!” (Zağfiranda Kırık Beyaz Zamanlar: 196-197). İnanmak istemez, fakat bir yandan da o yöne doğru gitmektedir. “Tanrı, bu güne dek, işlerimi engellemiştir hep. Şimdi el açmalıydım ona. İlkini ararken, tanrı’yı da bulabilmek için...” (Zağfiranda Kırık Beyaz Zamanlar: 255). Hayal, sonunda kafasındaki gelgitlere yenilir ve iman eder: “Üç defa tekrarladım. Kelime-i şehadet’i. Tam üç defa son perdede şehadet getirdim” (Zağfiranda Kırık Beyaz Zamanlar: 299).

Daryush Shayegan’ın entelektüellerin Tanrı inancına yönelmelerini veya dinin kader görüşünü “*kaderin negatif selameti*”¹⁵⁶ olarak nitelemesine karşın kader inancının bazen hayat kurtarabilecek potansiyeli taşıdığını söyleyebiliriz. Çünkü hayata tutunma noktalarını kaybeden, direncini yitiren birey Tanrı’ya inanmazsa intihara yönelecektir.

Bilinç yaralanmasına uğrayan kişinin benlik algısı, parçalanmış bir durumda olduğundan mazoşist eylemlerde bulunmaları bu durumun doğal bir sonucudur. İntihar, mazoşizmin en üst seviyedeki tezahürüdür. Yiğit Bener’in *Eksik Taşlar* adlı eserinde Erdinç’in karısı Yasemin, darbeden sonra büyük travmalar yaşar. Erdinç, Belçika’da sürgündedir. Oğlunu kendi yetiştirmek zorundadır. Üstelik anne babasının evinde kalmak zorunda kalır. Onlar kocasından nefret eder. Erdinç Türkiye’ye döndüğünde de maddi imkânsızlıklar yüzünden bir ev tutup birlikte kalamazlar. Üstelik ağır bir depresyon geçirmektedir ve sonunda intihar eder. (*Eksik Taşlar: 279*). İbrahim Yıldırım’ın *Kuşevinin Efendisi* adlı romanında Asaf Cemil, Düş Tutanaklarım adlı metnini yazıp bitirdikten sonra intihar eder. Bu intiharı ve Asaf Cemil’in hapisneden sonra düş âleminde yaşamasını sevgilisi Belkis şöyle ifade eder: “*Ruh örselenmiş, beden hırpalanmıştı*” (*Kuşevinin Efendisi: 245*).

Camus, “*Kendini öldürmek, bir anlamda, melodramlarda olduğu gibi içindekini söylemektir. Yaşamın bizi aştığını ya da yaşamı anlamadığımızı söylemektir.(...) Yalnızca çabalamaya değmez demektir kendini öldürmek. Yaşamak, hiçbir zaman kolay değildir kuşkusuz. Birincisi; alışkanlık olan birçok nedenden dolayı, yaşamın buyurduklarını yapar dururuz. İsteyerek ölmek, bu alışkanlığın*

¹⁵⁶Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç*, s. 148.

*gölünçlüğünün, yaşamak için hiçbir derin neden bulunmadığının, her gün yinelenen bu çırpınmanın anlamsızlığının, acı çekmenin yararsızlığının içgüdüyle de olsa benimsenmiş olmasını gerektirir*¹⁵⁷ demek suretiyle, intiharın belli bir süre içinde oluşmuş ve acılardan kurtulmanın bir çaresi olarak görüldüğünü vurgular. 12 Eylül romanlarının intihar eden kahramanlarını intihar sürecine sokan, darbeyle birlikte yok olan toplumsal ve kişisel belleklerinde meydana gelen derin yarılmalıdır. Bellek, aynı zamanda kimlik anlamını da taşır. Kimlik, kişilik, zihniyet belleğin üzerinde inşa edilir. Bilinci oluşturan da bellektir. 12 Eylül romanlarında görülen intiharların sebebi kaybedilen kimlik, yara alan bilinçtir. Freud'ün "*hadım edilme kompleksi*" olarak adlandırdığı ve temelini "*nesne kaybı*"na¹⁵⁸ dayandığı teorisi de bu konuda bize yardımcı olabilecek bir kuramdır. Buradan, psikolojik sorunlar yaşayan kimselerin zamanla çocukluk korkularına döneceği ve bunların da en belirgin olan hadım edilme korkusu ve nesne kaybı sorunlarının yeniden ortaya çıkacağı, böylece duygusal çöküntü içinde olan kişilerin değişik sorunlarla karşı karşıya kalacağını anlayabiliriz. Çaresizliği son kerteğe ulaşan kişilerin acının dayanılmazlığı karşısında yapacakları tek şey kalmaktadır: İntihar etmek.

Özetle darbe sonrasında inançlarını, ideallerini yitiren bireyler ya dinî bir yola girmişler ya intihar etmişler ya da psikolojik sorunlar yaşayarak hayata küsmüşlerdir.

¹⁵⁷ Albert Camus, *Sisyphos Söyleni*, (Çev. Tahsin Yücel), Adam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 15-16.

¹⁵⁸ Andre Green, *Hadım Edilme Kompleksi*, (Çev. Levent Kayaalp), Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 64.

IV. 1. 3. Korku/Kaygı

Korku, canlının yaşamsal faaliyetini sürdürmesi için gerekli bir içgüdüsel davranıştır. Hemen her canlı, varlığını sürdürürken varlığına tehdit oluşturan varlıklardan korkar. Bu davranış kendiliğinden, türünün benzer etkilere karşı verdiği genel bir tepki türüdür. Ancak korkunun şiddeti arttıkça ve korkmak refleksi süreklilik kazandıkça korku, korkan canlının yaşam şeklini değiştiren, onu doğal yaşam ortamından soyutlayan ölümcül bir hastalık şekline dönüşür.

Korku ve kaygı, çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan kavramlar olmuştur. Korku, organizmayı tehdit eden bir durum karşısında organizmanın varlığını korumak için uyarılması olarak algılanabilir. Freud endişenin, kaygının tehlikeli bir duruma karşı gösterilen bir tepki olduğunu, durumun tekrarlanmasında düzenli olarak kendini gösterdiğini belirtir.¹⁵⁹

Korkunun sebebi bellidir. Kaygının ise sebebi belli değildir. Kierkegaard, kaygının korkudan farklı olduğunu ve kaygının hayvanlarda bulunmadığını belirterek kavramın ontolojik tarafına işaret eder.¹⁶⁰

Darbe, 12 Eylül romanlarında büyük bir korku figürü olmakla birlikte darbe öncesi militanların topluma yaşattığı korku da küçümsenmeyecek kadar büyüktür. Üstelik kendileri de korku içinde yaşamaktadırlar. “*Kaygı sadece insan yüzlerini değil eşyayı da değiştirirdi. Köşe başları tehditkârdı, apartman girişleri sürprizlere gebeydi, yanımızda geçen bir taksi rast gele bir araç olmayabilirdi*” (Işığın Gölgesi: 98).

12 Eylül romanlarında işaret edilen korku ve kaygılar, kuvvetli bir baskı neticesinde ortaya çıkmıştır. Darbe, bütün bir halkın sindirilmesi ve korkutulmasına sebep olmuştur. Darbeden önce bir ideolojiye sempati duyan insanlar bile darbede - suçlu veya suçsuz- günah keçisi arandığı için her an korku içindedirler. Korku, âdeta ülkenin üzerine inmiş dev bir sis kütlesi gibi her yanı kaplamıştır. Herkes can

¹⁵⁹ Sigmund Freud, *Endişe*, (Çev. Leylâ Özcengiz), Dergah Yayınları, İstanbul, 1977, s. 60.

¹⁶⁰ Soren Kierkegaard, *Kaygı Kavramı*, (Çev. Türker Armaner), Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 56.

korkusu içindedir. “*Bu halk artık hiçbir şeye şaşmıyor, hiçbir şeye inanmıyor, sadece korkuyor*” (Sıcak Külleri Kaldı: 383).

Turnalar adlı romanda Handan, darbe öncesinde sol sempatizanıdır. Fakat darbeyle birlikte yayılan korku sendromunun etkisiyle birlikte başka bir yaşama başlar. Bu yaşamda herhangi bir ideolojiye yer yoktur. “*Korku boşaltmıştı içini sanki. Düşünmez olmuştu (...) İstanbul’da bomboş bir yaşama başladı Handan*” (*Turnalar*: 186). Handan için görünürde bir tehlike yoktur; tutuklanmamıştır, suç olarak değerlendirilebilecek herhangi bir olaya da katılmamıştır. Fakat o yine de her şeyden korkmaktadır. “*Belki görünen tehlike yoktur ama kafada oluşturulan tehlike tutsak almıştır onu. Bir kör kuyuda sıkışmış gibi duyumsuyor kendini. Havasızlıktan, susuzluktan, açlıktan, zehirli yılanlardan, akreplerden, insansızlıktan, karanlıktan ölmese bile: korkudan ölecek! Yürek sürekli bir şeyler olacak kaygısıyla doludur*” (*Turnalar*: 190-191).

Darbeyle birlikte bütün halk, kolektif bir korku duygusunun içine hapsolmuştur. Nisan da Ankara’da aynı hisler içindedir. Sevgilisi Harun ortada yoktur. Ailesi ve akrabaları ondan uzak dururlar. Yağmur onu alıp İstanbul’a getirir ve Barış’ın yanına yerleştirir. “*Ama korku şehrin her yerine sinmişti bir kere*” (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 227). Pierre Mannoni, kitlesel korkuların -12 Eylül Darbesi’nin yarattığı korkular gibi- yayılma biçimlerini birkaç başlıkta toplamıştır. İlk olarak korkunun söylenti hâlinde halk arasında dolaşmasını ele alır ve özellikle tam bir bilgi alınamayan durumlarda söylentinin belirsizlikten de güç alarak korkunun yayılmasında etkili olduğunu belirtir. İkinci olarak korku salgınlarından bahseden yazar, bu tür bir yayılmanın özellikle gruplar içinde çok yaygın olduğunu ve grup üyelerini başka insanlardan daha fazla etkilediğini belirtmektedir. Üçüncüsü de kolektif psikozlardır.¹⁶¹

Darbe, insanların doğal düşünme seyirlerini alt üst ederek yeni bir düşünme şekli doğurur. Korkarak yaşama: “*Korku beynimizi didik didik yiyip bitiriyor, mantığımız eskisi gibi çalışmıyor*” (*Devrimciler*: 267).

¹⁶¹ Pierre Mannoni, *Korku*, s. 83-86.

Örgütte üst düzey bir arkadaşı yakalandığında kendisinin adının verilip verilmediği endişesine kapılan Atay korkmaktadır. *“Ya bir gece sabaha karşı kapı çalınırsa? Gülay’ı, çocuğu ne yaparlar? Onlara da zarar verirler mi? Neden vermesinler, çekinecekleri ne var?”* (Hep Yanımda Kal: 70). Kaçak militanların korkusu, onların hayatını en az işkence kadar olumsuz etkilemektedir. Müşfik, darbe sonrasında arananlar arasındadır. Bir yılbaşı gecesi Karakuş Birahanesi’ne gider. Eğlencenin yasak olduğu, her an basılma tehlikesi altındaki bu mekânda Müşfik, korkudan kurtulmak için içkiye sığınır. *“Kapanmadan sonra kaygılarım artmıştı. Ama yardımcım masanın üzerinde duruyordu, diktiğim an ona uzanıp kaygı denen o şeyi sindirebiliyordum”* (Yaralı Kalmak: 119).

Sorguda veya hapisanede yapılan işkenceler, işkence yapılan kimselerin hayatlarını paramparça etmiş ve onları ölümcül bir korkuya sürüklemiştir. İşkencede tecavüz edilen Yosun da bunlardan biridir. *“Her yanımı, binlerce, milyonlarca karınca gibi saran korku (...) Korkulardan tiksiniirdim... Ve hep korkuların çemberinde... Korkularla sınırlanmış bir yaşam...”* (Onuncu Sigara: 124-125).

Altan, hapisaneden çıktıktan sonra darbe öncesi hayatını bastırma ile unutmaya çalışır. Oysa bu Altan’ın üzerinde uzun uzadıya düşündüğü, karar verdiği bir durum değildir. Altan’ın ruhu ve bedeni kendiliğinden kendisine emir verilmiş bir asker gibi otomatik olarak yaşar. Düşünmez çünkü korku onu düşündürtmeyecektir. Sanki içgüdüleriyle yaşar. *“Cezaevinden çıktıktan sonra neden bir gölge gibi yaşadım ben, dedi. Oynadığı rolü seven oyuncular gibi pısrıklığa çok alışmadım mı? Göze batmamak için daha ne tür önlemler alacaktım ki? Mamak derken bile fisıldıyor, sosyalizm derken sağa sola bakınıyordum. Birine telefon numarası vereceğim zaman üç kere düşünüyor, yanımdan yavaşça geçen otomobillerden ödüm kopuyordu”* (Ay Şarkısı: 85).

Cezaevinden çıktıktan sonra yaşamları olağan seyrinde yürüyemeyecek denli gerçeklikten koparılmış bireyler, korkularla örülmüş bir ağın pençesine düşmüşlerdir. Gerçek endişe bitmiştir; ancak bireyler üzerinde şiddet devam etmediği hâlde *“endişe”* etkisini sürdürmektedir. Söz konusu psikoloji, Feud’ün ifadesiyle artık

“nevrotik endişe”ye dönüşmüştür.¹⁶² 12 Eylül romanlarının çoğunda karşılaşılan bir durum da, tehlike geçtiği hâlde kaygının bitmeyişi sorunudur. Bu, şiddete maruz kalmış bireylerin psikolojik olarak ruh sağlığını yitirmesine sebep olmuştur. *Dönüş* adlı romanda Vedat’ın yaşadığı da budur. Vedat, kasabadaki evlerinde kalmaktadır. Bir gece eve girdiğinde şüpheye düşer. Birilerinin içeri girdiğini zanneder. “*Biri ya da birileri içerideydi ve bütün eşyaları altüst ederek bir şeyler arıyorlardı. Para edecek bir eşyası olmadığına göre bunların aradığı başkaydı. Suç. Evet, suç arıyorlardı. Biz her şeyi biliyoruz! Silahlar nerde? Ya örgütsel dokümanlar...*” (*Dönüş*: 104).

Darbe, darbecilerin söylemine göre hasta bir bünyeyi iyileştirmeyi amaçlıyordu. Oysa bilinci sakatlanmış, ruh sağlığını yitirmiş bir yığın hasta bıraktı arkasında: “*Her yere içimdeki karanlığı taşıyacaktım. Artık O Türkiye’de yaşayamıyordum. Ağaçlardan, kayalardan, insanlardan, caddelerden, kuşlardan korkuyordum çünkü. Sokak hayvanlarından, televizyon spikerlerinden, trafik polislerinden, kedilerden ürküyordum*” (*Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*: 123).

Darbenin ardından özellikle darbeyi doğrudan yaşayan kimselerde çok ciddi korkular ve kaygılar oluşmuştur. Bu kaygılar önüne geçilemeyecek boyuta eriştiğinde intihara dönüşmüştür. Korku, tek tek bireylerin yaşamlarını etkilemekle birlikte bütün toplumu saran bir tür nevroza dönüşmüştür. Bu korkular, yıllarca sağlıklı bir toplum olmanın önünde engel olarak var olmuştur.

¹⁶²Sigmund Freud, *Endişe*, s. 93.

IV. 1. 4. Kaçaklık/Sürgünlük

Darbeden sonra kaçmak, gizlenmek bir yaşam biçimine dönüşür. 12 Eylül'den önce insanlar kampaşmalar sebebiyle mutlaka bir ideolojinin tarafında durmak zorunda kalmış, bu da insanların bir ideolojiyle bağlantılı olmasına sebep olmuştur. Sağ veya sol düşünceyle herhangi bir ilişkisi olan kimseler darbeden zarar görmüşler, etrafında yapılan işkenceleri duyan veya arananlar listesinde olanlar ise yurt içinde veya dışında çeşitli yerlere kaçmışlardır.

Bu dönemde kaçış, değişik şekillerde olmuştur. Kimileri arandığı, kimileri aranabileceği korkusuyla kaçmıştır. Bunlardan bazıları yurt içinde bir yerlere, bazıları ise yurt dışına kaçmıştır. Bazıları ise, kimlik kaybı sebebiyle kendisinden veya kaybolan kendisini aramak üzere kaçmıştır. Darbeden sonra o kadar çok kaçış olmuştur ki, kaçmak bir anlamda kendi başına büyük bir meseledir, edebî anlamda da bir metafor değeri kazanmıştır.

Kaçmak, canlının tehlike karşısında gösterdiği bir tepki şeklidir.¹⁶³ 12 Eylül romanlarının büyük bir bölümünde kaçmak bu tepkinin bir dışa vurumu olarak karşımıza çıkar. Darbe, büyük bir kuşatma ve bireylerin gücünün çok üstünde bir güç olduğundan tek çare kaçmaktır. 12 Eylül romanlarında roman kişileri hayatlarıyla ilgili bir tehlikenin varlığını hissettiklerinden kaçarlar. Dr. Bilgin, İzmir limanından gemiyle kaçarken memleketin durumu için şunları düşünür: “*Limandaki kirli deniz, kan, ağıt, gözyaşı kokuyordu. Kirli sular da balık avlanırdı, insanlar da avlanıyorlardı yakalandıkları yerlerde, sokaklarda, evlerde, yurtlarda, işyerlerinde*” (*Ucu Ucuna Yaşam*: 18).

Yurt içindeki kaçışlar hemen her romanda ele alınmıştır. Kaçan kişilerin çoğu ya yakalanıp hapishanede uzun zaman kalmış ya da yakalanmamak için polis veya askerle çatışarak ölmüştür. “*1981 yazıydı, etrafımızdaki çember daralıyordu, yurtdışına çıkmam gerekiyordu*” (*Erguvan Kapısı*: 60). Kısıtlanmışlık duygusuyla yurt dışına kaçmaya çalışan militanların bir bölümü kaçarken yolda ölür. Sinan, yurt

¹⁶³ Çağay Dürü, “Kaygı ve Depresyon: Psikopatolojik Bir Bakış”, *Doğu Batı Dergisi Kaygı Özel Sayısı*, S. 6, Şubat, Mart, Nisan 1999, s. 175.

dışına kaçmak için deniz yolunu tercih eder, fakat denizde boğularak ölür (*Devrimciler*: 274).

Kaçmak, belirsizlik anlamına da gelir. Nereye gidileceği, nasıl yaşanacağı, kaçak yaşamın ne zaman biteceği belirsizdir. Bu belirsizlik ve geleceksizlik, kaçak durumda olan kimselerin hayatlarıyla ilgili herhangi bir plan yapmalarına izin vermemektedir. Gerek ülke içinde gerekse ülke dışında olan firariler, cennetten kovulan Âdem ve Havva gibi “sürgün” bir yaşam sürmüşlerdir.

Sürgün ya da sürgünlük duygusu, evinden, yurdundan kovulan insanın yaşadığı çaresizlik duygusudur. Mekânsal bağlamdaki sürgünlük/kaçaklık zamanla yoran, inciten, köksüzleştiren bir psikolojik duruma dönüşmektedir. Varoluşçu filozof Heidegger’in sözünü ettiği “dünyaya fırlatılmışlık”¹⁶⁴ durumu, sürgündeki insanın kendi varlığını ve bireysel tarihini yoklaması/sorgulaması bağlamında önemli bir adlandırma olarak kabul edilebilir. “*İnsan orada kafayı yiyor. Tüm referans noktalarını yitiriyor, boşlukta, asılı kalıyor, feleğini şaşırıyor*” (*Eksik Taşlar*: 270).

Sürgün, vatanından, evinden ayrı düşmesiyle yeryüzündeki varlığını anlama kaygısı yani varoluşsal kaygının da içine sürülmüş olur. Ev-vatan, bir korunaktır. Oysa dışarıyı her türlü tehlikeye açık olmak demektir. Bununla birlikte, mesele sadece yaşamsal kaygı değildir. Kültür, konuşulan dil, küçük mutluluklar ve acılar mekâna anlam yükleyerek sürgün mekânını sürgündeki kişiye yabancılaştırır/uzaklaştırır. “*Kapıdan dışarı adımını attığında her şey sana yabancı olduğunu hatırlatır. Kahvesine girip oturduğunda sessizce bir kenara ilişirsin. Otuzunda otuz beşinden sonra bellediğin yarım yamalak dillerinin bir sohbet başlatacak gücü yoktur. Konuşsan da o dil ortak tarihe ait şifrelerden, kodlardan yoksundur*” (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 179).

Sürgün, parçalanmış bir yürektir. O, ne vatanındadır ne de tam olarak gurbettedir. Ne oraya aittir ne de artık geldiği yere. *Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm* adlı romanında Zülfi Livaneli de benzer duygulardan bahsetmektedir: “*Hiç kimsenin toprağından tamamen kopmasına imkân yoktu. Ağaçlar, bitkiler gibi o toprağa*

¹⁶⁴ A. Kadir Çüçen, *Heidegger’de Varlık ve Zaman*, s. 78.

dikilmiştik. Sürgünün en kötü yanı da buydu. Doğaya aykırıydı sürgün. Bu yüzden hepimiz perişan olmaya yazgılıydık. Mutlu sürgün yoktu ve olamazdı” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 135).

Darbeden sonra yurt dışına kaçan militanlar, gittikleri ülkelere iltica ederler. Avrupa'nın birçok ülkesinde mültecilere belli oranda maaş verilmektedir. Bu şekilde geçim sorununu az da olsa gideren mülteciler, yabancı bir ülkede olmanın ve yabancı kültürün, *yabancılık* duygusunun ezikliğini yaşarlar. “*Sokaklarında, kahvelerinde, duraklarında yalnızlığımı, yabancılığımla dolaştırıyordum. Şehir yönetiminin göçmenlere sağladığı sosyal yardım parasıyla, kısıtlı bir bütçe içinde yaşamak zorundaydık” (Yağmurun Yedi Yüzü: 196-197).* Yabancılık ve köksüzlük temi Atilla Keskin'in *Dostluk* adlı romanında da işlenmiştir. “*Salt insanlar mı? Ağaçlar, çiçekler, doğa, yemekler, kokladığım hava. Burada yaşamak, kendim çok istemediğim halde, zorunlulukların dayattığı bir yaşam biçimi olarak yabancı bana, kim bilir belki de ben yabancıyım tüm çevreme” (Dostluk: 442).*

Keskin, gurbette yaşanan yabancılığı doğuranın “*yapay*”lık olduğunu belirtir. Yapaylık, yabancının içinde doğup büyümediği bir kültürün yabancısı değilmiş gibi davranmasındadır. “*Gurbetçiliği en iyi tanımlayan sözcük, bence YAPAY’lıktır sevgili defterim. Bu öztürkçe sözcük yeterli değil tek başına aslında, suniliktir, yapmacılıktır, kendi kendini aldatmaktır gurbetçilik; olmayanı olmuş gibi kabullenmek, duymadığımı, hissetmediğini, duyuyormuş, hissediyormuş gibi gözükmeğdir yani. Bir yanıyla da, herkese, her şeye yabancı olmaktır” (Dostluk: 442).*

Yurt dışına kaçanlar, kalacak yer sorunu, geçim sorunu ve aynı zamanda kaldıkları ülkenin insanların aşağılayıcı tutumlarına maruz kalırlar. “*Almanlar üstün görürlerdi kendilerini her zaman (...) kimileri acır yardım etmek ister, kimileri öğüt verir, kimileri de polisle, yetmezse taşla sopayla, yangınla kovmak ister” (Ucu Ucuna Yaşam: 180).* Mülteciler, zamanla gittikleri yabancı ülkenin kültürüyle kaynaşıp silikleşebiliyor ve kimliklerini yitirebiliyorlar. Tek tipleşerek yabancı kentlerin yoğurucu, bireyselleştirici etkisinde kalarak hayatı anlamlı kılan dünya görüşlerini kaybedip kimlik yitimi yaşayabiliyorlar. “*Bu dünyada, kimliği, kişiliği, yüzü silinmiş, hepsi birbirine benzetilmiş milyonlarca mülteci gibi yaşıyoruz ve*

bunun farkında olmak benim canımı sıkıyor” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 206). Sürgünde olanlar, ayrıca örgütsel bağlarının zayıflaması, örgütlerin kendi iç çatışmaları sebebiyle yalnızlaşırlar. Bu durum, onların bunalıma düşmelerine ve kimlik kaybı yaşamalarına sebep olur. Dr. Bilgin, bu gerçeklikler sonucu örgütsel yapılanmalardan uzaklaşarak bireyselleşir; Alman kadınlarla yaşamaya başlar (*Ucu Ucuna Yaşam: 264*).

Sürgünlüğün en başat sorunu dil ve iletişim sorunudur. Yurt dışına kaçan militanların büyük çoğunluğu, o ülkenin dilini bilmedikleri için ya yakın çevrelerinde bulunan arkadaşlarının ya da Türkiye’den gelmiş diğer gurbetçilerin yardımıyla çevreleriyle iletişim kurarlar. Dil meselesini yalnız iletişim sorunu olarak algılamak da yanlış bir tutum olacaktır. Çünkü iletişim kurmak, dilin belki de en kaba şeklidir. Dilin simgeselliği, kültür taşıyıcısı olması, ayrıca her dilin kendine özgü deyimleri, atasözleri, çağrışımları dil kavramının alt katmanlarında yer alan ve entelektüel anlamda dile hayati anlam veren özelliklerdir.

Zülfü Livaneli’nin romanında kahraman, darbe döneminde kendisine işkence yaptıran eski bakanı Avrupa’da bir hastanede her gün ziyaret eder. Onu ziyaret etmesinin tek sebebi vardır: Ana dilini konuşmak. “*Ondan bu kadar nefret etmeme ve ölmesini dilememe rağmen niye inatla her gün görmeyi, konuşmayı sürdürdüğümü çok düşündüm. Belki de anadil sebep oluyordu bütün bunlara. Anadil öyle bir şeydi ki aynı şeyi başka dilde söylediğinde bütün anlamı, rengi, kokusu yitip gidiveriyordu. Düşmanımla paylaştığım en önemli şey buydu. Clara’da bile bulamadığım bir şey. Bir varlık yokluk meselesi” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 168).*

Kaçmak kavramının bir yanını da darbeden etkilenen kişilerin yaşadıkları olayları unutmak için geçmişi hatırlatan her şeyden uzaklaşması oluşturur. Darbe öncesinde büyük hayallere, ütopyalara sahip insanların darbeyle hayal kırıklığı yaşamış olmaları, dava arkadaşlarının ihanetini görmeleri, toplumda ve arkadaşlarındaki yozlaşma onları yaralı bilinçler hâline getirerek kaçmalarına sebep olur. Böyle bir kaçış, firarinin hayatının temel referanslarını, tutamak noktalarını yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Bir de darbeden önce düşünmeden hareket eden ve ideolojilerin kendilerinden birer aksiyon adamı/kadını olmalarını bekledikleri bu

insanlar, sahip oldukları dünya görüşünü o dönemin fanatik kamplaşmalarının da etkisiyle enine boyuna eleştirel bir süzgeçten geçirmeye fırsatını bulamamışlardır. O nedenle, darbe sonrasında yeniden düşünme/sorgulama ve irdeleme zorunluluğu hissettiklerinden kaçmayı yeniden düşünme, bazen de unutmaya fırsatı olarak görmüşlerdir.

İlkin, darbe döneminde yaşadığı olaylardan sonra her şeyden kaçmak istemiştir. Kaçış, onun kafasında ruhunu tutsak alan geçmişin elinden kurtulmak, geçmişini unutmak veya yaşanan kötü anıları zihninde bastırmak olarak değerlendirilebilir. “*Şehirden, şehrin insanlarından, gürültüsünden ve elbette, bedenimin ve ruhumun etrafında öldürücü bir çember oluşturan geçmiş dediğimiz karabasandan kaçmak istediğimi söyleyince, kasabaya gelmemi söyledi*” (Zağfiranda Kırık Beyaz Zamanlar: 307).

Yiğit Bener’in *Eksik Taşlar* adlı romanında Erdinç, Avrupa’daki sürgün yıllarından sonra Türkiye’ye döndüğünde Cunda Adası’na yerleşir. Eski siyasi birlikteliklerini, arkadaşlarını, faaliyetlerini bırakıp ömrünün kalan yıllarını huzur içinde yaşamak ister (*Eksik Taşlar*: 281-290).

Cemil Kavukçu’nun romanında Vedat, hapis yıllarından sonra çocukluğunu ve ilk gençliğini geçirdiği kasabaya döner. O içerdeyken anne ve babası ölmüştür. Kasabada pek tanıdık kimse de kalmamıştır. Yıkık dökük evlerini az çok tamir ederek orada bir süre kalır. Bu zaman süresinde Vedat, evini ve çocukluk yıllarından kalma bisikletini tamir etmekle sembolik olarak kendisinin yaralanmış benliğini tamir etmeyi ve geçmişte yaşamış olduğu kötü anıları bastırarak adeta darbe yıllarını beyninden silmeyi çocukluğunda ve ilk gençliğindeki umut dolu yıllarına ve bilincine kavuşmayı arzular. Vedat, tamir ettiği bisikletle yolculuklar yaparak da korkularından, anılarından kısaca bütün kötü imgeleriyle kendisine zarar veren geçmişinden kurtulmayı umar. Vedat, geçmişinden kaçmayı umarken, geçmişini bugüne ulayan/eklemleyen kendi bilinci olduğunun farkındadır. Bu yüzden “*kendinden*” de kaçmayı istemektedir. “*Biliyordu, çoğu geceler peşini bırakmayan ipe sapa gelmeyen düşler, evde dolaşan hayaletler (çocukluğundaki o tahta bacaklı kadının ayak seslerini bile duyuyordu) bir türlü kopamadığı geçmişi... (...) Pedal*

cevireceğim ve uzaklaşacağım; kendimden, senden, düşlerden, korkulardan” (Dönüş: 59-60).

12 Eylül romanlarında kaçmak, bir yanıla cennet bir yanıla cehennemdir. Can korkusu nedeniyle kaçan insanlar canını kurtardığına sevinirken bu sefer de gurbet onlar için cehennem oluverir. *Dostluk* adlı romanda Kayhan, İzmir’den Yunanistan’a kaçar. Atina’daki ilk gecesi için Aylardan “*beri ilk kez rüyasında güzel şeyler görerek uyudum*” ifadesini kullanır. (*Dostluk*: 45-50). Bilge Karasu *Gece* adlı romanında kaçmanın bir yaşam biçimine döndüğünü ifade eder (*Gece*: 217).

12 Eylül’de kaçmak, bir yaşam biçimine dönüşmüştür. Yakalanmak ve işkence görmek, aile bireyelerine zarar geleceği korkusu kaçışı gerekli ve zorunlu hale getirirken sonuç itibariyle kaçaklık da çeşitli psikolojik, kültürel ve ekonomik sorunları beraberinde getirecektir.

IV. 1. 5. Boşluk/Yönsüzlük

Boşluk, değer yitimi yaşayan/yaşatılan, değerlerine yabancılaşan kişilerin içinde bulunduğu durumu tanımlamak için kullandığımız bir kavramdır. Darbeden sonra halkın tamamı bir boşluk yaşar. Çünkü bir gün önce yaşanan kavgalar, siyasi keşmekeş, heyecanlar, sokakların parsellenmesi vb. birçok sorun bıçakla keser gibi bitirilmiştir. Elbette sokağa çıkma yasağı gibi darbenin getirdiği kısıtlayıcı unsurlar da oluşan boşluğun bir başka tarafıdır.

Asıl boşluk duygusu toplumun genelinden çok ideolojik yapılanmaların içinde yer alan kişilerde ortaya çıkmıştır. Onlarda boşluk ütopya kaybı, değer kaybı, yenilgi psikolojisi olarak tezahür eder.

Darbeyle birlikte ideolojik bağlantıları olan kimselerin bir bölümü yakalanır, bir bölümü kaçar diğerleri de yakalanma korkusu içinde yaşamlarını sürdürürler. Bu onların şaşırmasına, hayallerinin yıkılmasına ve bir boşluk yaşamalarına sebep olduğu gibi hayatlarına anlam veren ideolojik yapılanmaların bittiğini, sağlam

olmadığını, hemen dağılıverebileceğini idrak etmeleri inanç kaybı yaşamalarına yol açar.

Hapishaneye girip çıktıktan sonra ülkenin durumunu görüp umutlarını yitirerek boşluğa düşenler olduğu gibi herhangi bir Avrupa ülkesinde kaçak olarak bulunan kimseler de oradaki hayatlarını “boşluk” olarak görürler. Ayten, Almanya’da psikologa darbeden sonra hiçbir şey anımsamak istemediğini ve geçen günleri bir boşluk olarak gördüğünü belirtir. “Boş, bomboş bir dönem o...” (Gölge Kokusu: 230). İsveç’te sürgünde yaşayan Adil, eski bakanın İsveç’te olduğunu duyunca arkadaşlarıyla birlikte onu öldürmek kararı alırlar. Çünkü onlara göre “uzun zamandır boşlukta kalmış da yaşamı böyle bir fırsatın doğmasına bağlı”dır (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 91). Gurbettekiler memleketlerine dönerek ruh ve bilinçlerindeki boşluğu doldurmak isterler, fakat bu da mümkün değildir. “Babadan kalma dikili ağacın yok, örgüt yok, eş dost darmadağın, polis, jandarma peşinde, hapishane kapı komşun, dönüp de ne halt edeceksin?” (Ucu Ucuna Yaşam: 263).

Boşluk duygusu gelecekle ilgili beklentilerin tükenmesiyle ilgilidir. Geleceğe dair bir plan kuramayan, hayatına şekil verme imkânları elinden alınmış insanlar zorunlu olarak geleceği “kara delik” olarak niteleyeceklerdir. “Önümde bir kara delik gibi duran gelecekte hiçbir şey beklemediği mi?” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 88).

Boşluk, tutunacak bir dalı kalmamaktır, amaçsızlaşmaktır. Ayşegül Devecioğlu’nun romanında hem Yavuz hem de Gülay amaçsızlıktan ve boşluktan şikâyet eder. Yavuz, darbe sonrasında kaçak olarak yaşamını sürdürürken daha önce aracı olarak kullandıkları Gülay’ın yanına gider; bir anlamda ona sığınır, onu “yalnızlık içinde savrulup durduğu şu kapkara boşlukta, kendisine benzer bir dünya” olarak görür (Kuş Diline Öyküden: 187). Yavuz, savaşabileceği, karşı koyabileceği bir düşmanın olmamasından yakınıdır. Bu da başka bir boşluk hissidir. Çünkü birileri size ve sevdiklerinize zarar vermişse siz de ona karşı koymak istersiniz, oysa karşınızda bulunan şey bir boşluktur. Biçimsizdir. “Savaşabileceği bir düşman yoktu. Karşısındaki biçimsiz, adsız bir şeydi. Bütün biçimleri yok eden, biçimsizleştiren, onlara hükmeden bir şey...” (Kuş Diline Öyküden: 185).

Hapishane ve işkence, insanların hayatla ilişkisini koparmış ve onlarda yeri doldurulamayan bir boşluk oluşturmuştur. Hapishanede sosyal hayattan ve insan ilişkilerinden yalıtılan insan, yaptıkları ve yapmadıklarını baştan ayağa sorgulayan, değerlerini, bunların hayatında tuttuğu yeri sorgulayan insan, dışarı çıktığında aradığını bulamayarak boşluğa düşer. İşkencelerden geçerek kendisine duyduğu güven duygusu ve insanlık onuru yara aldığı bilincinde olan *Eylülzedeler*, hayatı anlamsız bularak boşluk duygusu yaşarlar. “*Hepimizin önünde, ruhumuzda yapışık bir boşluk var. Onunla birlikte yaşıyoruz. (...) Feridun bu savaşı çoktan yitirmişti, orada olan o değil onun boşluğuydu*” (*Hakikatin Ölümü*: 149). Yağmur, iki yıl hapiste kaldıktan sonra kendinde büyük bir boşluk hisseder. “*İçimde öyle büyük bir boşluk var ki Sedef, belki senin kokunla dolar, diyorum*” (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 145). Değerlerini yitiren Feridun da aynı boşluğu hisseder. “*Hepimizin önünde, ruhumuzda yapışık bir boşluk var. Onunla birlikte yaşıyoruz. (...) Feridun bu savaşı çoktan yitirmişti, orada olan o değil onun boşluğuydu*” (*Hakikatin Ölümü*: 149).

Boşluk duygusunun çok net olarak anlatıldığı roman İsmet Kür’ün *Onuncu Sigara*’sıdır. “*Tam boşlukta hissediyorum kendimi*” (*Onuncu Sigara*: 82). Yosun, sorguda tecavüze uğrar, hapishanede de aynı ideolojiye sahip arkadaşları onu hain olarak damgalayınca hayata tutunabileceği bir tutamak bulamaz ve boşluğun belirsizliğine ve karanlığına mahkûm olur. Psikolojisi bozulur ve akıl hastanesinde yatar. Fakat içindeki boşluk ona yaşama şansı vermeyecek kadar büyüktür. “*Boşluk uçsuz bucaksız. Yürek küçük... Küçücük... Yapayalnız... Yazık... Boşluk kocaman... Kilometrelerce derin...*” (*Onuncu Sigara*: 191). Kilometrelerce derin boşluk, onu kendine çeker ve sonunda intihar eder. “*Gelecek için hiçbir umut kıpırdamıyordu içimde... Oysa ölüm... Alabildiğine çekici...*” (*Onuncu Sigara*: 110).

İşkence gören ve hayatlarının anlamı kalmadığını düşünen mağdurlar, umutlarını ve hayallerini yitirerek boşluğa düşerler. “*O zaman dehşetle, geleceğe ait hiçbir hayalimin olmadığını farkına vardım*” (*Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*: 86). Geçmiş yaşantıları onlara geleceğe dönük bir yaşam kurgusu oluşturma olanağı bırakmaz. “*Ölüme yakın bir adamdaki geleceği tasarlama, geçmişe takılı kalmış ve hiçbir hayali olmayan kendisi arasındaki derin çelişkiyi düşünmeden edemedi*” (*Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*: 87). Boşluk, kendisiyle birlikte karanlığı, umutsuzluğu

getirir. “Birden yine içimdeki karanlığın koylaştığını duydum. Bütün gücüyle içimdeydi. Yerin binlerce metre altındaki taş bir hücreye, yedi kat zincirlerle bağlanmış gibi soluksuz bırakarak boğuyordu beni” (*Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*: 136).

Darbeden sonra inançlarını yitiren militanlar boşlukta asılı kalırlar, o boşluğu kimisi dinle doldurmaya çalışır. Bunlardan biri Hayal’dir. Darbe onun umutlarını bitirmiş, inandığı değerler gözünün önünde eriyip gitmiştir. Anlam arayışına giren Hayal, dine dönmeyi bir kurtuluş olarak görmüştür. Hayal, Tanrı’ya inanmaya başlar fakat eski ideallerinden dolayı da bir boşluk hisseder (*Zağfiranda Kırık Beyaz Zamanlar*: 301). Boşluk, yerleri boşalan idealler, inançlar ve verilen kavgadan boşalan bir yerdir.

IV. 1. 6. Parçalanmış Hayatlar

Darbe insanların yerleşik düzenlerini alt üst ederek aileleri darmadağın etmiştir. Toplumun yaşam şekli değişmiştir. Hapishaneler dolmuş, gözaltında olanlardan haber alınamamış, dışarıya kaçabilenlerin hem kendileri, hem de geride kalanlar tarifsiz acılar çekmiştir.

Gölge Kokusu adlı romanda Militan Rasim ve Ayten'in ilgilenemedikleri çocukları Almanya'da esrara alıştır ve sonunda katil olarak bir köşede ölür. Rasim ayyaş, Ayten eşcinsel olur. Ayten'in babası Hüseyin Efe delirir (*Gölge Kokusu*: 350-375). Gülcan'ın anne ve babasının hapiste oluşu onun çocuk ruhunda giderilemez izler bırakır. “*Gelin artık! diyordum içimden. Bari biriniz gelin!... Ama gelmiyorlardı. Kahroluyordum*” (*Kardelen*: 93). Ömer, Eylülzedeler isimli bir yazı dizisi hazırlamaktadır. Eylülzede kişilerden biri darbeden sonra berduş olur; açlık grevine katılmış bir bayan çıldırır; biri, bayan iç giysisi satan bir işportacı olur, bir diğeri kendini dine verir (*Bıçkın ve Orta Halli*: 275).

Zağfiran'da Kırık Beyaz Zamanlar adlı romanda Hayal ve İlkin, darbeden önce örgütlerin içinde bulunmuş kimselerdir. Hayal'in kocası Ali Rıza bir çatışmada öldürülmüştür. Hayal'in Devrim adında bir kızı vardır. İlkin, darbede yaşanan acılara dayanamayarak kaçıp Safranbolu'ya gider. Kimseye haber vermez. Kardeşi Hayal de onu aramak için yollara düşer (*Zağfiran'da Kırık Beyaz Zamanlar*: 18-21).

Fahri, sol örgütlerden birine gidip gelmiş, solun kendi düşünce dünyası ile farklılığını fark edince de sağ bir örgüte girmiştir. Oranın da kendisine uygun olmadığını fark edince örgütlerden uzak durmak için bir ardiyede çalışmaya başlamış ve orda yatıp kalkmıştır. Fakat liseden arkadaşı olan Şahin, onu sol örgüte dönmesi için zorlamış, gitmeyince de öldürmüştür (*Dönüş Acıları*: 171).

Darbe sonrasında değişim rüzgârı insanları da değiştirmiştir. Birbirini çok seven Sedef ve Yağmur, Sinan ve Lale çiftleri birbirlerinden ayrılmıştır. Hiçbiri hayalindeki kişiler olamamıştır. Ne Yağmur hakkıyla doktor ne de Nisan hakkıyla

avukat olabilmiştir. Yitik bir kuşağa dönüşmüştür bu kuşak (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 208).

Devamı Hayat adlı romanda Kemal, Esra kendisiyle evlenmek istediğini söylediği halde onu kabul etmez. Aslında o da Esra'yı sevmektedir ama örgüt bu evliliğe karşıdır. Oysa Esra, onun çocuğuna hamiledir. Esra, buna dayanamaz ve intihar eder. Bunun üzerine Kemal delirir (*Devamı Hayat*: 157-163).

Erdiñç, doktora yapmaktadır. Siyasi olaylara karıştığı için darbeden sonra Belçika'ya kaçar. Darbeciler Erdiñç'in karısı Yasemin'in doktora bursunu keserler. Yasemin, babasına sığınır, fakat babası da Erdiñç'in adının evde geçmemesi ve torununun babasıyla ilişki kurmaması şartıyla onu evine kabul edeceğini söylemiştir. Erdiñç'in oğlu Devrim, babasını tanımadan, hatta ondan nefret ederek büyür (*Eksik Taşlar*: 234).

Filiz'le evlilik hazırlıkları yaparlarken Filiz'in bir sol dergiyle ilişkisi olduğu gerekçesiyle Bostancı'da arabayla geçerken bir asker tarafından öldürülmesi, Sami'nin de haftalar boyu işkenceden geçirilmesi Sami'yi psikolojik bozuklukları olan bir mülteci olarak yaşamak zorunda bırakır (*Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*: 117).

Darbe insanların hayatlarını üzerinden adeta bir tank gibi, ezerek geçmiştir. *Işığın Gölgesi* adlı eserde anlatıcı-kahramanın kardeşinin öldürülmesi üzerine hissettikleri şu duygularla bir soru sorar: “*Şehrin üstüne çökmüş karanlık, ışığı söndürülmüş bu evin pencerelerinden sokuluyor, kasabadaki o mezardan, bu ülkenin tüm mezarlarındaki genç ölülerden, cevabını kimselerin veremeyeceği sorular getiriyor. Yaşanmamış hayatları kim ödeyecek?*” (*Işığın Gölgesi*: 223).

Darbe, insanların hayatlarını alt üst ederek parçalamış ve geri getirilemez bir durum oluşturmuştur. Bu psikolojik olarak hasta, aileleri dağıtılmış veya ölmüş duygusal olarak yaralı, inandıkları ideallerini yitirmiş büyük bir topluluk anlamına gelmektedir. Moral değerleri kaybolmuş veya artık değer kavramına inanmayan bir topluluk meydana getirmiştir darbe.

IV. 1. 7. Bölünmüş Benlik

Bölünmüş benlik, çeşitli kaygı durumları yaşamış bir kimsenin gerçeklik algısını yitirmesi sonucunda benliğini birden fazla algılaması olarak tanımlanabilir. Wilhelm Reich, “*usyarılması*” olarak ifade ettiği benliğin bölünmesini kişideki dirimsel enerjinin kopukluğa uğramasına bağlar. Bunun sonucunda kişide “*dalgın bakış, kendinden geçme, elin kolun kendi başlarına devinmesi, güç yitimi, donup kalma*”¹⁶⁵ gibi belirtilerin görüleceğini ifade eder.

Benliğin bölünmesi, kişinin birden fazla benlik olarak kendini algılamasına sebep olur. Cüceloğlu, bu rahatsızlığı şu şekilde tarif etmiştir. “*Birden fazla (çoklu) kişilik genellikle kadınlarda, ender olarak da erkeklerde görülen bir davranış bozukluğudur. Bu durumdaki insanlar birden fazla kişilik gösterirler. Kişilikler birbirlerinin farkında değildirler ve genellikle zıt özelliklere sahiptirler. Temel kişilik kibar, sakin ve temkinli ise, ikinci kişilik kaba, sürekli faal ve uçarı bir özellik gösterir. Bazı kişiler iki değil, üç ve dört kişilik göstermişlerdir.*”¹⁶⁶

12 Eylül romanlarında sürekli korku, kaygı ve baskıya maruz kalan bireylerin kişilik bölünmesi yaşadığını görürüz. Sürekli bir korku ve kaygı duygusuyla yeryüzünde anlamını oluşturan düşünceler sistemini yani hayat felsefesini yitiren birey, gerçeklik algısını da kaybederek sosyolojik anlamda çevresine yabancılaşır. “*Alinasyon*” olarak da bilinen kişinin kendi değer yargularından koparak başkalaşması, hatta ona düşman olabilecek düzeye gelmesini içeren yabancılaşma, Türk edebiyatında “*mankurtlaşma*”¹⁶⁷ olarak da bilinen bir kavramdır. Kendi gerçekliği ile iletişimi kopan birey, başka fikirleri veya tutumları da kendi gerçekliği olarak algılamaya başlar.

Bölünmüş benlik, 12 Eylül romanlarını incelerken özellikle beş romanda çok belirgin bir şekilde işlenir. *Onuncu Sigara*, *Bıçkın* ve *Orta Halli*, *Yaralı Kalmak*, *Gece Dersleri*, *Hakikatin Ölümü* adlı eserlerde özellikle bölünmüş benliklerin

¹⁶⁵ Wilhelm Reich, *Kişilik Çözümlemesi*, (Çev: Bertan Onaran), Payel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 402.

¹⁶⁶ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 447.

¹⁶⁷ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, s. 70.

işlenmiş olduğunu görürüz. *Onuncu Sigara*'da hapishanede işkence görmüş, tecavüze uğramış olan Yosun'un yaşadığı kişilik bölünmesi, onun hayatını sürdürmesine engel olacak seviyeye gelir ve intiharına sebep olur. Yosun'da kişilik bölünmesi, işkencede kendisine tecavüz edilmesi ile başlar. “*İçerdeki işkence günlerinde bu oyunu daha geliştirmek zorunda kaldım. O herifler beni en bayağı biçimde aşağılarken, 'Bana söylemiyorlar... Çıplak olan ben değilim... Baksana, şurada, hemen arkamda başka bir kız var, çırılçıplak oturuyor işte... Ona söylüyorlar... Bana söylemezler ki... Hadlerini bildireceğimi iyi bilirler...*” (*Onuncu Sigara*: 78). Yosun için bu durum bir oyuna dönüşür. İçindeki birden çok “ben”le, birden çok Yosun'la konuşur. “*İçimdeki Yosun'ların içinde, Allah'tan ki bir de böyle akli başında olanı var... Tam pes edeceğim zaman imdadıma yetişen... o da olmasa... (...) Ama sen roman değil, anılarını yazıyorsun. Gene o mızıkçı Yosun. Sus lütfen, seni dinlemeyeceğim... köşene çekil ve sus!*” (*Onuncu Sigara*: 76). Yosun, içinde biriken, acıtan, çoğalan bu kişilerin farkındadır. Ama onlardan kurtulamaz. Onlar kimi zaman asıl benini o kadar bastırıp silikleştirirler ki, kendilik algısı onu çıldırtacak seviyeye getirir. Fakat yine de kendilik algısını tam olarak kaybetmediği için yaşadıklarını unutamaz. Aslında bir taraftan da diğer Yosun'lar onun işkenceyle türemiş ucubeleri olduğu için onları yok ederek yaşadıklarını da yok etmeyi düşünür. “*Öf, bu sonradan peyda olan Yosun'lar... Çıldırtacaklar beni... Bıraksam, şimdi sunturlu bir kavga başlardı aralarında... Bir kurtulsam şunlardan... Bir kurtulsam... Kurtulsam... Kurtulsam...*” (*Onuncu Sigara*: 83).

Kişilik bölünmesinin sorun olarak ele alındığı romanlardan birisi de İbrahim Yıldırım'ın *Eylülden Sonra* adlı üçlemesinin üçüncü kitabı *Bıçkın ve Orta Halli*'dir. Bu romanda Edip, hapishaneden sonra kişilik bölünmesi yaşar. Reich'in ifade ettiği el veya kolların kendi başına devinmesine Edip'in davranışlarında rastlanmaktadır. Edip, bunların dışında konuşma yetisinde de değişiklik görülen bir kişidir. O, kelimeleri tersinden söyler. Yaşadığı gergin, kaygılı zamanların üzerinde bıraktığı etkiler yüzünden çoklu kişilik yaşar. “*Her şey bir tül perdenin gerisinde olup bitiyordu... Üstelik koyu bir sıvı içindeydi ve bir daha bütünleşemeyecek kadar parçalanmıştı... Bir tek o yanındayken kendini, (bir bedene uzanıp onu sarabilecek kadar) güçlü ve tek parça hissediyordu*” (*Bıçkın ve Orta Halli*: 365). Kişilik

bölünmesinin en belirgin göstergelerinden birisi de “ayna metaforu”dur. Ayna, kendisine bakanın ikili algılamasını sağlayan bir nesnedir. Özellikle de kırık ayna, kişilik bölünmesinin ulaştığı dereceyi göstermesi bakımından önemli bir imgedir. Edip, olur olmaz aynaya bakmaktadır. Günlük hayatta veya geceleri yatarken kalkıp habire helâya giderek aynaya bakar. “Aynadaki adamın sırtı ağrıyordu: hapishanede her şey daha kolaydı. Böyle emeklemesi gerekmiyordu. Gölgesi duvarda büyüse bile, kim aldıracaktı. Tehlike, korku, korkulması kaçınılması gereken ne varsa zaten oradaydı/

/saat başı yataktan kalkıp

şıpıdık terliklerini giyip

izin isteyip

helaya gidip

küçük el aynasını yüzüne tutup

dudaklarını, burnunu, gözlerini inceleyip

ardından kazağını sıyırıp

aynayı göğsüne tutup

kıllarına bakıp

sonra pijamasını indirip/ kasıklarını ve erkeklik organını seyrederdi...

Yataktan kalkıp, izin isteyerek helâya giden adamla, aynada gördüğü arasında bir fark olduğu kanısındaydı” (Bıçkın ve Orta Halli: 366). Edip’in gölgesini görmekten korkması ve bu sebeple emekleyerek yürümesi de kişilik bölünmesinin başka bir şekli olarak görülebilir.

İbrahim Yıldırım'ın *Eylülden Sonra* adlı üçlemesinin ikinci kitabı olan *Yaralı Kalmak*'ta darbe öncesinde ve darbeye ideolojik yapılanmaların illegalite, kod adı ve sahte kimlik gibi çift kişilikli olmayı öngören yaklaşımından dolayı uzun zaman kendi adına ve "ben"ine uzak durmuş, "ben"inden uzak yaşamış kişisi Tahsin'in beninde yaşadığı bölünme kişilik bölünmesi olarak belirlemektedir. "Bu iki kişilik yaşam bizi çok yoruyor: Okuduğunuz defterleri iki kişilik yazıyoruz, kimi zaman Müşfik, kimi zaman Tahsin oluyoruz; yani iki kişi olarak düşünüyor, eylemlerimizi iki kişi olarak gerçekleştiriyoruz. Her hafta sonu yaptığımız yolculuklar için otogara gittiğimizde iki kişilik bilet alıyoruz" (*Yaralı Kalmak*: 99).

Benlik bölünmesine neden olan etkenlerin başında "yerinden edilmek" veya "evinden edilmek" gelmektedir. Yerinden edilmek, köksüzleşmek, somut anlamda ele alınabileceği gibi soyut ve değer boyutunda da düşünülebilecek bir adlandırmadır. Darbeyle yerinden edilen insanın -Tahsin örneğinde olduğu gibi- durumu, yaşadığı yurtsuzluk ve evden ayrılmışlık psikolojisi onun kişilik bölünmesi yaşamasına sebep olabilir. Değer yitimine uğrayan insanın köksüzlüğü ve çevresine duyduğu yabancılaşma da onu kişilik bölünmesine götürebilir. Laing de kişilik bölünmesini "ayrılık" veya "kopuş" bağlamında değerlendirmiştir. "Hayat tecrübesi bütününe iki ana yola ayrıldığı bireye gönderme yapar; ilk olarak, dünyasıyla ilişkisinde bir kopukluk ve ikincisi kendisiyle ilişkisinde bir karışıklık vardır. Bu tür bir kişi kendisini diğerleri "ile birlikte" veya bu dünya da "evde" hissetmez, tersine çaresiz bir yalnızlık ve soyutlanmışlık içinde olduğunu hisseder; dahası kendisini bütün bir kişi olarak değil de, belki de bir bedenle ince bir şekilde bağlanmış bir zihin, iki veya daha çok benlik gibi çeşitli yollarla "parçalanmış" olarak tecrübe eder."¹⁶⁸ 12 Eylül Dönemi'nde de köksüzleşen veya yerinden edilen öznelerin çoklu kişilik yaşadığına rastlanır.

Gece Dersleri'nde Latife Tekin, benliğin/bilincin parçalanmışlığını *Yaralı Kalmak*'ta olduğu gibi "kod adı" üzerinden anlatır. Gülfıdan ile Sekreter Rüzgâr arasında gidip gelen roman kişisi sonunda Gülfıdan'da karar kılar; fakat yaşananlar yaşanmıştır. Bireysellik ve örgüt arasında gidip gelen benlik, örgüt dolayısıyla

¹⁶⁸ Akt. Mutlu Deveci, *Varoluş ve Bireyleşme Açısından Ferit Edgü'nün Hikâye ve Romanlarında Yapı ve İzlek*, Fırat Üniversitesi, Sos. Bil. Enst. YDT, Elazığ, 2005, s. 254.

bireyselliğini bastırmak ister. Fakat bireyselliği durmadan onu rahatsız etmektedir. Sekreter Rüzgâr kimliği ona yetmemektedir. Bireyliğini ezmek ister, bunu başaramaz. *“Ta baştan keşfedemezdin bu savaş modelinin de senin ezilmeni onayladığını. Kendi içinde biriken kendini ezme isteğini düşün... Nefret taşıyı hatırla... Adına terslik dediğin mekânı... Orada yaşanan gerçekliği... Olağanüstü olan başka ne vardı diyorsun, beni on yıla bileklerimizden bağlayan!”* (Gece Dersleri: 151). Örgütün bireyselliğin her şeklini kötü olarak niteleyerek yasaklaması, Sekreter Rüzgâr’ın Gülfidan’ın mahrem alanlarına doğru kaymasına, mahremliğin cazibesinin Sekreter Rüzgâr’ın kalıplarını kırarak Gülfidan’a; yani gençliğe ve insani duygulara, güdülere ve zaaflarıyla herhangi bir insana dönüştürür. *“Ceplerini, saçlarının arasını, yüzünün içini, ürkütücü bir hırsıyla, seni kendinden soğutacak kadar çok mahrem bilgiyle doldurdun. Sekreter Rüzgâr kalıbına sığamadın ve ruhun parçalanmaya başladı”* (Gece Dersleri: 126).

Hakikatin Ölümü’ndeki Feridun Uysal, örgütün tetikçilerinden birisidir. Zamanla örgütün tetikçiliğinden *“başka güçlerin”* baskısıyla onların tetikçisi olur. Hem sağcılardan hem de solculardan birçok önemli kimseyi öldürerek diğer tarafın üzerine yıkılmasını sağlar. Feridun, o kadar canilikten sonra psikolojisi buna dayanamaz; yapmış olduğu kötülükleri kafasında yarattığı Timuçin adında bir kişiye yükler. Kendi *“ben”*i olarak gördüğü kişiyi de inandığı düşüncelere sadık kalmış bir militan olarak görür. Yaptıklarını Timuçin’e ödeterek, onu öldürerek rahata erecektir. Çünkü ona hayatı dar eden Timuçin’dir. Böyle bir kurgu ile Feridun, kapıcıyı Timuçin olarak kabul edip öldürür ve kendisi de intihar eder. Hasan Öztoprak, romanın sonuna *“yazarın notu”* başlıklı bir bölüm ekleyerek *“çerçeve hikâye tekniği”* ile bu olayı şu şekilde anlatmıştır. *“Yaptığım araştırma anlatılanların Feridun’un hayatının bir kısmıyla örtüştüğünü ortaya çıkardıysa da, bir kısmı karanlıkta kalıyor. Ancak Timuçin diye birinin izine kesinlikle rastlayamadım. Timuçin gerçek biriyse ya bu onun gerçek kimliği değildir ya da böyle biri hiç olmamıştır. Bu durumda Feridun, Timuçin’i uydurmuş olmalı, ama neden? Belki de Timuçin, Feridun’dur. Feridun’un Timuçin’e atfettiği bütün o olaylar kendi başından geçmiş, sonra da içine düştüğü derin bunalım onda şizofrenik bir bölünmeye yol açmış, vicdan azabından kurtulmanın bir yolu olarak, bilinçaltı*

Timuçin'i yaratmış, sonra da kapıcıyı Timuçin'in yerine koyarak öldürmüştür”
(*Hakikatin Ölümü*: 212).

Kendi veya kendiliğın hakikatlerinden kopan/koparılan özneler bölünmüş benliklere dönüşmüştür. Edebiyatımızda mankurtlaşma olarak da bilinen bu sorun darbeyi ele alan romanlarda da rastlanılan bir durumdur. Öznelerin kendi hakikatlerini yitirmesi darbenin baskısıyla meydana gelmiştir.

IV. 2. 12 EYLÜL ROMAN POETİKASI

Poetika, ilk olarak Aristo tarafından kullanılan ve genel olarak “*şiiir sanatı*” anlamıyla dilimizde yer etmiş bir kavramdır. Fakat Batı dillerinde bütün edebî türler için de kullanılmaktadır. Orhan Okay, kelimenin anlamının estetiğe yakın bir anlam olduğunu belirtir.¹⁶⁹ Bakhtin’in *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* adlı eserinde poetika kelimesinin roman kuramı için de kullanıldığı görülmektedir. “*12 Eylül Roman Poetikası*” başlıklı bu kısımda 12 Eylül’ü işleyen romanlarda Foucault’nun *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserinde değindiği “*söylemsel düzenler*”¹⁷⁰ gibi veya Todorov’un sözleriyle ifade edecek olursak “*tek tek yapıtları yorumlamaya karşıt olarak, anlamı adlandırmayı değil her bir yapıtın ortaya çıkışını yöneten genel yasaların bilgisine ulaşmayı amaçla*”¹⁷¹nmaktadır. 12 Eylül’ü işleyen romanlara yön veren genel eğilimlerin veya temel mekanizmanın ne olduğu araştırılacaktır.

IV. 2. 1. Poetik İzlekler

IV. 2. 1. 1. Nostalji

İncelenen 12 Eylül romanları, genel olarak sığağı sığağına yazılmış romanlar olmayıp aradan belli bir zaman geçtikten sonra yazılmış romanlardır. Aradan geçen zaman uzun olmadığından bunlar tam olarak tarihi roman kapsamında değerlendirilemez. İncelenen romanların bir bölümü -birkaçı- darbeden hemen önce yazılmış romanlardır. Bu romanları incelememizin sebebi, tezin başlığında da belirttiğimiz “*bellek*”, “*özne*” ve “*iktidar*” kavramlarının romanlar üzerinde gösterilmesidir. İncelenen romanların bir bölümü de darbeden sonraki ilk on yılda yayınlanmıştır. Dolayısıyla bu romanları doğal olarak tarihi roman kapsamında değerlendiremeyiz. 12 Eylül’ü işleyen romanların çoğu darbeden on beş veya yirmi yıl sonra yazılmıştır. Bu dönemde, yani aradan on beş yirmi yıl geçtikten sonra yoğun bir şekilde roman yazılmasının da bir sebebi olmalıdır. Kanaatimize göre bu sebep, sıcak etkinin yitirilmesi ile olayların üzerinde düşünülebilecek bir “*nesne*”ye dönüşebilmesidir. Bu zaman eşiği, kimilerine göre yirmi, kimilerine göre kırk yıl

¹⁶⁹ Orhan Okay, *Poetika Dersleri*, Hece Yayınları, Ankara, 2005, s. 17.

¹⁷⁰ Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, (Çev. Veli Urhan), Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 33.

¹⁷¹ Tzvetan Todorov, *Poetikaya Giriş*, (Çev. Kaya Şahin), Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 37.

olarak ifade edilmiştir. Söz gelimi Assmann, kırk yılın önemli bir zamansal eşik olduğunu söylemiştir.¹⁷² Gürsel Aytaç da bu zaman dilimini eleştirel uzaklık olarak nitelemiştir.¹⁷³

12 Eylül’ü işleyen romanların çoğu, tematik anlamda bir bakıma “*nostaljik*” olarak nitelenebilecek eserlerdir. “*Geçmişe özlem*” anlamında gündelik hayatta çok sık kullanılan kavram, Svetlana Boym’a göre iki belirgin tipoloji üzerinden ele alınmalıdır: “*Yeniden kurucu nostalji*” ve “*düşünsel nostalji*”. “*Yeniden kurucu nostalji nostos’u vurgular ve yitirilmiş evin tarihasırı bir tarzda yeniden inşasına teşebbüs eder. Düşünsel nostaljide ise algia, özlemin kendisi gelişip serpilir ve – iştihakla, ironikçe, çaresizce- eve dönüşü erteler. Yeniden kurucu nostalji kendisini nostalji olarak değil, daha ziyade hakikat ve gelenek olarak görür. Düşünsel nostalji ise insanın özlemlerinin ve aidiyetinin çiftdeğerliliği üzerinde durur, modernliğin çelişkilerinden çekinmez. Yeniden kurucu modernlik mutlak hakikati korurken, düşünsel nostalji sorgular.*”¹⁷⁴ Nostalji, eve dönüş ve özlem ikilisi üzerinden anlam kazanırken Boym’un ifade ettiği gibi ya yeniden kuruculuk ya da düşünsel veya sorgulama nesnesi özelliği kazanır.

Nostaljiyi bir paradigma olarak gören Stauth ve Turner, onun bazı bileşenlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan birincisi, tarihin bir çöküş ve kaybediş olarak görülmesidir. Buna göre bir altın çağın yitirilmesi sonucu bireylerin kötümserlik içinde kalakalmalarıdır. Nostaljik paradigmanın ikinci bileşeni, bütünlüğün ve ahlaki kesinliğin yitirildiği duygusudur. Üçüncü boyutu, bireysel özerkliğin yitirilmesi ve sahici toplumsal ilişkilerin çökmesidir.¹⁷⁵

12 Eylül romanları, geçmişe dönük yüzleri sebebiyle genellikle nostaljinin yukarıda sözü edilen belli başlı bileşenlerine, kendi açılarından, değişen yoğunluklarda vurgu yaparlar.

¹⁷² Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, s. 54.

¹⁷³ Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, s. 83.

¹⁷⁴ Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği*, (Çev. Ferit Burak Aydar), Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 20.

¹⁷⁵ B. S. Stauth-G. Turner, *Nietzsche'nin Dansı, Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklık ve Şiddet*, (Çev. Mehmet Küçük), Ark Yayınevi, 1995, s. 35.

IV. 2. 1. 1. 1. Yeniden Kurucu Nostaljidten Yeniden Kurucu Anlatıya

Kimi 12 Eylül romanlarını değerlendirenken kullanılan “*yeniden kurucu nostalji*” ifadesi Boym’un tanımındaki bakış açısından biraz daha farklı bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Boym’un yeniden kuruculuk ifadesinin altında daha çok din veya ideolojik gerçekliğe yaslanmak gibi belli izlekler söz konusudur. Assmann da bir antropolog olarak Yahudilerin dinî bir hatırlatma pratiğine dönüştürmelerinin altında kendilerini yeniden kurmak gibi bir niyetin varlığının altını çizer. Oysa bu çalışmanın bu bölümünde verilmeye çalışılan, 1980 yılında gerçekleştirilen darbenin ardından yazılan anlatılarda nostaljinin yeniden kurucu özelliğinin tespit edilmesidir. Veri kaynağı roman/metin olunca yeniden kurucu nostaljiye de kurgusal metin bağlamında bakmak gerekmektedir. İncelenen romanlardan bazıları, doğrudan metnin kendisiyle bir yeniden kuruculuk özelliğine sahip romanlardır.

IV. 2. 1. 1. 1. 1. *Gece*

Bilge Karasu, *Gece*’de anlattığı konu ile anlatım şeklini özdeşleştirmek için 12 Eylül döneminde yaşanan kaosu anlatıcı/ lar düzleminde belirsizlikler oluşturmak suretiyle görünür kılmaya çalışır. Romanı kimin anlattığı ilk başta anlaşılmaz. Sanki darbe döneminde yaşanan kaosu anlatan roman, anlatıcı karmaşasıyla da bu durumu pekiştirmeye çalışmıştır. “*Yazar mı kararsız, kişi mi? Bu defterin başından bu yana ‘ben’ diyerek konuşan, bir kişi mi, en azından iki kişi mi? Kişi sayısının belirsizliği, ya da alışlagelmiş bir söyleyişle, kişinin tutarsızlığı, benim işime ne ölçüde yarar? Okuyanın şaşırması gerek; okuyanın şaşması, ürkmesi gerek*” (*Gece*: 97).

Aynen 12 Eylül döneminde bütün yaşamın keşmekeşe dönüşü gibi Bilge Karasu da gece metaforu etrafında anlatıcı/ lar, okur, geçmiş, şimdi ve gelecek zaman; mekânsal belirsizlikler... gibi bir girdap, yazınsal söylem girdabı oluşturmuştur.

Gece'de belirgin bir olaydan bahsedilmemektedir. Ancak anıştırmalar veya uzak göndermeleriyle *Gece*, Umberto Eco'nun "*anlatı ormanları*" olarak nitelediği türden ve ancak "*örnek okur*"¹⁷⁶ların alımlamasına kendisini açan bir metindir.

Karasu, metin üzerinden geçmişin yeniden canlandırılmasını ister. Elbette söz konusu olay, nostaljinin özlenen bir zamana geri dönüşü olarak değilse de unutulmaması gereken bir zamanın yeniden canlandırılması olarak algılanmalıdır. Anlatıcı, "*Yazdığımı, sonradan da yazsam, o gün yaşıyor, yazıyordum gibi yazmalıyım...*" (*Gece*: 172) diyerek geçmişin yeniden canlandırılmasını, unutulmasını engellemeyi istemektedir.

Simgesel olarak '*karanlık*' diye nitelenebilecek bir askeri darbe etrafında dönen *Gece*'de tek canlı ve aydınlıkta kalabilen şey dil'dir. Böylece metin, kaknüs kuşu gibi kendi küllerinden yeniden doğarak insanlığa ait değerleri kurar. "*Dil bu karanlığın içinde yaşayabilirmiş gibi görünen tek şey olacak. Hiçbir ağırlığın, hiçbir gerçekliğin kalmadığı bu yerde*" (*Gece*: 15).

IV. 2. 1. 1. 1. 2. *Gece Dersleri*

Latife Tekin'in *Gece Dersleri* adlı romanı da Karasu'nun romanıyla benzer bir yaklaşım üzerine kurulmuştur. Svetlana Boym'un "*Yeniden kurucu nostalji nostos'u vurgular*"¹⁷⁷ sözlerini yeniden anımsayarak Tekin'in de Karasu gibi darbeyi özlenen bir zaman dilimi olarak değil, unutulmaması gereken bir zaman dilimi olarak gördüğünü söylemek doğru olur. Tekin, romanını "*eve dönüş*", "*anneye dönüş*"¹⁷⁸ üzerine kurduğunu söylemiştir. "*Kitap ağırlıklı olarak, bir anne kızın iç dünyasından söz ediyor. Sevgili Arsız Ölüm'deki anneyi yıkan bir anne,*

¹⁷⁶ Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, (Çev. Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul, 1996, s. 33.

¹⁷⁷ Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği*, s. 20.

¹⁷⁸ Anneye dönüş ifadesi çağırımı çok geniş bir ifadedir. Nurdan Gürbilek, Tanpınar'ın sanatını işlerken *Orpheus Kompleksi* olarak adlandırdığı bir "ölü anne imgesi"nden söz eder. Bunu Yunan mitolojisindeki Orpheus'un ölen karısını ölümler diyarından çıkarması isteğine dayandırır. Orpheus, ölen karısı Eurydike'i ölümler diyarından olağanüstü müzik yeteneğiyle çıkaracaktır, fakat bunun için tek bir koşul vardır, arkasına bakmamalıdır. Orpheus, yaşayanlar diyarına gelince arkasına bakar ve sonsuza dek onu kaybeder. Ölü anne imgesi veya Orpheus Kompleksi'ni Latife Tekin'in romanında ölü annenin çağrısında da görürüz. Burada da bir ölü anne imgesi işlenmektedir. Bireyin (Gülfidan) bütün iç âlemini ele geçirmiş bir imge olarak işlenmiştir. Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 120.

buradaki anne. Gece Dersleri'ni ben bir eve dönüş hikâyesi olarak tasarladım. Anneye dönüş... Biri çıkıp da o dönemde yazılmış öyküleri, şiirleri tarasa, hep birlikte 'Anne!' diye bağırdığımız duygusuna kapılır."¹⁷⁹

Gece Dersleri'nde Sekreter Rüzgâr'dan Gülfidan'a dönüş anlatılır. Bakhtin'in "diyalogik söylem"¹⁸⁰ olarak adlandırdığı romanın çok sesliliği *Gece Dersleri*'nde de görülür. Bir yanda Gülfidan'ı kendisine çağırın annenin sesi öbür yandan Sekreter Rüzgâr'ın ve örgüt mensuplarının sesi, çok sesliliği oluşturur. Annenin sesi onu Gülfidan'a ve kadınlığına, bireyliğine çağırırken Sekreter Rüzgâr'ın sesi toplumsal görev bilincine, feda kültürüne ve benliğini yok etmesine çağırır. Böylece Karasu gibi Tekin de sesler etrafında metinsel bir karmaşa yaratır. Nostaljinin yeniden kuruculuğu, metnin dağıtılarak okuyucu üzerinde yarattığı karmaşa üzerinden kurulur. *Gece Dersleri*'nde anlatım şekli olarak da dilsel yapı olarak da bir karmaşa oluşturma isteği vardır. Bu karmaşa, ironinin hafifliğini de yanına alarak bir tür dilsel hafiflik oluşturur.¹⁸¹

IV. 2. 1. 1. 3. Eylül'den Sonra: Kuşevi'nin Efendisi, Yaralı Kalmak, Bıçkın ve Orta Halli

İbrahim Yıldırım'ın *Eylül'den Sonra* adlı üçlemesinin ilk kitabı *Kuşevi'nin Efendisi*'nde gençlik yıllarında devrimci örgütlenmelerin içinde bulunmuş ve sonrasında hapse düşmüş, sonrasında da adeta bir bilinç kayması ile zihin olarak ilk gençlik yıllarına dönmüş olan Asaf Cemil anlatılır. "Asaf Cemil, çok geniş ilgi alanlarına yönelen bir ilk gençlik ve gençlik çağı yaşamış, sonra devrim savaşımının getirdiği koşullar sonucu, hemen her şeyi unutmak zorunda kalmıştı... Hapishane günleri ise, geriye dönüş serüveninin başlangıcıydı: Asaf Cemil, hapishanede unuttuğu her şeyi yeniden hatırlamış, bir bakıma çocukluğunu, o günlerde edindiği değerleri yeniden kuşanmış, tek boyutlu 'bütün'den çok boyutlu 'bütün'e geçmiş, kendini yeniden tasarlamaya önem vermişti... Ama hapishanede edinilen alışkanlık

¹⁷⁹ Pelin Özer, *Latife Tekin Kitabı*, Everest Yayınları, İstanbul, 2005, s. 106.

¹⁸⁰ Mikhail Bakhtin, *Karnavaldan Romana*, (Çev. Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 17.

¹⁸¹ Dilsel hafiflik için bkz. Italo Calvino, *Amerika Dersleri, Gelecek Bin Yıl İçin Altı Öneri*, (Çev. Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul, 1991, s. 27-30.

onu çok daha başka bir boyuta taşımış; kara bir zaman aralığından, başka bir kara zaman aralığına geçmiş, bir anlamda dönüşmüştü... Bedrettin Melek, buna profan aydınlanması diyordu; bütün profanlarda -yani zındıklarda- bu tür hayatı yeniden tasarlama, hatta yeniden kurma edimi hep görülmüştür profesöre göre...” (Kuşevi'nin Efendisi: 244). Kuşevi'nin Efendisi, bir çerçeve hikâyenin çeşitli alt hikâyelerle bütünleştiği bir eserdir. Alt hikâyelerin en alt halkasında Asaf Cemil'in yazdığı “Düş Tutanaklarım”, ikinci halkada Yusuf Bünyamin'in notları ve yaşadıkları, üçüncü yani en dış çerçevede ise İbrahim Yıldırım'ın yazdığı metin vardır. Yazar burada kendisini de metnin içinde kurgusal bir anlatıcı olarak sunmaktadır.

İbrahim Yıldırım, darbe dönemini bu üçlemeyle ele alırken yaralanan bilinci metin üzerinde, bir anlamda deneysel şiirde olduğu gibi göstermek istemektedir. Bu metinde Latife Tekin'in “anneye dönüş” olarak ifade ettiği türden, darbenin ve siyasi olayların öncesine dönüş işlenir. Fakat burada Tekin'deki gibi yeniden birey oluşun farkına varış değil bozulma, yozlaşma verilmek istenmiştir. Elbette bu romanı nehir roman olarak düşünülen üçlemenin bir parçası olarak kabul ettiğimiz için diğer metinlerle birlikte ele almak gerekiyor.

Üçlemenin ikinci romanı *Yaralı Kalmak*'ta ise darbe öncesi örgütlerin içinde bulunmuş bir militanın darbe sonrasında sahte kimlikle İstanbul'da bir otelde aylarca saklanması ve sonrasında yakalanıp hapse düşmesi anlatılmaktadır. Eserde, kahramanın kaçak olduğu zamanlar üzerinde durulmuş, hapis yılları ile ilgili bilgi verilmemiştir.

Yaralı Kalmak da birinci kitap gibi çerçeve hikâyeye tekniği ile yazılmıştır. Postmodern romanda sık kullanılan bu teknik, metnin oyunlaştırılması veya söylemin söylemleştirilmesi için kullanılan bir araç olarak görülebilir. Üstkurmaca (metafiction) olarak da bilinen bu teknik, postmodern romanların bir ögesi olarak kabul edilir.¹⁸² Yıldırım, üstkurmaca ile metni oyunlaştırarak, anlatının kendisini

¹⁸² Gürsel Aytaç, üstkurmacayı şu şekilde tanımlamıştır: “Kurmacanın örtülü veya açıkça bozulup (mesela figürlerin olay alanını terk edip anlatı çerçevesinde ortaya çıkararak anlatıcıya ya da yazara hitap etmesiyle veya anlatıcının hikâyeyi nasıl kurguladığını anlatmasıyla) başka bir

konu edinir. Anlatıcı, bir arkadaşının kendisine ulaştırılan notları üzerinden bize anlatıyı sunar. Biz, çerçeve metni, bu not defterinden izleriz. Metnin başlığı RUHU KANAYAN BİRİNİN AŞK, ŞİDDET VE YAZI ÜZERİNE NOTLARI'dır. Bu metin belirsiz bir aşk -belki de fon olarak kullanılan aşk demeliyiz-şiddet (darbenin getirdiği şiddet ve öncesinde örgütlerin bireylerin üzerindeki hiyerarşik şiddeti) ve yazı üzerine kurulur. Bu ikili yapıdan şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Şiddete karşı yazı. Yazmanın gücü, yazının eylemselliği şiddete karşı bir dayanak olarak işlenmiştir. Metin veya yazı merkeze alınınca metnin geçmişi yeniden kuruculuğu veya geçmişin bir film gibi yeniden canlandırılması; böylece gündem oluşturması amaçlanmıştır.¹⁸³

Yıldırım, bu eserinde yazarak adeta nasırlaşmış yaralarından ve acılarından kurtulmayı ummaktadır. Yazı, şiddet ve acıya karşı bir ilaç gibi düşünülmüştür. *“Yazıyorum: Ellerim artık o denli ağır hareket ediyor ki, kalem bir kelimeyi ancak bir dakikada yazabiliyor... Ama yazıyı böyle bırakırsam eksik şey olarak kalır, hiçleşmez! Yazmalıyım.*

Az önce sol elimin işaretparmağında bir sızı duydum, sonra da bir ıslaklık.

Evet, az önce ince ince kanamaya başladım.

Sanırım yaram akaçlandı. Boşalıyorum” (Yaralı Kalmak: 228).

İbrahim Yıldırım'ın *Eylül'den Sonra* üçlemesinin üçüncü kitabı *Bıçkın ve Orta Halli*'dir. Yazar bu romanında da üstkurmacaya başvurur. Bir bankada çalışan Edip, sol bir sendikanın temsilcisi olması yüzünden 12 Eylül'de tutuklanarak işkence görür ve hapis yatar. Bu olaylar, Edip'in hem bilinç hem de dil kaybı yaşamasına sebep olur.

kurmacaya yer vermesiyle oluşan 'kurmaca içinde kurmaca.” Gürsel Aytaç, Genel Edebiyat Bilimi, s. 247.

¹⁸³ Metnin merkeze alınmasını Yıldız Ecevit, postmodern eserlerde “Oyun Olarak Kurmaca” başlığı altında incelemiştir. *“Metin oynanan bu sanatsal oyunda ana erek durumuna gelir: Edebiyat, artık somut yaşamı kurgulamıyor; kendini, nasıl oluştuğunu, nasıl kurgulandığını anlatıyordur.”* Yıldız Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 71.

Eser, birkaç çerçeve hikâyeden oluşur. Yazarın metni, Ömer adlı bir kişinin metni ve Ömer'in de üzerinde çalıştığı Edip'in yapı ve dil olarak dağınmış günlük, anı ve roman parçacıklarından oluşan metni, üç ayrı hikâyeyi meydana getirir.

Yıldırım, üçlemenin son eserinde darbeden sonra ülkenin yaşadığı cinnet halini vermek istemektedir. Bunu romanın alt başlığından da anlayabiliyoruz: “*Cinayet, Ülke, Cinnet*”. Yazar, ülkede yaşanan cinneti, bireylerin ve toplumun belleğinin alt üst oluşunu dil yardımıyla işlemiştir. Anlatının düzenlenişindeki parçalılık, dilin kullanımında belirgin olarak ortaya çıkar. Söz gelimi Edip, hapisanede gördüğü işkenceden dolayı kelimeleri tersinden söylemektedir. “–*Ruto!*

Edip yeniden ters ve karışık konuşmaya başlamıştı” (Bıçkın ve Orta Halli: 406). Kimi zaman art arda kullanılan –ıp, –ip gibi zarf fiillerle dilsel bir tekdüzelik ve anlamsal olarak da kelime yığılması oluşturulmakta, böylece bireyin bilinç rahatsızlığı takıntı hastalığı (obsesif- kompulsif bozukluk) üzerinden metinde mücessem şekle kavuşur: “*Az sonra, burnunda dün sabahki koku, damağında tuzlu bir bahar esintisi, dudaklarında gülümseme nolab'ların önünden geçerken, o şişkin ve yuvarlak şeylerin ne işe yaradığını/ düşünüp*

bir süre nolab'ı zihninde dolandırıp,

muncıklayıp

uçurup

yakalayıp

söndürüp

şişirip

uçurup

yakalayıp

patlatıp” (*Bıçkın ve Orta Halli*: 347). Yine dilsel dağılımıya bir başka örnek ise şu cümlede görülmektedir: “*oyneD icniki nüg edniğidleg adnıay netkris şımçak sunaJ ıdrav*” (*Bıçkın ve Orta Halli*: 273). Yazar, Edip’in bilincinin dağılımını göstermek için kimi zaman “bilinç akımı” tekniğini kullanmıştır. “*Cafe Bulvar...Kanlı Pazar’da buradaydım...Linç gördüm..Şu kadar ölü...Şu kadar yaralı...Taksim ışıl ışıl Atam...Generallerin gecesi...Beckett mi, Brecht mi...İkisi de ulan ikisi de..Hülya mı...Hülya mı...ikisi de ikisi de...Kurtuluş’a kadar yolumuz vardı... Pangaltı’da kesildik... feriköy’e sürüklenerek geldik... Orada Yeni Atlas Sineması vardı... Üç film oynatırdı... İki Tarzan... Bir Jerry Lewis... Feriköy’de Manolya Düğün Salonu da vardı... Ben gitar çaldım orda... Kızılıklar oldu mu... olmadı... makaram sarı bağladı mı... Bağlamadı...Hey Hülya...Hey Jude...Filiz...Aslı...Meltem...*” (*Bıçkın ve Orta Halli*: 464).

Romanda Edip’in hapisneden çıktıktan sonra işlediği söylenen cinayetin aydınlatılması için uğraşan Ömer, tokmak ve kırıg gibi cinayet aletlerini bulur. Anlatıcı, “*Sır, tokmakta, yazıda ve suç ve desise yazıda*” (*Bıçkın ve Orta Halli*: 461-471) gibi ifadeler kullanmıştır. Burada yazı/metin veya anlatı, anlatılanların da gerçekliğinden (itibari gerçeklik, sanatsal gerçeklik) koparılarak bizzat kendisi bir meseleye dönüşür.¹⁸⁴ Karasu’nun veya Tekin’in romanlarında olduğu gibi metin dağıtılarak yeniden kurucu bir nesneye dönüştürülmüştür.

IV. 2. 1. 1. 4. Dostluk ve Çiçekler Susunca

Atilla Keskin, 12 Eylül Dönemi’ni anlatan iki roman yazmıştır. Yazar, 12 Mart’ta doğrudan siyasi olayların içinde bulunmuş hatta Deniz Gezmiş ve arkadaşlarıyla birlikte yargılanarak müebbet hapse mahkûm edilmiştir. 1974 affında salıverilmiş ve 1977’de de Almanya’ya iltica etmiştir. Yazarın her iki romanı da yaşadıklarıyla ve değişen zamanın sosyalist hareketler üzerindeki etkisiyle bağlantılıdır. 1980 sonrası sosyalizmin kan kaybetmesi, hatta geçmişe oranla can çekişmesi bu iki esere de yansımıştır. Berlin duvarının yıkılması, küreselleşme, liberalizmin güçlenmesi, SSCB’nin dağılması dünya ölçeğinde sosyalizmin güç

¹⁸⁴ Söz konusu gerçeklik için Barthes, “*göndergesel yanılğı*” ifadesini kullanmıştır. Ian Watt, - Roland Barthes, *Roman ve Gerçek Etkisi*, (Çev. Mehmet Sert), Donkişot Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 73.

kaybetmesinde etkili olmuştur. Örgütlerin dağılması ve onlara duyulan güvenin kaybolması da bu süreci etkileyen unsurlardan bazılarıdır. Tam da bu dönemin sonrasında bu dönemleri yaşamış olan yazarın “*metinle var olma*”, “*metinde var olma*” istemini yansıttığı iki romanı Svetlana Boym ve Assmann’ın kastettiği anlamda yeniden kurucu nostaljik bir yaklaşımının ürünüdür. Bu yaklaşımı yazar, Dostluk’ta açıkça ifade eder: “*Yatağa girerken kendi kendine söz verdi: Yazacağım, yazacağım ve yeniden var olacağım. Geldiğim noktada var olmanın tek yöntemi bu. (...) Seneler sonra ilk kez yeniden haksızlığa, sömürüye, zulme karşı kavganın çırpınışı var köhnemiş gövdemin ücra köşelerinde. Dipdiri, umut dolu beynimin hücreleri*” (Dostluk: 494-495).

Marshall Berman, nostaljik algının oluşmasında kendilerini büyük dönüşümlerin içinde bulan insanların bir tür “*Yitik Cennet*” e dair göndermelerinin olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁵ Atilla Keskin’in her iki romanında da bu tür göndermelere rastlanmaktadır: “*Yazacağım sanki hiçbir şey yitirmemişim, sanki yaşım altmışa dayanmamış gibi. On sekiz yaşındaki civanmertliğimle, kavgamdaki baş eğmezliğim, inançlarıma dosdoğru bağlılığım ile yazacağım. (...) Ölmedi sosyalizm, diye yazacağım. (...) Sosyalizm ölmedi, ölen kötü hastalıklardı; toprağa gömdük bunların tümünü, hepsi yeni çıkacak sağlıklı fidanlar için gübre olacaktır gömdüğümüz yanlışlıklar, diyerek yazacağım. Katıyı, serti, acımasız insan olana yakışmayanı atarak yazacağım*” (Dostluk: 495-496). Stauth ve Turner, altın çağın yitirilmesi¹⁸⁶ sonucunda bireylerin kötümserlik içinde kaldığını belirtmesine karşın bu romanlarda her şeye rağmen umut hep diri kalmaktadır.

¹⁸⁵ Akt. Ayşen Ariöz Ete, *Modernlik Çözümlemelerinde Nostaljik Perspektifler: Comte, Durkheim, Weber ve Simmel*, Kırıkkale Üniv. Sos. Bil. Enst., Yayımlanmamış YLT, Kırıkkale, 2002, s. 12.

¹⁸⁶ Stauth - Turner, *Nietzsche'nin Dansı, Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Şiddet*, s. 35.

IV. 2. 1. 1. 1. 5. *Kardelen ve Turnalar*

Öner Yağcı, 12 Eylül'ü yaşamış bir yazar olarak o dönemin sıkıntılarını toplumcu–gerçekçi bir anlayışla romanlarına yansıtmıştır.¹⁸⁷ Yağcı, her iki romanında da geçmişe ve geçmişte sahip olunan ideolojinin bir hatıra olmaktan öte bir anlamı olduğuna ve içinde yaşanan zamanda da yaşanabileceğini inanmaktadır.

1988 Madaralı Roman Ödülü'nü alan yazarın *Turnalar* adlı romanı, Erdal, Seyfi, Gülşen ve Sibel'in hikâyesini anlatır. Erdal, darbe döneminde solcu tutukluları müdafaa eden bir avukattır. Olay örgüsü, Seyfi'nin öldürülmesi ve sonrasında Erdal'ın da tutuklanması ve hapiste yaşadıklarını anlatan günlüklerle oluşturulmuştur.

Öner Yağcı, *Turnalar* romanında Erdal'ın bakış açısından geçmişe bakmaktadır. Erdal, ideolojisini bitmiş bir ideoloji olarak görmez; içinde yaşanan zamanda eski yaşantı ve ideallerini sürdürmeye devam eder.

Yazar'ın darbe dönemini işleyen diğer romanı *Kardelen*, anne babasının darbe döneminde tutuklanması üzerine onların yokluğunu yaşayan bir kız çocuğunun, Gülcan'ın bakış açısından sunulur. Çocuk duyarlılığı, büyüklerin hayata bakışlarından farklıdır. Romanda bu duyarlılık yoğun bir şekilde işlenmiştir.

Kardelen, eserin adı olmakla birlikte aynı zamanda sembolik bir anlam kazanarak verilmek istenen mesajın yoğunlaştırılmasını sağlamıştır. *Kardelen*, baharın gelişini haber veren çiçektir. Karların altından çıktığı için her türlü zorluğa göğüs germenin sembolü olmuştur. Gülcan da bir kardelendir. 12 Eylül Dönemi'nin tüm zorluklarına karşın o hep mücadeleci biri olmuştur:

“Bir kardelendir Gülcan.

Kardelenler boynu bükük değildirler, inattırlar. Amansız kışa dur derler usanmadan. Her kış yeniden uzatırlar çiçek boylarını. Gönül ısıtırlar.

¹⁸⁷ Öner Yağcı, *Roman Aşkıyla*, İleri Yayınları, 2006, İstanbul, s. 140.

Gülcan “Eylül” kardelenlerinden biri.

Öğreniyor. Öğrenmeyi sürdürüyor. Umutsuzluğa kapılmıyor. Gülmeyi de, sevmeyi de unutmuyor. Kitaplarla, şiirlerle, çiçeklerle, oyunlarla, düşlerle yaşıyor” (Kardelen: 127). Yazar, darbe öncesi zamandan umudunu kesmemiştir. İdeolojisini bir hatıra olarak görmüyor. Darbe sonrası ortaya çıkan yeni eğilimlere kapılmadan kendi düşüncesini kitap üzerinden gerçekleştirmek istemektedir.

IV. 2. 1. 1. 1. 6. Onuncu Sigara

Onuncu Sigara, darbeye hapishanede işkence gören Yosun’un benlik parçalanması yaşaması, bu travmanın sonunda da intihar etmesini işlemektedir. Yosun, birden çok kişi olduğunu düşünür. Fakat bu çoklu kişilik onda mutsuzluk doğurur. Geçmişte yaşadıklarını bir türlü unutamaz. Her bir kişiliği ona farklı şeyler söylemesine rağmen özellikle işkencede yaşadıkları onda silinmez izler bırakmıştır.

İsmet Kür’ün romanında nostaljinin eve dönüş veya eve duyulan özlem boyutunu göremeyiz; fakat bir türlü unutulmaması yüzünden takıntıya dönüşmüş veya kâbusa dönmüş bir geçmiş izleğinden bahsedebiliriz.

Onuncu Sigara’da anlatıcılık görevini aralarında paylaşan üç kahraman vardır: Gül, Yosun ve Behzat. Yosun, hapishanede gördüğü işkence sebebiyle benlik parçalanması yaşar ve çoklu kişiliği yüzünden psikolojik tedavi görür. Anne ve babasının evliliğinin sorunlu olması da onda ayrıca bir sorun olarak belirlemektedir. Yosun’u hayata bağlayan şey, babası ve Zerrişte’nin arasında yaşanan mükemmel aşkı bir roman olarak yazmaktır. Yosun bunun için Zerrişte ile görüşüp bant kaydı yapar. Romanın bir bölümü Yosun’un yazdıkları günlükler, hatıralar ve babasının Zerrişte’ye yazmış olduğu mektuplardan oluşur. Diğer bölümü Yosun’un annesi Gül’ün Yosun’un intiharından sonra yazdıklarından oluşur. Son olarak da Yosun, babası Behzat’ın Gül’ün de Yosun gibi aynı balkondan, onuncu sigarasını yanar hâlde bırakıp intihar etmesinden sonra yazdıklarıdır. Yosun, eğer romanını yazabilse intihar etmeyecektir. Ama kafasındaki diğer Yosunlar onu rahat bırakmayacak ve sonunda intihar edecektir.

Yazmak, Yosun’u arındıracaktır. Bu onun elindeki son umuttur: “*Roman yazmak umudunu yitirirsem... Evet, yitirirsem... Yaşamam... Yaşayamam... Bu kesin. Yazmak, kendimi topluma kabul ettirmek zorundayım. Bunu yapamazsam, kendimi kendime bile kabul ettiremem ki... Öyle havada... Her bir parçası bir başka yerde olan bir yaratık... Ben buyum şimdi. Kendimi toparladığıma... Tek ve gerçek kişiliğime kavuştuğuma inanmak için yazmalıyım bu romanı... Yazamazsam, hasta olmadığımı, iyileştiğime kimsecikleri inandıramam. Bana bakan gözlerdeki kuşkuya, hatta korkuya nasıl dayanabilirim*” (Onuncu Sigara: 74). Yazmak, hayatın parçalanmışlığına karşı bir bütün oluşturma gayretidir. Yosun, başından geçenleri, babasının aşkını yazabilse belki iyileşecektir. Çirkinleşen dünyada güzel olanı yaşayabilmenin biricik yolu hâline dönüşen yazmak, kimi zaman yaşamın kendisi kadar değerli olabilmektedir. Bu, umudu romanla, anlatıyla, metinle yeşertmek gayretidir. Böyle bir niyetle yazmaya “*yeniden kurucu yazı*” denilebilir. Çünkü bu, bir bakıma yaşamı yeniden kurmayı denemektir.

IV. 2. 1. 1. 2. Düşünsel Nostalji veya Hesaplaşma

Düşünsel nostalji veya hesaplaşma olarak ele alınacak olan eserler, geçmişini “*geri dönülemez bir geçmiş*” olarak kabul ederek içinde yaşanılan zaman içinde geçmişe bakarlar. Geçmişin geri döndürülemezliğinin farkındadırlar. Geçmiş onlar için “*altın çağ*” veya “*kâbus*” da olsa geçmişte kalmıştır ve şimdi yalnız bir “*hatıra*” olarak vardır. “*Düşünsel nostalji hafızanın parçalanmış fragmanlarından hazzeder.*”¹⁸⁸

Bu tür nostaljide anlatının oluşmasına zemin hazırlayan şey, geçmiş ve şimdi arasındaki mesafedir. Kırık dökük hatıralar, eve duyulan özlem bu tür nostaljik yaklaşımın üzerinde durduğu konulardır.

IV. 2. 1. 1. 2. 1. Ne Güzel Çocuklardık Biz

Metin Celâl, roman kahramanları Ayşe ve Sezen’in bakış açısından darbe öncesi ve sonrasını anlatmıştır. Ayşe ve Sezen, darbe yüzünden hayatları kararmış,

¹⁸⁸ Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği*, s. 88.

geleceğe yönelik beklentileri kalmamış kişilerdir. Hem Ayşe hem de Sezen önlerinde duran geleceğe, yeni yaşamlara atılabilecek durumda oldukları halde bir kâbus gibi peşlerini bırakmayan geçmişin izini sürmek isterler. Fakat geçmişe yönelmeleri onlara yeni yollar açmaz; sadece şimdinin zorluğunu bir kat daha zorlaştırır.

Ayşe, kendisinin total kalmasına sebep olan adamı bularak öldürür. Bu, eserde bir rahatlama, bir iyileşme gibi gösterilmiş olsa da asla geçmişi sıfırlayarak yeni bir yaşama başlamanın eşiği değildir. Sezen de eski sevgilisi Ali'nin ölümü ile ilgili şüphelerin peşine düşer. Fakat kesin bir bilgiye erişemez veya eriştiği bilgiler onun için bir çözüm olmaz.

Metin Celâl, romanın adını di'li geçmiş zamanla ifade etmekle nostaljik bir zaman dilimine işaret etmiş olur. Darbe öncesinde yaşanan güzel şeyler, arkadaşlıklar, idealler, bir insanın hayatını anlamlı kılacak değerler söz konusu çocukların güzel olmasını sağlayan etmenler olarak düşünülebilir.

IV. 2. 1. 1. 2. 2. *Devamı Hayat ve Hakikatin Ölümü*

Hasan Öztoprak, *Devamı Hayat*'ta 12 Eylül sonrasını ele alırken örgüt ve devlet arasında kısıtlanmış bireyin dramını anlatır. Darbe sonrasında kısa bir zaman içeride kalıp çıkan Kemal, örgütün tasvip ettiği bir kızla evlenir. Sonraları kaçak olarak yaşamak zorunda kalır. Örgütün kendisine gösterdiği evde bir süre kalır. Kaldığı örgüt evindeki kadına âşık olur. Kemal, seçim yapmak durumundadır. Ya örgütün kabul etmediği bir ilişkiyi sürdürecektir ya da aşksız ve umutsuz yaşayacaktır. Kemal de örgütün istediği hayatı seçer ama akıl sağlığını yitirir.

Hakikatin Ölümü'nde polisiye/gerilim olarak nitelenebilecek bir yolu deneyen Öztoprak, gerçek ve kâbusun birbirine karıştığı bir anlatı yapısı kurmuştur. Feridun, darbe öncesinde sol örgütün içinde bulunmuş ve darbe sonrasında ise kısa bir zaman hapiste yatmış çıkmıştır. Bir gün eski bir arkadaşı onu arar. Bu arkadaşı darbeden önce örgüt için ve sonrasında gizli servisler için tetikçi olarak çalışmıştır. Teslim olmayı düşünür fakat Feridun ona engel olur. Bu esnada yaşanmış bütün olaylar ortaya dökülür. Aslında Feridun, yaşadığı o kadar olaydan sonra psikolojisi

bozulmuş ve çift kişilikli bir yaşam sürmeye başlamıştır. Tetikçi olan da ajanlık yapan da kendisidir. Timuçin diye kapıcıyı öldürüp intihar eder.

Yazar, militanlık, örgüt, işkence, ajanlık, devlet baskısı ve şiddet gibi meseleleri ve darbeye yaşanan cinneti Feridun'un bireysel tarihi üzerinden ele alır. Düşünsel nostaljinin parçalanmış hafızadan hoşlandığını ve parçalanmışlığı işlediğini Feridun'un parçalanmış bilinci vesilesiyle bir daha anımsatalım.¹⁸⁹ Parçalanmışlık, 12 Eylül'ü işleyen romanların hemen hepsinde az ya da çok görülür. Fakat Öztoprak, romanını temel olarak parçalanmışlık üzerine kurmuştur. Bir yanda hapis, işkence ve darbecilerin yaptıkları baskılar, öbür yanda örgütün baskısı, iç hiyerarşi ve ajanlık ithamları bireylerin parçalanmasında etkili olan temel unsurlardır.

IV. 2. 1. 1. 2. 3. *Ay Şarkısı*

Ay Şarkısı, Gürsel Korat'ın 12 Eylül ve 12 Mart'ı birlikte işlediği 1998'de yayımlanan politik romanıdır. Korat, *Ay Şarkısı*'nda 1980 sonrası büyük medya kuruluşlarına yamayan eski solcuları, örgütlerin katı iç hiyerarşisini, hapishanelerde yapılan sistemli işkenceyi, ajanları, darbe sonrası saf değiştiren eski solcuları, devletin bireyi ezmesini vb. hemen hemen darbeye gelen her tür çarpıklığı ironik bir dille işlemiştir. İroni diğer adıyla tersinme mizahın tersine daha çok eleştirici, saldırgan ve komik bir şekilde yıkıcıdır.¹⁹⁰ Cervantes, *Don Kişot* adlı eseriyle ilk olarak bu türün örneğini vermiştir. Türlerin komikleşmesi veya "*karnavallaşması*"¹⁹¹ olarak adlandırılan bu türün örneklerinden birisi de *Ay Şarkısı*'dır.

İroni, gerçeklerle alay edebilme cesareti ve kabiliyeti gerektiren, yazarın yaşanan olaylarla kendisi ve yaşanan zaman arasına mesafe koymasını gerektirdiği bir yazma tarzıdır. Gerçek, alışılmış, kanıksanmış ve ironikleştirilerek yeniden sunulmuştur. İroni, düşünsel nostaljinin başvurduğu yöntemlerden birisidir. Bu açıdan ironiye başvurulması içinde yaşanan zamanın çift değerliliğine bir bakıma uyum sağlanmış olduğu ve yaşanan zamanla birlikte geçmişe bakılması anlamına gelmektedir. İroninin düşünsel nostaljiyle bağı da buradan gelmektedir.

¹⁸⁹ Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği*, s. 88.

¹⁹⁰ Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, s. 245.

¹⁹¹ Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 60.

“CEZA VE TUTUKEVİ HALK MAHKEMESİ

1. BLOK A KOĞUŞU BAŞKANLIĞI

Sayı: 1

6 Haziran 1985

İlgi: Tutuklama hakkında

Sayın Bnb. Halit Güner

Ceza ve Tutukevi Komutanı

Bugün hakkında uzun süredir tutuklama emri çıkartmış olduğumuz Çapkın Binbaşoğlu adlı, nesebi gayri sahih bir Ankara kedisi milislerimiz tarafından ele geçirilmiştir. Avukatının da huzurda bulunduğu ilk sorgu duruşmasından sonra sanığın tutuklama kararı vicahiye çevrilerek kendisi koğuşumuzda alıkonulmuştur. Tutuklu kedi yargılanacaktır. Bu süre içinde koğuşumuzda kalacaktır.

Tutuklunun yasal ve hayvansal haklarında herhangi bir istismara yol açmayacak düzenlemeler yapılmıştır. Yargılama sonuçlanıncaya kadar sanık “suçlu” olarak değerlendirilmeyecektir. Sanığın tutukluluk süresince fiziksel ya da ruhsal hiçbir baskı altına alınamayacağı, sağlık, savunma, yakınlarıyla görüşme gibi hakları hiçbir şekilde kısıtlanamayacağı yasa hükmüdür” (Ay Şarkısı: 129). Ay Şarkısı’nda söylemlerin karnavallaşması veya komikleşmesine hapisanede hapisane komutanı binbaşının kedisinin tutsak alınarak mahkûmlar tarafından mahkeme edilmesi örnek gösterilebilir. Binbaşı’nın çok sevdiği kedisi mahkûmlar tarafından ele geçirilir ve tutsak olarak alıkonur. Mahkûmlar kendi aralarında tartışarak mahkeme kurmasına karar verirler. Kediye (Çapkın) avukat da verilir. Bu bölümde hukukun söylemiyle alay edilir. İktidarın mahkeme ve hapisanede uyguladığı insanlık dışı yöntemlerle de dolaylı olarak alay edilmiş olunur.

IV. 2. 1. 1. 2. 4. *Yağmurun Yedi Yüzü*

Süheyla Acar'ın ilk romanı olan *Yağmurun Yedi Yüzü* hem anlatım hem de roman tekniği olarak başarılı bir romandır. Süheyla Acar, yakın geçmişi ele alırken bu dönemde yaşanan acıları, sevinçleri kırık döküklüğü tarif etmek için yine kırılğanlığıyla zihnimizde yer etmiş bir nesneyi metafor olarak kullanır. Bu nesne aynadır. Ayna, benin veya benliğin parçalanmışlığını gösteren bir mecazdır. Acar, roman kahramanlarından Yağmur'un ölümü üzerine Yağmur'un hayatının ve yaşadığı olayların içinde birinci dereceden yer almış kişilerin bilincinden Yağmur'un yaşadıklarını ve dolayısıyla toplumun yaşadığı sıkıntıları anlatır.

Parçalanmışlık/parçalılık *Yağmurun Yedi Yüzü*'nde kullanılan bir anlatım şeklidir. Yedi kişinin bilincinden sunulan roman yedi parçalı bir aynanın, Yağmur'un ölümü üzerine bir araya gelerek büyük resmi göstermesiyle anlaşılabilir. Süheyla Acar'ın senaryo yazarı olması hatta yönetmen yardımcılığı da yapmış olması Acar'ın romanında sinematografik bir tarafın da olduğunu düşündürmektedir. Geriye dönüş(flashback) tekniği kullanılarak roman geriye dönüşlerle anıların hatırlanmasıyla sunulmaktadır. Yağmur'un Burgazada'da ölümü, ayrı yaşadıkları karısı Sedef, kavgalı olduğu oğlu Bulut, arkadaşları Lale, Nisan, Barış, Güney ve Sinan'ı uzun yıllar sonra tekrar bir araya getirir. *“Her şeyi aldılar elimizden, kapılarımızı yumrukladılar; apar topar evlerimize girip kendilerine ait olmayan bütün sözleri alarak çıkıp gittiler. Bütün sözleri... Elimizden alıp didiklediler, tanınmaz hale getirdiler, hoyratça kullanıp tükettiler. Geri aldığımızda artık o hiçbiri bize ait değildi. Sözlerimiz ortada, sahihsiz kaldı. Kendi sözlerimizin bile uzağında, her şeye yabancı bırakıldık; şaşkınlığımız bundan!”* (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 249). Yedi kişi Yağmur'un ölümüyle parçalanmış geçmişi yeniden düşünür. Geçmiş ve hal arasındaki farklılık ve geçmişe yabancılaşma bu şekilde ortaya çıkarılır. Bu bir bakıma geçmişte kaybedilen değerlerin ve ideolojinin yitirilişine karşı çıkıştır, bununla hesaplaşmadır.

IV. 2. 1. 1. 2. 5. *Işığın Gölgesi*

Işığın Gölgesi, Naci Bostancı'nın darbe günlerini anlatan romanıdır. Akademisyen kimliğiyle tanınan Bostancı, darbeyi yaşamış ve bundan zarar görmüş olan bir insan olarak o zamanla hesaplaşma gereği hissetmiştir. Naci Bostancı *Işığın Gölgesi*'nde darbe günlerinde hakkında gıyabi tevkif kararı çıkmış, kaçak durumda olan, siyasi yapılarda bulunmuş bir üniversite öğrencisinin yaşadıklarını anlatır. Kaçak durumda olan üniversite öğrencisinin kaldığı ev, semt bakkalı tarafından ihbar edilir ve polisler evi basar fakat evde kimseyi bulamazlar. Polis şefi mutfakta bir tomar yazı bulur. Ana metni bu yazı, yani gencin başından geçenleri anlattığı anıları oluşturur. Romanın girişinde anlatıcı ile asıl olay örgüsünün dışında denebilecek bir Bilge arasında geçen bir bölüm verilmiştir. Bir de yine olay örgüsünü bozan “*Aşkın Hikâyesi*” adı altında bir bölüm yazan Bostancı, ana olayla ana fikir olarak benzerlik gösteriyor olsa bile bu bölümlerle olayın akışını zedelemiştir.

Naci Bostancı, romanında ciddi eleştiri ve özeleştirilerde bulunur. Bostancı o dönem yaşanmış olaylara ve dönemin ideolojik yaklaşımlarının sakat taraflarına eleştiriler getirmiştir. Söz konusu eleştiriler olabildiğince yansız verilmeye çalışılmıştır. Solun bir düşüncesini eleştirirken benzer bir şekilde sağın da davranmış olduğunu ifade eder. Dönemin yanlış davranış veya yaklaşımlarını tenkit ederken o dönem yaşanmış olayları tamamen anlamsız olarak da görmez tam aksine darbe öncesi değişik ideolojilere mensup kimseleri Türkiye'nin önünü açabilecek kimseler olarak görür. Naci Bostancı'nın bu romanını 12 Eylül'ü işleyen diğer romanlardan ayıran temel fark, diğer romanlarda kavganın bir tarafı ele alınırken Bostancı'nın romanında dönemin genel karakteristiğinin ele alınmış olmasıdır. Hem sağ hem sol hem de iktidar olumlu ve olumsuz yönleriyle işlenmiştir. Bu bakış genel olarak darbe yıllarını anlatan romanlarda görülmeyen bir bakıştır. Destansı anlatılarda olduğu gibi hep birileri çok iyi, kahraman ve diğerleri tamamen kötü olarak işlenen romanlar çoğunluktadır. Hatta böyle olmayan romanlar yok denecek kadar azdır. Nitekim yazar romanında hem kendi yanlışlarıyla hem karşı olduğu düşüncenin yanlışlarıyla hem de iktidarın söylemiyle hesaplaşmaktadır.

Özetle 12 Eylül'ü işleyen romanlarda nostalji, kimi eserlerde metnin yeniden kuruculuğu niteliğiyle kimi eserlerde de düşünsel nostalji boyutuyla yer almıştır. Nostalji, geçmişe duyulan özlem anlamıyla eserlerde yer almakla birlikte geçmişte yaşananları bugüne taşıma gayreti için de kullanılmış bir temadır.

IV. 2. 1. 2. Sürgün

Sürgün edebiyatı dünya edebiyatı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Sürgün, zora dayandığından beraberinde acıları da taşıyan sıkıntılı bir olgudur. Bir yerden bir yere göç etmek, göçmenlerin hayatını değiştirerek yeni bir hayat kurmalarını gerektirmektedir. Geride bırakılan yerdeki sevilen her şey göçmene ayrı ayrı acı vermekle birlikte yeni gidilen yerin ayrışıklığı ve yabancılığı da ayrı bir acı ve özellikle hüznü vermektedir.

12 Eylül romanlarında sürgün önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönem romanlarında sürgüne iki şekilde bakmak gerekmektedir. Birincisi yurt içindeki sürgün ikincisi ise yurt dışına sürgündür. Darbe esnasında kaçak durumundaki binlerce kişinin kaçaklığını da hesaba katılırsa sürgün kavramının 12 Eylül romanlarındaki yeri daha iyi anlaşılabilir olur. Hemen her romanda kahramanlardan biri veya birkaçı kaçak durumdadır. Bu insanlar, hapisneden, işkenceden ve örgütlerinin çözülmesinden dolayı aylarca bazen de yıllarca kaçak durumunda kalmışlardır. Bunlara sürgün denebilir mi? Bu soruya eğer sürgün bir insanı zorla yerinden etmek anlamıyla ele alınırsa evet cevabı verilebilir. Naci Bostancı'nın *Işığın Gölgesi* adlı eseri kaçış üzerine kurgulanmıştır. Ayşegül Devecioğlu'nun *Kuş Diline Öykünen* adlı romanı da kaçış üzerine kurgulanmıştır. Bir örgütün militanı olan Yavuz'un kaçak günlerinin hapisneden işkence görmüş ve hayatı karartılmış Gülay'ın ilişkisinin esas kurguyu oluşturduğu roman Yavuz'un çatışmada vurulmasıyla sona erer. Feyza Hepçilingirler'in *Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar* adlı romanı İzmir'de sakıncalı görülen bir bayan hocanın Trabzon'a sürgün edilmesini anlatmaktadır. Kırmızı karanfiller kahramanın Trabzon'a giderken öğrencilerinden almış olduğu karanfillerdir. Romanda sürgünde verilen mücadele ve darbe döneminde Türkiye'deki aydınların çektiği sıkıntı konu edilmiştir.

Yurt dışı sürgünleri ise başlı başına bir meseledir. Darbeyle birlikte imkân olan aydınların çoğu yurt dışına kaçmıştır. Ülkede kalsalar ya işkence görecekler, hapishaneye düşecekler ya da ülke içinde kaçmak zorunda kalacaklardır. Can güvenliği sebebiyle yurt dışına kaçmışlardır. Yurt dışındaki sürgünü ele alan romanlar şunlardır: *Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm, Ucu Ucuna Yaşam, Dostluk, Çiçekler Susunca, Eksik Taşlar, Gölge Kokusu, Hiçbiryer'e Dönüş ve Hep Yanımda Kal*.

Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm Zülfü Livaneli'nin yurt dışındaki siyasi mültecilerin yaşamını anlattığı başarılı bir romandır. Sami, darbe sonrasında İsveç'e gider. Orada bir yaşam kurmaya çalışır ama hiçbir şey kendi ülkesindeki gibi değildir. “Ben de ülkemden nefret ederek ayrılmıştım ama aradan geçen onca yıldan sonra anlıyordum ki hiç kimsenin toprağından tamamen kopmasına imkân yoktu. Ağaçlar, bitkiler gibi o toprağı dikilmişti. Sürgünün en kötü yanı da buydu. Doğaya aykırıydı sürgün. Bu yüzden hepimiz perişan olmaya yazgılıydık. Mutlu sürgün yoktu ve olamazdı” (*Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*: 135).

Aslen şair olan Turgay Fişekçi'nin ilk romanı *Hep Yanımda Kal* bir kaçış hikâyesini konu edinmiştir. Yusuf ile Aslı 12 Eylül'den önce aynı örgütte birlikte çalışmışlardır. 12 Eylül'den sonra Yusuf için tutuklanma kararı çıkınca Yusuf kaçak bir yaşam sürmeye başlamıştır. Aynı günlerde bir vesileyle Aslı ile görüşür. Aslı onu yurtdışına çıkarmak için yardım eder. Birlikte arabayla Antalya'ya giderler. Oradan da botla Yunan adalarına kaçacaktır Yusuf. Yol boyunca Aslı ile aralarında bir ilişki başlar. Yusuf, çıkmazdadır. Bir yandan Aslı'nın yanında sonsuza kadar yaşamak ister öbür yandan kalsa işkence ve hapis korkusu ona engel olmaktadır. Roman da adını buradan almaktadır. Yusuf hep Aslı'nın yanında kalmak istemektedir ama bu mümkün değildir. Yusuf, bota binerek Yunan adalarına doğru hareket ederken Aslı da İstanbul'a dönmek için arabasına biner (*Hep Yanımda Kal*: 155).

Yurt dışına kaçış ve sürgün yaşamı eserlerin yapısını oluşturan temel etmenlerden birisi olmuştur. Yurt dışından Türkiye'ye bakış da içerden bakıştan daha farklıdır. Ülke nefret edilen bir yerden özlenen bir yere dönmüştür. Dili, kültürü, yaşam şekli, toprağı her şeyi özlenen şeylere dönüşmüştür. Svetlana Boym, siyasi

mültecilerin hayatını ele alırken sürgünlüğü “aşkın evsizlik” olarak niteler. “Sürgünün ana özelliği çifte bilinçtir, aynı anda farklı zamanların ve mekânların etkisine açıklık ve kalıcı bir çatallanmadır. Sürgünlere ve iki dil bilenlere her zaman şüpheyle yaklaşılmış ve “çifte kaderi” ya da yarım kaderi olan insanlar, yani zinakâr, hain, kayıp vicdan taciri, hayalet olarak görülmüşlerdir. Memleketinden sürülen bir yazar için sürgün asla sadece bir tema ya da metafor değildir; fiziksel olarak köklerinden koparılma ve farklı bir kültürel bağlama yerleştirilme genellikle hem sanat anlayışlarına hem de yazarlık biçimlerine meydan okur. Başka bir deyişle, gerçek sürgün deneyimi yazarın metaforlarını gerçekten sınavabileceği bir alandır; sürgün poetikası yerine hayatta kalma sanatından bahsetmek gerekir.”¹⁹² Sürgün bir çift bilinçlilikdir. Bu bilinç, sürgündeki insanı parçalayan eve dönüş ve orada kalış arasında çatlatırcasına bir zorlamaya sokan bir bilinçtir. Sürgünün çıkmazı da tam buradan başlamaktadır. “İnsan orada kafayı yiyor. Tüm referans noktalarını yitiriyor, boşlukta, asılı kalıyor, feleğini şaşırıyor” (Eksik Taşlar: 270) Dil, düşüncenin ve bilincin evi olarak sürgünü çekilmez kılmaktadır. “Anadil öyle bir şeydi ki aynı şeyi başka dilde söylediğinde bütün anlamı, rengi, kokusu yitip gidiveriyordu. Düşmanımla paylaştığım en önemli şey buydu. Clara’da bile bulamadığım bir şey. Bir varlık yokluk meselesi” (Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm: 168).

12 Eylül romanları genel olarak sürgün izleğine yer vermiştir. Sürgün kimi eserlerde doğrudan fiziksel sürgün olarak esere yansımış kimilerinde de insanın değerlerinden koparılması veya ideallerinden koparılması olarak yansımıştır. İnsanın hapisane marifetiyle insandan ve doğadan ve ailesinden koparılması da bir tür sürgün olarak değerlendirilmelidir. Bu da hemen hemen 12 Eylül’ü işleyen her romanda işlenmiştir.

¹⁹² Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği*, s. 365.

IV. 2. 1. 3. Yaralı Bilinç ve Değer Yitimi

Yaralı bilinç romanın yazılmasına vesile olan sorunsallardan birisidir. Darbe az ya da çok insanlar üzerinde kalıcı etkiler, yaralar bırakmıştır. Darbeden etkilenen, yaralanan yazarlar bunu temel bir mesele olarak ele almışlardır.

Yaralı bilinç *Yaralı Kalmak*, *Bıçkın ve Orta Halli*, *Kuşevinin Efendisi*, *Onuncu Sigara*, *Devamı Hayat*, *Hakikatin Ölümü*, *Devamı Hayat*, *Bir Garip Cindi Zümrüdüanka*, *Mor Ötesi*, *Dönüş*, *Sıcak Külleri Kaldı*, *Ne Güzel Çocuklardık Biz*, *Kuş Diline Öykünen*, *Yağmurun Yedi Yüzü* ve *Dönüş* romanlarında önemli bir roman oluşturma unsuru olarak belirmektedir.

Yaralı Kalmak adlı romanda kahraman kaçak yaşamdan dolayı psikolojik problemler yaşamıştır. Bunu da ancak yazarak atlatmayı düşünmüştür. *Bıçkın ve Orta Halli* adlı eserde Edip, gördüğü işkenceden dolayı konuşma sorunu yaşar. *Dönüş* adlı romanda Vedat, örgüt davasından dört yıl içerde kalır. Hapisten çıktığında eski kişiliği gitmiş, her şeyden korkan, ölmüş/öldürülmüş arkadaşlarının hayaletleriyle konuşan bir insana dönüşmüştür. Yıllar önce ayrıldığı kasabaya döner. Anne ve babası onun derdinden ölmüştür. Evleri bir moloz yığınına dönüşmüştür. Evi tamir ederek adeta kendini de onarmak ister. Vedat bir yaralı bilinçtir. Darbe onu sakatlamıştır. Cemil Kavukçu, bu romanıyla ülkede yaralanan binlerce yaralı bilinci anlatmak istemiştir. Romanın kurucu unsuru da darbe sonrası ortaya çıkan bu yaralı bilinçlerdir.

Yaralı bilinç, 12 Eylül sonrası darbeden zarar gören insanların tamamını ilgilendiren bir meseledir. 12 Eylül romanlarında yaralı bilinç sorunsalı gibi bir değer yitiminin anlatıldığı romanlara göze çarpmaktadır. Değer yitimi, 12 Eylül'den sonra oldukça önemli bir mesele olarak ele alınmıştır. Ahmet Oktay darbe sonrası değer yitimini şu şekilde açıklamıştır: “1980 sonrası Türk romanının, emperyal kanonun empoze ettiği erotik/pornografik, tarihsel kişi ve olaylar, suç ve suçluluk, özel yaşam, homoseksüellik gibi öğeler üzerinde yoğunlaşarak, sınıfsal olguları ve politik düzeyi dışlayarak ideolojik bağlamda esas olarak hegemonik ilişkileri

desteklediği öne sürülebilir.”¹⁹³ Aynı meseleye A. Ömer Türkeş de yine küreselleşme bağlamında yaklaşmıştır. Türkeş, “Özgürleşen ve bireyleşen ortamda, siyasi alanda olduğu gibi teorinin, estetik tartışmanın, edebiyat tarihinin ya da sosyolojisinin önemi kalmadı, çoksatarlık ve –biraz da post modernliğin etkisiyle- haz duygusu egemen oldu edebiyat âlemlerine”¹⁹⁴ demiştir. Darbe sonrası değersizleşmeyi Öner Yağcı da “romanın magazinleşmesi”¹⁹⁵ olarak değerlendirmiştir.

Değer yitiminin işlendiği romanlarda eski değer yargılarının karşıtı olarak magazin, özel yaşam ve özellikle cinselliğin işlendiğini görmekteyiz. Erhan Bener *Anafor* adlı romanında darbe sonrası cinsellik ögesinin yaygınlaşmasını işlemiştir. İlhan’ın ablası Nükhet, bir şirkette çalışmaktadır. İlhan da Mardin’de mühendis olarak çalışmaktadır. Nükhet’in patronu Cahit, hayata para ve cinsellik penceresinden bakan yozlaşmış bir kimsedir. Cahit’in Nükhet’le bir ilişkisi vardır. Ayrıca bir pavyonda çalışan Rezeda adında bir kadınla da ilişkisi vardır. Bunların dışında İlhan’ın üniversiteden sınıf arkadaşı olan ve Cahit’in sekreteri İclal de Cahit’in ara ara buluştuğu kadınlardan birisidir. Cahit, Nükhet ve Nükhet’in hizmetçisi olan kızın grup seks yapmaları, şirketin müdürlerinden Galip’in garip cinsel fantezileri kokuşmuş ilişkilerin ve cinselliğin darbe sonrasında ne kadar yaygınlaştığını gösteren işaretler olarak alınabilir.

Mehmet Eroğlu’nun *Yüz: 1981* adlı romanında da anti-kahraman (yazar kahramanın silikliğini belirginleştirmek için ona bir ad da vermemiştir. Anti oluşu da tamamen olumsuz özelliklerden müteşekkil bir kahraman olmasından kaynaklanır) hayatını cinsellik ve para üzerine kurmuş bir borsacıdır. Dört kız kardeşle ilişkide bulunur ve bunların biri hariç hepsi ölür. Ve her biri kendisi için hayati olabilecek yeteneğini kaybederek ölür. Duygu, Sevda, Işık ve Ferda. Bunların dışında cinsel obje olarak gördüğü diğer kadınlar da vardır. Ziyet ve Nazan anti-kahramanın ilişkide bulunduğu diğer kadınlardır. Yazar, insan yaşamındaki güzellikleri yok eden-

¹⁹³ Ahmet Oktay, “1980 Sonrası Romanı Üzerine Birkaç Önvarsayım”, *Hece Dergisi Hayat – Edebiyat - Siyaset Özel Sayısı*, S. 90–91–92, Haziran-Temmuz-Ağustos 2004, s. 447.

¹⁹⁴ A. Ömer Türkeş, “Küreselleşme Sürecinde Türk Romanının Sosyolojik Analizi”, (Editör: Köksal Alver), *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 141.

¹⁹⁵ Öner Yağcı, *Roman Aşkıyla*, s. 50.

duygu, seveda, ışık ve ferdanın yok edilişi gibi- düşmanın sıradanlık ve değersizlik olduğunu Tahir Beyin Işık'a yazdığı günlüklerde şu şekilde vermektedir: “*Işık, Duygu, Sevda ve şimdi de Ferda... Sen: Yani gerçek; kardeşlerin: İnsan olduğumuzu kanıtlayan duygularımız, aşk ve yarın... o gizil güç, aslında yaşamımıza kasteden sinsi bir düşman değil mi? Peki, gerçeğe, aşka ve geleceğe düşman olan ne olabilir? Yaşam, gerçeklere arkasını döner, merhameti ve aşkı unuttur, geleceğe gözünü kapar ve kendini aşmaya çalışmaz, sadece varlığını korumak haline dönüşürse, ölümcül bir zehirle çürür: Sıradanlıkla...*” (Yüz: 1981: 418).

Cinsellik, sıradanlık, bana necilik, gemisini kurtaran kaptan anlayışı 1980'lerin kültürel iklimine hâkim olan yaklaşımlardır. Bu yaklaşım, romanların kuruluşunda da kendisini göstermiş ve darbeden sonra özel hayatın faş edildiği, pornografik romanlar yazılmıştır. Bu çalışmada 12 Eylül'ü işleyen romanlar ele alındı, eğer 1980 sonrası roman işlenmiş olsaydı cinselliğin darbe sonrası romanlarda büyük bir eğilim olarak yer aldığı bariz bir şekilde görülecekti.

IV. 2. 2. Poetikanın Teknik Belirginlikleri

IV. 2. 2. 1. Karakterizasyon

Karakter, bir kişiyi diğerlerinden ayıran temel özelliklerdir. Karakter, birey için kullanıldığı gibi toplum veya bir nesne için de kullanılabilen bir kelimedir. Romanda roman kişilerini nitelendirmek üzere kullanılmaktadır. “*Karakter, kişinin, toplum tarafından ya da başka bir kaynak tarafından konan kurallar ve hayatın tümü karşısında almış olduğu tavırların toplamıdır.*”¹⁹⁶ Karakterizasyon ise anlatıda yer alacak kişinin anlatının yapısına uygun olarak oluşturulmasına denmektedir.¹⁹⁷

Forster, roman kişilerini yalınkat ve boyutlu olarak iki grupta değerlendirmiştir: “*Yalınkat kişilere on yedinci yüzyılda “humour” adı verilirdi; bunlara kimi zaman “tip”, kimi zaman “karikatür” de denmektedir. Katıksız biçimiyle yalınkat roman kişisi, tek bir nitelik ya da düşünceden olur. Yapısına birden çok nitelik girdi mi, kenarlardan kıvrılarak yuvarlaklaşmaya başlar.*”¹⁹⁸ Romanlarda hem tip hem de karakter kullanılmıştır. Anlatıların ilk örnekleri daha çok tip ağırlıklıyken insanın değişmesi, gelişmesi ve karmaşıklaşması romanlarda karakterin kullanımını artırmıştır.

12 Eylül’ü işleyen romanlarda yalınkat kişiler/tipler olduğu gibi boyutlu kişiler de vardır. Bunların ötesinde bu romanlarda kişilerin oluşturulmasında etkili olduğunu düşündüğümüz asıl etmen, kişilerin yazarların kafasında oluşmasını sağlayan mekanizma “öteki” üzerine kurulu bir mekanizma oluşudur. Ötekine göre oluşturulmuş kişilikler, asıl kahramanın oluşmasını sağlayan mekanizmaya dönüşmüştür. Elbette 12 Eylül romanlarının tamamında karakterizasyon bu mekanizma üzerinden yapılandırılmıştır demek yanlış olur. Ancak, genelinde bu yapı kullanılmıştır denebilir. Bu yapı Rene Girard’ın roman teorisi olan “*üçgen arzu kuramı*”na¹⁹⁹ benzemekle birlikte ondan farklı olan yönleri de olan bir yapıdır. Üçgen arzu kuramını Orhan Koçak kitabın başında yazdığı “*Sunuş*” yazısında şu

¹⁹⁶ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara, 2004, s. 161.

¹⁹⁷ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı (Romanın Unsurları) I*, Ötüken Yayınları, s. 78.

¹⁹⁸ E.M. Forster, *Roman Sanatı*, (Çev. Ünal Aytür), Adam Yayınları, İstanbul, 1985, s. 108.

¹⁹⁹ Rene Girard, *Romantik Yalan Romansal Hakikat, Edebi Yapıda Ben ve Öteki*, (Çev: Arzu Etensel İidem), Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 23-40.

şekilde tanımlamıştır: “Üçgenin köşelerinde arzulanan nesne, arzulayan özne ve arzunun dolayımlayıcısı (mediateur) vardır. “Safdil” anlayış için, esas olan nesnedir. Bir sonraki (daha az safdil) anlayışa göre, her şey öznenen kaynaklanıyordur; nesne önemsiz değildir ama arzunun kendisi(ve öznesi) nesneden bile önce gelir. Arzu nesnesini arayıp bulacak yoksa yaratacaktır. Bu iki anlayışta da üçüncü köşe (dolayımlayıcı) silinmiştir; bir üçgen değil, bir düz çizgi vardır ortada. Girard’ın yaptığı, bu gizli, üstü örtülmüş “kışkırtıcıyı” ön plana çıkarmaktır: Özne bir başkası tarafından arzulandığı için arzulu yordur nesnesini; ona arzusunun veren, o arzuyu ‘dölleyen’ ve kışkırtan (başka bir deyişle ‘dolayımlayan’) başka biri vardır hep.”²⁰⁰

Girard’ın arzulamanın sadece özne ile nesne arasında gerçekleşmediğini, bunu kışkırtan başka bazı etmenlerin olduğunu söyleyen bu tezinde olduğu gibi 12 Eylül romanlarında da karakterlerin arzulanan varlık kadar onu arzulamaya iten “öteki” üzerine kurulu olarak oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu romanlar ideolojik bir yaklaşımla yazıldıklarından bir teze dayanmaktadırlar. Tez, kendisinin doğruluğu ve ötekinin yanlışlığı üzerine kuruludur. Ali Teoman’ın *Bir Garip Cindi Zümrüdüanka* adlı eserindeki Hamza söz konusu öteki üzerine kurulu tez için önemli bir örnektir. Hamza, İsmail’in çocukluk arkadaşıdır. Cüsseli fakat kafası çalışmayan bir çocuktur. Hamza askerde komando olur sonrasında özel timde çalışır. Özel timde çalışırken çocukluk arkadaşı olan İsmail’in kız arkadaşına işkence eder. Aynı kız onun da çocukluk arkadaşıdır. Fakat bunlar onun işkence etmesine engel oluşturmaz. Hamza, daha sonra mafya babası olur. Zümrüdüanka olarak bilinen kişi İsmail ‘in kız arkadaşısıdır ve Hamza’yı öldürmeye çalışmaktadır. Sonrasında Hamza’yı İsmail öldürür. Genel olarak olay örgüsü bu şekilde olan roman, Hamza’nın kötülüğü tezi üzerine kurulmuştur. Hamza, “faşist bir işkenceci” olarak romanda yer almaktadır. Hamza’yı romandan çıkarıldığında romanın üzerinde durabileceği herhangi bir yapı taşının kalmadığı görülür. Üstelik Hamza, boyutlu bir kahraman olarak da işlenmemiştir. Hamza, yalınkat bir kahraman veya diğer adıyla tiptir. Ramazan Çiftlikçi, “tip”i “genel ve ortak özellik gösteren insan; huylarıyla, davranışlarıyla

²⁰⁰ Orhan Koçak “Sunuş”, *Romantik Yalan Romansal Hakikat, Edebi Yapıda Ben ve Öteki*, s. 10.

düşünme biçimiyle klişe özellikler gösteren insan” olarak tanımlar.²⁰¹ Hamza da bir tek klişe özelliğiyle yani klişeye dönüşmüş kötülüğüyle işlenmiş bir tiptir.

Romanın kuruluşu “öteki” üzerine bina edilirken Girard’ın teorisiyle bağlantısına da değinmek gerekmektedir. Arzulanan nesne 12 Eylül romanları için “*iktidar*” olarak belirmektedir. Sağ veya sol iktidara sahip değildir. Biri arzuladığı için öbürü de arzulamaktadır. Biri diğerinin dolayımlayıcısıdır. 12 Eylül romanlarındaki öteki üzerine kurulu sistem Girard’ın tezi kadar Max Scheler’in “*ressentiment*”²⁰² yani hınç kuramına da benzemektedir. Çünkü hınç bastırılmış bir gazap duygusudur. Ötekinin yıkımına endekslidir.

Mehmet Eroğlu’nun romanındaki Faruk da ötekinin yıkımı için oluşturulmuş bir karakterdir. Faruk, Anti-kahramanın olaylara karşı duyarsızlaşması ve değersizleşmesinde, diğer sınıf arkadaşı Nejat’ın solcu oluşunda Tahir Bey’in öldürülmesinde doğrudan etkisi olan bir kişidir. Faruk’la aynı düşünceyi paylaşan Ziyet de Faruk gibi ötekinin yıkımını arzulayan bir kişidir. Faruk’un yok edici/yıkıcı kişiliği olmasa romanın kurgusu tamamen değişecek hatta roman var olamayacaktır. Şerif Aktaş’ın “*karşı güç*”²⁰³ olarak ifade ettiği bu kahramanlar eserde çatışmanın oluşmasını sağlayan kişilerdir. Çatışma olmasa romanda olay örgüsü oluşmayacak dolayısıyla roman olmayacaktır.

Emine Işınsoy’un *Canbaz* adlı romanında Ali Çubuk’un Akif Koçsa’yı öldürmesi romanın nokta-i istinadını oluşturur. Bu merkezi nokta eserin oluşmasında olmazsa olmaz bir noktadır. Dolayısıyla Ali Çubuk’un kişi olarak varlığı da zorunludur. Ali Çubuk da öldürmek üzere yaratılmış bir kişidir. Roman kahramanlarından Tülin Koçsa onun için “*o çocuğun güdüsü ölümdü*” (*Canbaz*: 61) ifadesini kullanır. Ali Çubuk, solcu bir militandır, Faruk sağcı bir militandır ama aralarında ötekine duyulan hınç hususunda herhangi bir fark yoktur. Bunlar çok net olarak görünen kişileştirmelerdir. 12 Eylül’ü işleyen romanların çoğunda öteki meselesi romanın kurucu unsuru olarak vardır fakat ötekinin sınırları belli değildir.

²⁰¹Ramazan Çiftlikçi, “Türk Romanında Tıp ve Karakter Problemi” *Yedi İklim Dergisi*, S. 123, Haziran 2000, s. 43.

²⁰²Max Scheler, *Hınç*, (Çev: Abdullah Yılmaz), Kanat Kitap, İstanbul, 2004, s. 3.

²⁰³Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 153.

Sadece düşmandır fakat bu düşmanın nasıl veya nice olduğu işlenmez de ötekinin karşısında var olan kimselerin değerleri veya yaptıkları savunulur. Bu tür romanlarda da karakterizasyon yine ötekinin konumuna göre belirlenmektedir.

IV. 2. 2. 2. Mekânın Poetik Yapısı

Romanda mekân zorunlu unsurlardan birisidir. Romanlarda somut ve soyut mekânlar olmak üzere iki çeşit mekân vardır. Kapalı yerler işleniyorsa ev, oda, konak vb. bunlara kapalı mekân, dağ, ova vb. yerler işleniyorsa bunlara da açık mekân denmektedir. Buların dışında ütöpik mekân, fantastik mekan, masal mekânları gibi değişik mekân türleri de romanda kullanılan mekân türleridir.

Romanda kimi zaman sembolik mekânlar da kullanılmaktadır. Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* adlı eserinde konak kişilik kazanır, sembolik bir değere dönüşür. Peyami Safa'nın *Fatih-Harbiye* adlı romanında mekânlar birer dünya görüşüne, zihniyete âdeta sözcülük eder. Her romanda mekân olgusu mutlaka çok önemli olacak diye bir kural da yoktur. Yazarların yaklaşımına göre mekân anlam kazanır veya işlevsizleşebilir.

12 Eylül romanlarında da kimi yazarlar mekânı başlı başına roman kurucu bir unsur olarak görmeyip roman içindeki zorunlu bir öge olarak işlemişlerdir. Kimi yazarlar da mekânı roman kurucu bir unsur olarak görmüşlerdir.

Oya Baydar'ın *Hiçbiryer'e Dönüş* adlı romanı ütöpik mekân merkeze alınarak işlenmiş bir romandır. Bu romanında Baydar, mekân üzerinden ütopya kaybını işlemiştir. Mekân aynı zamanda gerçek mekân olan İstanbul'dur. Baydar, ideolojisinin merkezi mekânı olarak gördüğü bu yeri devrimin gerçekleşeceği bir yer olarak tahayyül ederken darbe ile birlikte her şeyin alt üst olması sonucunda ülkeyi terk eder ve yıllar sonra İstanbul'a döndüğünde hiçbir şeyin eskisi gibi kalmamış olduğunu fark eder. Bu onun ütopyasını tamamen yitirdiği anlamına da gelmektedir. Roman kahramanı yıllar sonra dönüşünü şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu bir dönüş hikâyesi. Yolları zaferlerin değil yenilginin açtığı buruk, kederli bir dönüş. Senin benim, hepimizin; mağlup bir ordunun yorgun, tedirgin askerlerinin, ürkek umutlar taşıyan dönüşü. Nereye? diye sorma.

Bir ülkeye, bir kente, çocukluğun aydınlık sokaklarına, yarım kalmış aşklara, gece yollarına, eski dostlara, uğruna bir ömür harcanmış inançlara, zafer türkülerine, devrim bayraklarına, kendimizle yüzleşmeye, hayatla ödeşmeye...

Bu hikâye, dönülen her şeyin hiçbir şey; her kişinin hiç kimse olduğu, Hiçbiryer’e dönüşün hikâyesi” (Hiçbiryer’e Dönüş: 8).

İstanbul, üzerine şarkılar yazılan, devrimin orada gerçekleşeceğine inanılan kutsallık kazanmış bir şehir olarak göze çarpmaktadır. *“Bekle bizi İstanbul, diye şarkılar, şiirler düzerdik ona ve devrimin bu kentten başlayacağına inanırdık. (...) Şehir değişmemiş; teslim olmuş; hatırlamak isteyenlere düşman” (Hiçbiryer’e Dönüş: 190).* Baydar, ütopyik olarak gördüğü İstanbul’un değiştiğini ve ütopyik özelliğini darbeye yitirdiğini ifade etmektedir.

Gaston Bachelard, sevgi duyulan mekânların içtenliğe açılan bir pencereye dönüşebileceğini ifade etmiştir.²⁰⁴ İstanbul, bu dönemi işleyen romanlarda ideolojilerin ve bireysel duyarlılıkların birleştiği mistik bir kimlik kazanarak bir içtenlik imgesine dönüşmüştür. *Devamı Hayat* adlı romanda da İstanbul için *“içtenlik imgeleri”* nin kullanılmıştır. *“Hele o büyük zaferden sonra, herkesin eşit ve mutlu olacağı sosyalist İstanbul hayali, umuduna umut katıyordu. Ne yazık, önce şehrin sevdiği en güzel yerleri bir bir yok oldu.(...) Şehrin kimliği, kişiliği değişti. Sonra ölümler geldi, en yakın arkadaşlarının kanı suladı bu şehrin sokaklarını. Ardından askeri darbe yalnızca sosyalizm hayallerinin değil, gençlik arzularının ve yaşam sevincinin de üstüne bir karabasan gibi çöktü” (Devamı Hayat: 140-141).* İçtenlik imgeleri, kişinin yaşadığı yerle duygusal bağlar kurmasıdır. İdeolojiler, genel olarak bireylerin romantik tarafını kullandıkları için tezli romanlarda içtenlik imgeleri diğerlerine oranla daha çok kullanılmaktadır.

²⁰⁴ Gaston Bachelard *Mekânın Poetikası* adlı eserinde sevilen mekânların, içtenliğe açılma potansiyelinin olduğunu ve bunun mistik bir kimlik oluşturabileceğine değiniyor. Akt. Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, s.41.

Süheyla Acar, *Yağmurun Yedi Yüzü* adlı romanında mekânı ütopyikleştirmiş ve içtenlik imgesine çevirmiştir. “*Bense on yıl önce bıraktığım İstanbul’un yüzlerini arıyordum, sokaklarda, deniz kıyılarında. On yıl önce bıraktığım İstanbul, hiçbir yerde yoktu artık*” (*Yağmurun Yedi Yüzü*: 207).

12 Eylül romanlarında işkencelerin yapıldığı, sıkıntıların yaşandığı hapishaneler de içtenlik mekânlarının tam tersi olarak acı veren, sıkıntı doğuran mekânlar olarak romanda kurucu nitelik taşıyan yerler olarak ele alınabilir. Ömer Lütfi Mete’nin *Çılgının Ardı Çılgılık* adlı romanında hapishane ve işkence işlenmiştir. Hapishane romanda kurucu bir unsur olarak vardır. “*10 ranzayı 28 kişi paylaştığı için yatmak, sıcak gecelerde bile alışılmış işkenceden farksızdı*” (*Çılgının Ardı Çılgılık*: 6) *Uçurtmayı Vurmasınlar* adlı eserde romanın tamamı hapishaneyi anlatmaktadır. Hapishanenin bireyin varlığını kısıtlayıcı etkisi işlenmiştir. Yine *Devrimciler, Kardelen, Dostluk, Turnalar, Ay Şarkısı, Kafes* hapishane temi üzerine kurulu eserlerdir.

Lütfi Şehsüvaroğlu’nun *Kafes* adlı romanı, hapishanedeki psikolojiyi çok açık bir şekilde yansıtan eserlerden biridir. Kafes, bir kuşun bütün hürriyetini elinden aldığı gibi insanları da hayvanlaştıran/insanın hayvan gibi görüldüğü bir yer olarak verilmiştir: “*Kafesin bir ucundan öbür ucuna gidip geliyordu. Ben öyle kıvılcıktan dururken, o bana inat sanki bir uçtan öbürüne gidip geliyor ve tam önümde birkaç saniye duraklıyor, tekrar yoluna gidiyordu. Adeta gidip gelirken izlendiğini biliyor ve bana bir şeyler anlatmak istiyordu. Duvarın dibinde demir parmaklıkların birinden diğerine mekik dokuyordu. Ayaklarım nasıl da ağrıyordu. Belimde bir noktada sanki yeni bir kemik türemişti. Şöyle arkaya doğru bir yaslansam, sırtımı bir yere dayasam kendimi cennette hissedecektim. Ama yasaktı. Gözlerim tam önümdeki bir yere bakmalı ve hareketimi değiştirmeliydim. Aksi takdirde cezalandırıldım. Ayağa kalkıp ayakla beklememe dahi müsaade edilemezdi. Sağa sola bakmak kesinlikle yasaktı. Bazen kafes kalabalıklaşırsa o vakit biraz kenara kayar ve sol omzumu demir parmaklıklardan birine dayar ve çok rahat ederdim. Bazı geceler, herkes gitmişken ve nöbetçi anlayışlı biriyse birkaç dakika ayağa kalkıp kafes içinde dolaşmak ve ayak kaslarımı açmak, uyuşmuş yerlerimi oğuşturmak mümkün olabiliyordu. Ama birkaç dakika sadece ve bunun için*

müsaadeyi verene sonsuz minnet duygularımı ifade ederdim. Ayağa kalkmama müsaade edildiğinde bu anların çok iyi değerlendirilmesi için her saniyemi dikkatli kullanır ve hızlı hızlı hareketler yapar, bir dahaki uzun oturuş için hazır olmaya çalışırdım.

Şimdi trafik yoğundu, gelen giden çoktu. Bu yüzden bağırma, küfürler, anlamsız sözler gırla gidiyordu. Biz kafestekiler de soğuk bakışlarımızı önümüzdeki tek bir noktaya dikmiş hareketsiz oturuyorduk. Herkes önümüzdeki gidip gelen böceğe bakıyordu. Kim bilir neler düşünmekteydiler” (Kafes: 46-47).

Bu çalışmada işlenen romanlarda mekân, kimi eserlerde ütöpik şekilde kullanılmış kimilerinde gerçek mekân olarak kimilerinde de içtenlik mekânları olarak kullanılmıştır. Mekân, romanların bazılarında kurucu unsur olarak bazılarında da sadece roman için gerekli bir unsur olarak görülmüştür.

IV. 2. 2. 3. Polisiye/Dedektif Kurgusu

Polisiye roman bir cinayetin aydınlanması, açığa çıkarılması, dedektif romanı ise cinayeti açığa çıkaran kişiyi esas alan romanlardır. Rasim Özdenören, polisiye romanın temelde tarihi roman gibi geçmişte yaşanan bir olayın aydınlatılmasını merkeze aldığı söylemiştir.²⁰⁵ Franco Moretti, dedektif romanlarında ortadaki suçun tüm kahramanları zan altında bıraktığını, bunun bir tür gizem oluşturduğunu, gerçek suçlunun bulunmasıyla birlikte şüphe bulutunun dağıldığını ifade etmiştir.²⁰⁶ Joseph Shipley, genel olarak cinayet romanlarının yapısının konvansiyonlarını altı başlıkta sıralamıştır:

- “1. Çözülmesi olanaksız görülen bir cinayet.*
- 2. Aleyhine görünen kanıtlar yüzünden haksız yere suçlanan bir şüpheli.*
- 3. Polisin araştırmayı beceriksizce ve yanlış yönde sürdürmesi.*

²⁰⁵ Rasim Özdenören, *Yazı, İmge ve Gerçeklik*, s. 112.

²⁰⁶ Franco Moretti, *Mucizevi Göstergeler (Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine)*, (Çev: Zeynep Altok), Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 106.

4. Parlak zekâlı ve yetenekli bir dedektif.

5. Olayı ve çözümünü okura anlatan, dedektife hayran bir dostu.

6. İnandırıcılığı sağlam görülmeyen kanıtların dikkate alınmaması gerektiği aksiyomu.²⁰⁷

12 Eylül romanlarının bazılarında polisiye kurguya başvurulmuştur. Hasan Öztoprak'ın *Hakikatin Ölümü* adlı romanının kurgusu bir cinayet üzerine bina edilmiştir. Feridun Uysal, darbeden önce örgütün tetikçilerinden biridir. Zamanla örgütün tetikçiliğinden “*başka güçlerin*” baskısıyla onların tetikçisi olur. Hem sağcılardan hem de solculardan birçok önemli kimseyi öldürerek suçun diğer tarafın üzerine yıkılmasını sağlar. Feridun, o kadar cinayetten sonra psikolojik olarak rahatsızlanır. İşlediği cinayetleri kafasında yarattığı Timuçin adında bir kişiye yükler. Yaptıklarını Timuçin'e ödeterek, onu öldürerek rahata erecektir. Çünkü ona hayatı dar eden Timuçin'dir. Böyle bir kurgu ile Feridun, kapıcıyı Timuçin olarak kabul edip öldürür ve kendisi de intihar eder. “*Yaptığım araştırma anlatılanların Feridun'un hayatının bir kısmıyla örtüştüğünü ortaya çıkardıysa da, bir kısmı karanlıkta kalıyor. Ancak Timuçin diye birinin izine kesinlikle rastlayamadım. Timuçin gerçek biriyse ya bu onun gerçek kimliği değildir ya da böyle biri hiç olmamıştır. Bu durumda Feridun, Timuçin'i uydurmuş olmalı, ama neden? Belki de Timuçin, Feridun'dur. Feridun'un Timuçin'e afettiği bütün o olaylar kendi başından geçmiş, sonra da içine düştüğü derin bunalım onda şizofrenik bir bölünmeye yol açmış, vicdan azabından kurtulmanın bir yolu olarak, bilinçaltı Timuçin'i yaratmış, sonra da kapıcıyı Timuçin'in yerine koyarak öldürmüştür*” (*Hakikatin Ölümü*: 212). Anlatıcı, klasik polisyelerin dışına çıkarak olayı tama olarak çözümlemeyip boşlukta bırakır. Aslında bu tarz bir yaklaşım darbe dönemini anlatan bir roman için daha uygun düşmüştür. Klasik polisyelerde suçlu bulunur ve diğerleri aklanır. Oysa darbe yıllarındaki faili meçhul cinayetler aydınlatılmamıştır. Belki de yazar bu yaklaşımla bulanık, belirsiz bir sonuçla romanı bitirmekle 12 Eylül'deki bulanıklığı belirginleştirmek istemiştir. Roman, polisiye kurgusundaki sonuna kadar devam eden

²⁰⁷ Akt. Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* 3, s. 106.

belirsizliği ve gizemi devam ettirip sonunu da okurun beklentisinin dışına çıkararak belirsizleştirmiştir.

Ali Teoman'ın *Bir Garip Cindi Zümrüdüanka* adlı romanı da bir cinayeti konu edinmiştir. Çocukluk arkadaşı Hamza, İsmail ve Zümrüdüanka olarak bilinen İsmail'in kız arkadaşı darbe döneminde farklı dünya görüşlerine sahip olurlar. Hamza, darbe döneminde bir işkenceci olmuştur. Zümrüdüanka, bir sol örgütte militandır. İsmail yıllar sonra yaşadığı mahalleye döner ve bir zamanlar sevdiği kızın ölmüş olduğunu öğrenir. Araştırmaları onun ölmediğini doğrular. Zümrüdüanka, darbe döneminde kendisine işkence eden, tecavüz eden Hamza'nın peşine düşüp onu öldürmek için uğraşmaktadır. İsmail, Zümrüdüanka olarak bilinen eski sevgilisi Mürüvvet'i bulur ve onların grubuna katılır. Sevgilisinin bir çatışmada ölmesi sonucu kendisi Hamza'nın peşine düşer önce birkaç adamını öldürür ardından da Hamza'yı öldürür fakat kendisi de bu çatışmadan sağ çıkmaz. Olay örgüsü Hamza'nın işlediği suçlar karşılığında öldürölmesi üzerine kurulmuş ve klasik polisiyelerdekine benzer şekilde suçlunun cezasını bulmasıyla bitirilmiştir. Burada suçlunun suçunun karşılığı olarak polise teslim edilmesi beklentisi doğmaktadır fakat suçlunun işlediği suçlar işkence ve tecavüzün karşılığı ölüm olarak kanunsuz bir şekilde verilir. Çünkü darbe dönemi kanunu bireylerin tayin ettiği, örgütlerin kendi aralarında mahkemeler kurup suçluyu cezalandırdıkları bir dönemdir.

Emine Işınsu'nun *Canbaz* adlı romanında ve Mehmet Eroğlu'nun *Yüz: 1981* adlı romanında da cinayet kurguda önemli bir yer işgal etmiştir. Işınsu'nun romanında Akif Koçsa'nın öldürölmesi flash-back tekniği ile verilmiş ve ardından olayın oluşumu ince ince işlenerek anlatılmıştır. Önce bir cinayet arkasından bu cinayetin işlenme süreci anlatılır. *Canbaz*'da normal bir cinayet olayı aydınlatılırken 12 Eylül Dönemi'nde genel olarak ortalığı kan gölüne çeviren plan da anlatılır. Akif Koçsa bir sermayedar olarak hem sağı hem de solu yönlendirir fakat planlar ters döner ve kendisi öldürölür. Hem sağı hem de solu kendi çıkarları için kullanan hatta bu yolda ölümleri önemsemeyen sermayedarlar darbeyle birlikte kendileri zarar görmüşlerdir gibi bir sonuç da çıkmaktadır.

Bir başka cinayet kurgusuna İbrahim Yıldırım'ın *Bıçkın ve Orta Halli* eserinde rastlanmaktadır. Yıldırım'ın romanı üstkurmaca tekniği ile anlatılmıştır. Bir üst anlatı ve alt hikâyelerden oluşur. Üst anlatıcıya bir doktor arkadaşı bir hastasının notlarını ulaştırır. Bu notları yazan delirmiş olan Ömer'dir. Ömer de darbe döneminde hapisanede yatmış ve ruh sağlığını yitirmiş arkadaşı Edip'in notları ve roman taslağı üzerine yazmıştır.

Ömer'in metni Edip'in işlediği söylenen bir cinayet vakası üzerine kuruludur. Ömer, eski arkadaşı Edip'in bir cinayet işlemiş olduğunu öğrenir fakat Edip hapisanede değil hastanededir. Çünkü Edip, psikolojik olarak rahatsızdır. Ömer, cinayetin her ayrıntısını araştırır. Öldürülen Yorgancı Müfit Aras'tır. Edip'in öldürdüğü söylenmektedir ama cinayet aletlerinde Edip'in parmak izi yoktur. Edip, hapisten sonra psikolojik sorunlar yaşamıştır. Karısı, hastalanıp ölmüştür. Bu da bardağı taşıran son damla olur. Ömer, Edip'le uzun uzun görüşür, bant kaydı tutar ama sonunda kendisi de çıldırır. Bu roman dedektifin çıldırdığı romandır. Dedektif konumundaki gazeteci Ömer, çıldırmakla ülkenin “*kaos hâli*”ne, cinnet durumuna da ışık tutmaktadır. Zaten yazar, romanın alt başlığında bunu ifade etmiştir: “*Cinayet, Ülke, Cinnet*”. Ülkenin darbe döneminde içinde bulunduğu cinnet hâlini bir cinayet üzerinden anlatmıştır.

IV. 2. 2. 4. Anlatım Teknikleri

Anlatım teknikleri, bir romanın anlatı politikasıyla yakından ilgilidir. Anlatım teknikleri, romana estetik güzellik katan, derinleştiren, romanı bir tarih metninden ayırt eden, romana edebîlik niteliği katan bir roman unsurudur.

İlk anlatılardan günümüze kadar insanın kendisini anlama ve insanı anlatma çabalarının değişimiyle anlatım teknikleri de değişmiştir. Destan veya masallarda anlatıcının eseri sunumu klişe bazı anlatım teknikleriyle sunulmuş, mekân ve zaman gibi modern zamanların anlatı kurucu unsurları geri plânda kalmış olay örgüsüne ağırlık verilmiştir. Mekân, anlatım tekniğinde tasvirin kullanımında önem kazanmıştır. Destan ve masal gibi klasik anlatılarda eserin yapısında işlevsel olmayan, genel olarak dekoratif bir malzeme olarak kullanılan tasvir, modern

anlatılarda eserin yapısıyla doğrudan alakalı, işlevsel bir tekniğe dönüşmüştür. Yine zaman da klasik anlatılardan farklı olarak modern romanlarda işlevsellik kazanmıştır. Klasik anlatılarda klişe zamanlar kullanılmıştır. “Üç gün üç gece”, “kırk gün kırk gece” vb. ifadeler klişe zamanlar olarak klasik anlatıların genelinde rastlanan zaman ibareleridir. Fakat bu, klasik anlatılarda zamanın hiçbir değerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. İtibarı metin bir seçme ve kurma mantığıyla düzenlenmektedir. Fakat modern anlatılarda teknikler, roman kurucu işlevler yüklenmeye başlamıştır. Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* adlı yapıtında anlatıda “hızlılık”, anlatıda “oyalanmak”, “geriye dönüş” gibi tekniklerin anlatı ekonomisinde ne gibi büyük değişimler yapabileceğini belirtmiştir.²⁰⁸ İnsan geliştikçe ve karmaşıklıklaştıkça teknikler de gelişmiş ve karmaşıklaşmıştır.

12 Eylül romanlarında anlatım tekniklerinin hemen hepsine rastlanmaktadır. Bu çalışmada işlenen 12 Eylül romanlarında dönemle de bağlantılı değerlendirilebilecek bazı örnekler üzerinde durulacaktır. 12 Eylül romanları geçmişini anlattığından geriye dönüş tekniği, eserlerin çoğunda zorunlu olarak kullanılan bir teknik olmuştur. Öte yandan romanların geneline bakıldığında bir tür geçmiş zaman öğesinin anlatılmış olduğu görülür. İçinde olunan zamanı belirleyen geçmiştir.

Mehmet Tekin, geriye dönüş tekniğinin üç çeşidinin olduğunu ifade etmiştir. “a. dar anlamda geriye dönüş, b. yapıcı geriye dönüş, c. çözücü geriye dönüş.”²⁰⁹ İlk iki yöntem yakın geçmişe dönülen yöntemlerdir. Üçüncüsünde daha çok uzak geçmişe dönüş sağlanıp anlatıdaki gizem sona kadar devam ettirilir. Bu, Tekin’e göre polisiye romanlarda gerilimi artırmak için kullanılan bir yöntemdir.²¹⁰ Mehmet Eroğlu’nun *Yüz: 1981*, İbrahim Yıldırım’ın *Yaralı Kalmak*, Emine Işınsoy’un *Canbaz* adlı eserlerinde geriye dönüş tekniği roman kurgusunun zeminini oluşturmaktadır. *Yüz: 1981*’de anlatma zamanı, 1997 yılının Ağustos ayının Pazar günü saat 03.00’da başlar ve 3 saat sonra da biter. Darbeden önceki zamana kadar uzanan geriye dönüşlerle roman okuyucuya sunulur. Olay örgüsü eserin sonuna kadar bir gerilim seyri izler. Düğüm ancak eserin sonunda çözülür. *Yaralı Kalmak*

²⁰⁸ Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, s. 35-86.

²⁰⁹ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, s. 234.

²¹⁰ *age*, s. 234.

adlı romanda da kahraman anlatıcı, üç fotoğraf, bir kartpostal, bir pazubent ve küçük bir not defterine bakıp geriye dönüşler yaparak olayı anlatmıştır.

Geriye dönüş tekniği, olay örgüsündeki doğal akışı sekteye uğrattığından modern romanlarda bu yöntem “*bilinç akışı*” tekniğine ve “*flashback*” tekniğine dönüşmüştür.²¹¹ *Bıçkın ve Orta Halli* adlı romanda anlatıcı, kahramanın bilinç dağınıklığını ve darbenin öznel ve toplum üzerinde bıraktığı hasarları göstermek için ileri düzeyde bilinç akışı tekniğinden faydalanır. “*Ne istedin ulan çocuklardan...Kinin içerir biliyor musun tonik denen şey...kinin... hanımefendi yüzde yüz çelik...Paslanmaz...nesiller boyu pişirir...durmadan öter...Sen de ikide bir evimize gidelim deme Hülya...kaçıyor mu... Hayır yine kavga çıkarmayacağım...*” (*Bıçkın ve Orta Halli*: 463). Burada bilinç akışı, zihin zembereğinin boşalması, bilincin alt katmanlarıyla yeni olanların birbirine karışması ve silikleşmesinin okuyucuda yankı bulmasını sağlayan bir kurucu unsur olarak işlev görmüştür:

Orhan Pamuk’un *Sessiz Ev* adlı romanında çizgisel bir zaman ve çizgisel bir anlatı zemini kullanılmayıp zamanda geriye ve ileriye sıçramalarla ve yansıtıcı bilinç olarak kullanılan birkaç kahramanın bakışıyla eser kurgulanmıştır. Bu tür bir anlatı politikası büyük kırılmalar yaşamış toplumsal belleği farklı bilinç seviyelerinde sinematografik bir yaklaşımla sunma gayreti olarak algılanabilir. Yine aynı tekniği benzer şekilde Süheyla Acar, *Yağmurun Yedi Yüzü* adlı romanında 12 Eylül Darbesi odaklanarak Yağmur adlı kahramanın ölümü üzerine yedi kahramanın bakışından anlatmıştır.

12 Eylül romanlarında özellikle darbe dönemiyle bağlantılı olan “*otobiyografik teknik*”ten söz edilebilir. Bu teknik, yazarların anlatılarını kendi yaşamlarından çıkarmaları olarak tanımlanabilir. Peyami Safa’nın *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*’ndaki kahramanın hastalığı ile kendisinin hastalığı arasında büyük bir bağlantı vardır. Bir başka örnek Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur*’udur. *Huzur*’da anlatılanların bir bölümünü Tanpınar yaşamıştır. 12 Eylül romanlarında da darbeden doğrudan etkilenmiş yazarların yazdıkları metinler büyük oranda kendi yaşadıklarından oluşmuştur. Oya Baydar’ın üç eserinde de kendi yaşantılarının izleri

²¹¹ age, s. 238.

olduğu söylenebilir. Özellikle *Hiçbiryer'e Dönüş* adlı eserinde anlatıcı kahramanın yıllarca yurt dışında kaldıktan sonra ülkeye dönüşte yaşadığı hayal kırıklığı ve ütopya kaybını yazarın da yaşamış olduğu hayat hikâyesinden anlaşılmaktadır.

Atilla Keskin'in *Dostluk* adlı eseri yazarın özgeçmişinde de otobiyografik roman olarak ifade edilmiştir. Keskin'in darbeyi anlatan diğer romanı *Çiçekler Susunca*'da da otobiyografik özellikler görülmektedir. Öner Yağcı'nın *Turnalar* ve *Kardelen* adlı romanlarının sonundaki tarih ve yere bakıldığında bu romanların hapisanede yazılmış olduğu görülecektir. *Turnalar* adlı romanının sonunda "Çanakkale Cezaevi, Eylül-Aralık 1984" (*Turnalar*: 128) ifadesi geçmektedir. Feride Çiçekoğlu da darbe döneminde dört yıl hapiste kalmış ve hapisanedeki bir çocuğun bakışından dönemin cezaevi yaşamını anlatan *Uçurtmayı Vurmasınlar* adlı romanını yazmıştır.

12 Eylül romanlarında kullanılan tekniklerden biri de mektup tekniğidir. Mektup, bu dönem romanları için özel bir çağrışımı olan bir iletişim aracıdır. Mektup, darbe döneminde mahpusların dış dünya ile iletişim kurmalarını sağlayan belki de tek iletişim aracı olmuştur. Çoğu zaman mektuba hapisane yetkilileri çok ciddi sansür getirmiş hatta mektupların sahiplerine ulaşmasına engel olmuş olsalar da mektup o dönem için çağrışım potansiyeli ve iletişim aracı olarak biricikliğiyle önemli bir araç olmuştur. Darbe dönemindeki mektubun yaşamsal vazgeçilmezliği bazı romanların yapısına da sirayet etmiştir. Hapishaneyi konu edinen Feride Çiçekoğlu'nun *Uçurtmayı Vurmasınlar* adlı eseri hapisanedeki bir çocuğun yazdığı mektuplardan oluşmuştur. Öner Yağcı'nın çalışmada ele alınan iki eserinde de mektup tekniği kullanılmıştır. İsmet Kür'ün *Onuncu Sigara* adlı romanında da bazı bölümler mektup tekniği ile kaleme alınmıştır.

Çalışmada incelenen kırk romanda anlatım tekniklerinin tamamına rastlanmıştır. Bu örneklerden çalışmanın amacına hizmet edenler alınmış diğerleri alınmamıştır. Anlatım tekniklerinden mektup, biyografik yöntem, bilinç akışı ve geriye dönüş tekniği 12 Eylül romanlarında belirgin olan tekniklerdir.

V. SONUÇ

12 Eylül, Türkiye tarihinin dönüm noktalarından birisidir. 12 Eylül, siyaseti, sosyal hayatı, ekonomik eğilimleri, şiiri, edebî eğilimleri ve romanı *öncesi* ve *sonrası* denilecek boyutta etkilemiştir. Roman veya genel olarak edebiyat, hayatın ve sosyal yaşamın dışında düşünülemez. Yazar veya şair, içinde yaşadığı toplumla göbek bağı olan kişidir. Yaşanılanlar sanatçıyı etkilediği gibi sanatçı da yaşadığı zamanda bir iz bırakır. 12 Eylül’de yaşananlar, toplumun her kesimini etkilediği gibi sanatı da etkilemiştir. Bu çalışmada darbenin roman üzerindeki etkisi ve görünümünü romanlarda “*bellek*”, “*özne*” ve “*iktidar*” kavramları üzerinden işlendi.

“*Giriş*” bölümünde Osmanlıdan günümüze kadar “*birey*” kavramı ve onun iktidar karşısındaki konumu ana hatlarla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre, Osmanlıda özne, esas itibarıyla iktidar karşısında “*kul*” olarak muamele görmüştür. Cumhuriyet döneminde her ne kadar cumhurun yönetimi söz konusu olsa da Tek Parti Dönemi ve ardından 1960, 1970 ve 1980’de yapılan darbelerle özne, bir türlü hakıyla özgürleşememiş, iktidar karşısında ezilmiştir.

12 Eylül’e kadar ideolojiler de değişik evrelerden geçmiştir. Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkan ideolojiler, Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte farklı bir evreye geçmiştir. Osmanlıcılık, Cumhuriyet’in kuruluşundan önce paradigma olarak çökerken İslamcılık ve sosyalizm Cumhuriyet’in kuruluşunun hemen ardından resmî ideoloji tarafından istenmeyen ideolojiler ilan edilmiştir. Milliyetçilik ve Batıcılık ise resmî ideolojinin kurucu unsurları olmuştur. 1960’lı yıllara kadar sağ da sol da kendisini rejimin yanında konumlandırırken 1960’lı yılların sonlarına doğru ideolojiler sivrilmeye başlamıştır. 27 Mayıs Darbesi sağı, 12 Mart da solu hizaya çekmiştir. 1980’lere doğru her iki ideoloji de birbirini hasım olarak görmeye başlamıştır. Kan davasına dönüşen öldürmeler ve bazı illerde çıkan büyük çaplı olaylar 12 Eylül Darbesi’ne zemin hazırlamıştır.

Edebiyat, hayattan ayı düşünülemeyeceğinden sosyal yaşam ve siyasi gelişmeler edebiyatı ve özelde bir ayrıntı sanatı olan romanı da etkilemiştir. 1930’lu yıllardan 1980’e kadar olan zaman diliminde küresel olarak ihtişamlı günlerini

yaşayan Marksizm, sanat ve edebiyat alanında toplumcu-gerçekçi bir anlayışla eserlerin yazılmasında etkili olmuştur. Bu dönemlerde sağ ise daha çok muhafazakâr ve bireysel denebilecek konular etrafında kurulmuş eserler vermiştir.

Çalışmanın “Birinci Bölüm”ünde 12 Eylül Darbesi öncesinde var olan ve entelektüeller ile toplumun zihninde oluşmuş değer yargıları, ideolojik tutumlar ve toplumsal kaygıların darbeye birlikte belleklerden silinmeye çalışıldığı işlenmiştir. Kültürel belleği oluşturan unsurlardan olan mimetik bellek darbeye birlikte hasar görmüştür. 12 Eylül öncesi ideolojiler, kimi model kimlikleri mitik kahramanlar gibi kendilerine prototip olarak almışlar ve onları taklit etmeye çalışmışlardır. Söz gelimi, sol ideoloji için Deniz Gezmiş ve onunla birlikte anılan arkadaşları, kendileriyle özdeşim kurulan model kimliklerdir.

Nesneler belleği, bellekte yer eden nesne veya mekânlardır. Birer hatırlatma unsuru olan her nesne veya mekân, nesneler belleğini oluşturur. Darbeden önce solcuların giydikleri parkalar, botlar, bıyıkların ağzı kapatacak şekilde uzatılması ideolojiyi hatırlatıcı kimi nesnelere dir. Nesneler belleğinde mekân da önemli bir yer tutmaktadır. Darbe öncesinde örgüt üyeleri bir topluluk mantığıyla yaşamışlar; ortak acı ve sevinçler yaşayarak belli mekânları da kendileri için anlamlı/değer taşıyıcı, içtenlik mekânları olarak görmüşlerdir. İstanbul, Moskova ve Erzurum gibi bazı şehirler, Taksim Meydanı, Kızıl Meydan gibi bazı yerler sembolik anlam da kazanarak bu türden belleğin oluşumunda etkili olan bellek mekânları olmuştur. Darbe, nesneler belleğinin iletişim belleği ve kültürel bellekle etkileşime geçerek kültür aktarıcı özelliğini kırmıştır.

12 Eylül romanlarında iletişim belleğiyle ilgili olay örgüleri ve söylemler de geniş bir yer tutmaktadır. Darbe ile birlikte daha etkili bir şekilde işletilen sıkıyönetim, iletişimin kesilmesinde etkili olmuştur. Gözaltılar, tutuklamalar, hapishaneler, darbe döneminde insanların *tecrit* edilmesinin ve toplumun ablukaya alınışının açık delilleridir. İnsanların insanla iletişiminin kesilmesi için bütün sokak ve caddeler tutulmuş, kamuya açık alanlar gözetim altına alınmıştır. Örgütlerle bağlantılı herkes ya sorguya alınmış ya da suçlu bulunup hapse atılmıştır. Hapishaneler de normal dönemlerdekinden farklılaşarak gözetim, denetim ve bir

çeşit “*ehlileştirme*” merkezine; başka bir ifadeyle kışlaya dönüştürülmüştür. Gözaltında olanlarla görüşme olanağının olmadığı, mektupların çoğunun hapisneden dışarıya gitmediği veya hapisneye gönderilen mektupların sahiplerine iletilmediği, âdeta ülkenin elektriğinin kesildiği bir dönem yaşanmıştır. Doğal olarak insan tabiatına aykırı olan bütün bu kısıtlamalar romanlara da yansımıştır.

Kültürel belleğin taşıyıcıları eski zamanlarda şamanlar, din adamları vb kimselerdir. Günümüzde kültürel bellek, kitaplarla ve bilgiyi yayıcı ve taşıyıcı diğer kanallarla sonraki nesillere aktarılır. Darbe döneminde kültürel belleğin taşıyıcıları, aynı zamanda ideolojik belleğin de taşıyıcısı işlevini görmüştür. Darbeyi yapanlar, belleğin taşıyıcısı ve sürdürücüsü konumunda olan yazar, şair, sanatçı ve entellektüelleri çok sıkı denetim altına almışlar, itaat etmeyenleri ise çeşitli şekillerde cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Kültürel ve ideolojik belleğin en temel malzemesi olan kitaplar, gazeteler; özetle basın yayın sıkı bir sansüre maruz kalmıştır. Kitaplar yasaklanmış, toplatılmış veya yakılmıştır. Gazetelerde çıkan yazı ve haberlere sansür uygulanmış kimi gazeteler geçici veya süresiz olarak kapatılmıştır.

Belleğin oluşmasında etkili olan etkenlerden birisi de “*ütopya*”dır. Ütopya, ideolojilerin gelecek kurgusudur denebilir. Hem sağ hem de sol ideoloji, bağlılarına bir ütopya sunmuştur. Bu ütopyalar, örgütteki militanların hareketlerine yön vermiş, onları güdülemiş ve kimi zaman da onlara akla sığmayacak kadar kötü işler yaptırmıştır. Ütopyalar mitik söylemler üzerine kurulmuştur. Devrim, dava vb. ütopyaların/ideolojilerin dayandığı temel söylemler olmuştur. Söz konusu mitik söylemler için kurbanlar da vermişlerdir. Zamanla, verilen kurbanlar davayı destekleyici, etraflarında mitik atmosferin yaratıldığı unsurlar olarak kullanılmıştır.

Ütopyalar, dünyaya, hayata dair bir tez öne sürerken mutlaka bir “*öteki*” üretmekte onun imgesine yaslanmaktadır. Sağ ve sol, bu bağlamda biri diğerini besleyen, birbirinden beslenen düşmanlar olarak birbirleri için öteki olmuşlardır. Ütopyaların bir başka özelliği vaatler ve kutsallaştırılan bir dünya tasarımı sunmalarıdır. Örgüt ve önderlerin sözleri kutsal sözlermiş gibi algılanmış ve bağlılarca uygulanmıştır.

Çalışmanın “İkinci Bölüm”ünde öznenin iktidar ve örgütler tarafından ezilişi işlenmiştir. Bireyler, çevrelerinden görerek, bazı kimseleri model alarak özellikle de kendilerine örgütlerin büyük adam, önemli kimse muamelesi yapması sonucunda örgütlere girmişler sonra da bir daha ayrılamamışlardır. Özellikle taşradan büyük şehirlere gelenler, bir kimlik ve varlık kazanmak adına örgütlere girmişlerdir. Çünkü örgütler onların ekonomik durumlarına, eğitimlerine, köylülüklerine bakmamış, bu anlamda onları küçümsememiş ve onlardan sadece ideolojilerine sonsuz “*sadakat*” beklemişlerdir. Örgütler, öznelere üzerinde psikolojik ve sosyolojik anlamda baskı kurmuş ve bir süre sonra ezici mekanizmalara dönüşmüştür.

İdeolojiler, birbirine karşı amansız bir düşmanlık politikası uygulamıştır. Bunda en çok öznelere zarar görmüştür. Öbür taraftan, darbeye birlikte büyük bir kuşatma yaşanmış ve bireyler bu sefer de iktidarın baskısına maruz kalmıştır. Sorgulamalar, işkence ve hapisane öznelere hayat karşısında pes etmelerine sebep olmuştur. Fiziksel ve psikolojik işkencelerde yara alan bireylerin kimisi ölmüş, kimisi psikolojik sorunlarla asosyal kişilikler olarak hayatlarını sürdürmeye çalışmış kimisi de işkencelerde kendisine olan öz saygısını da yitirmiş olduğundan intihar etmiştir.

İktidar, darbeye kendisine itaatkâr bedenler üretmeyi amaçlamıştır. Beden, iktidarın iktidarlığını gösterdiği bir alan olmuştur. Darbe, iktidara uyumlu bireyleri üretmeyi amaçlamıştır. Modern zamanlarda ulus-devlet anlayışıyla gücün tek elde toplanmış olması, bireyin korunmasını sağlamalıyken bireyi ezen orantısız bir güce dönüşmüştür. İktidar, askeri ve jurnalcileri de kullanarak toplumu sindirmiştir.

Çalışmanın “Üçüncü Bölüm”ünde darbe sonrası bireylerde ve toplumda oluşan “*hasarlar*” ve son olarak da 12 Eylül romanlarının “*poetikasi*” üzerinde durulmuştur. Darbe, bireylerin ve toplumun belleğinde derin yaralar açmıştır. Darbeyi işleyen romanlarda değer kaybına uğramak, yozlaşmak geniş bir şekilde işlenmiştir. Yozlaşma, darbe öncesinde bir ideal uğruna çalışan bireylerin değer kaybına uğraması ve ideallerini yitirmeleri olgusu için kullanılmıştır. Darbe, insanların kendi değer yargılarına yabancılaşması ve kendilik algılarının

kaybolmasına sebep olmuştur. Eski değer yargılarının yerine yeni değer yargıları yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Korku, darbeye birlikte toplumu etkisi altına alan bir histeriye dönüşmüş ve insanların hareket imkânlarını kısıtlamış, özgür davranmalarına engel olmuştur. Uzun süreli korkular, yaşamsal kaygılara kadar uzayarak psikolojik olarak hasta bir kitlenin oluşmasına sebep olmuştur.

Belleğini yitiren özne, kendisini boşlukta ve yönsüz hissetmiştir. İdeolojik bellek, öznelerin varlık gerekçesi olmuş, hayata sarılabilmelerinde birer tutamak görevi görmüştür. Darbeye birlikte Tanrı'sını kaybetmiş müminler gibi yönsüzleşmiş ve boşluğa düşmüşlerdir. Hapishaneden tahliye edilen militanlar veya kaçtıkları ülkelerden dönenler, eski çevrelerinin dağıldığını veya değer yitimine uğradığını gördüklerinde yaşama umutlarını yitirmişlerdir. Bu insanlar, hapiste yattıkları veya işkence gördüklerinden çok, dava arkadaşlarının davaya inançlarını yitirmesi ve inandıkları ideolojinin bitme noktasına gelmesinden dolayı “*Eylül Yorgunluğu Sendromu*” yaşamışlardır.

Darbe, insanların yerleşik düzenlerini alt üst ederek hayatlarını parçalamıştır. Kimileri ölmüş kimileri yurt dışına kaçmış kimileri ise işkence yüzünden bozulan psikolojileri sebebiyle sosyal hayattan çekilmiş ve sakatlanmıştır. Darbe, işkenceler sebebiyle benlik bölünmesi yaşayarak intihar eden yaralı bilinçler üretmiştir. Aslında, tek tek bireyler kadar toplumun büyük bir kesimi “*yaralı bilinçler*” olarak yaşamak zorunda kalmıştır.

12 Eylül romanları geçmişi konu edindiğinden “*nostaljik*” bir taraf taşımaktadır. Nostalji, eve duyulan özlem olarak tanımlanmaktadır. Nostalji, “*yeniden kurucu nostalji*” ve “*düşünsel nostalji*” olarak iki grupta incelendi. 12 Eylül romanlarında her iki yaklaşımın özelliklerinin taşıyan romanların olduğu tespit edilmiştir. 12 Eylül’ü işleyen romanların bir bölümünde metnin/anlatının postmodern yaklaşımlardan da faydalanılarak kuruculuk niteliğinin olduğu tespit edilmiştir. Kimi romanlarda anlatı politikası ile yeniden kuruculuk sağlanırken kimi romanlarda bu, dilsel politikalarla sağlanmıştır. Bilge Karasu’nun *Gece* adlı romanında anlatıcının ve

kahramanlarının karmaşası anlatısal bir kaos yaratmakta bu da okuyucunun kafasında 12 Eylül Dönemi'nde yaşanan kaos gibi bir kaos oluşturmaktadır. Karasu'nun romanı anlatısal kaos kadar dilsel kaosla da bir yeniden kuruculuğa sahiptir. Yazar, romanında belirgin bir olay örgüsüne yer vermediği için anlatılanlar göstergebilimsel bir yaklaşımla belirli bir anlama yönelik göndergesi olmayan ifadelerdir. Yazar, bir belirsizlik ve siliklik oluşturmak istemiştir. Latife Tekin, İbrahim Yıldırım ve Orhan Pamuk'un romanlarında da anlatısal ve dilsel politikalarla yeniden kuruculuk özelliğine rastlanır.

Bazı romanlar düşünsel nostalji ve hesaplaşma yaklaşımıyla yazılmıştır. Bu romanlarda geçmişin geri döndürülemezliği hesaba katılarak geçmişte yaşanan acılar, yapılan yanlışlar dile getirilmiştir. Darbeyi yapanlarla ve örgütsel yanlışlarla hesaplaşma işlenmiştir. Kimi eserlerde de geçmişe olan uzaklık metinlerarasılığın unsurları olan pastiş, parodi ve ironi ile iyice belirginleştirilip darbe dönemi ve darbe döneminde kullanılan söylemler karnavallaştırılarak işlenmiştir. Gürsel Korat'ın *Ay Şarkısı* romanı gibi bazı romanlar bu yaklaşımla yazılmıştır.

12 Eylül romanlarında genel bir eğilim olarak sürgün motifi birçok romanda temel öge olarak alınmıştır. Darbeyle birlikte ülke içinde yaşamayı zorlaşan hatta imkânsızlaşan aydınlar ve sanatçıların büyük bir bölümü yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Yurt dışına kaçışlar siyasi sürgünü konu edinen eserlerin yazılmasına yol açmıştır. Sürgün, bireylerin köksüzleşmesi, yaban/cı/laşması, memleketine özlem duyması, sevdiklerinden ayrılması, köklerinde koparılması vb. sorunları da doğuran bir varlık-yokluk meselesi olarak eserlerde varlık kazanmıştır. Özellikle dilsel yabancılaşma, sürgünlerin hayatını çekilmez kılmıştır.

İncelenen romanların büyük bir bölümünde darbe sonrasında değişen değer yargıları ve yaralanan bilinçler ele alınmıştır. Değer yitimi bellek yitimiyle yakından ilgili bir kavramdır. Darbeyle birlikte 12 Eylül öncesinde insanların hayatlarına yön veren idealler darbeyle birlikte değerini yitirmiş, insanlar bu değerlere itibar etmemeye başlamıştır. Tabiatın kanunu olarak bir şey gittiğinde yeri boş kalmaz, başka değerler eskilerin yerine geçer. Darbe öncesinde dava, idealler, devrim, ülkü, örgüt, dava için fedakârlık, paylaşma, kardeşlik vb. değerlerin yerine darbe

sonrasında para, cinsellik, etnik kimliklerin vurgulanması, feminizm, eşcinsellik, özel hayatın ifşası, liberalizm gibi yeni yaklaşımlar ve değer yargıları geçmiştir.

Değer yargıları gibi yaralı bilinçler de romanlarda önemli bir yer tutmaktadır. Darbenin kendisine verdiği zarar yüzünden normal hayatına devam edemeyen kimseler, artık eskisi gibi düşünemeyen, yaşayamayan, belleği, hatıraları kendisine acı veren kimseler yaralı bilinçlerdir. İdeallerinin, inançlarının kaybolduğuna, arkadaşlarının öldüğüne veya değer kaybı yaşadığına şahit olan öznelere, yaşantılarını artık eskisi gibi sürdürememişler ve hayata tutundukları bağlarını yitirmişlerdir.

12 Eylül'ü işleyen romanların bazılarında *karakterizasyon* kurucu unsur olarak görülmüştür. 12 Eylül romanlarında yaratılan karakterler -bu romanların popüler/tezli romanlar olduğu da hesaba katılarak ele alındığında- bir “öteki imgesi” üzerine kurulmuştur. Sağ ideoloji esas alınarak yazılan romanlarda solcu karakterler/tipler olabildiğince kötü/cani olarak nitelenirken, sol ideolojiye yaslanan romanlarda sağcı karakterler/tipler kötü/cani olarak nitelenip solcu karakter yüceltilmiştir. Bir roman yazma mekanizması olarak popüler/tezli romanların bu mekanizmaya dayanmasında okuyucu kitlesinin de etkili olduğu söylenebilir. Okuyucu kitlesinin beklentisine uygun olarak yazmayan yazarlar kendi “mahallelerinde” dışlanmışlardır. Nitekim Latife Tekin, Ahmet Altan ve *Mavi Karanlık* eseri bağlamında Vedat Türkali, darbe dönemine farklı yaklaşımlarından dolayı eleştirilmiş ve dışlanmış yazarlardır.

Mekân da karakterizasyon gibi kimi zaman romanın kurucu unsuru olabilmektedir. 12 Eylül romanlarının kimilerinde mekan, ütopyik niteliklerin de eklenmesiyle kurucu bir unsur haline gelmiştir. 12 Eylül romanlarında mekân, sembolik anlam yüküne sahip olması bakımından önem kazanmıştır. Bazı mekânlar kültürel ve ideolojik belleğin üzerine bina edildiği “anlam üretici/taşıyıcı” yerlerdir. İstanbul, darbe öncesinde Marksist ideoloji için devrimin başlayacağı ve üzerinde şekilleneceği bir mekân olarak ütopyik bir anlam yüklenmiştir. 12 Eylül romanlarının çoğunun mekânı İstanbul'dur. Darbeden sonra, ülkede değişen her şey gibi, bu şehir de darbe sonrası ortaya çıkan değerlerin yaşandığı bir yer olmuş ve ideolojilerin gözünde mekân anlamsal yükünü hemen hemen kaybetmiştir. Yine Taksim Meydanı,

sembolik değer olarak 1 Mayıs İşçi Bayramı'yla özdeşleşmiş ve sol ideoloji için önemli bir yer olma özelliğini hâlâ da korumaktadır. Mekânın kurucu unsur olarak en belirgin şekilde kullanıldığı roman Oya Baydar'ın *Hiçbiryer'e Dönüş* romanıdır. Bu romanda umut bağlanan, devrimle özdeşleşen şehir olan İstanbul'un darbe sonrasında kendisine yüklenmiş olan değerlerden bir hayli uzak oluşu, yıllar sonra yurt dışından ülkesine dönen roman kahramanının ütopya kaybı yaşamasına sebep olmuştur.

Polisiye/dedektif romanı kurgusu da 12 Eylül romanlarında kullanılan poetik bir mekanizmadır. Polisiye/dedektif romanlarında bir suçun bütün kahramanları zan altında bıraktığı ve eserin sonuna doğru düğümün çözüldüğü bir yapı vardır. 12 Eylül romanlarında da bir cinayet/suç olmakla birlikte genel olarak düğüm çözülmeyen bırakılmakta böylece okuyucunun kafasında bir kaos oluşturularak darbe döneminde yaşanan kaosa göndermede bulunmaktadır.

12 Eylül romanlarında yaklaşık olarak bütün anlatım teknikleri kullanılmıştır. Bu anlatım tekniklerini birer birer eserlerde gösterme yoluna gidilmeyip darbe dönemi romanında konu ile de yakın ilişkili olan birkaç anlatım tekniği ele alınmıştır. Darbe romanlarının geğmişi konu edinmesinden dolayı "*geriye dönüş tekniği*", "*flashback tekniği*", darbe dönemindeki yaralı bilinçlerin işlendiği romanlarda "*bilinç akışı tekniği*"nin çok sık kullanıldığı tespit edilmiştir.

Özetle 12 Eylül Darbesi, kültürel ve ideolojik belleklerin zarar görmesine ve öznelerin baskı altında bırakılmasına sebep olan büyük bir toplumsal travma olarak 12 Eylül'ü işleyen romanlara yansımıştır.

VI. KAYNAKÇA

VI. 1. İncelenen Romanlar

- Acar, Süheyla (2004), *Yağmurun Yedi Yüzü*, İstanbul: Can Yayınları.
- Akçam, Dursun (2002), *Ucu Ucuna Yaşam*, İstanbul: Arkadaş Yayınevi.
- Akengin, Yahya (2003), *Dönüş Acıları*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Arslanoğlu, Kaan (2002), *Devrimciler*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Baydar, Oya (1998), *Hiçbiryer'e Dönüş*, İstanbul: Can Yayınları.
- Baydar, Oya (2004), *Erguvan Kapısı*, İstanbul: Can Yayınları.
- Baydar, Oya (2004), *Sıcak Külleri Kaldı*, İstanbul: Can Yayınları.
- Bektaş, Habib (2000), *Gölge Kokusu*, İstanbul: Can Yayınları.
- Bener, Erhan (1993), *Anafor*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Bener, Yiğit (2002), *Eksik Taşlar*, İstanbul: YKY.
- Bostancı, Naci (1996), *Işığın Gölgesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Buğra, Tarık (1989), *Dünyanın En Pis Sokağı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Celal, Metin (2000), *Ne Güzel Çocuklardık Biz*, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- Cemile, Ayşe (2006), *Zağfiran'da Kırık Beyaz Zamanlar*, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- Çiçekoğlu, Feride (1991), *Uçurtmayı Vurmasınlar*, İstanbul: Can Yay.
- Devecioğlu, Ayşegül (2003), *Kuş Diline Öyküden*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Eroğlu, Mehmet (2005), *Yüz: 1981*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Fişekçi, Turgay (2006), *Hep Yanımda Kal*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Hepçilingirler, Feyza (1993), *Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar*, İstanbul: Simavi Yayınları.
- İşinsu, Emine (1996), *Canbaz*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karasu, Bilge (1998), *Gece*, İstanbul: Metis Yayınları.

- Kavukçu, Cemil (2000), *Dönüş*, İstanbul: Can Yayınları.
- Keskin Atilla (2001), *Dostluk*, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- Keskin, Atilla (2008), *Çiçekler Susunca*, İstanbul: Tekin Yayınları.
- Kıyafet, Hasan (2004), *Bizim Lise*, İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Kocagöz, Samim (1986), *Mor Ötesi*, İzmir: Sanat-Koop Yayınları.
- Korat, Gürsel (2007), *Ay Şarkısı*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Kür, İsmet (2007), *Onuncu Sigara*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Livaneli, Zülfü (2001), *Bir Kedi, Bir Adam, Bir Ölüm*, İstanbul: Remzi Yayınları.
- Öztoprak, Hasan (2004), *Devamı Hayat*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Öztoprak, Hasan (2006), *Hakikatin Ölümü*, İstanbul: Dharma Yayınları.
- Pamuk, Orhan (2006), *Sessiz Ev*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, Lütfi (T.siz), *Kafes*, Ankara: Genç Sanat Yayınları.
- Tekin, Latife (2004), *Gece Dersleri*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Teoman, Ali (2005), *Bir Garip Cindi Zümrüdüanka*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Yağcı, Öner (1998), *Kardelen*, İstanbul: Çınar Yayınları.
- Yağcı, Öner (1999), *Turnalar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Yıldırım, İbrahim (2005), *Yaralı Kalmak*, İstanbul: YKY.
- Yıldırım, İbrahim (2003), *Bıçkın ve Orta Halli*, İstanbul: YKY.
- Yıldırım, İbrahim (2007), *Kuşevinin Efendisi*, İstanbul: YKY.

VI. 2. Faydalanılan Kaynaklar

VI. 2. 1. Kitaplar

- Aktaş, Şerif, (1998) *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Alver, Köksal, (2004) *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ankara: Hece Yayınları.
- Althusser, Louis, (2006), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev: Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Adler, Alfred,(1997), *İnsan Tabiatını Tanıma*, (Çev. Ayda Yörükân), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arendt, Hannah, (2003), *Şiddet Üzerine*, (Çev: Bülent Peker), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Assmann, Jan, (2001), *Kültürel Bellek*, (Çev: Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aytaç, Gürsel, (1999), *Genel Edebiyat Bilimi*, İstanbul: Papirüs Yayınları.
- ,-----, (1999), *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Bakhtin, Mikhail, (2001), *Karnavalın Romanı*, (Çev. Cem Soydemir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, Jean, (1995), *Kötülüğün Şeffaflığı*, (Çev. Emel Abora-Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ,-----, (2003), *Simülasyonlar ve Simülakrlar*, (Çev: Oğuz Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Beckett, Samuel, (1990), *Godot'yu Beklerken*, (Çev: Hasan Anamur), İstanbul: Can Yayınları.
- Belge, Murat, (1998), *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bon, Gustave Le, (1997), *Kitleler Psikolojisi*, (Çev. İsmail Demirci), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bostancı, Naci, (2002), *Cumhuriyetimiz*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Boym, Svetlana, (2009), *Nostaljinin Geleceği*, (Çev. Ferit Burak Aydar), İstanbul: Metis Yayınları.
- Buğra, Tarık, (1997), *Gençliğim Eyvah*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Calvino, Italo, (1991), *Amerika Dersleri, Gelecek Bin Yıl İçin Altı Öneri*, (Çev. Kemal Atakay), İstanbul: Can Yayınları.
- Camus, Albert, (1988), *Sisyphos Söyleni*, (Çev. Tahsin Yücel), İstanbul: Adam Yayınları.

- Canetti, Elias, (2003) *Kitle ve İktidar*, (Çev: Gülşat Aygen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cemal, Hasan, (1996), *Tank Sesiyle Uyanmak*, İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- ,-----,(1986), *Demokrasi Korkusu*, İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Cioran, E.M., (1999), *Tarih ve Ütopya*, (Çev. Haldun Bayrı), İstanbul: Metis Yayınları.
- Connerton, Paul, (1999), *Toplumlar Nasıl Anımsar*, (Çev. Alâeddin Şenel), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cohen, Anthony P., (1999), *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, (Çev. Mehmet Küçük), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cüceloğlu, Doğan, (2003), *İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çetin, Nurullah, (2004), *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Basımevi.
- Çüçen, A. Kadir, (1997), *Heidegger’de Varlık ve Zaman*, Bursa: Asa Yayınları.
- Dellaloğlu, Besim,(1998), *‘Toplumsal’ın Yeniden Yapılandırılması Habermas Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Dijik, Van Teun ve diğerleri,(2003), *Söylem ve İdeoloji*, Haz: Barış Çoban, Zeynep Özarslan, (Çev: Barış Çoban, Zeynep Özarslan, Nurcan Ateş), İstanbul: Su Yayınları.
- Ecevit, Yıldız, (2002), *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eco, Umberto, (1996), *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, (Çev. Kemal Atakay), İstanbul: Can Yayınları.
- Enginün, İnci, (2006), *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Forster, E.M., (1985), *Roman Sanatı*, (Çev. Ünal Aytür), İstanbul: Adam Yayınları.
- Foucault, Michel, (1999), *Bilginin Arkeolojisi*, (Çev. Veli Urhan), İstanbul: Birey Yayıncılık.
- ,-----, (2005), *Özne ve İktidar*, (Çev: Işık Ergüden-Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ,-----, (2000), *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Yayınları.
- Freud, Sigmund, (1977), *Endişe*, (Çev. Leylâ Özcengiz), İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Fromm, Eric, (1995), *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, (Çev: Yurdanur Salman, Nalân İçten), İstanbul: Payel Yayınları.
- Game, Ann, (1998), *Toplumsalın Sökümü*, (Çev: Mehmet Küçük), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gasset, Ortega Y., (1976), *Kütlelerin İsyanı*, (Çev. Nejat Muallimoğlu), İstanbul: Bedir Yayınları.
- Girard, Rene, (2001), *Romantik Yalan Romansal Hakikat, Edebi Yapıda Ben ve Öteki*, (Çev: Arzu Etensel İldem), İstanbul: Metis Yayınları.
- ,-----,(2003), *Günah Keçisi*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Kanat Kitap.
- ,-----,(2003), *Şiddet ve Kutsal*, (Çev.Necmiye Alpay), İstanbul: Kanat Kitap.
- Green, Andre, (2003), *Hadım Edilme Kompleksi*, (Çev. Levent Kayaalp), İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbilek, Nurdan, (2004), *Kör Ayna, Kayıp Şark*, İstanbul: Metis Yayınları.
- ,-----, (2007), *Vitrinde Yaşamak, 1980'lerin Kültürel İklimi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Jusdanis, Gregory, (1998), *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, (Çev: Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, Mehmet, (2006), *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ,-----, (1987), *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet- Eser*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ,-----, (2000), *Şiir Tahlilleri 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kierkegaard, Soren, (2003), *Kayı Kavramı*, (Çev. Türker Armaner), İstanbul: Kültür Yayınları.
- ,-----, (2002), *Korku ve Titreme*, (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), İstanbul: Anka Yayınları.
- Kocaman, Ahmet, (2003), *Söylem Üzerine*, Ankara: Metu Pres.
- Korkmaz, Ramazan, (2004), *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Ankara: Türksoy Yayınları.
- Kumar, Krishan, (2005), *Ütopycılık*, (Çev: Ali Somel), Ankara: İmge Kitabevi.
- Laclau, Ernesto, (1995), *Siyasal Kimliklerin Oluşumu*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Sarmal Yayınları.

- Mannheim, Karl, (2004), *İdeoloji ve Ütopya*, (Çev: Mehmet Okyayuz), Ankara: Epos Yayınları.
- Mannoni, Pierre, *Korku*, (1997), (Çev. Işın Gürbüz), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif, (1992), *İdeoloji*, İstanbul:İletişim Yayınları,
- Michaud, Yves, (1998), *Şiddet*, (Çev. Cem Muhtaroğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, Berna, (2002), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- , -----, (2002), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- More, Thomas, (2000), *Utopia*, (Çev: Vedat Günyol, Sabahattin Eyüboğlu, Mina Urgan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Moretti, Franco, (2005), *Mucizevî Göstergeler (Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine)*, (Çev: Zeynep Altok), İstanbul: Metis Yayınları.
- Meriç, Cemil, (2007), *Mağaradakiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Narlı, Mehmet, (2007), *Roman Ne Anlatır?*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Naskali, Emine Gürsoy – Altun, Hilal Oytun (2005), *Hapishane Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Okay, Orhan (2005), *Poetika Dersleri*, Ankara: Hece Yayınları.
- Özdenören, Rasim (2002), *Yazı, İmge ve Gerçeklik*, İstanbul: İz Yayınları.
- Özer, Pelin (2005), *Latife Tekin Kitabı*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Parla, Jale (2003), *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reich, Wilhelm (1997), *Kişilik Çözümlemesi*, (Çev: Bertan Onaran), İstanbul: Payel Yayınları.
- Safa, Peyami, (1988), *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Sayar, Kemal, (1995), *Hüzün Hastalığı*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Scott, George Ryley (2001), *İşkencenin Tarihi*, (Çev. Hamide Koyukan), Ankara: Dost Kitabevi.
- Scheler, Max, (2004), *Hınç*, (Çev: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Kanat Kitap.
- Shayegan, Daryush, (2002), *Yaralı Bilinç*, (Çev. Haldun Bayrı), İstanbul.
- Sorokin, Pitirim A., (1997), *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (Çev.Mete Tunçay), Göçebe Yayınları, İstanbul: Metis Yayınları.

- Stauth,G- Turner, B.S.,(1995), *Nietzsche'nin Dansı, Toplumsal Hayatta Hınç,Karşılıklılık ve Şiddet*, (Çev. Mehmet Küçük), İstanbul: Ark Yayınevi.
- Stevens, Anthony, (1999), *Jung*, (Çev. Ayda Çayır), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Sözen, Edibe, (1999), *Söylem*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- , -----, (2000), *Yaşadığım Gibi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tatar, Burhanettin (1999), *Felsefi Hermenötik ve Yazarın Niyeti*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Tekin, Mehmet (2002), *Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Todorov, Tzvetan (2001), *Poetikaya Giriş*, (Çev. Kaya Şahin), İstanbul: Metis Yayınları.
- Tural, Sadık K., (1998), *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzun, Turgay, (2005), *Türk Milliyetçiliği ve MHP*, Ankara: Ebabil Yayınları.
- Üşür, Serpil Sancar, (1997), *İdeolojinin Serüveni*, Ankara: İmge Yayınları.
- Vural, Mehmet, (2003), *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*, Ankara: Elis Yayınları.
- Watt, Ian- Barthes, Roland, (2002), *Roman ve Gerçek Etkisi*, (Çev. Mehmet Sert), İstanbul: Donkişot Yayıncılık.
- Yağcı, Öner, (2006), *Roman Aşkıyla*, İstanbul: İleri Yayınları.
- Yaylagül, Levent, (2006), *Kitle İletişim Kuramları*, Ankara: Dipnot Yayınları.

VI. 2. 2. Makaleler

- Argunşah, Hülya, (2004), “Milli Edebiyat”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, (Ed: Dr. Ramazan Korkmaz), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Altan, Mehmet, (2004), “Batılılaşmanın Sosyo-politik Temelleri, Düşünsel ve Toplumsal Yapısı”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Belge, Murat, (2007), “Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Sol*, C. 8, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çaha, Ömer, (2000–2001), “İdeoloji İle Hukuk Arasında Devlet”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 13. Kasım, Aralık, Ocak 2000–01.
- Çiğdem, Ahmet, (2004), “Türk Batılılaşması’nı Açıklayıcı bir Kavram: Türk Başkalığı, Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiftlikçi, Ramazan, (2000), “Türk Romanında Tip ve Karakter Problemi” *Yedi İklim Dergisi*, S. 123.
- Çelik, Nur Betül, (2002), “Kemalizm: Hegomonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Kemalizm*, C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dürü, Çağay, (1999), “Kaygı ve Depresyon: Psikopatolojik Bir Bakış”, *Doğu Batı Dergisi Kaygı Özel Sayısı*, S. 6, Şubat, Mart, Nisan.
- Erdoğan, Mustafa, (2002), “Bir Muhafazakârlık Olarak Din ve İslam”, *Tezkire Dergisi*, S. 27-28, Temmuz-Ekim.
- Erdoğan, Mustafa, (2000-01), “Hikmet-i Hükümet’ten Hukuk Devletine Yol Var mı?”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 13, Kasım, Aralık, Ocak.
- Erdoğan, Mustafa, (2002), “Bir Muhafazakârlık Olarak Din ve İslam”, *Tezkire Dergisi*, S. 27-28, Temmuz-Ekim.
- Gündüz, Osman, (2004), “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, (Editör: Dr. Ramazan Korkmaz), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Hocaoğlu, Durmuş, (1997), “Düşük Şiddetli Devrim”, *Doğu Batı Dergisi*, S.1, Kasım, Aralık, Ocak.
- Sancar, Mithat, (2000-01), “Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 13. Kasım, Aralık, Ocak.
- Issı, Ahmet Cüneyt, (2004), “Türk Edebiyatının Popülerleşmesi Sürecinde Tanzimat Dönemi Gazetelerinin İşlevine Dair”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, S. 57, Kasım.
- Issı, Ahmet Cüneyt, (2004), “Toplum Mühendisliği Bağlamında Kanon Edebiyat İlişkisi”, *Hece Dergisi, Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı*, S. 90–91–92, Haziran-Temmuz-Ağustos.

- İnsel, Ahmet, (2004), “Bir Toplumsal Sınıf Olarak TSK”, (Der: Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kahraman, Hasan Bülent, (2004), “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karal, Enver Ziya, (1976), “Önsöz”, Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koçak Orhan, (2001), “Sunuş”, *Romantik Yalan Romansal Hakikat, Edebi Yapıda Ben ve Öteki*, (Çev: Arzu Etensel İldem), İstanbul: Metis Yayınları.
- Küçük, Mehmet, (2000-01), “Gerilik Bilincinin Doğuşu Olarak Osmanlı-Türk Modernleştirilmesi”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 13, Kasım, Aralık, Ocak.
- Norval, Aletta J., (1995), “Toplumsal Belirsizlik ve Apartheid’in Krizi”, Haz: Ernesto Laclau, *Siyasal Kimliklerin Oluşumu*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Oktay, Ahmet, (2004), “1980 Sonrası Romanı Üzerine Birkaç Önvarsayım”, *Hece Dergisi Hayat –Edebiyat - Siyaset Özel Sayısı*, S. 90–91–92, Haziran-Temmuz-Ağustos.
- Sağlık, Şaban, (2005), “Modern Türk Edebiyatında Bir Değişim-Dönüşüm Mekânı Olarak Hapishaneler”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), *Hapishane Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Türkeş, A. Ömer, (2004), “Darbeler; Sözün Bittiği Zamanlar”, *Hece Dergisi, Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı*, S. 90–91–92, Haziran-Temmuz-Ağustos.
- Türkeş, A.Ömer, (2007), “Sol’un Romanı”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Sol*, C. 8, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkeş, A. Ömer, (2004), “Küreselleşme Sürecinde Türk Romanının Sosyolojik Analizi”, Editör: Köksal Alver, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ankara: Hece Yayınları.
- Kocaman, Ahmet, (2003), “Dilbilim Söylemi”, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kocaman), *Söylem Üzerine*, Ankara: Metu Pres.

VI. 2. 3. Tezler

Arıöz Ete, Ayşen, (2002), *Modernlik Çözümlemelerinde Nostaljik Perspektifler: Comte, Durkheim, Weber ve Simmel*, Kırıkkale Üniv. Sos. Bil. Enst., YYLT, Kırıkkale.

Deveci, Mutlu, (2005), *Varoluş ve Bireyleşme Açısından Ferit Edgü'nün Hikâye ve Romanlarında Yapı ve İzlek*, Fırat Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. YDT, Elazığ.

Fırat, Hatice, (2005), *Cumhuriyet Sonrası (1960–1980) Türk Romanlarında Sosyal Hareketler ve Eğitime Yansıyan Boyutları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bil. Enst. YDT, İzmir.

Gökeri, A. İ., (1979), *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, Ankara Üniversitesi., DTCF, YDT, Ankara.

Yılmaz, İsmail, (2006), *Foucault'da Epistemolojik Özne Olarak İnsan*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, YYLT, Ankara.

Yiğit, Mahmut Yesari, (1996), *Türk Yazılı Basınında 12 Eylül Müdahalesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Sosyoloji Anabilim Dalı, YYLT, Sivas.

VI. 2. 4. Diğer Yayınlar

07.02.2008 tarihli Sabah Gazetesi

<http://www.haberler.com/12-eylul-doneminde-mamak-cezaevinde-el-konulan-haberi/>
12. 05. 2010 tarihinde indirilmiştir

http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eylul_darbesi/darbenin_sonuclari. 10.10.2009 tarihinde indirilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Adıyaman'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Adıyaman'da tamamladıktan sonra 1997 yılında girdiği Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünden 2001 yılında mezun oldu.

2002 yılında girmiş olduğu İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans programını 2005 yılında "Lamii Çelebi'nin Vamık u Azra Mesnevisinin Modern Roman Teknikleriyle İncelenmesi" başlıklı tezini sunarak mezun oldu.

2006 yılında Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı doktora programına kayıt yaptırmıştır. 2000 yılından beri çeşitli dergilerde yazı ve şiirleri yayımlandı.